

10.001

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**AMERİKAN MİSYONERLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ
FAALİYETLERİ
(1818-1930)**

TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. Mine EROL

Hazırlayan
Ahmet UÇAR

Konya - 1988

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Önsöz	I-II
Giriş	1-38
I. Bölüm: Misyonerliğin sebeb, hedef ve metodları	
1.Misyonerliğin sebepleri.....	39-43
2.Misyonerliğin hedefleri.....	43-45
3.Misyonerliğin metodları.....	51-58
II. Bölüm: Tarihi Gelişim	
1. Amerikan Misyonerlerinin Türkiye'ye gelişi ve faaliyetleri (1818 - 1838)	59-66
2. 1839 Tanzimat Hareketi ve Amerikan Misyonerleri	66-68
3. Tanzimattan I. Meşrutiyete Amerikan Misyonerleri (1839 - 1877)	69-80
4. Amerika ve Misyonerlik.....	80-81
5. II. Abdülhamid Dönemi (1887 - 1908).....	81-92
6. II. Meşrutiyet Dönemi (1908 - 1914).....	92-100
7. I.Dünya Savaşı Dönemi (1914 - 1918).....	100-116
8. I.Dünya Savaşının Sonuçlarının Misyonerlik Açısından Değerlendirilişi	116-119
9. Paris Barış Konferansı ve Manda Meselesi	119-126
10. Milli Mücadele ve Amerikan Misyonerleri.....	127-140
III. Bölüm: Genel Faaliyetler	
1. Basın Yayın Faaliyetleri.....	141-154
2. Sağlık Faaliyetleri.....	155-162

	<u>Sayfa</u>
3. Yardım Faaliyeti.....	163-176
4. Hristiyanlaştırma Faaliyeti.....	177-186
5. Eğitim Faaliyetleri.....	187-238
6. Bir Örnek Olay ve Tepkileri: Bursa Hadisesi	239-295
7. Gençlik ve Kadın Faaliyetleri	296-328
IV. Bölüm: Bölücü ve Yıkıcı Akımlar	
1. Bulgar Meselesi	329-348
2. Ermeni Meselesi	349-421
3. Arnavut Milliyetçiliği.....	422-426
4. Kürtçülük Meselesi	426
5. Arap Irkçılığı	427-440
6. Nestûri Meselesi	441-460
7. Pontus Meselesi	461-472
V. Bölüm: S o n u ç	473-477
VI. Bibloğrafya	478-490

Ö N S Ö Z

İnsanlar arasındaki kavganın en önemli sebebi şüphesiz ki art niyettir. Aslında hiç kimse hayırseverlik ve insaniyetperverliğe karşı çıkamaz. Ancak bu duyguların istismarı ile kendi inanç ve düşüncelerinin imhasına da seyirci kalamaz. Misyonerlik hakkındaki bu geniş kapsamlı araştırmamıza bu düşüncelerle başladık ve sonuçta da ne kadar haklı olduğumuzu anladık.

Çalışmamız bir giriş ve beş ana bölümden oluşuyor. Girişte, misyonerlik hareketini kısa bir geçmişini verdikten sonra, birinci bölümde misyonerlerin ortaya çıkış sebepleri ve metodları üzerinde durduk. İkinci bölümde incelemekte olduğumuz Amerikan misyonerliğinin 1820 - 1930 arası tarihi gelişimini ana kesitlerini vermeye çalıştık. Üçüncü bölümde genel faaliyetler adıyla Amerika'lı misyonerlerin basın - yayın, eğitim, sağlık, yardım, gençlik ve kadın faaliyetleri yanında 1928 başlarında ortaya çıkan Bursa'daki Hristiyanlaştırmacı olayı ve yankılarını anlatmaya çalıştık. Dördüncü bölümün konusu ise bölücü ve yıkıcı hareketlerdi. Bu bölümde Bulgarlar, Ermeniler, Arnavutlar, Kürtler, Nestûriler, Araplar ve Rumlar üzerinde Amerika'lı misyonerlerin yıkıcı ve bölücü, tesirleri incelendi. Beşinci bölüm ise sonuç bölümüydü. Bu bölümde de çalışmamızın genel bir değerlendirmesini yaptık.

Çalışmamız'da çeşitli araştırma ve belgelerle, basın organlarımızdan yararlandık. Şüphesizki kullandığımız en önemli eserler Addison ve Grabill'in İngilizce, Mustafa Halidî, Ömer Ferruh ve Muhibiddin Khatib'in Arapça'dan tercüme eserleri yanında E.Kırşehirlioğlu, Çerkeş Şeyhizâde Halil Halid, Prof.Dr. Mine Erol, Prof.Dr. Bayram Kodaman, Prof. Dr. Akdes Nişet Kurat, Doç.Dr. Seçil Akgün, Doç. Dr. İlber Ortaylı, Atilla Çetin ve Doç.Dr. Mim Kemâl Oke'nin konumuzla ilgili araştırmaları oldu. Bunun yanında bilhassa 1919 - 1930 arası birçok gazeteyi taradık. Bunlar arasında Sabah, İktisat, Akşam, Vakit, Hakimiyet-i Milliye, Cumhuriyet, Zaman, Milliyet ilk aklımıza gelenler oldu.

Konumuz çok genişti, bu yüzden ara bölümlerde meseleyi daha açık tahlile çalıştık. Sistemli ve düzenli olmaya, meseleleri peşin hükümden uzak ilmi bir disiplin içinde vermeye çalıştık. Hocamız Prof.Dr. Mine Erol'un değerli takviyeleri ile, mevzuunun her biri bir tez olabilecek kadar geniş boyutlu kısımlarını daha dar ve sınırlı tutmaya çalıştık. Gerek bilgide, gerek yorumda ve gerekse yazıda bazı hatalarımız vardır, ancak biz en hatasızını yapmaya gayret ettik.

Sözlerimi bitirirken, başta sıhhatini tehlikeye atarak bana yardımcı olan değerli hocam Prof.Dr. Mine Erol hanımefendi olmak üzere yardımcı olan tüm büyüklerime, tercüme ve tez yazımında emeği geçenlere, beni teşvik ve takviye ederek bu nâciz çalışmanın gerçekleşmesinde katkıda bulunanlara teşekkürler eder, en derin saygılarımı sunarım.

Ahmet Uçar
Konya, 1988

G İ R İ Ş

Misyon genel anlamda "bir kimseye bir şey yapmak üzere verilen özel görev, yetki" demektir. Özel anlamda ise Hristiyanlığı yayma vazifesidir. Bu vazifeyi ifa eden Papaz, Rahib vb. din adamlarına misyoner onların bu tür faaliyetlerine'de misyonerlik denir.¹

Hristiyan Misyonerliğinin tarihi Hz. İsa (AS) ile başlar. O "Gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncili tebliğ edin. Siz bana Kudüs'de de, bütün Yahudiye de ve samariada da yeryüzünün en son parçasına kadar şahitler olacaksınız."²

derken Hristiyanlık propağandasının da ilk başlatıcısı oluyordu. Hz. İsa'dan sonra bu daveti Havariler ve onların tilmizleri sürdürdü. Aziz Pavlos (St. Pavlos) Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da ilk faaliyetleri başlatırken, onu izleyenlerden Andrew Skita, Trakya ve Makedonya'da, Philip Frikya'da, Matthew Arabistan'da, Mark İskenderiye'de, Yuddas Thaddeus İran'da, Bartholemew ve James'de yakın doğunun muhtelif yerlerinde Hristiyanlığı yayarlar.³ Asıl başarıyı ise Ermeniler arasında çalışan Gregory (d. 275) sağlar. Onun çalışmalarıyla Romalı Prens Tridat, Frat nehrinde Vaftiz olarak I. John adıyla ilk Hristiyan Kral olarak Ermenilerin başına

-
1. "Misyon, Misyoner, Misyonerlik" ML., C. VIII, s. 842 - 843
 2. Saint Marc İncili, Bap : 16 Ayet: 15, Matta İncili Bab: 28, Ayet: 19.
 3. Kırşehirlioğlu E. Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul, 1963, Bedir yay. s. 18 - 19 (The Conversion of Armenia P. 139'dan naklen).

geçer. 312'de Bizans İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlaşması Hristiyanlığın Orta Doğudaki yayılmasına yeni bir şevk verir. Konstantin, çalışmaları daha da hızlandırmak ve yavaş yavaş Hristiyan dünyasında kendini göstermeye başlayan bölünmeleri önlemek amacıyla 325'de İznik Konsilini toplar. Orta Doğunun muhtelif şehirlerinden 318 Papazın katıldığı toplantı sonrası "birlik" sağlanamadığı gibi, ayrılıklar daha da artar. Nesturilik ve Monophysitizm adlı iki güçlü akım ortaya çıkar. 428'de İstanbul'da Nestarius (öl : 439) adlı bir Papazın başlattığı Nestûrilik 431 Efes konsilinde "dinsizlik" olarak kabul edilir. Bizans İmparatoru, Efes konsilinin kararını tasdik ederek Nestûrileri Mezopotomya ve İrana sürer. Nesturiler'de buralarda önemli misyonerlik faaliyeti göstererek Türkistan ve Çin içlerine kadar Hristiyanlığı yayarlar. 451 Chalcedon konsilinin Nesturilik ve Monophysitismi mahkûmetmesi Doğu Hristiyan dünyasında ayrılığı daha da arttırır. Bu dönemde Batı Hristiyan dünyası ise Papa I. Georgy (590 - 604)'nin disiplini sayesinde Hristiyanlığı yayma yolunda önemli mesafeler katetmişti.⁴ Öyleki Papa I. Georgy, Sardunya Piskopasına yazdığı mektuptanda anlaşılacağı gibi Hristiyanlığı kabul etmeyenlere "şiddet kullanılmasını emredebilecek bir güç kazanmıştı.⁵ Barbar akınlarının yarattığı boşluklardan da faydalanan Roma Kilisesi

4. Addison, James Thayer, The Christion Approach to The Moslem Newyork 1942 press, s. 21 vd.

5. Çerkeş - Seyhizade Halil Halid, Hilal ve Haç kavgası, İstanbul 1975 s. 107 (Patrice Larroque'nin L'Esclavage Chez Les Nations adlı eserinden naklen.)

Hristiyanlığı Avrupa içlerine taşır. Aziz Augustinus'un çalışmalarıyla Anglosaksonlar, Aziz Bonifacus'un çalışmaları ile Germenler arasında yayılan Hristiyanlık, X. yy. da Avrupanın tamamına hakim olmaya hazırlanmaktadır.⁶

Doğu Hristiyanlığının asıl şanssızlığı İslamiyet gibi dinamik ve atılımcı bir dinin kendi topraklarında ortaya çıkması olur. Alman Şarkiyatçı Becker'in da belirttiği gibi, İslamiyet "yayılma ve genişleme" istidadı ile yalnız Hristiyanlığın yayılmasına set çekmekle kalmaz Hristiyanlığı geri çekilmeye de zorlar.⁷ 634 - 653 arası Suriye, Filistin, İran, Ermenistan, Mısır, Trablus ve Çukurova gibi bir çok Hristiyan toprağı Müslüman akıncıların ayakları altına serilir ve Müslümanlarca Anadoluya da bir çok akınlar yapılır. 635'de Bizans İmparatoru Hraklius, 637'de Sasani Hükümdarı Yezdigert ve 711'de Vizigot Kralı Rodrik karşısında kazanılan zaferler İslamı bir anda dünyanın gündemine getirir.⁸ Bir İngiliz Misyoner bu gelişmeleri anlatırken "Hristiyanlığın mukaddes diyarlara serptiği ışık VII. yy. a kadar süratle büyüdü, ancak İslamiyetin doğuşu ve zaferleriyle karanlığa boğuldu"⁹ demekten kendini alamaz.

6. "Misyonerlik" ML, C VIII, s. 842.

7. Mustafa Hâlidî - Ömer Ferruh, İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm (Mütercimi: Osman Şekerci, İstanbul, Tarihsiz, Çeşme yay. s. 3 (John C. H. Becker, İslamstudiel, Leipzig, 1924 - 1932. s. 1'den naklen.)

8. Garaudy, Roger, İslamın Va'dettikleri, (Türkçesi Neziha Uzel) İstanbul 1983, Pınar Yayınları, s. 40 vd.

9. Kırşehirlioğlu, Age, s. 20 - 21 (The Ascendink Crosse, W. A. Essery P. 29)

İslâmiyet, Hristiyanlık dünyasındaki iç çekişmeler ve idari baskılar yanında kendi hoş görüsünü de kullanarak kısa zamanda gelişmekte ve yayılmaktadır. İdarecilerinde memnun olmayan, sosyal ve politik baskılara uğramış dinî işkencelerin kurbanı olmuş binlerce insan İslâm ordularını kucaklamaya hazır beklemektedir.¹⁰ İtalyan Caetani'nin de itiraf ettiği gibi müslümanlar hâkim oldukları yerlerde hiçbir zaman Hristiyanları din yada meslek değiştirmeye zorlamaktadırlar. Çeşitli Hristiyan kabilelerini dinlerinde serbest bırakarak himâye ederler. Hz. Peygamberin siyasetini ondan sonrakiler de takip ederler. Bu siyaset sebebiyle İslâm orduları geri çekilir yada Bizansla savaşa girerse Hristiyan halk da "Allah sizi yine bize hakim kılsın!... Bizanslılar karşısında Muzaffer eylesin!..." şeklinde niyazda bulunmakta tereddüt etmez. Bu döneme ait bir çok tarih kitabında Hristiyan - Arab halk ve din adamlarınca İslâm ordusu komutanlarına gönderilmiş "Bizans bizim dinimizde!. Fakat sizi adaletiniz sebebiyle onlara tercih ederiz mealinde mektub ve dâvet örneklerini bulmak mümkündür. Bunun yanında Velid ve II. Yezid devrinde Antakya'da El-Mehdi devrinde Bağdat'ta, Harun Reşit devrinde Samah, Babil ve Basra'da Me'mun devrinde Kahire'de, Fatimilerden Zahir devrinde Cidde'de birer kilise bile açılır.¹¹

10. Garaudy, Age, s. 41

11. Arnold, T. W. İntişar-ı İslâm Tarihi, (Türkçesi: Hasan Gündüzer), Ankara 1982, İkinci baskı, Akçağ Yay. s. 62-81.

Müslümanların bütün bu hoş görü ve yakınlaşma teşebbüslerine rağmen Hristiyan din adamları arasında İslam korkusun'dan kaynaklanan bir İslam düşmanlığı fikri uyanmakta gecikmez.¹² Dikkatleri çeken en önemli husus ilk sistematik İslam düşmanlığı fikrinin Emevî saraylarında uzun müddet hizmet eden John (Yuhanna) tarafından başlatılmış olmasıdır.¹³ Dedesi ve babası gibi uzun süre Emevi saraylarında yüksek dereceli bir memur olarak çalışan Şamlı Yuhanna (700 - 749) daha sonra kendisini ilâhiyat öğrenimine vererek Papaz olur. Onun en meşhur eserleri "Sources of Knowledge" (Bilginin kaynağı) ve "Dialogue between a christian and a Saracen (Bir Hristiyanla bir Müslüman Arasındaki Konuşmalar) dır. John "Bilginin kaynağı" adlı eserinin "Heresies" adlı bölümünde müslümanlara sataşarak, kendisinden sonra gelen bir çok orta çağlı gibi Hz. Muhammedi (S.A.V) "Heretik" (Sapık) olarak değerlendirir. O, daha mühim olan, Kuranı Kerim ve Hadisi Şeriflerden de yararlanarak hazırladığı diyalogunda ise Müslümanlarla yapılacak tartışmalarda kullanılmak üzere "Eğer Müslümanlar sorarlarsa... Eğer Müslümanlar şunu derlerse... Onlara şu yolda cevap veriniz." diyelektiğini kullanır. John'un çağdaşı ve öğrencisi olan ve Kuzey Mezopotamya'da bir kilisede Papazlık yapan Thedora, Abucurra (Ebu Kurra) da benzeri otuz konuşma yazarak yayınlamıştır.¹⁴ Nesturi Patriği Timotheus (ö: 820)'un benzeri metot-

12. Mustafa Halidi, ö: Ferruh, Age, s. 31 vd.

13. St. John'un büyük dedesi İbni Sarjun Şamda Emevi Halifesini baş veziri idi (Garaudy, Age, s. 46)

14. Addison, Age, pp. 26 - 27, Arnold, Age, s. 95 - 96.

ları kullanarak Abbasi Halifelerinden El-Hâdi ve Harun Reşidin huzurunda Müslüman âlimlerle yaptığı tartışmaları topladığı kitabı ise daha sonra kaybolur.¹⁵ İslama karşı en önemli tenkitleri yöneltenlerden biri de Halife Me'mun döneminde önemli bir makamda bulunan Abdül Mesih b. İshak el-Kindidir. Misyonerlerin "Müslümanlıkta döndüğünü" iddia etmelerine rağmen, hiç bir zaman müslüman olmamış olan Kindi, meşhur bir Nesturi ailesine mensuptu. Kindînin kendisini İslamiyete davet eden Halifenin amcasının oğlu Abdullah'a verdiği cevaplar asırlar boyunca Misyonerlerinde İslam hakkındaki tenkitlerine kaynaklık yapar. "Kindi risaleleri" adıyla meşhur olan bu kitapçıklar İngiliz Misyonerlerince 1885'de Londra'da Arapça bastırılarak İslam aleminin her yerine dağıtılır. Kindi, risalelerinde Hz. Muhammedin öğretisini Hz. İsa'dan çaldığını, İslamın her husûsta Hristiyanlıktan daha ilkel bir din olduğunu, Kuran-ı Keriminse boş, mânâsız bir kitap olduğunu ileri sürer.¹⁶

İslamiyet karşısında tepkilerin geldiği bir başka ülke ise İspanya'dır. İslamiyet 711'de Arablar tarafından İspanya'ya sokulur.¹⁷ İslamiyet kısa zamanda İspanya'ya hakim olur. Bunu Ignacio Olague "Arabistan'ın derinliklerinden kopup gelen bir avuç göçebe, İberya yarımadasında

15. Arnold, Age, s. 96.

16. Addison, Age, s. 28 Arnold Age, s. 96 - 97.

17. Arnold, Age, s. 141.

600.000 km² üzerinde yaşayan 15.000.000. insana kendi dinini ve İslamın kanunlarını nasıl öğretti?" diyerek hayretle anlatır. Bunun cevabını bir başka İspanyol Blasco İbanes "Katedralin Gölgesi" adlı eserinde şöyle verir:

"Gökten emirler alan Kralların ve birbirini paralayan runilerin esiri olan İspanya istilacılarını açık kollarla karşılıyordu. Arablar, 700 yılda kendilerinden geri alınan İspanya'ya iki yıl içinde yayıldılar. Silah zoru ile kabul ettirilen bir işgal değildi bu... Milletlerin gerçek büyüklüğünü ortaya çıkaran kilit taşı vicdan hürriyeti halka sevimli görülmüştü. Arabların sahip oldukları şehirlerde Hristiyanların kiliseleri ile Yahudilerin Sinagogları yan yana yer alıyordu"¹⁸ 810'da Tuleytula Piskoposu Elipaudos'un kurduğu İslamiyetin etkisindeki Müttehız'lık mezhebi tüm İspanya'da yayıldığı gibi Katolonya Piskoposu Feliks vasıtasıyla Fransa'nın Septimanya bölgesine bile yayılır. Papa III. Leon, Feliks'in "kafirlerle" (Müslümanlarla) teması sonucu bu fikirlere saplandığını ileri sürecektir. 850 - 860 arası İspanya'lı din adamları arasında, Müslüman idarecileri tahrik ederek gönüllü ölümü isteyenler görülür. Ancak Müslüman idare bunlara gayet hoş görülü davranır. 850'li yıllarda Isaac adlı Papaz, Kadının huzuruna çıkarak Hz. Peygamber (S.A.V) hakkında bilgi aldıktan sonra "Size yalan şeyler telkin etmiş, Allah ona lanet etsin. Bunca insanı hüsrana sevk eylemiş ve Cehennem'in esfel-i safilinine çekip

18. Garaudy, Age, s. 43 - 45.

götürmüş, içine şeytan girmiş ve şeytanın beğendiği hökkebazlık ederek sizlere hastalık bulaştırmak için zehirleyici bir kadeh şarap vermiş, Suçunu ebedi lanetle çekecektir. Mademki akıl sahiplerindensin niçin kendini bunca zararlarından kurtarmaya çalışmıyorsun. Niçin bu sakat itikadın çibânını deşib atmıyorsun ve İsa dininin incilinde ebedi saadeti aramıyorsun?" diyebilme cüretini gösterirken yada 853'de Tuleytula'da bazı Hristiyan din adamları İslama hakaret yağdırırken hiç de zulme uğramazlar. Buna karşılık İslam kültürü Hristiyanlık üzerindeki nüfûzunu gün geçtikçe güçlendirir. "Alvar" adlı İslam düşmanı bir İspanyol müellifi "Indiculus Luminosus, (c. XXXV) adlı eserinde Kuran-ı Kerim'in "Estetik güzelliği ve insanı acze düşüren ifade tarzı ile kısa zamanda İspanya Hristiyanlarını etkilediğini, Latince ve incili unutan bir çok Hristiyan İspanyolun Arapça ve İslami ilimlere büyük bir alaka gösterdiklerini" itiraf eder. T.W. Arnold'un tesbitlerine göre "bu dönemde Arapça İspanya'da Entellektüellerin dili" haline gelmiştir. Arapçanın yanında İslamî etkide o derece kuvvetlenmişti ki 936'da Tuleytulada toplanan Rahibler Divanı "Hristiyanlık akidesini temelden sarsacak" bu gibi etkilere karşı alınması gerekli tedbirleri görüşür.¹⁹ Çünkü bir çok Hristiyan din adamı Endülüste İslam Medreselerinde öğrenci olmaya can atmaktadır. Fransız İerbert (999'da Roma Kilisesine Papaz oldu), Pierrele Aénéré (1092 - 1156), Gerard de Grémané (1114-1187)

19. Arnold, Age, s. 145 - 149.

bunlardan bir kağıdır.²⁰

Bu dönemde Doğuda'da İslamiyetin etkisi kendini gösterir. 9. yy. ortalarında Bahreyn Piskoposu George, Fas Metropolidi Cebraail'in Papaz olan kardeşi, Beth Germain Nesturi Piskoposu Thedora, Azerbeycan Yakubi Piskoposu Filakseuos ve Habur Piskoposu Daniel gibi bir çok meşhur Hristiyan din adamı müslüman olur. 1216 - 1225'de Akka Piskoposu olan Jaques Vitriy o dönemdeki Doğu Hristiyan Kiliselerinin durumunu şöyle anlatır: "Zayıf düşmüş, acınacak surette tuzaga tutulmuş, daha doğrusu sahte Peygamberin uydurma sözleri ve şehvi zevkleri azdırması ile acı bir şekilde yaralı düşmüş, çökmüş ve çirkefe batmıştı."²¹ 750 - 1100 yılları arası Bizans Müslümanlarla sürekli savaşı. Ancak bu savaşlar hep müslümanların lehine sonuçlanır. Öyleki daha sekizinci yy. itibaren Bizans imparatoru Halifeye vergi vermeye başlar. Doğu Hristiyan Dünyasının İstanbul dışındaki diğer üç patrikliğinin bulunduğu merkezler- Kudüs, Antakya ve İskenderiye- İslam ordularınca feth edilir.²² İstanbul ise sürekli saldırı ve kuşatmalara hedef olur. Bilhassa 1071 Malazgirt zaferiyle Anadolu'nun kilidini kıran "Oğuz süvarilerinin" düzenlediği akınlar Bizans İmparatorunu çok rahatsız eder. Bu yüzden 1095'de Bizans İmparatoru Alexsus Comnenus, Papa II. Urban'a müracat ederek

20. Essibai, Mustafa, Müsteşrikler ve Hedefleri, (Tercüme, Kemal Çobanbeyli) İstanbul, 1971, Sinan Yay. s. 15

21. Arnold, Age, s. 97 - 99.

22. Addison, Age, s. 14 - 25.

"Dinsiz Türklere" (Selçuklulara) karşı yardım ister. Gangesi imparatorluğu kurtarmak ve kaybettiği toprakları tekrar geri almaktır. Papa II. Urban bu çağrıyı çok olumlu karşılar. Çünkü yakın Doğu'ya düzenlenecek bir Haçlı seferi "hem kutsal yerlerin kurtarılmasına, hemde Papanın nüfuzunun Ortadoks kilisesini de içine alacak şekilde güçlenmesine" sebep olacaktır. Fransız Papaz Amieusli Peter'in (Pierre L. Ermite'in) de desteklediği II. Urban, Mart 1095 Piacenda ve Kasım 1095 Kilermont Konsillerine "Haçlı Seferi" çağrısında bulunur. Bu çağrı Avrupa'da geniş bir yankı uyandırır. Bunda "İslam düşmanlığı, kutsal yerleri kurtarma ideali, Doğunun zenginliklerini ele geçirme ve Avrupa'daki sefaletten kurtulma hayâli" gibi faktörlerin çok önemli etkileri vardır. 1096'da Papaz Pierne L.Ermite, Şövalye yoksul Gautier ve Dük Gadefrat'de Bouillon komutasında I. Haçlı seferi düzenlenir. Üç yıl içerisinde Haçlılar İznik, Antakya, Urfa ve Kudüs gibi Hristiyanlarca kutsal sayılan şehirleri alırlar. Kudüste St. John ve Templars Şövalyelerince'de Bouillon liderliğinde bir "Latin Krallığı" (1099) kurulur.²³ Müslümanların 1044'de Urfa'yı geri alması üzerine Papa III. Eugenius yeni bir Haçlı seferi" çağrısı vazifesini Papaz Saint Bernand'a verir. Onun çağrısı ile Alman İmparatoru III. Konrad ve Fransa Kralı VII. Louis Haçlı elbisesi giyerek 1147'de II. Haçlı seferine

23. 1099'da Kudüste Haçlılarca 70.000 müslüman kılınçtan geçirilmişti. (Enver El Cündi, Tarih Boyunca Emperyalizm Saldırılarına Karşı İslam, (Çevri: İbrahim Sarıms) İstanbul, 1985, Petek Yayınevi, s. 58)

(1147 - 1149) çıkarlarsa'da bir sonuç alamazlar. Bilhassa Anadolu Selçuklu Sultanı I. Mesud'un Konya ovasında Alman İmparatorunu yenmesi bu başarısızlıkta çok önemli bir rol oynar. Selahattin Eyyubinin 1187'de Kudüs'ü alması III. Haçlı seferine neden olur. (1189 - 1192) Bu sefere katılanlardan Alman İmparatoru Friedrich Barborossa, II. Kılıçarslan tarafından iyice hırpalandıktan sonra Göksuda boğulur. Fransa Kralı Philippe Auguste ve İngiltere Kralı Arslan yürekli Richard, deniz yoluyla geldikleri kutsal topraklarda, Selahaddin Eyyubi karşısında umduklarını bulamayarak geri dönerler. Kutsal yerleri kaybeden Hristiyanlık dünyası büyük kaynaşmalara sahne olur. Papa III. Innocentius'un hazırladığı proje ve Fransız Papaz Foulgez'de Neuilli'nin propagandaları ile Bonifacio di Bouferreto komutasında harekete geçen Haçlılar Bizans Veliahtının arzusu ile kutsal yerler yerine İstanbul'a gelerek Taht ve Mezheb kavgasına karışırlar ve İstanbul'da bir Latin Krallığı kurarlar. (1204) Bunun üzerine Vatikan yeniden harekete geçerek 1215'de toplanan konsilde yeni bir sefer düzenlenmesi kararı alır. Macar Kralı II. Andras komutasında başlayan V. Haçlı seferi (1217 - 1221)'de herhangi bir sonuç vermez. Papa III. Honorius'un desteğiyle II. Friedrich komutasında başlayan VI. Haçlı seferi (1228 - 1229) Haçlılara Kudüs'te oturma hakkı sağladığına da, bu kısa sürer. 1244'de Kudüs'ün yeniden Müslümanların eline geçmesiyle yeniden harekete geçen Papalık, 1245 Lyon konsilinde yeni bir haçlı seferi kararı alır. Fransa kralı Saint Louis (IX. Louis) başkanlığında yapılan VII. Haçlı se-

feri (1248 - 1250)'de bir sonuç vermez. Ancak St. Lois 1268 de Antakya'nın alınması ile Haçlı elbisesini yeniden giyerek VIII. ve son büyük Haçlı seferi (1268 - 1272) ni yapar. Ancak Tunus'ta salgın hastalıktan ölür. İngiltere Kralı Edward onun bu seferini devam ettirmek amacıyla Flistin'e kadar gelmişse de herhangi bir sonuç alamadan geri döner. Haçlı seferleri sonuç olarak Hristiyanlık dünyasına çok fazla bir şey kazandırmamıştı. Addisonun'da belirttiği gibi 1272' de hüsrarla sona eren bu seferlerin dünyaya kazandırdığı en önemli şey "Hristiyan - İslam düşmanlığı" yada "Hilal Haç kavgası" olmuştur.²⁴ Bunu bir çok misyoner araştırmacı da ifade eder. Alman misyoner Richter "Haçlılar iki asır boyunca bu mukaddes yerleri Müslümanların ellerinden almak için çalıştılar. Bu bakımdan Haçlı seferleri devri bütün Orta Çağ devrinde daha çetin oldu. Fakat bu çalışmalar hüsrana uğradı. Haçlı hamlesi İslami taassubtan doğmuş inat engelleri önünde geriye döndü." derken İngiliz misyoner Gairdner "Haçlılar'ın Müslümanların elinden Kudüs'ü kurtarıp İslam dünyasının kalbinde bir Hristiyan devleti kurmak için yaptıkları çalışmalar neticesiz kaldı. Bu şehri kurtarmak için gösterdikleri çabalar, İslamı yoketmek için harcadıkları çabalar, İslamı yoketmek için harcadıkları çalışmalar kadar değildi." der. Amerika'da misyonerlik teşkilatı hesabına çalışan Ermeni Loctfy Levonian ise "Haçlılar kılıçla müslümanların elinden alarak

24. Addison, Age, s. 30 - 34, "Haçlı seferleri" ML, C, V, s. 502 - 503.

Hristiyanlar için bir memleket kurmak istediler, başaramadılar" demektedir.²⁵

Haçlı seferleri sırasında ve sonrasında batıda müslümanlığı yönelik bazı çalışmalar ve saldırılarda yapılmıştır. Hz. Muhammed (S.A.V) için her türlü kötü sözleri söylemenin mübah olduğunu ileri süren Fransız Papaz Guibert de Noğan (öl: 1124) "Gesta Mei per Frances" (Fransızlar tarihinin eserini tamamlıyorlar) adlı kitabı ile, batıda yeni bir İslam düşmanlığı kampanyası başlatır.²⁶ Aynı yıllarda Haçlı seferlerinin gerekli aktiviteden yoksun olduğu için başarılı olmadığını ileri süren Cluny (kluni) tarikatı lideri Peter the Venerable de harekete geçer. Venerable ile batı kiliselerinde ilk sistemli İslam düşmanlığı ve polemik edebiyatı başlar. 1141'de İspanya'yı da ziyaret eden Venerable Hz. Muhammed (S.A.V) hakkında ikisi günümüze kadar gelebilmiş dört kitab yazar. O, sadece kitaplarıyla Hz. Muhammed ve düşünce sistemini yalanlamakla kalmaz, İngiliz müridi Retinesli Robert Kettonu teşvik ederek Kuran-ı Kerim'in Latince tercümesine sebep olur. Ketton, Muhammed adlı bir Arabın yardımıyla yaptığı bu kasıtlı hata ve töhmet yüklü tercümenin önsözünde gayesini şöyle açıklıyor: "Kuran zındıklarını menbaı, Hristiyan kilisesini tehdit eden yıkıcı hareketlerin sebebidir. Eğer bunun zararı bertarafedilmek isteniyorsa şüphesiz onu öğrenmek, tenakuzlarla dolu ve içindekilerin akla, mantığı uygun olmadığını ispatlamak lâzımdır."²⁷

25. Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, Age, s. 70.

26. Garaudy, Age, s. 216.

27. Addison, Age, s. 35, İrfan Abdulhamid, Müsteşrikler ve İslam (Ter. Avni İlhan), İstanbul 1971, Sinan yay.s.70.

Yine aynı müslüman Arabın yardımı ile Dalmatyalı Herman da Hz. Muhammed (S.A.V) in hayatı ve doktrini üzerine üç adet tez hazırladı.²⁸ 1213'de ise Papa IV. Innocent, hazırladığı taslakla yeni bir devir başlatır. Bundan sonra İslam ülkelerinde Hristiyanlaştırma çalışmaları başlar.²⁹ Bu taslak en çok Dominikan ve Fransiskanlar tarafından benimsenir. 1206'da Rahip Dominikan ve 1210'da Rahip Assisili Francis'in (1182 - 1226) başlattığı bu tarikatlar kısa zamanda İslam ülkelerinde faaliyete geçer.³⁰ Müslümanlara yönelik fiili Hristiyanlaştırma çalışmalarının başlatıcısı olan Assisili Francis 1219'da Haçlı ordusunu Dimyatta ziyaret eder. Daha sonra Mısır'a giden ve oradan da Tunus'a gitmek isteyen Francise Hristiyan tüccarlar siyasi çıkarları sebebiyle engel olurlar. 1225'de ise Papa III. Honorius, Dominikan ve Fransiskanları Marekeşte çalışmakla görevlendirerek, bir Dominikanı Piskopos olarak atar. Bunlar sadece Hristiyan köle, tüccar ve gemiciler arasında faaliyet gösterirler. Bu sırada Tunus'ta bir Prensin Hristiyanlaşarak Roma'ya kaçtığı görülür. Bu arada Dominikan ve Fransiskanlar geniş bir Coğrafyada yayılırlar. Dominikanlık 1228'de Trablus, Kıbrıs, Nikosia ve Akkada Manastırlar kurarken³¹, "Mukaddes Yerin Bekçileri" adıyla da tanınan Fransiskanlık ise Kudüs (1229), Dimyat (1249) ve Kahire (1320) ye kök salar.³² Papa IX. Ger-

28. Addison, Age, s. 36.

29. İrfan Abdulhamid, Age, s. 71.

30. Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, Age, s. 52.

31. Addison, Age, s. 87.

32. Mustafa Halidi, Ömer Ferruh, Age, s. 52.

gory, 1233'de Dominikan ve Fransiskan misyonerleri birer mektupla Bağdad, Kahire, Halep, Şam ve Konya saraylarına gönderir. Papa IV. Innocent ise 1245'de bir çok Sultana kuryelerle mektup gönderir.³³ Aynı yıl İran'daki Moğol başkomutanı ve Tataristandaki Ogeday Hana gönderilen heyetler³⁴, bunlar tarafında ilgi ile karşılanır. Papalık bu dönemde Moğollara büyük bir ilgi göstermektedir. Bunda, Orta Çağ Avrupasında yaygın olan "Karahitler Tatar aşiretinin Reisi Prens John'un Baykal Gölünün Güneyinde Hristiyan bir devlet kurduğu "söyletisinin rolü büyüktür." Bu haber tamamen uydurma olmakla beraber Moğolların Hristiyanlığa karşı tamamen ilgisiz kaldığında söylenemez. Cengizin oğlu Ogeday Hristiyanlara iyi muamele ederken Ogeday'ın oğlu Güyük han (1246 - 1248) daha da ileri giderek husûsî kâtipliğe ve idarî vekillliğe getirdiği iki Hristiyan sayesinde saray Hristiyan din adamlarıyla dolmuş, Papa IV. Innocentin elçileri sevgi gösterileriyle karşılanmıştı. Yine bu dönemde İran'da İlhanlı Hanedanlığını kuran Hülâgu Hristiyan olan karısı ve Ermeni Kralı Haytun'un teşvikleriyle Bağdat'ı yakıp yıkmış Haçlılarla ittifaklara girişmişti. Hülagunun Hristiyan karısından olan Abaka Han, Bizans İmparatoruna damatda olduktan sonra büsbütün Hristiyanlığın tesirine girerek sarayını Hristiyan görevlilerle doldurmuş, Fransa Kralı St. Louis, Sicilya Kralı Charle ve Argon Kralı James ile antlaşmalar imzalamış ve 1274'de Lyon'

33. Addison, Age, s. 37 - 38.

34. Ömer Rıza "Misyonerlik" SR, C. 23, A. 593 s. 333 - 334
20. Mart 1340.

da toplanan rahibler Diyanına 16 kişilik bir Moğol heyeti göndermişti. Abaka Han, Hristiyanların büyük ümitlerine rağmen Hristiyan olmadan ölünce yerine, küçüklüğünde Hristiyan olarak "Nikola" adını alan kardeşi Takudar geçer. Ancak Takudar, müslümanlığın milan ederek ilk müslüman İlhanlı hükümdarı olur. Güyük Han'dan sonra Hristiyanlığın nüfuzuna giren Doğu Moğolları 1253 - 1255'de Karakurumda Fransa Kralı St. Louis'in elçisini kabul ederler.³⁵ 1273'de ise Markopolo Pekin'e kadar bir misyoner heyeti ile gider. Bu heyet, Kitap-ı Mukaddesi Tatarcaya tercüme etmekle kalmaz, yerli yardımcılarda bulur.³⁶ Doğu Moğollardan Argun döneminde (1284 - 1291), Moğollar üzerindeki Hristiyanlık nüfuzu müslümanlara zulüm şeklini alır, hatta Namaz kılan müslümanlar, Hristiyan idarecilerce Argun'un sarayında bile dövülürler. Argun bununla da kalmayarak Müslüman olan İlhanlı Hükümdarı Ahmet Takudar'ı "Ecdat Kanunlarına ihanet ve Arabların yoluna sapmak" la da suçlar.³⁷ XIII. yy. Avrupa'da Müslümanlara yönelik fikrî saldırılar da yapılmaktadır. 1221'de Kolanya Sakolastiklerinden Oliver "The King of Babylon" adlı uzun risalesinde -ki aslı Kahirededir- Hristiyanlığın her yönüyle İslamiyetden daha üstün olduğunu belirterek, Müslümanları Hristiyanlığı çağırır. Aynı müellif "Historia Damiatina" adlı eserinde de "Kuran-ı Kerim'in Hz. İsa öğretisinin eksik bir kopyesi ve Hz. Muhammed (S.A.V)'in bir

35. Arnold Age, s. 225 - 240.

36. Ömer Rıza "Misyonerlik" SR, C. 23, A. 593, s. 333 - 334

37. Arnold Age, s. 241.

dinsiz olduğunu" ileri sürer. Akka Piskoposu Jacques'de Vitry -ki 1216 - 1225 arası Piskoposluk yaptı- değışitli girişimlerde bulunur. V. Haçlı seferleri (1217 - 1221) sırasında yazdığı bir mektupta "Müslümanların diliyle yazdığı mektuplarda bizim dinimizin gerçekliğini ve onların dininin hatalarını gösterdim" diye yazar. XIII. yy.'ın ikinci yarısında Müslümanlara yönelik faaliyetler daha da artar. Bu dönemde Medicand Order'ler (Dilenci tarikatlar) daha geniş bir alanı kaplamış, Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Moğolistan topraklarında kendini göstermeye başlamıştı. Papa IV. Innocet, bu dönemli ilgili raporlarında "en az Hristiyanlar kadar Müslümanlarla da ilgilendiklerinin" belirtir.³⁸ Bu arada meşhur Filozof Roger Bacon, 1266 - 1268 yılları arasında yazdığı bir eserinde yeni bir misyonerlik projesi ortaya koymuştur. Bacon eserinde Papalıktan!.

1. Misyonerlik ihtiyacını karşılamak ve Müslümanlara cevap verebilmek için Batı Üniversitelerinde Doğu dillerinin özellikle Arapçanın da okutulmasını,

2. Müslümanlara cevap verebilmek için, İslam akidesinde Hristiyanlar tarafından reddedilen hususların Hristiyan öğrencilere öğretilmesini ister.³⁹ Müslümanlara yönelik daha kaliteli ve etkili yazı ve düşüncelere ise XIII. yy.'ın sonlarında rastlarız. Dominikan misyonerlerden Tiripolisli William'ın "On the Condation of the Saracen" adlı eseri ya-

38. Addison, Age, s. 38 - 39.

39. İrfan Abdülhamid, Age, s. 71.

nında yine Dominikan misyonerlerden Ricoldus da Monte Crucis'in "Confitatio Al-Corani" ve "Liber Peregrinacionis" adlı eserleri bunun en önemli örnekleridir. Bunlar arasında bilhassa 1288'de kutsal topraklara gelen Ricoldus'un "Confitatio Al- Corani" adlı eseri çok önemlidir. Eser, Kuran-ı Kerim ve İslami eserleride kaynak göstermesi sebebiyle Avrupada büyük yankı yaptı. XIV. yy'ın ikinci yarısında Yununcaya ve 1506'da Argon Kralı Ferdinand'ın isteği ile Yunancadan Latinceye çevrilen eser, Protestanlığın kurucularından Martin Luther tarafından Almancaya çevrilerek yayınlanmıştır. Eser, Avrupada İslama karşı büyük bir cephenin oluşmasına sebep olur.⁴⁰ Rönesansın önderlerinden Dante ve Bolidor Vercil bile bu cephede yer alırlar. İtalyan Şair Alighieri Dante (1265 - 1321) "Diviha Commedia (İlahi Komedy)" adlı eserinde, Hz. Muhammed (S.A.V) "Skandal ve bölücülük tohumları ekenler katogorisinde" ve Cehennemin 28'ci katında gösterir. Dante'ye göre Peygamberimiz burada vücudu baştan ayağa ikiye yarılmış olarak, Şeytan ile dinsiz ve kötü ahlaklılar arasında bir yerdedir. Dante eserinde sadece Peygamberimizi değil diğer İslam büyüklerininide (Hz. Ali, Selahattin Eyyubi, İbn Rüşt, İbn Sina... vb.) Cehennemde Putperestlerle birlikte gösterir.⁴¹ Bolidor Vercil ise daha da ileri giderek Peygamberimizi "Saralı bir şahıs" ve İslamiyeti "Hristiyan kaynaklarından alınmış, kılıç zoru

40. Addison, Age, s. 39 - 40.

41. Edward, Said, Oryantalizm, (Nezih Uzel) İstanbul 1982, Pınar Yay. s. 121 - 124.

ve kadın anlayışındaki ibahiliği ile yayılmış karışık bir sistem" olarak değerlendirir. Yine bu dönemde İtalyan yazar James of Verona İslamiyeti "Hristiyan Öğretisinden aşırılmış karışık bilgi ve saçmalar yığını" olarak değerlendirirken Fransiskon Cemiyeti üyesi İrlandalı Simon Semeonis 1323 Filistin ziyareti sonrası yazdığı eserinde Müslümanlardan "Vahşi hayvanlar, domuzlar, şeytanın çocukları, lüti meşrepli kimseler" olarak bahseder.⁴² Bu dönemde Avrupadaki İslam düşmanlığını araştıran Norman Daniel ve R.W. Southern'in⁴³ tespitlerine göre XII. ve XIII. yy. Avrupası Hz. Muhammedi Dönme, sapık, yalancı, Hırsız, Katil, Kafir, Sihirbaz, Hain, Facir, Deccal, Şeytan, Kadın toplayıcısı, Papaz olma arzusuna ulaşamamış bir hayal perest, müslümanları "vahşi hayvanlar, şeytanların çocukları putperestler, mesihudeccal", İslamiyeti "Yahudilik ve Hristiyanlıktan aşırılmış prensiplere dayanan karışık bir zındıklık ve sapıklık hareketi" Kuran-ı Kerim'i "uydurma, basit, çelişkili, saçma ve yalan bilgilerle dolu düzensiz ve karışık bir kitap" ve Arabistan'ı ise "Kanun kaçakları sapıklar ve hainlerin sığınak yeri" olarak tasvir ve tavsif ediyordu.⁴⁴

XIII. yy. sonlarına doğru Batılılar yeni bir yol bulmaya karar verirler. Amerikalı araştırmacı Addison'un da be-

42. İrfan Abdülhamid, Age, s. 72 - 74.

43. a) R.W. Southern, Westren Views of Islam Inthe Middle Ages, Harverd, 1962, Harverd Unv. Press.
b) Norman Daniel, Islam and the West: The Meking of an image, Edinbourg 1960, Edinbourg Unv. Press.

44. İrfan Abdülhamid, Age, s. 67 - 69, Etwart, Said, Age, s. 109 - 113.

lirttiği üzere "kılıç yolu ile başarılı olamayan"⁴⁵ Hristiyanlar misyonerlik yolu ile yeni Haçlı seferleri planlarlar.⁴⁶ Haçlı seferleri askeri mağlubiyetle bitince artık görev "misyonerler, Oryantalistler ve öncülere" düşmüştür. Rodinson "Haçlı seferleri sonrası Avrupada halk arasında b'ile yayılan İslam düşmanlığının modern misyonerliğe kaynaklık ettiğini kaydeder.⁴⁷ İslam düşmanlığı üzerine bina edilen bu yeni fikrin babası olarak İspanyol Rahip Ramon Lull gösterilir. 1232'de Macarkay'a bağlı Palma'da soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Lull daha sonra İlahiyat'a ilgi duyar. 1031'de Kurtubada Hilafetin yıkılması ile siyasi üstünlük Hristiyanlara geçmiş Lull'un yaşadığı Çağda İspanyol müslümanları siyasi ve kültürel baskılara maruzdur. Lull ilk önce satın aldığı bir Arab köleden dokuz yılda Arapçayı öğrenir. Bundan sonra hemen, hemen hepsi "misyonerlik metotları ve çalışmalarıyla" yüz kadar eser yazar. Lull daha ilk eseri olan "The Book of Contemp Lation" da Hristiyanlar için en önemli vazifenin Müslümanları kazanmak olduğunu ileri sürerek Papa ve kiliselerden İslam alemine misyonerler göndermelerini ister. 1273'de Kuran-ı Kerim ve İslam Litaratüründen de faydalanarak "The Book of The Centileand the Three Wise Men" i yazar. 1275'de ise Kuran'ı Kerime nazire olarak en meşhur eseri olan "Ars Generalis" (Ars Magna)'yı yazar.

45. Haçlılar'ın başarısızlıkları sadece asker'i mağlubiyetle kalmamış, bir çok şövalyenin müslüman olmasıyla kültürel bir erozyona dönüş müştür. (Arnold, Age, s.99-104)

46. Addison, Age, s. 41 - 49.

47. 51 - Garowdy, Age, s. 216.

1276'da Argo Kralı I. James'in ölümü ile başa geçen oğlu Lull'un okul arkadaşı idi. Lull ona aynı yıl Mira marda bir misyoner kolleji açtırır. Lull'un okulunda 13 Rahip adayı İslam Teolojisi ve Arapça öğrenir. Lull, 1277'de Roma'ya giderek Papa XXI. Jonh dan Kolleji desteklemesini ister. Ancak papanın ölümü ile bu isteği gerçekleşemez. Kollejde 25 yıl çalıştıktan sonra maddi imkansızlık sebebiyle kapanır. Lull 1276 - 1285 arasında Teoloji ile ilgili "Ars Demastrativa" Mistisizm ile ilgili "Book of the Lover and the Blovet" ve hikayelerini topladığı "Blangerna" yı yazar. 1285'de Roma'ya giderek Papa IV. Honorius'u Paris Üniversitesinde Arapçanın da okutulması hususunda ikna eder. Bu ona büyük ün kazandırır. Paris Üniversitesinde Philip the Fair ile birlikte verdiği Arapça dersleri ilgi ile izlenir. Kraldan küçük bir nişan bile alır. 1288'de Papa IV. Nicholos'un arzusuyla Moutpellier Üniversitesinde de Arapça dersi verir. Önceleri Dominikanlara sempati duyan Lull, 1289'da fikir değiştirerek Fransiskanlara katılır. 1290'da Roma'ya giderek Papa ile kutsal toprakların yeniden kurtarılması hususlarını görüşür. 1292'de 60 yaşında misyonerlik için Tunus'a gider. Bir süre Müslümanlar arasında faaliyet gösterdiyse de şiddetli tepki ve saldırılar karşısında yeniden Roma'ya döner. 1294'de Roma da Papa V. Celestine (Silistin) ile görüşür. Papaya misyonerlikle alakalı olarak takdim ettiği raporda ondan: 1. Kilisenin okul ve ilmi misyonerlik için kullanılmasını. 2. Sulhçu çalışmalarla İslam ülkelerinde başarı sağlanamassa Müslümanların zorla Hristiyanlaştırılmasını is-

ter. Papa, onun bu düşüncelerine pek ilgi göstermez. Lull hayal kırıklığına uğramadan çalışmalarını sürdürür. 1299 - 1300'de Barselona mescitlerinde Hristiyanlık propagandası için Aragon Kralı James'den izin alır. 1300'de Moğolların Hristiyanlarla anlaşarak İslam ülkelerine saldırması ona yeni bir ümit kapısı açar. 1201 'de Moğol Hakanı ile görüşmesi için Papa onu kutsal topraklara gönderir. Fakat Lull Kıbrıs'a gittiğinde Moğol Hakanının İran'a döndüğünü ve Suriye'nin tekrar Müslümanların eline geçtiğini öğrenir. Ermenistan'a kısa bir seyahatten sonra memleketi olan Macorcaya döner. Macorca, Paris ve Montpellier Üniversitelerinde aranan öğretim üyelerinden biri olarak ders ve konferanslarını sürdürür. 1307'de Roma'ya gelerek Papa V. Clementle görüştüktan sonra Bugia adasına gider. Müslümanların kontrolünde olan adada Kral önce onu 6 ay hapseder. Daha sonra bir İslam aliminin ricası ile serbest bırakır. Ancak Loull Hristiyanlığı daha iyi savunabilmek için Arapçasını ilerletmenin yanında misyonerlik çalışmalarındanda geri durmaz. Bunun üzerine halk ve İslam uleması büyük bir tepki gösterir. Ve Kral onu Bugiadan kovar. Lull Bugiada başladığı "The Disputation of ramon the christion and homar the saracen" adlı eserini Pisa da tamamlar. Bu arada Papayı kutsal topraklar kuzey Afrikadaki Müslümanlar berberi Krallıkları ve İspanyadaki Müslüman granada Krallığı üzerine yeni bir Haçlı seferi başlatması için teşvik eder. İki yıl Paris'te öğretim üyeliği yaptıktan sonra 1310'da Roma'da kendi başkanlığında bir assemble oluşturur. 1311'de Papa V. Clement başkanlı-

ğında toplanan Viyana konsilinde "Roma, Paris ve Toledo misyoner kollejlerinin organizasyonu ile Müslümanlara karşı bir Misyoner güç ve propaganda ekibinin oluşturulması" yolundaki Lull'un tezi benimsenir. Konsil Roma, Bolagna, Paris, Oxford ve Sımancada İbranice ve Arapçanın öğretilceği beş Kollejin açılmasına karar verir. Lull 1314 de 82 yaşında Tunus Kralına Aragon Kralı James'in iyi dilek mesajını götürerek Tunus'ta yeniden faaliyete geçer. Tunus'tan Bugiaya giden Lull orada bir müddet (Aralık 1315 - Mart 1316) faaliyet gösterir. Ancak halk onu büyük bir tepki ile karşılar ve taşlar. Oda gemi ile İtalya'ya dönerken yolda ölür. (1316) Amerikalı misyoner araştırmacı James T. Addison Lull ve mücadelesini şöyle değerlendirir. "Lull bir karakter adamı ve devrinin önderi idi. O devrinin dezavantajlarına rağmen sahip olduğu ikna kabiliyetiyle ömrünün sonuna kadar Müslümanları Hristiyanlaştırmaya uğraşmış örnek bir Misyonerdir. Başarısızlık, hayal kırıklığı ve anlaşılmazlıklardan yılmadan doğrudan Hristiyanlaştırma ve misyonerlik organizasyonu sahasında başarı ve alkış kazanmış bir düşünür ve öğretmendi. Onun adı bu cesur girişimlerinin ilham gücüyle sonsuza kadar yaşayacaktır. Onun rüyası zamanımızda bile mümkün olmıyan başarılı teşebbüslerine karşılık sadece bir şükran kazanmaktı."⁴⁸ 1311'de Viyana konsili sonrası Avrupa'da yeni bir dönem başlar. Doğu dillerini öğretmek için Enstitüler açılır. Fakat bunların asıl gayesi ilim değil "dini propoganda, misyonerlik ve yıkıcılıktır".⁴⁹

48. Addison, Age, s. 41 - 49.

49. İrfan Abdülhamid, Age, s. 72.

Bu Enstitüler vasıtasıyla başlayan oryantalizm çalışmaları ileride misyonerliğe öncülük ve sömürgecilığe keşif kolluğu vazifesi yapacaktır.⁵⁰ Bu dönemde Tuleytle, Paris ve Roma'da misyonerlik okullarının ders programına kuvvet kullanılarak da misyonerlik yapabilmek için askeri eğitimde ilave edilmiştir. Bu dönem Avrupasında yavaş yavaş Osmanlı korkusu da başlar. Addison, Türklerin sadece müslüman oldukları için değil, zaman zaman Avrupanın doymak bilmeyen ihtirasları önüne sarsılmaz bir güçle çıktıkları içinde Avrupa için büyük bir tehlike oluşturduklarını ileri sürer.⁵¹ Türkler özellikle XIV. yy. da büyük bir gelişme gösterip ve Avrupada ilerlemeye başlarlar. Bunun üzerine Haçlı elbisesi giyen Avrupalılar Türkleri Avrupadan atmak için yeni Haçlı seferleri düzenlerler. Ancak Osmanlılar karşısında Sırpsındığı (1364) Birinci Kosova (1389), Niğbolu (1396), Varna (1444) ve İkinci Kosova (1448) savaşlarında hep mağlup olurlar. 1453'de İstanbul'un fethi ise Hristiyan dünyasında geniş bir yankı uyandırır.⁵² Buna rağmen Alman misyoner Richter "Bizans İmparatorluğu yavaş yavaş eriyip İslam İmparatorluğu içinde yok olurken hatta Bizans'ın başkenti İstanbul'u 1453 de Osmanlı Türkleri feth ederken Hristiyanlar her şeyden habersiz ve çilesiz bir hayat yaşıyorlardı" demektedir, ancak Osmanlılara karşı düzenlenen ve başarısızlıkla sonuçlanan bütün Avrupa saldırılarının da Haçlı seferlerinden başka bir

50. Edward Said, Age, s. 7 vd.

51. Addison, Age, s. 57 - 59

52. "Haçlı Seferleri" ML. C. V. s. 503.

şey olmadığını itiraf etmektedir.⁵³ 1450 - 1460 arası dört Hristiyan Papaz (Jean Segovie, Nicolos'de Cusa, Jean Germain ve Aeneas Silvius - II. Pie) müslümanlara, dinlerinin Hristiyanlığın sapıtmış bir devamı olduğunu anlatarak onları kütleler halinde Hristiyanlığa katmak için çalışmalar yaparlarsa da hiç bir başarı sağlayamazlar.⁵⁴ Ancak onların bu hareketi Kebbuşilik, Gezerilik ve igistinilik gibi yeni misyoner Tarikatların ortaya çıkmasına ve İslam aleminde faaliyete geçmesine sebep oldu. Fransiskanlar ise faaliyetlerini genişleterek Beyrut (1440) Halep (1571), Doğu Trablus (1582), Seyda ve Nasırada (1632) merkezler kurarlar.⁵⁵ Fakat bu dönemin en önemli misyonerlik faaliyetleri İspanyol Müslümanları arasında sürdürülür. İspanya'da Lull ile başlayan misyonerlik faaliyetleri St. Thomas Aquinas ile sürer. Moorlar (İspanyol Müslümanları) arasında sistemli bir çalışma metodu uygulayan Aquimond Kastilya ve Argon Krallığında yardımıyla Bugia ve Tunus'da Arapça öğreten misyoner okulları açar, müslümanlar arasında Hristiyanlık propagandası yapar. Bu sırada Arapça bilen Raymond Martini adlı bir başka Papaz da İspanya ve Kuzey Afrikada benzeri çalışmalar yapmaktadır.⁵⁶ İspanya da bulunan bütün Hristiyan Krallık-

53. Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, Age, s. 31 - 143 (Jalius Richerd, A. History of The Protestant Missions int he Near East, New york 1910, s. 13, 14, 21, 271)

54. Edward Said, Age, s. 111.

55. Mustafa Halidi - Ömer Ferruh, Age, s. 52 - 53.

56. Addison, Age, s. 54 - 55.

lar "misyoner" çalışmalarına destek olmuşlar hatta "zorla Hristiyanlaştırma" metodunu benimsemişlerdir. 1487'de Malagayı alan Ferdinand -izabella güçleri binlerce Müslümanı katlederken 1489 Durचना'da aynı zulüm tekrarlanır. 1492'de Granadayı alan Hristiyanlar zulmu daha da arttırırlar. 1499'da Toledo baş Piskoposu Ximenes ile Hernanda güçlerini birleştirerek sadece Granada'da 60.000 Müslüman zorla Hristiyanlaştırılır ve "Toplu vaftiz" devrini başlatırlar. Ximenes'in tesiri ile Kastilya Kraliçesi İsabella da benzer uygulamalar yapar. 12 Şubat 1502'de İsabella - Ferdinand ikilisi "bütün İspanya Krallığı dahilinde İslamiyeti yasaklar, Hristiyan olmak isteyen Müslümanların ülkede kalmasını" isterler. Bunun üzerine bir çok İspanyol müslüman'ı Hristiyan olur. Fakat bunların yeni dinlerinde samimi olmadığını gören hükümet bunlara "Moriscos" adını takar. 1507'de Ximenes Engizisyon mahkemesi başkanı olarak papanın direktifiyle Kastilya'da faaliyete geçer ve mahkemenin zulmü otuz yıl sürer. Ferdinand'ın ölümüyle (1516) başa geçen oğlu Charles, Papanın direktifiyle Moriscosların İslama dönmelerini önlemek için büyük katliamlar tertipler. Charles, 1525 de emrindeki komutan ve yöneticilerden "Hristiyan olmamakta direnen Moorların ya yok yada köle edilmesini" ister. 1566'da Madrid'te kurulan yüce Divan ise almış olduğu bir kararla "Moriscosların evlerinde yada dışarıda yıkanmalarını yasaklamış ve ülkedeki tüm hamamları yıktırmıştır." Baskı karşısında Granada'da çıkan isyan 1568'de kanlı bir şekilde bastırılır, Moriscoslardan bir çoğu Kuzey İspanya'daki dağlara sü-

rülürken, çocuk ve kadınlar köleleştirilir. 1602'de Valacia baş Piskoposu Kral II. Filip'e verdiği raporda "irtidat ve ihanet eden Moriscosların Ülke dışına kovmalarını" tavsiye eder. 1609'da son şiddetli tetbirler alınır. Alınan bir kararla bütün Moriscosların sürülmesi kararlaştırılır. Eylül 1609 - Ocak 1614 arası yaklaşık 600.000 Moriscos Kuzey Afrika ve diğer Müslüman ülkelere gönderilir. 1610'larda Endülüs'ü terkeden bir Moriscos Engizisyon mahkemesinde "Muzaffer ecdadımız ellerinde kuvvet bulunduğu devirlerde Endülüsten Hristiyanlığı tamamen kaldırmak istedilermi? Sizin ecdadınız onların hakimiyet zincirine bağlı iken onlar Hristiyanların dini ayinlerini tam bir serbestlik içinde icra etmelerine tahammül etmedilermi? diyerek feryad edip çekilenleri dile getirir.⁵⁷

İstanbul'un fethinden sonra Avrupalılar tamamen Akdenizden uzaklaşmışlardı. İbh Haldun "Mukaddime" sinde bu dönemi şöyle anlatır: "Müslümanlar bütün bu devre boyunca Akdenizin büyük bir bölümünü ellerinde tutmuşlardı. Filoları heryöne yelken açmıştı... Hristiyanlar ise o çağda bu denizde bir tahta parçası dahi yüzdürecek durumda değillerdi."⁵⁸ Bu durum bilhassa İspanyol ve Portekizliler gibi denizci kavimleri coğrafi keşiflere, deniz aşırı seferlere yöneltir. Yeni dünyaların keşfi misyonerler için yeni bir hamle fırsatı doğurmuştur. 1488'de Bartelmi Diyaz'ın Ümit burnunu dolaşması, 1492'de Kristof Kolomb'un Amerikay'ı Keşfi ve 1508'de

57. Addison, Age, s. 56 - 58, Arnold Age, s. 141 - 153.

58. Garaudy, Age, s. 55.

Hindistan'da Portekiz sömürgecilığının başlaması misyonerliği hızla geliştiren amiller olur. Portekiz ve İspanyol gemiciler "sömürgeleştirme ve Hristiyanlaştırma faaliyetlerini birlikte yürütürler. En meşhur kaşiflerden gemici Henri, Vascode Gama, Bacork, Albuquerque ve Macellan'ın birer misyoner gibi hareket ettikleri kesindir. Gemiciler Henri, Papanın "Kilisenin amansız düşmanlarına egemenliği altına alan ve Hristiyanlık bayraktarı bir kahraman" olarak takdis ettiği ve Hindistan'a kadar olan yerleri Hristiyanlaştırmakla görevlendirdiği birisidir.

Vasco dö Gama ise 1497'de Portekiz Kralı John Manuel'in "Hristiyanlığı yayma ve oralardaki kıymetli maden ve baharatları ele geçirme" emri ile Hind seferine çıkmış ve 1503 kadar Hindistan'da bir çok katliamlar yapmıştı. Hatta bir keresinde Mekke'ye giden bir Hac gemisini vurarak yolcularını katletmiş ve esir ettiği 20 çocuğu Portekiz'e getirerek zorla Hristiyanlaştırmıştı. Kral ona çok güvendiği için 1502'de Papa II. Julius'a "Mekke'yi işgal ve Hz. Muhammed'in kabri- ni tahrib edebilecek bir güce sahip olduğunu" bildirir. Bacork ise 1511'de Portekiz Kralına yazdığı mektupta Hindistan'ın Got şehrinde müslümanları keserek Camilere doldurduğunu ve Camileri ateşe verdiğini iftiharla yazdıktan sonra daha sonraki niyetini şöyle açıklar: "Mesihin rızasını kazanmamız için Müslümanların kökünü kazımamız gerekmektedir. Mekke ve Kahire'nin yıkılabilmesi için de Malakayı ele geçirmeliyiz." Bir başka Portekizli gemici olan Alfonso'da Albuquerque ise dö Gama sonrası Hint seferine çıkar. Albuquerque bir mektup-

la niyetini Krala şöyle açıklar: "Kudüs'deki Hristiyanlara yönelik tehdit ve vergileri kaldırmak, Basra ve Kızıldenizi denetim altında tutmak Hz. Muhammed'in mezarını Hristiyan topraklarına kaçırmak" bu gaye ile 8 Şubat 1513'de sefere çıkan Albuquerque, Sokodra'yı alarak Müslüman halkı kılıçtan geçirir. Ancak 5 Kasım 1515'de Goa'da yatağında ölü bulunduğundan emeline ulaşamaz. Bir başka meşhur denizci İspanyالی Ferdinand, Magellan da "misyonerlik" amacı güden birisidir. Magellan 1520'de Cerbuyu alarak Asya'nın ilk ve tek Hristiyan devletini kurar ve Cerbu Kralı ile birlikte Mactan adasını almaya çalışırken 27 Nisan 1521'de ölür.⁵⁹ Bu keşifler yalnız Hristiyanlık için İslamla çarpışmakla kalmaz, Misyonerlik hareketine öncülük yaparlar. 1593 - 1608 arası Papalık bir dizi yetki belgesi ile İspanya ve Portekiz Krallıklarına keşfedilen yerlerin mülkiyetini verir ve karşılık olarak onlardan bu yeni topraklara gönderilmek üzere "misyoner seçme, hazırlama, gönderme ve finanse etme" vazifesini üstlenmelerini ister. Böylece misyonerlik faaliyetleri Portekiz ve İspanya'nın tekeline verilir. Böylece Hristiyanlığın yayılması faaliyetleri daha da hızlanır. Latin Amerikan, Goa, Çin, Japonya, Hindistan ve Filipinlerde başarılı sonuçlar alınır.⁶⁰ Bu dönem keşiflerinden bilimsellik aramak boşunadır. Çünkü bu keşiflerin gayesi "sömürgelerin sınırlarını genişletmek,

59. Enver El-Cüdi, Age, s. 195 - 201, Dilipak, Abdurrahman, Coğrafi keşiflerin iç yüzü İstanbul 1984, Çekirdek Yay. s. 28 - 53.

Mughul, Doktor. M.Yakup, Osmanlılar'ın Hind Okyonusu politikası ve Osmanlı-Hind Müslümanları münasebetleri, İstanbul, 1974, Fetih Yay. s. 17 vd.

60. "Misyonerlik" ML. C. VIII. s. 842 - 843.

yeni hazineler bulmak ve Hristiyanlığı yaymaktır." Her keşif kolunun ardından askerler, hazine avcıları ve misyonerlerin sükun etmesi bunun en açık delilidir.⁶¹

1662'de Papalık Vatikan'da bir propoganda Kongrasyonu- misyonerlik bakanlığı- kurar. Hemen Paris'te bir misyoner okulu açarak faaliyete geçen kongrasyonun gayesi "maddi imkanları genişletmek, misyonerlik metotlarını yeniden düzenlemek ve her ülkede yerli misyoner yetiştirmektir."⁶² 1664 konsilinde Baron Doitz, Hristiyan misyonerliği için "doğu dillerinin öğretildiği bir kolleje" açılmasını isterken bir başka Hristiyan lider Türklere yönelinmesi gerektiğini ileri sürer.⁶³ Bu sebepsiz bir arzu değildir. Osmanlı nüfûzu Portekiz ve İspanyol sömürgecililiğiyle birlikte misyonerliğede set çekmiş⁶⁴ hatta bununla da kalmıyarak Viyanalara, Otrantolara uzanmıştır. "XVII. yy. sonlarına kadar süren Osmanlı belası Avrupa'yı yerinden oynatıyor, Hristiyan medeniyeti için keşintisiz tehlike sayılıyordu." Bu yüzden Avrupa'ı İslamı devamlı bir felaket konusu olarak kabul ediyor, Müslümanları terörist, yıkıcı ve nefret edilen barbarlar sürüsü olarak görüyorlardı.⁶⁵ XVII. yy. Avrupasında İslam düşmanlığı doruk noktasına ulaşmıştı. Loazeas "De Conversione et Baptismo Agere-norum" (1525) ve Thomes "De Conversione Omnium Gentium Pro-

61. Dilipak, Abdurrahman, Age, s. 29.

62. "Misyonerlik" ML. C. VIII. s. 842 - 843

63. Khatib, s. 21

64. "Misyonerlik" ML. C. VIII. s. 842 - 843.

65. Edward Said, Age, s. 108.

curanda" (1603) adlı eserlerinde Müslümanları Hristiyanlaştırmanın metotlarını tesbite çalışırlar. Wybarne "The New Age of Old Names" (1609) adlı eserinde İslamiyetten karanlık ve sahtekarlıkların karışımı bir din" olarak bahsederken, Bedwell "Muhammed is imposturae" (Muhammed'in sahtekarlıkları) adlı eserinde "Din ile alay eden sihirbaz Muhammedin çeşitli sahtekarlıkları, yalanları ve korkunç acımasızlıklarını" anlatacağını belirtir. Aynı dönemde Hindistanda faaliyet gösteren Cizvit (Jesuit) misyoner Fether Jerome Xavier'in çalışmalarına da dikkat çekmek istiyoruz. Xavier, önce sapık "dini ilahi" nin kurucusu Ekber Şah için Farsça "life of shrist" ve "life of St. Peter" adlı iki risale yazar. 1609'da ise İncil'in doğruluğu ve üstünlüğünü" savunduğu "Amirror Shawing the Truth" adlı bir kitap yazar. Müslümanların on iki sene sonra ona yazdığı cevaba Xavier "The Diving Ray in Reputation of Christian Error" adını verir. Xavierin Romalı bir öğrencisi de misyonerlik gayesiyle "Apaligia Pro Christiana Religione" adlı eseri yazar.⁶⁶ Aynı yy. da Humphry Perideaux'ın "The True Nature of Imposture" (Yalancılığın gerçek yapısı) adlı Hz. Muhammed (S.A.V) Biyografisi ün kazanırken⁶⁷ Fransız seyyah M. de The venot "Relation d'un Vayage fait au Levant" (Paris, 1665, s. 111) adlı eserinde "Hristiyanlık aleminde bir çok kimselerin Türkleri şeytani

66. Addison, Age, s. 64 - 66 (Xavier'e cevabı Ahmet b. Zeynül-Abidin "El-Anwarül-İlahiyye fi dahdi Khadai'il Mesihiiyye" adlı eseriyle vermişti. (Khatib Age, s. 46.

67. Edward Said, Age, s. 128.

mahluklar, barbarlar ve dinsizler olarak tavsif ettiklerini" anlatır.⁶⁸ Aynı yy. sonlarında basılan (1697'de ölümünden sonra) A. Herbelot'un meşhur eseri "Bibli athéque"de ise İslamiyetten "Hristiyanlığa pek çok zarar veren Muhammed'in çarpık doktrini" ve Hz. Muhammed (S.A.V)'den "Yalancı Muhammed din adını alan bir kafirliğini kurucusu" olarak bahsedilir.⁶⁹ Hümanizma hareketinin kurucularından Volter ve Diderot'ta bu peşin hükümlülüğe katılırlar. Volter (1694-1778) Hz. Peygamberi "fitne koparıcısı, Ruhul-Kudüsten Vahiy aldığını iddia eden yalancı deccal, üstelik bir de kitap sahibi olduğunu iddia etmektedirki onun her satırı aklın ilk prensipleri ile mütenakız olan faydasız şeylerle doludur." diyerek tanıtırken, Diderot onun "İnsan katili, Kadın kotplayıcısı ve hür aklın en büyük düşmanı" olduğunu ileri sürer.⁷⁰ XVIII. yy. Avrupasında İslam düşmanlığı sürmesine rağmen, Katolik misyonerlik hareketi 1889 Fransız ihtilali ile bir duraklama dönemine girer.⁷¹

68. Danişment İsmail Hami, Garp Menba'larına Göre Eski Türk Seciye Ve Ahlakı, İstanbul, 1982, III. Baskı, İstanbul Kitabevi, Yay. s. 68.

69. Edward Said, Age, s. 115 - 119.

70. İrfan Abdülhamid Age, s. 74 - 75 (Andreas Tor, Muhammed the man and His Fath, Londoned Impression, 1956, p.174-175)

71. "Misyonerlik" ML. C. VIII. s. 843 - 842.

PROTESTANLIK VE MİSYONERLİK

XVI. yy. Avrupası dini karışıklık ve kargaşalara sahne olmaktadır. Luther, Malencthon, Bucer, Zwingli ve Calvin gibi reformist liderlerin Papalık otoritesine karşı başlattığı isyanlar Avrupada bir din kavgasının başlamasına sebep olmuştur.⁷² Bu Liderlerden ön önemlileri Luther ve Calvin'di. Bir Alman İlahiyatçısı olan Martin Luther (1483 - 1546) 31 Ekim 1517'de Wittenberg kilisesinin kapısına astığı 95 maddelik reformcu tezi ile Protestanlık hareketini başlatır.⁷³ Luther Latince bir Kuran tercümesi ve Ricoldusun ve "Confitatio" su vasıtasıyla tanıdığı İslamiyete düşman olmakla beraber, şartlar onu Papalığa karşı uğraşmak zorunda bıraktığı için bu hususta herhangi bir girişimde bulunamamıştır.⁷⁴ İsviçreli Jean Calvin (1509 - 1564) in kurduğu Calvinizm ise İsviçre ve Fransa dışında⁷⁵ ilk etkilerini Osmanlı devletinin baş kentinde - İstanbul'da göstererek Ortodox kilisesi Patriği Cyrıl Lucaris (1621 - 1638) ve yakın çevresi Kalvinizmi benimserken batıdaki Calvinistler gibi zulme uğramazlar. T.W. Arnold XVI. yy. da Macaristandaki Calvinistlerin, Tronsilvanyadaki Monotheistlerin ve

72. Addison, Age, s. 66.

73. "Luther (martin)" ML. C. VIII. s. 125.

74. Addison Age, s. 66 - 67.

75. "Calvin (Jean)" ML. C. II. s. 739 - 740.

Sileyzayadik Protestanların Türklere bir kurtarıcı gözüyle baktıklarını ve İslam hakimiyeti altına girme pahasında olsa Osmanlıyı tercih ettiklerini belirtir.⁷⁶ XVI. yy.daki dini kargaşa "mali ve sosyal" buhranlarla boğuşan İngiltere'yi de etkilemekte gecikmez. 1524'de Lutherizma bir reddiye yazarak karşı çıktığı için papa X. Louisden "dinin savunucusu ünvanını" alan XIII. Henry 1533'de bir boşanma meselesi yüzünden papa AII. Clement ile bozuşarak kendine bağlı yeni bir kilise kurar. XIII. Henry Katolik prensiplerine pek dokunmamakla birlikte 645 Katolik manastırını yıktırır ve Roma ile tüm bağlantısını keserek Protestan Blok'a katılır. Ondan sonra başa geçenlerden Elizabeth Anglikanlık adı verilen yeni mezhebin 29 maddelik yeni esaslarını tesbit eder. Onun döneminde İngiltere ticaretini geliştirerek güçlü bir donanmanın desteğiyle ülkelere açılmağa başlar.⁷⁷ Bu açılma-
la birlikte İngiliz misyonerliğide başlar. 1562'de Jahn Hawkins yönetiminde Gine sahillerine kadar uzanarak esir toplayan İngiliz gemilerinin "Süleyman, İsa ve Yuhanna (Havarilerden)" adlarını taşıması dikkati çeker.⁷⁸ İngiltere'nin Afrika'dan sonra açıldığı ikinci önemli kıta Amerika olur. 1607 - 1733 arası, Amerika'da 13 İngiliz sömürge eyaleti kurulur. Hristiyanlık propagandası ise 1607'de ilk ayak basılan Virgi-

76. Arnold Age, s. 162 - 171.

77. "Büyük Britanya" ML. C. II. s. 695, "Anglikanlık" ML.C.I. s. 522 Abdül Ehad, Davud, İslamiyetin Zaferi, İstanbul, 1975, 3. baskı, Bedir yay. s. 35 - 36.

78. Çerkeş Şeyhizade Halid, Age, s. 111.

niada başlar. Aynı yıl Massachusettis'i kuran 102 göçmenin 32'sinin Papaz olması dikkati çekiyor. 1620 Puritanlar göçü (Pilgrim Fathers) başta olmak üzere siyasi, içtimai ve ekonomik sebeplerle Amerika'ya gelen İngilizler Kuzey Amerika'yı kısa zamanda Protestanlaştırırlar.⁷⁹ 1603 Kral olan I. James çeşitli kıtalara giden İngilizlere "kelime-i Mesihi mücâver yerlerde, vahşiler arasında her yerde neşre çalışınız." emrini verir.⁸⁰ 1639'da ise Cambridge Üniversitesinde bir grub öğretim üyesi, Üniversite Rektörüne sundukları muhtıra da bir Arapça kürsüsü açılmasını isteyerek "bu kürsünün birinci vazifesi Kral ve devletin menfaatine hizmet, Doğu memleketleriyle ticaretimizin gelişmesi ve -Allah'ın dile-diği- münasip bir vakitte kilisenin hudutlarının genişletilmesi ve hâlâ cehaletin karanlığında sendeleyeyen Müslümanlar arasında Hristiyanlığın hidayet esaslarının yayılması için gayret sarfetmek olacaktır." derler.⁸¹ 1646'da İngiltere'de Cumhuriyeti kuran Puritanlık İnkılâbı, dinin yönetimindeki etkisini daha da güçlendirir. Aynı yıl parlamento Londra'da "Hristiyanlığı yayma cemiyetini" kurar. 1688'de İskoçlar Protestanlaştırılırken bunu kabul etmeyen İrlandalılar şiddetle cezalandırılırlar. Artık Parlamento, Papalığa karşı hareketlerin yönetim merkezi olmuştur.⁸²

79. "Büyük Biritanya" ML. C. II. s. 694 - 695.

80. "Amerika B.D." ML. C. I. s. 432.

81. İrfan Abdülhamid, Age, s. 23 (A.J. Arberry, The Cambridge School of Arabic, Cambridge 1948, p. 8)

82. "Büyük Britanya" ML. C. II. s. 694 - 695.

İslâm dünyasında faaliyete geçen ilk protestan misyonerlik teşkilatlarını İngilizler kurar. İngiliz yönetimi desteğinde 1691'de "Batı Hint adaları için Hristiyanlık" 1698'de "Hristiyan biliminin geliştirilmesi" ve 1701'de "İnanmayanlar arasında İncil'i yayma" cemiyetleri kurulur.⁸³ XVIII. yy. ilk yarısında ise Hall Üniversitesi bünyesinde Callenberg başkanlığında bir "Misyoner Enstitüsü" kurulur. Callenberg başta Hindistan olmak üzere bir çok bölge ile ilgilendi ve hayatını "İslamiyeti öğretmek ve evangelizmi yaymakla" geçirdi. O sadece İncil'i Arapçaya çevirmekle kalmadı. "Imitation of Christ" adlı bir kitapla Luther'in Catechismıs" ni yayınladı. Aynı yüzyılda ortaya çıkan "Morivyalı Kardeşler" adlı Protestan örgütünde islam ülkelerine yönelik ilk sistemli Protestanlık faaliyetlerin başlattı. 1722'de Almanya'nın Dresten kenti yakınlarında Herrnnut'ta Kont Von Zinzendarf başkanlığında misyonerlik arzusuyla dolu yerlerce başlatılan "Morivianlık" ilk önce Mecusilerle ilgilenmeyi düşünür. Bu gaye ile 1747'de Halep yolunda İran'a girmeyi deneyen "Dr. Frederic William Hocker ve Dr. Rueffer" den kurulu Tıbbi misyon, isfahanda soyulmaları sebebiyle Mısır'a gitmek üzere geri döner. Yolda arkadaşı Rueffer'in ölmesiyle yalnız kalan Hocker 1752'de Kahire'ye ulaşır. 1752 - 1761 arası Kahire'de kalan Hocker Müslümanlarda ilgilenmek istemesine rağmen, siyasi sebeplerle Kiptilere (Mısırlı Hristiyanlar) yönelmek

83. Ömer Rıza "misyonerlik" SR. C. 23, A. 594, s. 359.

84. Addison, Age, s. 67 - Kırşehirlioğlu, Age, s. 23 (History of Propagation of Christianity, P. 375)

mecburiyetinde kalır. 1758'den itibaren ona George Pilder yardım eder. 1761 - 1768 arası yedi yıl Almanya'da kalan Hocker, 1768'de Mısır ve Habeşistan'da misyonerlik çalışması yapmak üzere John H. Danke ile birlikte Kudüs'e gelir. Onlara Habeşistan'da dolaşan meşhur kaşif Bruce ve 1769'da Londra'dan gelen John Antes'de katılır. Morivyalı kardeşler Hocker'in ölümü (1782) ve Mısır'daki iç karışıklık sebebiyle 1783'de 32 yıllık bir çalışmadan sonra Mısır'ı terk ederler.⁸⁴ XVIII. yy. ve XIX. yy. İngilteresi bilhassa misyoner teşkilatlarının keşifliği ile tanınıyordu. 1732 - 1892 arası İngiltere'de 40 misyoner teşkilatı kurulmuştu. Bunlar arasında CMS (Klise Misyonerleri Cemiyeti) YMCA - YWCA (Hristiyan Genç Erkekler ve Hristiyan Genç Kızlar Cemiyeti) ve Türkiye Misyonlarına Yardım Cemiyeti oldukça faaldi.⁸⁵ Bilhassa 1799'da faaliyete geçen CMS (Church Missionary Society) faaliyetlerini İran ve Arapçanın konuşulduğu İslam topraklarına teksif etmişti. CMS üyelerinden Henry Martyn'in çalışmaları bilhassa dikkatleri çeker. 1781'de Cornwall'da doğan Martyn, St. John Koleji ve Cambridge Üniversitelerini bitirir. 1802' de kısa bir zaman Fellow kolejinde öğretmenlik yaptıktan sonra Kuzey Amerika'ya giderek Brainer'de misyonerlik çalışmalarına katılır. 1805'de ise Kilise Papazı olarak Hindistan'a gider. Kalkütda'da bir süre çalıştıktan sonra Haziran 1811'de Shiraz'a gelerek Bahailer arasında çalışmaya başlar. İncili Hindçe, Farsça, Urduca ve Ermeniceye tercüme eden

85. Ömer Rıza "misyonerlik" SR. C. 23, A. 595 s. 359 - 360. Edward Said, Age, s. 176.

Martyn 1812'de ölür.⁸⁶ Marty'den sonra Cambridge Mezunlarından CMS üyesi William Powet Doğu kiliselereni tetkik etmek üzere 1815 yakın Doğuya gönderilir, Powet, Malta'da kurduğu Matbaada çeşitli dillerde binlerce nüsha İncil basarak dağıtır. Bilahere Basle kolejinden beş kişilik bir grup Mısır'a gelirse de Müslümanlar arasında değil Hristiyan kiptiler arasında çalışır.⁸⁷ İşte Amerikalılar Orta Doğuya CMS'nin Malta merkezini basamak yaparak yerleştiler. Amerika'da misyonerlik duygusunun ortaya çıkması İngilizler sebep olmuştur.

AMERİKAN PROTESTANLIĞI VE MİSYONERLİK

1790'da İngiliz misyonerlerini protestanlığı yayma çabaları Amerikalı Hristiyanları da harekete geçirdi. II. Büyük uyanışın Hristiyanlığın pratik yaşama uygulanması hususundaki teorisi, misyonerliği teşvik etti. 1810'da ölen İngiliz Marty'i sembol kabul eden Amerikalılar "Savaşların son bulacağı, her yerde kilise ve okul, her ailede İncil ve İncil okuyanların bulacağı" yeni bir dünya özlemeye başladılar. Gemici ve tüccarlardan aldıkları bilgilere güvenerek "dış ülkelerdeki bütün Sinagog, Pogada, Camii ve Katolik kiliselerinin" yok olacağını bile ileri sürdüler. 1810'da Amerika'da ilk misyonerlik teşkilatı faaliyete geçti. Amerikan Board'un daha sonra Kongrasyon ve Presbiteryenler takip etti. Amerikan Board bir kaç "akından sonra 1820'de ilk defa Osmanlı topraklarına ayak bastı.⁸⁸

86. Addison, Age, s. 68 vd.

87. Kırşehirlioğlu, Age, s. 24 (History of C.M.S'den naklen)

88. Grabill, Age, s. 4 - 5.

I. B O L U M

MİSYONERLİĞİN SEBEB, HEDEF VE METODLARI

I? MİSYONERLİĞİN SEBEBLERİ

1- HRİSTİYANLIĞI YAYMA ARZUSU:

Hristiyanlığı yayma arzusu Hz. İsa'nın İncil'de geçen "Dünyanın her tarafına git ve İncil'i her bir mahluka tebliğ et" emrine uygun olarak çağlarda başlamıştı. XIX ve XX. yy. da ise bu arzu kuvvetle sürdü. Kitab-ı Mukaddes 100 den fazla dile tercüme edildi. İncil yayınlama ve yayma cemiyetleri kuruldu. Hristiyan kiliseleri müntesipleri arasında kaybettiği prestiji yeniden sağlayabilmek için bu duyguyu "Mukaddes bir emir olarak gündemde tuttu. Bazen taassuptan, bazen mecera ve serüven arzusundan kaynaklanan misyonerlik duygularını islam alemine doğru kanalize etti.¹

Kilisenin bu çalışmaları Avrupa ülkelerinden çok ABD'de yankısını buldu. Devletin elinde bir baskı aracı olma yerine hürriyetlere arka çıkma politikasıyla Amerikan kilisesi hem halk, hemde yöneticiler nezdinde büyük bir itibar kazanmıştı.² Hristiyanlığı yayma arzusu 1900'lü yıllarda Amerikan kamu oyunu meşgul eden en önemli olaydı. Batı, hem insanı (!) çalışmalarla müslümanları medenileştirmek, hemde Dünya'da hristiyan hakimiyetini sağlayarak "Ebedi bir sulh" gerçekleştirmek arzusunda idi. Böylece hem Allah ve Hz.İsa için çalışılarak manevi mükafatlara nail olacak, hemde ken-

1. Halil Halid, A.g.e. s.35 vd.

2. Grabill Age, S. 188

di dünyevi rahatını sağlamak için yeni müstemlekelere kavuşacaktı. Bu duygularla "Missionary Outlook" adlı talimatnamede misyonerlere hristiyanlıktan başka bütün dinleri ortadan kaldırmak amacıyla harekete geçmeleri emri verilmişti.³

2- HAÇLILIK DUYGUSU:

Hristiyan misyonerleri harekete geçiren en önemli duygu şüphesizki "haçlı ruhu"ydü. Levonyan, Gairdner ve Schermerhon gibi misyonerlerin de belirttiği gibi ortaçağda islam düşmanlığına kaynaklık eden⁴ bu duygu XIX ve XX. yy. larda da misyonerlik hareketine kaynaklık etmişti. İngiliz general Allenbey'in I. Dünya savaşında Kudüs'ü alışı kendisi ve batılılar tarafından son haçlı seferi kabul edilmekle birlikte⁵, misyonerler kendi çalışmalarının sürdüğü müddetce bu seferlerin bu seferlerin bitmeyeceğini ileri sürmekte idiler.

Fransız Cizvit misyonerleri sinelerinde korkunç kin, hınç ve intikam duyguları taşıyarak ortadoğuya geldiklerini belirterek "misyoner Haçlı bayrağı altında gelir. Geçmiş göz önünde bulundurur istikbale bakışlarını diker ve uzak mıntikalarda Roma ve Fransa kıyılarından ıslak çalıp gelerek esen rüzgarın sesine kulak verir. Dün Haçlıların haykırıışlarını kulaklarımızakadar getiren o rüzgarı bu gün engellemeye hiç kimsenin gücü yetmeyecektir. Bunu isteyen Allah'tır." deniliyordu.⁶ Bir Cizvit yazarsa Ortadoğuya gelişen

3. M.Halidi-O. Ferruh, Age, S.43,48,57,160-161 Halil Halit, Age, S 12

4. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S.31

5. Celâlü'l-Alem, Batılı liderler diyor ki: İslamı yıkan müslümanları yok edin, (Çev, Resül Tosun), İstanbul, 1982, Nizam Yayınevi, S. 44 - 45

6. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age. S.34

sebeplerini bir yazısında şöyle açıklıyordu: "Biz Haçlıların varisleri değilmiz ve biz misyonerlik bayrağı altında Hristiyanlık ve Hristiyan medeniyetini yeniden yaymak kilisenin ve Fransanın gücü sayesinde İsa memleketlerini tekrar geri alabilmek için buraya gelmedik mi?"⁷

3- İSLAM KORKUSU:

Misyonerleri harekete geçiren bir başka duygu ise İslam korkusuydu. Amerikalı misyoner Lavrence Browne, Hristiyanlık için asıl tehlikenin Yahudilik, Komünizm ve Sarı ırkın değil İslam olduğunu ileri sürerek "Bizim için esas tehlike islamda onun genişlemeye müsait kudretinde ve müthiş canlılığındadır" diyordu. Bir başka Amerikalı misyoner Asheig Bowmanise "Batı dünyasının islamdan korkması gerekir. Bu korku için bir çok sebep vardır. Bu sebeplerden biri, İslamiyetin Mekke'de zuhur edişinden buyana müslümanların adet bakımından zayıflamamış aksine sayılarının devamlı artmış olması, diğeri ise bu dinin rükünlerinden birincisinin cihad olmasıdır." diyecekti. Anthony Natiog "The Arap" adlı eserinde İslamın cihana yayılmaya başlamasından beri batı için çetin ve daimi tehdit olduğunu ileri sürerken, Salazar "Medeniyetimiz için asıl tahlikeyi müslümanlar teşkil ediyorlar" demektedir. Alper Machador Batılıların müslümanların aniden batıya yeniden meydan okur hale gelmeleri korkusuyla "Bu cereyanın önüne ne füzeler, ne de atomlar geçebilir" derken, Moro Birger "Çağdaş Arap Alemi" adlı eserinde "bizim Araplardan korkumuz ve onlarla ilgilenmemiznin sebebi, ellerindeki petrol değil, dinlerinden yani islamdan

olan korkumuzdur. İslamla savaşmak gerekir" diyecekti. Bu duygu ABD dış işleri bakan yardımcısı ve Başkan Jonsonun Ortadoğu müsteşarı E. Rusto tarafından şöyle ifade edilecektir: "İslam devletleri ile bizim aramızda olan itilaf ne devlet, nede millet itilafıdır. İslam medeniyeti ile Hristiyan medeniyeti arasındaki itilaftır." Rusto, bu itilafın ortaçağdan beri şiddetli bir kin ve düşmanlık içinde devam ettiğini bir buçuk asır önce İslam medeniyetini sultasına alan Hristiyan Medeniyetinin bu hakimiyetini devam ettirebilmesi için Amerika'nın kendi felsefesi ve düşüncesi gereği İslam karşısında yer olması gerektiğini savunuyordu.⁸

4- İSLAM BİRLİĞİ KORKUSU:

Misyonerleri harekete geçiren bir başka duyguda İslam birliği kaygısıydı. Papa Simon "İslam birliği müslümanların fikri beraberliğini sağlar ve onları Avrupanın hegemonyasından kurtulmalarını temin eder" derken misyoner Lawrence Browne "Batı için en büyük tehlikenin müslümanların bir İslam imparatorluğu içinde birleşmeleri" olduğuna dikkati çeker⁹ 1911 Laknaw misyonerlik kongresinde ise "İslam birliği fikrinin ikinci Abdülhamit'in tahtan indirilmesiyle öldüğü" belirtilerek şükür ayinleri yapılmıştı.¹⁰ Batı bu tehlikeden kurtulmak için ne yapmalıydı? Papa Simon "Bu hareketin kuvvetini kırmak için en etkili yol misyonerlikti" Binaenaleyh müslümanları İslam birliğine yönelmekten alıkoyup onları başka şeylerle oyalamamız lazımdır." derken¹¹

8. Celâlül alem, Age, S. 70 - 71

9. Celâlül alem, Age, S. 55 - 60

10. Khatib, A.ge, S. 86

11. Celâlül alem Age, S. 70

Misyonerlerce yayınlanan "İslam and Missions" adlı kitapta "İslam birliğini kurulmasını hazırlayan fikir çalışmalarının mecrasını misyonerlik çalışmalarıyla değiştirmemiz gerekir. Taki hristiyanlık islam dünyasına nüfuz edebilsin" denilmekteydi.¹²

5- SÖMÜRGEÇİLİK VE TİCARİ EMPERYALİZM:

Şüphesizki misyonerliğin en önemli sebeplerinden biri bu idi. Sanayi inkılabı ile gelişen Avrupa ülkeleri hammadde temin etmek ve ürettikleri mallara pazar bulmak için yeni sömürgeler bulmak mecburiyetinde idiler. Bunun içinde İngiliz ajan Vambery'in de belirttiği gibi "Önce papaz onu takiben tüccar sonrada asker" metodunu kullanarak bir çok ülkeyi işgal etmişlerdi.¹³ Yani emperyalist devletler Hacı ticarete rehber olarak kullanmışlardı. Bir İngiliz diplomat Paris'teki İngiliz ticaret odasında 2 Kanunuevvel 1902 de yaptığı bir konuşmada "Misyonerler ticaret erbabına uygun yollar açıyorlar" diyerek bunu teyid etmiştir.¹⁴

Bu misyonerlerin de işine geliyordu. Çünkü müstemlekelerde başarılı olmak daha kolaydı. Bu yüzden Mısır, Endonezya, Hindistan, Filipinler ve Afrika gibi müstemlekeler âdeta birer misyoner cenneti idi.¹⁵

II. MİSYONERLERİN HEDEFLERİ

1- İSLÂMİYETİ YIKMAK:

Misyonerler İslâmiyeti yıkmak için önce İslâm dini

12. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S.33

13. Öke M. Kemal, Vambery: Bêlgelerle bir devletler arası casusun yaşam öyküsü İstanbul, 1985, üçüncü meşriyat, S.26

14. Halil Halid Age, S.26

15. M. Halidî - Ö. Ferruh, Age, S. 218 - 220 Khatib, Age, S. 67 - 73

üzerinde şüphe ve tereddüt uyandırmak çalışmaları yapmışlar, birçok iftiralarla İslâma saldırmışlardır. Biz bu saldırıları maddeler halinde inceleyeceğiz.

a) İslâmiyetin Bütün İnsanlık İçin Zararları Olduğu iddiası:

Amerikalı misyoner R. N. Cust "Evangelization of the Non Christion World" adlı eserinde "İslâmiyet öyle bir delâlet çukurudur ki insanı içine düşürmek ve düşünce kurtuluşuna imkân vermemek için şeytanca bir maharetle hazırlanmıştır... Muhammedlik bir kere bir milleti sapıklık çemberine alırsa artık bütün azgınlık ve zulmü ile nüfuzunu yürütür" demektedir.¹⁶ Fransız misyoner Cihimon ise "İslâm ideolojisi" adlı kitabında "İslâm dini insanlar arasında yayılan bir cüzzamdır. İnsanlarda büyük yaralar açmaya başlamıştır. O yaygın bir hastalık, umûmî bir romantizm insanlığı tembelliğe ve aşağılığa sevk eden şaşkınca bir çılgınlıktır. Bu tembellik ve aşağılıktan kurtulmak için kan dökmeye, insanları boğazlama tiryakiliğine ve bütün kötülükleri yapmaya teşvikten başka yolu yoktur. Muhammed'in kabri müslüman kafalara delice fikirler gönderen elektrik direğinden başka bir şey değildir. Bu kafalar nihayetsiz bir akli dengesizlik ve sara nöbetleri ile zuhur ediyorlar. Musîkî, rakı ve domuz etini kötülemek gibi, asîl insan tabiatının alıştığı âdetleri reddediyorlar. İslâm bütünüyle kabalık, sertlik ve dünya lezzetleri üzerine kaim bir dindir. Bence müslümanlara yapılması gereken beştebirini öldürmek, diğerlerini ağır işlerde çalıştırmak, Kâbeyi yıkmak,

Muhammed'in cesedini Louver müzesine koymaktır." demekten kendini alamıyordu.¹⁷

b) İslâmiyetin Hristiyanlığın yegâne düşmanı olduğu iddiası:

Misyoner R.N. Cust "Muhammedîlik İncili yanlış çıkartmak için İblis tarafından icat edilmiş gayet korkunç bir mezhebtir ve şeytanın dehasının enünlü eseridir... İslâmiyetin Haçın altında ne zaman kahrolacağını Allah bilir. Fakat bizim o zamanın bir an evvel gelmesini temenni etmemiz lâzım" derken¹⁸ başka misyoner Laurance Browne "Avrupa emperyalizminin karşısında yegâne engel islâmdır." diyecekti.¹⁹ İngiliz müsteşrik Sir William Moir ise "Muhmmedan Contraversy" adlı meşhur kitabında "Hristiyanlığın zararlı bir rakibi varsa o da islâmdır. Çeşitli putperest dinlerin hiçbirinde Hristiyanlık için sakınılacak bir şey yoktur. İslâmın rûhunda ise bizim için güçlü ve etkili bir düşmanlık vardır" demektedir.²⁰ Batılılar gözünde İslâmın Hristiyanlık düşmanı olduğunu söylemek, onun kötü olduğuna büyük ve açık bir delildi.²¹

c) İslâmiyetin çağdışı ve gerici olduğu iddiası:

Amerikalı misyonerlerden J. B. Crotier "İslâmiyetin maddî-manevî bütün gelişmelere karşı olduğunun, ileri sürerken²² bir başka Amerikalı misyoner Henry Jessup "Müs-

17. Celâlü'l-Âlem, Age, S. 62 -63

18. Halil Halid, Age, S. 50

19. Celâlü'l - Âlem, Age, S. 49

20. Halil Halid, Age, S. 23

21. M. Halidî - Ö. Ferruh, Age, S. 37

22. Halil Halid, Age, S. 129 - 130

lûmanlar hırsız, kan dökücü ve gericidirler" diyordu.²³

Amerikan Boardun Birinci Dünya savaşı dönemindeki başkanı James Barton ise İslâmiyetin köleliğe ve çok evliliğe müsaade eden, saldırgan ve çağ dışı bir din olduğunu ileri sürüyordu.²⁴

Garrison'a göre "Bir takım yanlış anlayış ve görüşlerin karışımı olan İslâm, bir çok misyonere göre kadın haklarına değer vermeyen, kadının hürriyetini kısıtlayan, çok evliliğe izin veren, boşanma hakkını erkeklere tanıyan, te-settürle kadını haremle kapatan, köleliğe ve esarete ce vaz veren hükümleriyle çağımızın çok gerisindeydi. Bu hususta Jessup, ve Cash oldukça gerçek dışı iftiralar savurmuşlardı.²⁵

ç) İslâmiyetin Başka Dinlerden Alındığı İddiası:

Misyonerlerin asırlardır savundukları iddialardan biride budur. Amerikalı misyoner W. S. Nelson "İslâm taklidçi bir dindir muhtevasında bulunan esaslı prensipler Hristiyanlıktan, bunun dışında kalan hükümlerse - ya olduğu gibi veya biraz değiştirilerek putperestlikten alınmıştır" derken,²⁶ Addison İslâmın "heretik" (sapık) bir Hristiyan mezhebi olduğunu iddia ediyordu.²⁷ Aynı iddialar çağdaş batılı Şarkiyatçılar tarafındanda tekrarlanmıştı. Tor Andraue "şüphesiz İslâmın büyük temelleri Yahûdîlik ve Hristiyanlıktır" derken, Bernard Lewis Hz. Peygamberin Yahudi

23. M. Halid - Ö. Ferruh, Age, S. 43

24. Grabill, Age, S. 116

25. M. Halidi - Ö. Ferruh Age, S. 43-44. Misyonerlerin bu tür iddialarına cevap için bakınız.
Halil Halid Age, S. 63-122

26. M. Halidî- Ö. Ferruh Age, S. 38

27. Addison, Age. S. 18

ve Hristiyan tüccarların, Brokelman Yahudi efsaneleri, İran Zerdüşlüğü ve Ortaçağ Hristiyan hikayecilerinin, Anderson ise Talmud ve Hristiyan kaynaklarının tesirinde kaldığını savunmuşlardır. Goldziher ise İslâmiyetin Hristiyanlık ve Yahudiliğin değiştirilmiş bir şekli olduğunu ileri sürmüştü. Tiritton ise müslümanların orucu Hristiyan ve Yahudilerden, Cuma namazını ise Zerdüşilerden iktibas ettiklerini yazmaktaydı.²⁸

d) İslâm Vahyinin Kaynağının Şüpheli Olduğu İddiası:

Batılılar vahyin kaynağı hususunda da islâma saldırmışlardır. Goldziher, vahyin Hz. Peygamberin ruhî bunalımı döneminde söylediği vehim ve zanlardan ibaret olduğunu ileri sürerken, Brokelman vahyin bir hayalden ibaret olduğunu iddia etmiştir.²⁹

Amerikalı misyoner ve İncil hukuku profesörü Dr. Miller Bruce ise vahyin sadece Hz. Peygamber dönemine ve o mekana indiğini, çağ ilerledikçe ve mekan genişledikçe müslümanların vahyi yeniden değerlendirmek mecburiyetinde olduklarını iddia ediyordu.³⁰

e) İslâmın Kılıçla ve Zorla Yayıldığı İddiası:

İslâmiyetin kılıç zoruyla yayıldığı ve doğuda Hristiyanların katledildiği iddiası 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl batısında en çok konuşulan konulardan birisi olmuştur.³¹ Protestan misyonerlerden Rächter "İslâmiyet kılıç sayesinde yayılmıştır" derken Nelson "İslâmın kılınca birer birer

28. İrfan Abdulhamid Age, S. 81 - 83

29. İrfan Abdülhamid, Age, S. 76

30. M. Muhammed Hüseyin, Age, S. 155-156

31. Halil Halid, Age, S. 46 - 53

birer Asya ve Afrika milletlerini boyun eğmeğe mecbur bıraktı" diyecekti. Misyonerler bu yüzden İslâm Tarihinin vahşiliklerle dolu olduğunu da iddia edeceklerdi. Ermeni asıllı Amerikalı misyoner Lootfy Levonyan "İslâm And Christian" adlı kitabında "İslam tarahinin kan akıtmaktan, savaşmaktan ve katliamdan meydana gelmiş korkunç bir tarih silsilesi" olduğunu ileri sürecekti.³²

f) İslâmın Yetersiz Olduğu İddiası:

Misyonerlerin bir başka iddiası ise İslâmın insanın maddi manevi ihtiyaçlarına cevap vermediği iddiasıdır. Misyonerler bu yüzden sık sık İslâmın bir "dua ve ibadet" dini olduğunu iddiasını tekrarlarlar.³³ Bu iddiayı güçlendirmek içinse "din işleri ayrı, dünya işleri ayrıdır" prensibi ile, Müslümanlara İslâmın çağın ihtiyaçlarına cevap vermediğini göstermek isterler. Başta Amerikalı Dr.¹ Miller Bruce ve Herold Smith olmak üzere bir çok misyoner Müslümanlara "İslâmı yeniden gözden geçirmelerini ve geliştirmelerini" tavsiye ederler.³⁴ Levonyan İslamiyetin ahlaki ve ruhi bir nizam olmayıp idari bir nizam olduğunu, Millîyet bu nizamın eksik olduğunu, Beoune ise ruhi ihtiyaçlara cevap vermeyen maddeci bir nizam olduğunu ileri sürerken bu iddiaları tekrarlar.³⁵

32. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 41-42

33. Enver El-Cundi, Tarih Boyunca Emperyalizmin Saldırıları ve Karşısında İslam. Türkçesi: İbrahim Sarıms), İstanbul 1985 Petek Yay, S. 144 - 145

34. M. Muhammed Hüseyin Age, S. 155 - 156

35. M. Halidi - Ö. Ferruh Age. S. 43 - 44

g) Kur'an-ı Kerim'in Uydurma ve Düzmece Olduğu İddiası:

Amerikalı misyoner Prof. Dr. Miller Bruce Kur'an-ı Kerim'in gerçeklere ters düşen bir takım hükümlerle dolu olduğunu iddia ederken³⁶ bir başka Amerikalı misyoner John Takle "Kur'an'daki doğruların yeni, yenilerinde doğru olmadığını" iddia ediyordu.³⁷ E. Mayer ve J. Simith ise Kur'an-ı Kerim'i Hz. Peygamberin uydurduğu iddiasındadırlar.³⁸ Hatta bu iddayı daha da ileri götürenler Kur'an-ı Kerim'e "Çöl kanunu" demişlerdi.³⁹

ğ) Kur'an-ı Kerim'in Çelişkilerle Dolu Olduğu İddiası:

Başta Amerikalı Fredorik Janes Bliss ve Felsefeci Dr. Adolf H. Wismar olmak üzere bir çok misyoner de Kur'an-ı Kerim'deki Ayetlerin bir birleriyle çeliştiği i iddia etmişlerdi.⁴⁰ Welhouse, De Boer, Nicholson, Mac Donald Dnoux Hurgrouje, Schacht, Goldziher ve Tor Andraue gibi şarkiyatçı ve misyonerler de Kur'an-ı Kerimin çelişkilerle dolu olduğunu iddia ederler. Goldziher, Kur'an'da ehemmiyete haiz bir şeyin olmadığını ve Kur'an-ı Kerimde sade, çelişkisiz, ahenkli bir itikadî yol tesbit etmenin imkansız olduğunu ileri sürerken, Tor Andraue Kur'an-ı Kerim'in karışık, düzensiz ve son derece bağlantısız fikirlerle dolu olduğunu, kesin ve köklü hakikatlere dayanmayan bu fikirlerin boşlukta ve sallantıda olduğunu, Hz. Muhammedin ise

36. Muhammed Hüseyin, age. S. 155-156

37. M.Halidi-Ö.Ferruh, Age, S.38-Celâl'ül Âlem, Age. S.66

38. Buhl F. "Kur'an" İA. C. VI. S. 995

39. Danişmend İsmail Hami, Garp İlminin Kur'an-ı Kerim Hayranlığı, İstanbul, 1978, Dergah yay. Baskı: 3, S.44

40. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 39-40

bunları bir düzene sokma kudretinde yoksun olduğu için ay-
nen aktardığını ileri sürmektedir.⁴¹

h) Hz. Muhammed'in Yalancı ve Düzenbaz Hayat Hikaye-
si ve Hadislerinin uydurma Olduğu İddiası:

Hız. Muhammed'in "Yalancı, düzenbaz, ve Hristiyanlık-
tan bazı hususları kopye eden bir sapık" olduğu inancı XX.
yy. da da Amerikalı Addison ve F. Herper gibi misyonerlerce
savunulmuştur. Herper "Hz. Muhammed'in bir putperest ve onun
Allah inancının karikatürlere konu olacak kadar komik oldu-
ğunu." ileri sürerken Addison ona "Mekke'nin yalancısı"
dendiğini kaydediyordu.⁴² Tor Andraue, Bernard Lewis, Nic-
holson ve Brokelman gibi şarkiyatçılar Hz. Muhammed'in Pey-
gamberlik öncesi hayat hikayesinin uydurma olduğunu iddia
ederken Amerikalı misyoner⁴³ Jessup ise "İslâm Kur'an'dan
ziyade Hadis üzerine kurulmuştur. Yalan Hadisleri bir tara-
fa attığımızda İslâmdan hiç bir şey kalmayacaktır." diyecek-
ti.⁴⁴

2- HRİSTİYANLIĞI İKÂME:

Misyonerler İslamiyeti yıktıktan sonra Hristiyanlı-
ğı ikame etme arzusundaydılar. Amerikalı misyoner Samuel
M. Zwemer, Fransız Prof. A. Le Chartelier'e gönderdiği 2
Ağustos 1911 tarihli mektupta "İslâm ülkelerinde misyoner-
lik faaliyetlerinin iki özelliği vardır. Yapıcı ve yıkıcı
özellikleri veya diğer bir deyişle dağıtıp yeniden kurma
hususiyetleridir" derken bu arzuyu ifade ediyordu.⁴⁵

41. İrfan Abdulhamid Age, S. 77 - 79

42. M. Halidi - Ö. Ferruh Age, S. 42-43

43. İrfan Abdülhamid, Age, S. 76 - 77

44. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 38-39

45. Khatib, Age, S. 314

Bunun içinde başta İncil olmak üzere Hristiyanlığı anlatan kitap ve broşürler yayınlamışlar, Hristiyanlığın üstünlüğü-
 gü savunan konferanslar vermişlerdi. Protestan misyonerle-
 re göre Hristiyanlık "Hz. Meryem"e eserlere ve resimlere
 tapmak ve mukaddes yerleri savunmak demek değildi.⁴⁶ Hris-
 tiyanlık, insanları çağdaş medeniyetin maddi manevi niğmet-
 lerinden istifade ettirmektir. Misyonerler bunun için insa-
 ni bir gaye ile Hristiyanlığı yaymaya çalışıyorlardı.⁴⁷

III. MISYONERLİĞİN METODLARI

1) Müslümanlara Yaklaşma Metodları:

Misyoner Charles R. Watson "Misyonerlerin güvercin-
 ler gibi masum olmaları gerekir. Fakat bu onların yılanlar
 gibi kurnaz olmalarına mani değildir." derken şüphesizki
 misyonerlik için en önemli hedefi gösteriyordu: Asıl gaye-
 yi saklamak Misyonerlerde asıl gayelerini saklayarak Müslü-
 manlara yaklaşmak istemişlerdi. Bunun içinde

a- Misyonerler çalışacakları ülkenin durumunu, Müs-
 lümanların düşüncelerini, hislerini, duygularını, ve meyil-
 lerini öğrenmişlerdi. Bunun için misyoner Merkezlerinde ya-
 da gidecekleri ülkede tam bir İslami eğitimden geçirilmiş-
 lerd.

b- Müslümanların bazılarının güvenini kazanmışlar
 bunun içinde asıl sahip oldukları inançlardan tavizler ve-
 rerek, kendilerine en zıt düşünceleri bile benimser gözük-
 müşlerdi.

c- Kalplerine girdikleri Müslümanları soyut ve siya-
 si düşüncelerle Hristiyanlığa yaklaştırmışlar, milliyetçilik,

46. Khatib, Age, S. 46-48

47. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 50

medeniyetçilik vb. duyguları kullanarak onları soğutmağa çalışmışlardı.⁴⁸

2) İslâmiyeti Yıkma Metodları:

Misyonerler İslâmiyeti yıkabilmek için bir takım metodlar tespit etmişlerdi. Biz bu hususta çeşitli araştırmalar ve Misyoner Hampher'in "İslâmı nasıl yok edelim" kitabındaki bilgilerin bir sentezini yapacağız.

a- Müslümanları İslâmın yüceliği, çağdaşlığı, doğruluğu ve sağlamlığı hakkında şüpheyi düşürmek.

b- Müslümanların İslami değerlere, Halifeye, Ülema-ya, Mutasavvıflara olan bağlılık, itaat, itimat ve muhabbetini sarsmak.

c- Müslümanlar arasında Sünni-Şii, amir-memur, Ülema-Devlet ve aşiret itilaflarını, ırkçılık duygularını körukleyerek onları parçalamak.

ç- Müslümanları cehalet ve uykuda tutmak onların, basın yayın, eğitim faaliyetlerin engellemek ve dejenere etmek.

d- Tembelliğe teşvik ederek Müslümanları dünya işlerinden uzaklaştırmak yalnız ibadetle ve beklemekle vakit geçirmelerini sağlamak.

e- Cihad, Cemaatle namaz, kafileri irşad, çok çocuk sahibi olmak, iyiliği emir ve kötülükten men, Kur'an ve Sünnete kesin bağlılık, güzel adet koyma, vb. İslamiyetçe mukaddes sayılan ve Hristiyanların zararına olan dini vecibeleri ortadan kaldırmak.

48. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 58-59. Khatib, Age, S.31. Sırma, İhsan Süreyya, Sömürücü Ajanı İngiliz misyonerleri, İst. 1985 Beyan yay. 4. Baskı, S.26 vd.

f- Zalim, diktatör ve islamdan uzak yönetimleri desteklemek, anarşi ve kargaşa çıkarmak, halkla devleti birbiriyle uğraşır duruma getirmek.

g- Müslümanları batıcı, laik ve İslam düşmanı eğitim veren kurumlar vasıtasıyla kültürel yönde etkileyerek pısrık yada bağımlı aydınlar yetiştirmek.

ğ- İslam birliğini, İslami uyanışı ve Müslümanların birlik çalışmalarını engellemek.

h- İslâmiyetin sadece bir ibadet dini olduğu, yönetim sistemi olarak uygulanmasının imkansız olduğunu inancını yaymak ve İslamı camiye hapsetmek.

ı- Müslümanların fikri donukluklara, taassuba saplanmalarını yeniliklere ya düşman yada onlardan habersiz olmalarını sağlamak,

i- İslamın Hristiyanlığın gerisinde kaldığı iddiasıyla dini reform hareketlerini desteklemek ve Zwemerin tabiriyle onlara "İslâm gemisinin yüklerini denize attırmak"

j- İslam ülkelerinde geri kalmışlığı, işsizlik ve fakirliği emniyetsizlik ve düzensizliği artırmaya yönelik çalışmalar yapmak.⁴⁹

3) Hristiyanlığı İkame Metodları:

a- Açık propaganda: Açıkça Hristiyanlığın üstün olduğunu ve yegane kurtuluş çaresi olduğunu propanganda etmek. İncil ve dini kitaplar, gazete ve dergiler, konferans ve ev ziyaretleri yoluyla müslümanları Hristiyanlığa çağırmak.

b- Gizli Hristiyanlık: Bazı meslekleri ve beşeri münasebetleri kullanarak sinsice Hristiyanlık için propaganda

49. Sırma, İ. Süreyya, Age, S. 100 - 118
Enver El-Cüdi, Age, S. 141 - 146

yapmak. Bu yolda eğitim, sağlık, basın yayın ve diğer sosyal faaliyetleri kullanmak.⁵⁰

MU METODLARI KULLANIRKEN NELER İSTİSMAR EDİLDİ?

1- Eğitim - Öğretim:

Misyonerlerin en önemli istismar vasıtası eğitim-öğretimdi. Bunun içinde misyonerlerce Osmanlı ülkesinde bir çok okullar kurulmuştu. Bu okulların gayesi Amerikalı misyoner Jessup'un diliyle "İnsanları İsa'ya götürmek, fertler ve milletler Hristiyan oluncaya kadar onları eğitmekti. Misyoner okullarında eğitim bu gaye için bir vasıtadan ibaretti. Bu okullar kamanın dövülme yeriydi ve misyonerlerin başarısı için bunların varlığı şarttı." Dr. H. Danby'e göre ise "öğretim, Hristiyan insanç ve ibadetleriyle ilgili bilgiler sunan kıymetli bir araçtı." Misyonerler bu araçtan azami derecede istifade etmişlerdi. "İlk misyoner okul" parolasıyla açılan bu okullarda Hristiyan yada Hristiyanlığı seven öğretmenler ders veriyor, dersler ve ders kitapları Hristiyanlık propangandası için kullanılıyor, okul yanındaki kiliseler, yapılan toplantı ve münazaralar ve gösteriler özel ilgilerle çocuklar Hristiyanlağa yaklaştırılıyordu. Laikliği öğreten Batılı kaynaklarda bile Hristiyanlık propangandası yapılırken, İslâmiyet her vesile kötüleniyordu. Misyonerler çok aktif bir etkinliğe sahip olan eğitim vasıtasıyla girmesi mümkün olmayan yerlere bile İncil'i sokmuşlar, kendi okullarında yetiştirdikleri "sömürge tipi aydınlarla" varlıklarını ve batı emperyalizminin devamını sağlamışlardır.⁵¹

50. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 251 - vd.

51. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 77 - 98

2- Sağlık Hizmetleri:

Misyonerler "insanın olduğu yerde acı acının olduğu yerde doktora ihtiyaç, doktorun girebildiği yerde de misyonerlik için uygun bir fırsat vardır" prensibiyle sağlık hizmetlerini de misyonerlik için kullanmışlardı. "Re-Thinking Missions" adlı Amerikan misyoner talimatnamesinde de belirtildiği üzere Amerikan misyonerlerinin gözünde doktorluk bir Hristiyanlık projesi ve Hristiyonlaştırmaya yardımcı en önemli faktörlerden biriydi. "İncilden canlı bir nüsha" olan doktorlar en ücra köşelere, en sofu Müslümanların evine varıncaya kadar girebilmekte, İncil götürebilmekte, başka zaman katledilmesine sebep olabilecek hususları bile rahatlıkla anlatabilmektedir. Bu yüzden Asa Dodge, Forest, Cornilius Van Dyck, George Post, Charles Colhoun, Mery Eddi, Thomson gibi doktor olmayan misyonerler bile doktorluk yapmışlar, hastaları muayeneden sonra, onlara "gerçek şifayı verenin Hz. İsa olduğunu" telkine çalışmışlardır. "The Ascending Cross" adlı misyonerlik kitabında "Tıbbi misyonlar İncil öğretiminin öncüleridir. Bunlar başka bir yolla Hristiyanlık ağacı dikilmesi mümkün olmayan yerlerde fidan yetiştirebilirler" denilmekte ve bu misyoner grublarının en yobaz İslam mollarının evine bile girdiği kaydedilmektedir. Doktorlar yanında hasane ve sağlık merkezleri de bu hususda önemli roller ifa etmişlerdir. 1906 Kahire Kongresinde başarısı alkışlanan tıbbi misyonların dahada gelişmesi için misyonerlerce kitaplarda yazılmıştır. Bunlardan en önemlileri Paul W. Harrison'un "Arabistan'da doktorluk" (Doktor in Arabia, London 1943) ve John Laweun "Misyoner

doktorlar" (Medicical Missions, Newyork, 1896) adlı kitaplarıdır.⁵²

3- Sosyal Faaliyetleri:

1924 de Newyork'ta yayınlanan "Müslümanlar arasında çalışan Hristiyanların konferansı" adlı eserde "Biz sosyal faaliyetlerle, insanı münasebetlerin hepsinde kurtarıcı İsa'ya ait prensiplerin tatbikini kastediyoruz... Sosyal faaliyetler doğrudan doğruya İncil eğitimiyle arkadaşlık yapmalı, ona yardımcı olmalı ve onu tamamlamalıdır" denilmekteydi. Kitapta gençler için spor ve eğlence öğretimine ağırlık verilmesi ülkesinin lideri olacakları yetiştirmek için klüpler açılması, Hristiyan gençler ve Hristiyan kadınlar Cemiyetlerinin faaliyetlerine çok önem verilmesi istenmekte, hersosyal münasebetin istismarı önerilmekteydi. Misyonerler faaliyetlerinde şu önerileri dikkate alarak kulüpler, öğrenci yurtları, çocuk yurtları, pansiyonlar, kamplar ve lokantalar açmışlar. Öğrenci kongreleri konferanslar, spor gösterileri ve geceler düzenlemişlerdi.

4- Maddi Yardımları:

1932 de Newyork'ta yayınlanan "Misyonerler için "Yeni Esaslar" adlı titapta, misyonerlerin Hristiyanlığa müsaait olanlara maddi yardım yapması üzerinde durulur. Samuel M. Zwemer ise "The Muslim World" da "Dinlerini Değiştirenleri kazanmak için sadakaları kullanma" başlıklı makalesinde Müslümanların Zekatı Müellefe-i kuluba vermeleri üzerinde durarak, Hristiyanların da "Kalbleri Hristiyanlığa kazanılabilecek olanlara yardım etmesi gerektiği" üzerinde du-

52. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 68 -74
 -Kırşehirlioglu Age, S. 82-85
 -Khatib, Age, S. 34 - 36

rur. Misyonerler kurdukları bir çok yardım fonu ile bu düşünce istikametinde çalışmalar yapmışlardır.

5- Kadın Meselesi:

Misyonerlerce istismar edilen bir başka konuda ise kadın konusudur. Hemen hemen bütün misyonerler islâmiyetin "eşitlik, çok evlilik, örtünme, boşanma, sokağa çıkma" vb. hususta islâmiyetin "baskıcı, gerici ve ilkel" olduğu fikirlerini işlemişler. Bu hususta kadın misyonerlerden ve kendi Kolejlerinde okuyan Müslüman kızlardan azami istifade ederek islâm ictimai hayatını yıkmaya çalışmışlar, bunda kısmende olsa başarılı olmuşlardır.

6- Basın - Yayın:

Misyonerlerin kullandığı bir başka vasıta ise basın-yayındır. Matbaalar ve kitabeveleri yanında kitaplar, dergiler, gazeteler, resim ve karpostallar hep misyonerlik gayesi için kullanılmıştır. Hatta Laikliği savunmak için yazılan kitap ve yazılarda bile Hristiyanlık propogandası yapılmıştır. Bir çok ilmi yayına bir kaç cümle bile olsa Hristiyanlık propogandası katılmıştır.⁵³

7- Siyasi Duygular:

Misyonerlerce belkide en çok "Hürriyet, Liberalizm, Milliyetçilik, Demokrasi" vb. duygular istismar edilmiş, Milliyetçilik adına "bölücülük ve bölgecilik" propogandaları yapılarak, aynı duygular için asırlarca birlikte savaşan insanlar birbirlerine düşman edilmişlerdir. Çağlar öncesi medeniyetlere hayranlık duyarak kendi öz kültürüne düşman ve batı karşısında aşağılık kompleksi içine giren insanlar

53. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, S. 251-285
Khatib, Age, S. 36

ya dinsizliğe yada dinde reformculuğa sarılarak kurtuluş çaresi aramışlar. Ancak, "uşaklık ve aşagılık" psikolojisinden kurtulamadıkları için yinede mutlu olamamışlardır.⁵⁴

54. Misyonerlerin ırkçılık çalışmaları için bakınız: Yıkıcı ve Bölücü Hareketler Bölümü.

I I. B Ö L Ü M

T A R İ H İ G E L İ Ş İ M

1. AMERİKAN MİSYONERLERİNİN TÜRKİYE GİRİŞİ

VE

FAALİYETLERİ (1818 - 1838)

Amerika'nın en güçlü misyoner teşkilatı olan Amerikan Board, 1818'de Hristiyanlığın çıkış noktası olan Ortadoğuyu da programına alır. Levi Parsons ve Piliy Fisk adlı iki genç ve dinamik misyoneri Kudüs'e göndermeyi kararlaştırır. Williams Koleji'ndeki öğrenci iken Samuel J. Mills'in teşviki ile Amerikan Board'ın fikirlerini benimseyen ve Amerikan Board dış misyonuna üye olan bu iki genç adam bir süre Andover misyonerlik kolejinde de öğretim görmüşlerdi.¹ Onlara ilk hedef olarak Kudüs ve Yahudiler gösterildi. Onlara verilen talimatta "Ortadoğu ve Ortadoğu yakınlarındaki dini gruplar ve ırkları çok büyük bir dikkatle inceleyeceksiniz. Bu iki yönlü araştırmanın zihninizle tanıştıracığı sorular şunlar olmalı: Daha iyi neler yapılabilir, Bunun sonucu ne olur? Yahudiler için ne yapılabilir? Putperestler için ne yapılabilir? Müslümanlar için ne yapılabilir? Hristiyanlar için ne yapılabilir? Filistinde yaşayan insanlar için, Mısır, Suriye, Ermenistan

1. Grabill, A.g.e., s.5

ve sizin araştırma alanınızda giren diğer memleketler için ne yapılabilir?" deniliyordu. Parsons Boston'daki ayrılık konuşmasında hedeflerinin önce Yahudiler, sonrada Müslümanlar olacağını belirtiyordu. Bu iki misyonere eğitim-öğretimle ilgili bazı ayrıntıların'da verilmesi onların bir keşif ziyaretinden çok, Osmanlı ülkesinde bir üst kurmak gayesiyle gönderildiklerini düşündürüyor.² Andover Koleji'nde "dinsizliğe" (Hristiyan olmayan düşüncelere) karşı savaşmak üzere yetiştirilen bu iki Amerikalı 1819 sonlarında Malta'daki CSM (İngiliz Misyonerlik Teşkilatı) merkezine uğradıktan sonra Şubat 1820'de İzmir'de Osmanlı topraklarına ayak bastılar. Bir grup Amerikalı gemicinin alkışları arasında rıhtıma çıkan iki misyonerden Parsons ilk düşüncelerini Boston'daki merkezine şu cümlelerle bildiriyordu: "İçimde güçlü günah imparatorluğunu-Osmanlıyı-yıkacak ilâhi sistemi görmek arzusu duydum... Burada nice ruhlar aydınlık ve incilden uzak!..." Bu iki misyoner, Amerikan Board'un talimatı gereği "dil öğretmek, propoğanda broşürleri ve İncil dağıtmak, kanun ve geleneklere karşı suç işlemeyen insanları eğitmek" üzere faaliyete geçtiler ve Doğu Hristiyan Kiliseleri vasıtası ilede ilk mesajlarını bölge halkına duyurmayı başardılar³ Fakat asıl gayelerine ulaşmaları, Yahudi ve Müslümanlarla diyalog kurmaları mümkün oluyordu. Parsons ve Fisk Amerikalı tüccarlar ve gemiciler vasıtasıyla Boston'daki merkezle-

2. Addison, A.g.e., s.81

3. Grabill, A.g.e., s.6

rine "dinsizler" arasında çalışmanın hiç bir netice vermiyeceğini belirtiyorlardı. Çünkü Osmanlı teokratik devlet düzeni Müslümanların din değiştirmelerini önlemekte, Yahudiler ise Osmanlı yönetiminde "güvenlik ve birlik" içinde yaşadıkları için dış tesirlere kapalı yaşamaktaydılar. Buna karşılık, misyonerler yeni hedefler bulmakta gecikmediler. Milliyetçi duyguların etkisinde olan Nestûrî ve Hristiyan Araplar, çok geniş bir Coğrafyada dağınık bir halde yaşayan Ermeniler kıyasıya eski doğu kilisesi mensupları onları bekliyordu.

"Gittiğiniz yerlerde gözlemlerde bulunun. Oralarda İsa öğretisi nasıl yayılabilir onu tesbit edin" talimatı ile Yahudiler ve Müslümanlar arasında çalışmaya gelen Amerikalı Misyonerler, Bir başka amaç, eski Hristiyan kiliselerine mensup Hristiyanları canlandırarak, Osmanlı Devletini yıkmak amacına yönelmişlerdi.⁴ Parsons ve Fisk, 1822'de Kudüs'e gelirler. Fakat Parsons'un hastalanması üzerine Mısır'a geçerler. Parsons 1822'de İskenderiye'de ölür, Fisk ise Malta'daki İngiliz misyonerlik (CMS) karargahına döner. Aynı yıl Amerikadan ona üç misyoner ve bir matbaa gönderilir.⁵ Gönderilen bu misyonerlerden Isaac Bird ve William Goodell Ekim 1823'de Beyrut merkezini kurarlar.⁶ Beyrut, Kudüste ikâmetin imkansızlığı,

4. Akgün Seçil "XVIII. yüzyıldan itibaren Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Sosyal Yaşantısı üzerindeki etkisi" X. Türk Tarih Kurultayı, yayınlanmamış tebliğ. (Bu tebliği bize verme lutfunda bulunan Doç.Dr.Seçil Akgün'e teşekkürler.)

5. Grabill, A.g.e., s.6

6. Addison, A.g.e., s.113

İzmir'in Yunan bağımsızlık savaşı sebebiyle emniyetsiz oluşu, Beyrutta bir İngiliz Konsolosluğu ve donanmasının oluşu, ulaşım kolaylığı gibi sebeplerle merkez olarak seçilmişti.⁷

Misyonerler bölgede çok zor şartlarla karşılaştılar. Halkın büyük çoğunluğu Sünni müslümanlardı. İsmaililer, Mutavaliler, Dürziler ve Nusayriler (Aleviler) gibi "heretik" İslami gruplar'da vardı. Devlet ve halkın tepkisi sebebiyle Sünni müslümanlara yaklaşmak imkânsızdı. Çabuk münasebet kurulabilen "Heretik" grupları ise Hristiyanlaştırmak mümkün değildi.

Misyonerler için asıl hedef rûhi ihtiyaçları açıkça belli olan onbinlerce Hristiyandı. Bölge halkının beştebirini meydana getiren Hristiyanlarda Ortadoks Rum, Gregoryan Ermeni, Arap Katolik, Süryani ve Maruni gruplara ayrılmışlardı. Amerikalılar bu Hristiyan gruplara yönelik eğitim ve basın yayın çalışmalarını başlattılar.⁸ Ancak bu çalışmalar yerli Hristiyan liderlerce tepki ile karşılanmıştı. Çünkü Osmanlı kanunlarının gelenek ve göreneklerine saygısı sebebiyle Doğu Hristiyanları muhafazakar ve dış müdahalelere kapalıydı. Amerikalı araştırmacı Grabill bu tepkileri değerlendirirken toplumcu ayıncıye izahı güç metodlarla kendi gruplarını yanlış bir yöne götüren Hristiyan liderlerin, Amerikalıların getirdiği bireyci, dindar, kalıplaşmamış ve iyimser metodlara tepki gösterdiklerini" ileri sürer. Bütün bu tebkilere rağmen Amerikadan gruplar halinde misyoner, Osmanlı ülkesine skın etti. Bu misyonerler Puritanizmin aksine "yerli hal-

7. Grabill, A.g.e., s.7

8. Addison, A.g.e., s.113-116

kın inançlarına açıkça saldırmadan" faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Osmanlı ülkesinde "yenilikçi ve ayrılıkçı" bir potansiyelin varlığını bilerek çalışıyorlardı.⁹ ilk dönemde Osmanlı yönetimi de misyonerleri "bir dost ülkenin iyi niyet elçileri olarak" kabul etmişler. Başta Sultan II. Mahmud (1808-1839) olmak üzere tüm Osmanlı yöneticileri resmi ilişkilerde onlara hoşgörüyle davranmışlardı. Bu dönemdeki bütün misyonerler, misyoner kurumları açmak, çalıştırmak, yerleşecek toprak satın almak, basın yayın faaliyetleri için matbaalar kurmak gibi hususlarda Osmanlı yöneticilerinin kendilerine gösterdikleri konukseverlik, nezâket ve alâkadan sitayişle söz ederler. 1827'de Amerikan Board adına Anadolu'yu dolaşan Grudey Bostono hiç bir resmi engelle karşılaşmadığını rapor edecekti.¹⁰ 1828'de ise Türk-Yunan, Türk-Rus mücadelelerinin müslümanlar arasında "yabancılarla" karşı meydana getirdiği anti-pati ve Lübnanlı Marunî ve Ortadoks Rum liderlerin tepkisi sebebiyle Osmanlı Devleti misyonerlere karşı politikasını sertleştirmek mecburiyetinde kaldı. Bu yıllarda Maruni ve Ortadoks Rum patrikleri "şeytanın ejderhaları" dedikleri misyonerlere karşı mücadele bayrağını açarlarken, Osmanlı devleti de onların arzusu üzerine İncil yayını ve Protestanlık propagandasını durdurdu. Bunun üzerine 1828'e kadar Beyrut'ta 13 okul kurma başarısı gösteren Amerikalı misyonerler tamamen Malta'ya çekildiler.¹¹ 1828-1830 arası iki yıl Malta'da

9. Græbill, A.g.e., s.7

10. Akgün Seçil, Agm.

11. Addison, A.g.e., s.9, Akgün Seçil, Agm.

herhangi bir faaliyet göstermeden bekleyen Amerikan misyonerleri, 1830 sonrası başlayacak yeni faaliyetlerinde temel hedef olarak seçtikleri "soysuzlaşmış Doğu Hristiyan Kilisesi mensuplarının ruhunu aydınlatacak" yeni metodların tesbitine çalıştılar. Bunun için de Osmanlı ülkesi içinde keşif ve tesbit ziyaretleri yapmayı kararlaştırdılar. Bu karar gereği Harrison Gary Dwight ve Eli Smith, Amerikan kültürünün daha iç kısımlara nasıl sokulabileceğini tesbit için Anadolu da keşif gezisine çıktılar. Ocak 1830'da Boston'dan 2 Rum rehberle birlikte hareket eden Dwight'e Malta'da Smith'de katılır. Dwight ve Smith seyahatlerinin başlangıç noktası olan Beyrut'a gelirler. iki Rum hizmetçi ve eşyalarını taşıyan bir katırla birlikte Suriye ve Anadoluyu dolaşan iki misyoner dikkat çekmemek için kaftan ve sarıkla dolaşmaktaydılar. İlkel hayat şartları ve iklim sebebiyle zaman zaman ölümle burun buruna gelmelerine rağmen hiçbir resmi zorlukla karşılaşmazlar.¹² Bunda Osmanlı Devletinin 1830'da Amerika'ya "en ziyade müzaheretle mazhar ülke" hakkını vermesinin ve Amerikan misyonerlerine 100 yıldır katolik misyonerlere tanınan hakların aynısını vermiş olmasının çok büyük rolü vardı.¹³ Dwight ve Smith Mayıs 1831'de sona eren gezilerinin sonuçlarını "Researcher in Armenia" (Ermenistanda araştırmalar) adlı bir raporda toplarlar. Bu raporda, Amerikan konsolos ve diplomatlarının iç kısımlarda kıyılardan daha çok sorumlulukları olduğu, Ermeni ve Nestûriler arasında misyoner merkezleri açılabilceği, Ermeni

12. Grebill, A.g.e., s.8

13. Akgün Seçil, Agm.

ve Nestürilerin uyandırılması ile bölgedeki islâmi nüfuzun kırılabilceğı ve Müslümanların (Arap, Kürt, Türk ve İranlıların) işbirliklerinin bozulabilceğı ileri sürülmüştü. Bu rapor 1831'de Ermeniler ve 1834'de Nestüriler arasında başlayan faaliyetlerin gelişmesinde ve güçlenmesinde önemli bir yere sahipti.¹⁴ Anadolu gezisini bitiren Dwight 1831 Haziranında İstanbul'a geldi. Ona bir ay sonra Beyruttan gelen William Goodell'in de katılmasıyla İstanbul merkezi kuruldu. Papaz Dr. Goodell'in başkanlığında açılan merkezin ilk hedefi Ermeniler oldu. Amerikalı misyonerler Ermeniler arasında gittikçe yoğunlaşan bir faaliyetle nüfuzlarını gittikçe artırdılar. Bunun üzerine başta Ermeni kilisesi yöneticileri olmak üzere Fransa ve Rusya'nın da tepkisi üzerine Devlet misyonerlerdeki faaliyetlerini kontrol altına almaya mecbur kaldı. 1838'de bazı Protestan Ermeni liderleri tutuklandı.¹⁵ Suriye de ise 1831'de başlayan Mehmet Ali Paşa yönetiminde misyonerler çok rahat bir çalışma ortamı buldular. 1838'de yerli Hristiyanlarında üye olduğu ilk Protestan kilisesi açıldı.¹⁶ 1839'da yeniden başlayan Mısır olayları karşısında İngiliz yardımı isteyen Osmanlı devleti Amerikan misyonerlerine Anadoluda'da serbestlik tanımak mecburiyetinde kaldı.¹⁷ Amerikan misyonerleride bu serbetlikten istifade ederek İstanbul 1831

14. Grabill, A.g.e., s.9, Akgün Seçil, Agm.

15. Grabill, A.g.e., s.8-12

16. Hitti K.Philip, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi, (çev.salih Tuğ) İstanbul, 1981, Boğaziçi Yayb, C.IV, s.1213

17. Grabill, A.g.e. s.12

ve Trabzondan 1838 sonra 1839'da Erzurum, Adapazarı, İzmir ve Bursa merkezlerini kurdular.¹⁸

2- 1839 TANZİMAT HAREKETİ VE AMERİKAN MİSYONERLERİ

II. Mahmud Mısır kuvvetlerinin 1839'da Kütahyaya kadar gelmesi karşısında üzüntüden ölür. Yerine geçen Abdülmecid (1839-1861) ilk iş olarak Sadrazam Mustafa Reşid Paşanın ve Mısır karşısında Osmanlıya yardım eden Avrupa devletlerinin İstanbul'daki büyükelçilerinin tavsiyesi ile Tanzimatı ilân eder.¹⁹ Birçok araştırmacı Tanzimatla Osmanlı ülkesinde misyonerlik faaliyetlerinin ve Ermeni, Rum, Bulgar ve Arap gayr-ı müslim azınlıklarda Hristiyanlık şuurunun geliştiği kanaatinde dirler. Ali Fuad Bey "Edvar-ı Siyâset" adlı eserinde Tanzimatın "Hristiyanların himayesi ve dostluğu" fikrinden hareketle ilân edildiğini savunurken,²⁰ Nâmık Kemâl, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi vatan-cı-gelenekçiler Tanzimatın "Frenkleşerek ictimâi benliği yok etmeye ve Gayr-ı Müslimler leyhine Müslüman Türk hâkimiyetini kundaklamaya çalışanlar" tarafından Avrupa devletlerinin baskısıyla ilân edildiğini savunuyorlardı.²¹ Ulemâ ise Kurânı silâh edinerek Tanzimatın her safhasına baş kaldırmıştı.²² Günü-

18. Grabill, A.g.e., s.8, Addison, A.g.e., s.83

19. Eren, Ahmet Cevad, "Tanzimat", İA.C.XI s.709-764

20. Ali Fuad, Edvar-ı Islahat, İstanbul, 1331, s.1

21. İnalcık Halil, Tanzimat ve Bulgar Neselesi, Ankara, 1943, DİCF. Yay., s.12-16

22. Engelheidt, Ed. Tanzimat (Çev.Ayda Düz) İst.1976, Milliyet Yay. s.346

müz araştırmacılarından Ahmet Cevat Eren "Hristiyanların Tanzimat fermanını kendi milli gayelerinin tahakkukuna yarayacak bir vesika olarak değerlendiriyorlardı! derken²³ Hüseyin Gazi Yurdaydın "Avrupalılarca kışkırtılan azınlıkların tanzimatla siyasi haklar istemeye başladıklarını" belirtiyordu.²⁴ Enver Ziya Karaman'ın "Batıdan gelen menfi tesirlerin acı bir neticesi olan tanzimat hareketi veya devri baştan sona yabancı müdahale örnekleriyle doludur" demektedir.²⁵ Bu ve benzeri değerlendirmelerin ne derece haklı olduğunu Tanzimatın ilânı sonrası gelişmelere bakarak söyleyebiliriz. Hattın ilânı ile yasal bir vesâyet kazanan Avrupa devletleri azınlıkları var güçleriyle kışkırtmışlar, bu yüzden de Osmanlı ülkesindeki Ortadoks azınlıklar kendilerini Rus, Katolikler Fransız, Protestanlarsa İngiliz tebaası saymaya başlamışlardı.²⁶ Hattın ilânını değerlendiren Amerikalı Misyoner Robert kolej müdürü Cyrus Hamlin "Müslümanlar Hattı lânetle anıp, şeriatın çiğnendiğini, müslümanların gevurlarla aynı seviyeye indiklerini iddia ederlerken, Hristiyanlar hatta yeni bir çağın başlangıcı gözüyle bakıyorlardı" demektedir ve Hattın ilânını bir İngiliz zaferi olarak değerlendirmektedir. Hamline göre Tanzimatla ulemanın otoritesi azalırken, Hristiyan halk "eşitlik ve mücadele hakkı" kazanmıştı.

23. Eren, Ahmet Cevat, "Tanzimat" İA.C.XI s.709-764

24. Yurdaydın Hüseyin Gazi, İsl.Tar.Der.Ank.1982,AÜ.İlah.Fk.y. 2.Bas. s.160.

25. Karaman Enver Ziya "Gülhane Hattı Hümayununda Batının etkisi" Belleten, C.XXVIII, No.112, s.581,601

26. Engelhardt, Ed. A.g.e., s.380-41

Hamlin, Müslümanlarla her yerde dini meselelerin rahatlıkla tartışılabilirdiği ve Hristiyanların itibar gördüğü yeni bir ortamın oluştuğunu belirterek "Bir zamanlar Mukaddes sayılan kanunlar artık geçti." demektedir.²⁷ Bu ortam Amerikalı misyonerlerce çok iyi değerlendirilmiş, Philip K.Hittinin de belirttiği gibi "Gülhane hattı ile Amerikalı Misyonerler Osmanlı ülkesinde sağlam köprübaşılar tutmuşlardı.²⁸ ilk defa bir müslüman Hristiyan olduğu halde Avrupalı elçilerinin Tanzimatın "canemniyeti" maddesine istinâden yaptıkları baskılar sonucu cezalandırılmamış, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa "Hiçbir kimsenin dini inançlarından ve din değiştirmesinden dolayı cezalandırılmayacağı husûsunda İstanbul'daki batılı büyükelçilere resmi birer teminât yazısı göndermişti²⁹ Grabill'e göre 1820'lerde Türkiye'ye Protestanlık propogandası yapmak değil, sâdece incilin önemli itikadlarını tanıtmak ve benimsetmek gâyesiyle gelen Amerikalı misyonerler, Hristiyan azınlıklara yönelmeleri sebebiyle Protestanlık propogandasına yönelmişler, Tanzimatın ilânıyla liberalizm politikası izleyen Türkiye ise onların faaliyetlerini arttırmalarına ses çıkarmamıştı.³⁰

27. Hamlin Cyrs, Among The Turks, NewYork, 1878, s.48-57

28. Hitti K.Philip, A.g.e., C.IV, s.1212-1213

29. Ebuzziye Tefvik, "Tenâsur etmiş bir Müslüman" Mecmuay-ı Ebuzziye, C.XV, Cüz, 155, s.64-72, 3 Şaban 1912

30. Grabill, A.g.e., s.12

3. TANZİMATTAN İ. MEŞRUTİYETE AMERİKAN MİSYONERLERİ (1839-1877)

Tanzimattan sonra Amerikalı misyonerler gittikçe güçlenen eğitim hamlelerine giriştiler. 1840'da Lübnandaki Maruni-Dürzi çatışması sebebiyle kısa bir müddet Beyrutu terketseler de³¹ Osmanlı ülkesi genelindeki faaliyetlerinde herhangi bir aksama olmadı. Olmasıda düşünülemezdi, çünkü arkalarında İngiltere vardı. 1842'de Kudüst'e ilk resmi protestan kilisesinin açılması için Osmanlı devletinden mücadele alan İngiltere, Osmanlı ülkesinin iç işlerine müdahale için bir protestan toplumu oluşturmaya çalışıyor. Bu yüzden İngiliz, Alman ve Amerikan misyonerleri koruyordu.³² İngiliz büyükelçisi Stratford Reddiffe, Sultan Abdülmecidden 1844'de aldığı " Tebâasından hiç kimsenin dini inançlarından dolayı zulüm görmeyeceğini" belirten fermanla "bir Hristiyan mezhebinden diğerine geçmeyi yasaklayan" 1834 fermanının yürürlükten kaldırılmasını sağladığı gibi, Müslümanların serbestçe Hristiyanlığa geçebilmeleri içinde bir başka ferman temin etmeye çalışıyordu.³³ Halbuki aynı yıllarda İngiltere'de Papayı savunmak, İsveç'te Protestanlıktan Katolikliğe geçmek, Yunanistanda mezhep değiştirmek, İspanya ve İtalya'da Katoliklikten Protestanlığa geçmek, kanunen suçtu. ³⁴ Fakat, Osmanlı ülkesinde Hristiyanlık propağandası bile serbestti. Misyo-

31. M. Halidi-O.Ferruh, A.g.e., S.141

32. Engelhardt Ed. A.g.e., S.46-48

33. Engelhardt Ed. A.g.e., s.89, Kırşehirlioğlu, A.g.e., s.96

34. Engelhardt, Ed. A.g.e., s.89-90

nerler devlet yerine tepkiyi statüsünü kaybetme korkusuna düşen azınlık liderlerinden ³⁵ ve kendi çıkarlarının sarsılacağından korkan konsolos ve tüccarlardan görmüşlerdi. Buna rağmen misyonerlik faaliyeti durmuyordu. Hatta gelenlerin % 30'nun iklim şartları sebebiyle ölmesi bile Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini aksatmamıştı. 1844'lerde Amerikan halkının ancak % 2'si kolej mezunu iken, Türkiye'ye gelen ve 1843'den önce maaş bile almayan Amerikalı misyonerlerin hepsinin Yale, Amherst, Dermouth, Williams ve Middlebury gibi kolejlerinden mezun olması dikkatleri çekiyordu.³⁶ Misyonerler eğitim-öğretim, kilise ve basın yayın faaliyetlerine ağırlık verirler. İstanbul, Beyrut, Abeyh, Antep, Harput, Merzifon, Erzurum, İzmir, Tarsus, Maraş, Van başta olmak üzere birçok şehirlerde okullar, İzmir, İstanbul, Antep ve Beyrutta matbaalar kurarlar.³⁷ 1847'de İstanbul, 1848'de Beyrut Protestan kiliselerini açarlar. Kiliselerin sayısı 1850'ye kadar 7'ye çıkar. Bunların 1880'lerde sadece 268 üyesi vardır.³⁸ 1846'da Protestanlığın Türkiye'de ayrı bir mezhep olarak tanınması ve 1850'de bir "Protestan milleti'nin varlığının kabul edilmesi misyonerleri daha da güçlendirdi³⁹ 1848'de Antep, 1852'de Adana, 1853'de Diyarbakır, 1854'de Kayseri ve Maraş, 1855'de Harput,

35. Addison, A.g.e., s.117-118, Grabill, A.g.e., s.8

36. Grabill, A.g.e., s.10

37. Addison, A.g.e., s.89-90

38. Grabill, A.g.e., s.18, Akgün Seçil, A.g.e., M.K.Hatip, A.g.e., s.25

39. Addison, A.g.e., s.90

1859'da ise Tarsus ve Sivas Misyon merkezleri açılır.⁴⁰ Amerikalılar bu misyon merkezlerinde sıkı bir çalışma programı izlerler. Her merkezde en az iki evli ve iki bekâr misyonerin olduğu düşünülürse, Türk topraklarında Amerikan yaşam tarzı ve din felsefesini yoksulluk, sağlık ve eğitim hizmetlerinin yetersizliğinde istismar ederek mahalli halka yayan bir misyoner ordusunun faaliyette olduğu görülmüyordu. Getirdikleri süper teknoloji ile halk üzerinde kısa zamanda nüfuz kurabilen Amerikan misyonerleri, merkezlerinin "Yöredeki hâkim güçlere karışmama ve dini düşünceleri saklayarak halka yardım" talimatlarının aksine, mahalli halkın örf, âdet ve geleneklerini bütünüyle değiştirme, onlara Amerikan hayat tarzı yanında, milliyetçilik ve liberâl demokrasi fikirlerini de aşılama yolunu tutmuşlardı. Osmanlı yöneticilerinin gösterdikleri iyi niyeti istismar eden Amerikan misyonerleri, kısa zamanda geniş bir coğrafya da kurdukları "kilise, okul, yetimhane, sağlık merkezi, çocuk yuvası ve çocuk bahçeleri" ile engellemez bir güç haline geldiler. Öyle ki Sultan Abdülmecid döneminde Amerikan siyasi ve ticari heyetleriyle Osmanlı yöneticileri arasında yapılan görüşmelere bile katıldılar.⁴¹ Misyonerler, Amerikan Birleşik Presbiteryan kilisesi aracılığıyla 1854'de Mısır'a da girdiler.⁴² Böylece geniş bir çevrede yayılan misyonerlerin bu başarısı Amerika dışında İngiltere'de ilgiyle karşılanır. İngiltere'de misyonerlerce çı-

40. Græbill, A.g.e., s.15

41. Akgün Seçil, Agm.

42. Hitti K.Philip, A.g.e., C.IV. s.1211

karılan "Evangelical Alliance" dergisi muhabiri Cuthbert Young 1853'de Beyrut'tan aynı dergiye gönderdiği bir yazıda "Suriye ve Anadoludaki Amerikan misyon merkezlerin fevkaalede başarılı çalışmalarından" söz ederek, İngilizleri Amerikan misyonuna yardıma çağırır. Bunun üzerine dergi "İngiliz Hristiyanları Türkiyedeki misyonlara nasıl yardım edebilir?" başlıklı bir anket düzenler. Bu ankete, 22 Mart 1854'de İstanbul'dan bir cevap yazan Amerikalı misyoner Harrison Dwight "İngilizlerden basın-yayın, eğitim ve kilise faaliyetleri için para yardımı" talebinde bulunur. Kırım harbi sebebiyle çok rahat bir çalışma ortamına sahip olan misyonerler Avrupanın dikkatini Türkiyenin Hristiyanlaştırılması meselesine çeker. Bu yüzden Dwight'in çağrısı İngiltere'de olumlu yankılar bulur. Amerikan Board Sekreteri ve Young'un çalışmaları ile 3 Haziran 1854'de "Türkiye Misyonlarına Yardım Cemiyeti" kurulur. Merkezi Londra olan cemiyetin başkanlığını Kont Shaftesbury, yönetim kurulu üyeliklerini ise Sir Culling Eardley, Cuthbert Young ve Amerikan Board sekreteri yapmaktaydı.

Cemiyet kısa zamanda Türkiyedeki Amerikan misyonlarına önemli maddi yardımlarla bulundu.⁴³ Bu sırada Kırım savaşı da bitmiş, bu savaşta Osmanlılara yardım eden Avrupa devletleri bilhassa "dini" hüsuslarda birçok tavizler istemeye başlamışlardı. İngiliz büyükelçisi Lord Straford Bedelliffe, Fuat Paşa'ya sert bir şekilde "Siz dininiz, halifeyi biryana bırakın, seçme bunlar. Siz bize muhtaçsınız. Sizin uğrunuzda kan dökmekten çekinmiyorsak bu bize Hristiyan dünyası ve Avrupa adına bazı şeyler isteme hakkını verir, "diye bilmekteydi Fuat Paşa

43. Kırşehirlioğlu, A.g.e., s.27-31

buna karşılık "Türkiyenin ölümünü istiyorsanız evet" dediği halde,⁴⁴ daha sonra "Islahat fermanı" ile bu tavizlerde verilecekti. Lammans'e göre "müslüman efkârı umûmiyesinde bir fırtına koparan ve Hristiyanları emniyete kavuşturan ferman"⁴⁵ gayr-ı müslimlere verilen hakların teminat senedi niteliğindeydi. Birden sekize kadar olan maddelerle "müslüman-Hristiyan eşitliği, dini cemaatlerin dokunulmazlığı ve imtiyazları", 9 ve 10. maddelerle, "bütün tebaanın kamu hizmetlerine kabûlü", 18. madde ile de "yabancılarla mülkiyet hakkı verilmesi" husûslarını teminat altına alıyordu.⁴⁶ Bu fermanla gayr-ı müslim unsurlara kültür bağımsızlığı, okul açma ve Türk okullarına girebilme hakkı veriliyordu.⁴⁷ Reform adıyla verilen bu tavizler Türkiyeyi nereye götürüyordu? Bu hususta Prof.Dr. Bayram Kodaman'ın şu görüşlerine aynen katılmamak mümkün değil, Kodaman "Milli bünyemizi kemiren birer yara" diye adlandırdığı reformlar hakkında şunları söylüyor: 1838'den sonra yapılan reformlarla Avrupa'nın iç işlerimize müdahalesi ve Emperyalizmin imparatorluğumuza nüfuzu arasında sıkı bir münasebet vardır. Her müdahaleden sonra bir reform ve her reformdan sonra bir müdahale yapılır yapılır Batı Emperyalizmi imparatorluğumuza girmiş, böylece fasit bir daire içine sokulan toplum ve devlet günden güne zayıflamış, parçalanmış ve nihayet yıkılmıştır. Batılılar bu reformlarla, önce dini ve etnik guruplara biraz daha imtiyaz sağlamak, son-

45.Lammens H. "Suriye" IA,ç. XI, s.51-56

46. Engelhardt Ed. A.g.e., s.153-161

47. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İst.1980, Ötüken yay. s.41

ra bu grupların muhtariyet veya istiklallerini gerçekleştirmek, daha sonra ise Türk hâkimiyeti yerine dini veya etnik azınlıkların hâkimiyetini tesis etmek istemişlerdir. Osmanlı yöneticileri ise Avrupa müessesesi ve usüllerini imparatorluğa getirerek gayr-ı müslimleri devlete bağlamak, imparatorluğu ayakta tutabilmek ve büyük devletleri memnun etmek düşüncesiyle reform isteklerini desteklemişlerdi. 1838'de Liberal Ekonomi, 1839'da Tanzimatla Liberal hukuk ve 1856 Islahat fermanı ile Liberal kültür anlayışı Osmanlı ülkesine yerleşti. Böylece gayr-ı müslimlere siyasi ve kültürel haklar verildi. İslâmi müesseseler karma hale getirilirken, gayri müslimlerin dini ve milli, idari müesseselerine dokunulmuyor, hatta onların teşkilatlanmaları ve yeni müesseseler kurmaları temin ediliyordu. Azınlık aydınları milliyetçi emeller peşinde koşarken, bizim aydınlarımız liberal düşüncenin etkisiyle yeni bir osmanlı milleti meydana getirmeye çalışıyordu. Yöneticilerse yeni taviz ve imtiyazlarla dış müdahaleyi önleme gayretine düşmüştü."⁴⁸ Islahat fermanından sonra Amerikalı misyonerlerin çalışmaları daha da rahatlamıştı. Bu müsait ortamı en iyi şekilde değerlendiren misyonerler müslüman Türkleri Hristiyanlaştırmaya başlamışlar, ve Dr. Gustav Werneck'in "Her millete kendi mensuplarının incili nakletmesi" fikrine uygun olarak "yerli misyoner" yetiştirmek için İstanbul'da bir mektep açmışlardı.⁴⁹ Islahat fermanı sonrası en

48. Kodaman Bayram, Sark meselesi Işığında Abdülhamid Doğu Anadolu Politikası, İst. 1983, Orkun yay. s.168-174 (kısaltılmıştır.)

49. Kırşehirlioğlu, A.g.e., s.48-53

verimli çalışma Suriye ve Lübnanda görülür. Amerikalıların burada 1856-1887 lerde 30 misyoner merkezi ve 60 kiliseleri yanında bir hayli nüfuzlarıda vardı. Daha önce onlara düşmanlık yapan yerli Hristiyan liderler politikalarını değiştirerek dostluğa yönelmişler ve misyonerleri serefle karşılamaya başlamışlardı.⁵⁰ 1859'da, Amerikalı misyonerlerin Kapitülasyon kapsamına alınması ile bu nüfuz ve çabalar daha da arttı. Azınlıklara mensup birçok Türk vatandaşı, Amerikan tebaasına girerek misyonerlerle el-ele yıkıcı faaliyetlerde bulundu. Kapitülasyonların getirdiği "himaye"sistemi sayesinde yaptıkları kötülükler ve işledikleri suçlar yanlarına kâr kaldı. "Ben Amerikan tebaasıyım" diyerek, Türk mahkemelerine hesap vermediler. Türk makamlarının uyarılarına aldırmış etmediler.⁵¹ Amerikalı misyoner jessup "bu dönemde sırf mal ve himayeye nail olabilmek için protestan olanların! çoğunluğundan" yakınırken, Alman misyoner Richter "Amerikan misyonerleri Katolik ve Ortadoks kilisesi mensuplarını dünyevi menfaatle kendilerine bağlıyorlardı, "demekteydi.⁵² Amerikalı araştırmacı Clair Price'in "The Rebirth of Turkey"adlı eserinde açıldığına göre "Amerikalı misyonerler kapitülasyonları Osmanlı devleti aleyhindeki çalışmalarında kalkan yapmışlardı."⁵³ Amerikan misyonerliğinin kurucusu İngiltere'de bu husus-

50. Addison, A.g.e., s.119-120

51. M.Hâlidî-Ö.Ferruh, a.g.e., s.63 vd. Öke Mim Kemal, Siyonizm ve Filistin sorunu (1880-1924) ist.1982 Üçdal Neşriyat, s.60-62

52. M. Halidi Ö.Ferruh, A.g.e., s.150 vd.

53. Ulubelen Erol, İngiliz gizli belgelerinde Türkiye, is.1967, Yayıncılık matbaası, s.169

ta onlara destek olmuştı. İngiliz büyükelçisi Sir Henri Bulwer'i Osmanlı ülkesindeki tüm İngiliz konsoloslarına 11 Haziran 1860'da gönderdiği bir anket klavuzunda İngiltereden Osmanlı ülkesindeki "Protestan faaliyetlerin hâmilliğini üstlenmekte ne derecede arzulu olduğunu açık bir deliliydi.⁵⁴ İngilterenin protestanları yanında "heretik" İslâmi gruplarda sahip çıkması 1860'da Lübnan'ı kana bulamış, İngilterenin silahlandığı ve Amerikalı misyonerlerin eğittiği Dürzilerle Fransızların desteklediği Maruniler arasında çıkan çatışmalarda tüm dünyanın gözü Orta Doğuya çevrilmişti. Amerikalı misyonerler bölgenin ilgi odağı olmasından istifade ederek batıdan daha çok yardım almaya başlamışlardı.⁵⁵ İngiliz büyükelçisi Lord Russel'de 18 Ekim 1860'da Büyük devletlerin İstanbuldaki büyükelçilerini "Türkiyedeki Hristiyan durumunu daha da iyileştirmek için" toplantıya çağırır.⁵⁶ Zaten 1860 sonrası Osmanlı ülkesinin her yerinde misyoner faaliyetlerinde biraz daha serbestlik görülür. Mısır'da başta bulunan Sait Paşa (1854-1863) Amerikan misyonerlerini seferde himaye ederken⁵⁷ Lübnanda başa geçen Hristiyan Valilerde Amerikalı misyonerleri koruyor ve teşvik ediyorlardı.⁵⁸ Bunlara ilâve olarak Bab-ı Âliyi 28 Ağustos

54. Şimşir Bilâl N.Osmanlı Ermenileri, Türkçesi Şinasi Özel Ank. 1986 Bilgi yayınevi, s.51-65

55. Addison, A.g.e., s.119-120 M.Halidi-Ö.Ferruh, A.g.e., s.181

56. Şimşir Bilâl N.Osmanlı Ermenileri, s.68-69

57. M. Halidi, Ö.Ferruh, A.g.e., s.141-148

58. M.Halidi, Ö.Ferruh, a.g.e. s.193

1860'da "Sultan Hristiyanları kökünden kazıma düşüncesinde" diyerek sert bir nota ile tehdit eden⁵⁹ İngilterenin şımarttığı Amerikalı misyonerler işi azıtmışlardı. Gelişmeleri Ed. Engelhardt'dan dinleyelim: "1860 sonrası Hattı hümayûnun verdiği imkânlardan da faydalanan Amerikan-İngiliz din propogandası çabaları artmıştı. 1864'de biri 'imam 5 muhtedi İstanbul hanlarında propaganda yapıyor ve müslümanlığa kıyasıyla dil uzatıyorlardı. Bunlar sokak ve vapurlarda incil dağıtıyor yayınladıkları kitaplarda müslümanları küçük düşürecek şeyler yazıyorlardı." Bunun üzerine halkta "varsın ilâhlarına kendi memleketleri ve kendi mihrepleri önünde ibadet etsinler. İstanbul'da okullar açacak ve diledikleri gibi idare edecekler ha!... Ülkemizde bize karşı savaş açanlaramı tanıyacağız bu hakkı. Birde aramızda kendilerine destekçi arıyorlar. Bu davranışları kanunlarımızın gölgesine sığınıp misafir perverliğimizi kötüye kullanmak ve dostluk maske altında en amansız düşmanlar gibi davranmaktır. Böyle bir harekete boyun eğsek Allah bizi lânetler" diyerek tepkiler göstermeye başladı. Bunun üzerine hükümet'de harekete geçerek bu misyonerleri tutukladı, misyonerlere ait okuma salonları ve kitap evlerini kapattı. Ancak daha sonra "İngilizlerin mesken masuniyetini ihlâl ediyorsunuz "diye yeni bir mesele çıkarmasından çekinerek kapatılan bu müesseseleri yeniden açtı.⁶⁰ Protestan misyonerlerinin tutuklanması İngiltere'nin sert tepkisine neden oldu. İngiliz dış işleri bakanı Kont Russel 15 Aralık 1864' de İngiliz büyük elçiliği aracılığıyla Türk dış işleri

59. Şimşir Bilal, N. Osmanlı Ermenileri, s.65-66

60. Engelhardt Ed. A.g.e., s.219-223

bakanından "din değiştirme hürriyeti, protestanlara serbestçe âyin yapabilme hakkı, misyonerlere sözlü propaganda ve incil satabilme hakkı" isterken, büyük elçiden de "misyonerlere ilgi göstermesini" tutuklara yardımcı olmasını, misyonerlerle Türk hükümetinin arasını bulmasını "istemekteydi.⁶¹ Buna dış işleri bakanı Ali Paşa 19 Ocak 1865 de Londradaki Türk büyükelçiliği aracılığıyla verdiği cevapta "Türkiyede din değiştirme serbestisi âyin yapma ve incil satma" hürriyetlerinin olduğunu, ancak dini propagandaya izin verilmeyeceğini belirterek, "resmi dini için bile serbest propagandayı kabûl etmemiş olan Osmanlı Hükümeti kendi dini aleyhine propagandayı nasıl hoş karşılayabilir. Dini horgörü dini saldırıyla yani karşıсындаğının inancına saygı göstermek şöyle dursun ona hakaret eden, aşağı sayan, gayesine ikna yoluyla ulaşamayınca vicdanları bozma yoluna giden bir propaganda ile asla bağdaşmaz. Kaldıki hiç bir devlet dini propagandalara kesin bir hürriyette tanımamıştır. En liberal ülkelerde bile hükümetler memleketin güvenliğini ve resmi dinin çıkarlarını tehdit eden dini propagandalara karşı durma haklarını saklı tutmuşlardır" demekte ve Babîâlinin bu yüzden halkın duygularını gözetmek ve islâmı müdafaa etmek haklarına sahip olduğunu söylemekte idi.⁶² Daha sonra İngilizlerin çabasıyla misyonerler daha serbest hareket hakkı kazanacaklar, 1865'de gümrük vergisinden de muaf olarak⁶³ Anadolunun, Suriyenin, Lübnanın ve Bulgaristanın en ücre köşelerine kadar organizasyonlarını genişle-

61. şimşir Bilâl, N. Osmanlı Ermenileri, s.73-74

62. Engelhardt, Ed. A.g.e., s.220-223, şimşir Bilâl, Osmanlı Erm. s.74

63. M. Halidi, Ö. Ferruh, A.g.e., s.65-66

teceklerdi. Bu dönem Amerikan Misyonerliğinin Osmanlı ülkesindeki gücünün ne kadar olduğu hususuna dikkati çekmek için sadece "Doğu Anadolu" misyonun 1867 deki yıllık faaliyetler bilançosuna bir göz atmakla yetineceğiz: 21'i kadın 35 misyoner, 68 yerli yardımcı, 80 yerli din adamı, 22'si kilise 102 ibâdethane 2169 öğrenci 92 okul, 2566 öğrencili 35 pazar okulu, 48 öğrencili bir yerli misyoner ve 59 öğrencili bir kız okulu vardı. Bölgede 4796 kayıtlı protestan vardı. Yıllık bütçesi 7.776 dolar olan misyon 1867'de 4400 incil ve 8000 propoganda risâlesi dağıtmıştı.⁶⁴ Bütün bu faaliyetler Osmanlı yöneticilerini harekete geçme mecburiyetinde bıraktı. 1869'da Osmanlı tebeası gayr-ı müslimlerin yabancı himâyesine girmesini zorlaştıracı tedbirler alınır ve önceden izin şartı getirilirken ⁶⁵ 1874'de Türkçe Kitap-ı mukaddes satışları yasaklandı ve Müslümanların Hristiyanlaşmasını önleyen gayr-ı resmi sınırlamalar yasallaştırıldı. Halk II. Selimden beri ilk defa yabancılara-Misyonerlere-saldırdı, kapitülasyon ve reformlarla yabancılara verilen tavizlerden vazgeçilmesini, isteyen gösteriler yaptı.⁶⁶ Sultan Abdülaziz misyonerlere karşı politikasını sertleştirdi ve misyoner Jessup'a göre "Misyonerleri çok dar ve ince bir kontrol altına alan Türkiye, onların Arap ülkelerine de yayılmalarını önledi. Bu yüzden müslümanlar arasında misyonerlik yeterli başarıyı

64. Şimşir Bilâl, N. Osmanlı Ermenileri, s.87-88

65. Engelhardt, Ed. A.G.e., 235-236

66. Shawstanford Y.-Shaw Ezel Kural, Osmanlı İmpar. ve Modern Türkiye, (Çeviren, Mehmet Harmancı) İstn., 1983, E.Yay. C.II s.200

sağlayamadı.⁶⁷ Ancak gayr-ı müslimleri zehirlemeye devam etti. çünkü Abdülazizin misyonerlere karşı sert politikası, ABD'nin müdahalesi ile yumşuyor ve düzeliyordu.⁶⁸

4- AMERİKA VE MİSYONERLİK

Amerika, 1800'de Fransız ittifakından ayrıldıktan sonra Avrupa siyasetinden uzak kalmaya başlamış, Başkan Monroe Doktrini ile "tarafsızlık ve yalnızcılık politikası izlemeye başlamıştı. Fakat XIX. yy. başlarında ortaya çıkan ekonomik gelişme ve ikinci büyük uyanış bu politikanın dar çerçevesini zorlamıştı. Bunda en önemli rol, incilin toplumsal yorumu, sosyal gelişmecilik ve iç savaş milliyetçiliği gibi etkenlerle XIX.yy.'ın ikinci yarısında tarihin en önemli gelişmesini gösteren Protestanlığındı. Amerikan yönetimi ve halkı arasında gittikçe güçlenen Protestanlık, Misyonerler vasıtasıyla Hawai, Çin, Filipinler ve Osmanlı ülkesine Amerikan endüstri inkılabı ve Amerikan inkılâbının "Hürriyet ve demokrasi" fikirlerinin taşınmasında önemli rol oynamış, Amerika dışında Amerikaya bel bağlayan binlerce insan Amerikan Emperyalizmini harekete geçirmişti. Amerikanın en güçlü misyonerlik örgütü olan Amerikan Board'ın "Tarihe Allahın Kudreti" (The hand of Good in History) adlı 1845 bildirisi "Dünyaya Anglo Sekson ırkın hakim olacağı" kehanetiyle emperyalist arzuları körüklerken, 1860'da aynı teşkilat kendilerinin dünyayı fethetmek için Hz. İsa ordularının öncüleri olduklarını açıklayacaktı.⁶⁹ Bu şartlar da Amerika'da yavaş, yavaş

67. M.Halidi, Ö.Ferruh, A.g.e., s.144-145

68. Khatib, A.g.e., s.25

69. Grabill, A.g.e., s.113-117

politika değişiyordu. Amerikalı Araştırıcı Dulles'in belirttiği gibi "Amerika, sanayileşmenin ortaya çıkardığı pazar ve ham madde ihtiyaçlarını karşılamak üzere Atlantik ötesine çıkmak mecburiyetinde kalacak, bu en önemli adımı da Türkler karşısın- da atacaktı. 1865 öncesi sadece petrol sattığı Türkiye'ye 1865-1880 arası çok miktarda silâh ve cephane de satacaktı.⁷⁰ 1870'de İstanbulda bütün protestanlara merkez olarak İngilizlerce açılan "Bible House'un yönetiminin Amerikalı misyonerlerin elinde olma- sı Amerikanın Türkiye'ye ilgisini daha da artıracaktı.⁷¹ Amerika Birleşik Devleti Cumhurbaşkanı Jhonson, 28 Ağustos 1873'de Türk Büyükelçisine Türkiyenin "Ticari, sosyal ve dini müesseselerini, ahlâkını düzelterek Batı medeniyeti camiasına girmesini çok arzu- ladığını" belirtirken Türkiyeden yeni reformlar talep edecekti.⁷² Böylece gündeme birde Amerika girmişti. Bundan sonra misyoner- liğe karşı mücadele İngiltere ve Amerikaya karşı meydan okuma mânâsına gelecekti.

5- II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ (1877-1908)

II. Abdülhamid 1877'de çok zor şartlarda başa geçti. Ge- lişmeler onu acı zonla biten bir savaşın içine sürüklemişti. Savaş sonrası imzalanen Berlin andlaşması birçok meseleyide beraberinde getirdi: Bulęar meselesi, Ermeni meselesi,.... Buna batılı emperyalistlerin bitme bilmez müdahale teşebbüsleri ve nüfuz mücadeleleri de eklenince âdeta Osmanlı ülkesine bir kâ- bus çökmüştü. Böyle bir ortamda İngiliz koruyuculuğundaki Ame-

70. Öke Mim Kemâl, Ermeni Meselesi (1915-1923) İstanbul, 1986, Aydınlar Ocağı Yay. s.172-173

71. Grabill, A.g.e., s.66

72. Kurat Akdes Nimet, Türk Amerikan Münasebetlerini Kısa bir Bakış, (1800-1959) Ankara, 1959 Doğuş Mat. s.33

rikalı Misyonerler dururmuydu? Bunlar İngiliz emperyalizmine hizmette o derece güven kazanmışlardı ki Ocak 1879'da Diyarbakır İngiliz Konsolosu ^{Trotter} Trotter "Erzurum, Van, Bitlis, Harput ve Van vilayetlerindeki Amerikalı misyonerlerin İngiliz konsolosluk ajanı olmalarını teklif etmişti.⁷³ İngiltere bu sadakâte olan borcunu ikinci Abdülhamid başa geçer geçmez ödeme hareketine geçmiş, 31 Mart 1877'de Amerikalılarca uyandırılan Ermeniler için reformlar isterker⁷⁴ 31 Temmuz 1877'de Babaâlinin Protestan vekillerce kendi çıkarlarına uygun olarak hazırlanan "Protestan Milleti Tüzüğünü" kabûl etmesini sağlamıştı. Böylece Türkiyedeki Protestanlar-ki Amerikalı misyonerler de onlara dahildi- Osmanlı kendi elinden biraz daha uzaklaşacaklardı.⁷⁵ Bu dönemde Amerikalı Misyonerlere yalnız İngilizlerde yardım etmiyordu. Daha önce de temas ettiğimiz gibi Atlantik kıskacını kıran Amerika, Türkiyedeki diplomatları vasıtasıyla yavaş yavaş meseleye burun sokmaya başlamıştı. Türk Bahriyesinde vazifeli İngiliz Amiral Sir Henry Woods anılarında bu hususa da temas ederek şunları söyler. "1880 başlarında Amerikan misyonerlerinin Hristiyan azınlıkları bahane ederek huzursuzluk kaynağı olmaları ve ülke içinde yaptıkları okul ve hastaneler vasıtasıyla Hristiyanlık propogandası yapmaları Türk Amerikan ilişkilerinin gerginleşmesine ve bazı meselelerin ortaya çıkmasına se-

73. Şimşir Bilal, N, Osmanlı Ermenileri, s.212

74. Engelhardt, A.g.e., s.284

75. Şimşir Bilâl, N. Osmanlı Ermenileri, s.104-105

bep olmuştur. Bu yüzden hiçbir Amerikan elçisi İstanbul'da uzun süre barınamıyordu.⁷⁶ Fakat misyonerlerin zorlamasıyla Monroe Doktrinini rafa kaldıran Amerika, yine de yılmıyordu. 1886'da Sivasta açılan konsolosluktan gönderilen 4 Kasım 1887 tarihli şu rapor hangi emperyalistin iştahını kaparmazdı: "Anadolunun maden kaynakları çok zengin fakat çok az işletilmiş, bir başka hükümetin elinde olsaydı bu maden kaynakları yüz yıllımızın en büyük verimini ve servetini sağlardı. "İşin ilginç tarafı bu raporu yazan konsolos M.Jewett'in bir Amerikalı misyonerin Tokat'da doğmuş ve Amerikada Teoloji eğitim görmüş oğlu olmasıydı.⁷⁷ Bu raporun ulaştığı yıllar, Amerikan Emperyalizminin babası Alferd Thayer Mahan'ın "Hiçbir büyük devlet artık yalnızcılık politikası izlenemez, Sanayileşme bunu imkansızlaştırmıştır. Amerika sağlıklı bir ekonomik yapıya sahip olabilmek için dış pazarları eline geçirmeli ve bunun içinde kuvvetli bir deniz gücü kurmalı "görüşünün Amerikan dış politikası olarak benimsendiği yıllardır.⁷⁸ Meşhur Amerikalı yazar J.Fiske "Manifest Destiny" (Kader bildirisi) adlı eseriyle 1885'de Amerikan emperyalizminin ana hatlarını çizmiş, Josiah Strong ve J. Burgess gibi yazarlar konu olarak hep Amerikan emperyalizmini işlemeye başlamışlardı.⁷⁹ 1888'lerde Türkiyede 394 misyon merkezi, 508

76. Woods Sir Henry. F. Türkiye Anıları, Osmanlı Bahriyesinde Kırk yıl (1869-1909) Çev. Fahri Çoker, 1st.1976, Milliyet yy.247

77. Şimşir Bilal, N. A.g.e.

78. Öke Mim Kemal, Ermeni Meselesi, 1914-1923, 1st.1986, Aydınlık Ocağı, Yay. s.172-173

79. "A.Birleşik Devletleri". M.L., C.I, s.437

okul, 400 mabed, 394 Amerikalı ve 1049 yerli misyoneri olan, 700.000 dolar yıllık harcama yapan, 50.000 taraftara sahip⁸⁰ ve emperyalist duygularla kendini kaybetmiş bir Amerikanın Türkiye ile ilgilenmemesi düşünülebilirmiydi.? Amerikalı misyonerlerde bu yeni alekadan memnunda. Bir yandan Amerikan yönetimi ve halkını kışkırtıyorlar, diğer yandan ise Türkiyedeki faaliyetlerini artıyorlardı. Amerikanın ülkemizdeki en güçlü misyonerlik örgütü Amerikan Board'ın 1892 yıllık toplantısında başkanları "Amerikanın fethinin, Hristiyanlığın yayılmasına vesile olması için Allah tarafından plânlandığını" iddia ediyordu. Amerikalı misyoner Papaz Jorish Strong 1885'de yazdığı "Memleketimiz" adlı eserinde, bütün Amerikalıların "kültür, sağlık, savaş gücü, demokrasi ve Hristiyanlıkta en güçlü Amerikayı kurmak üzere harekete geçmelerini" isterken, misyoner Arthur Tappan Pierson 1896'da yayınlanan "Dünyanın Misyonerlik Açısından Görünüşü" adlı eserinde Hristiyanlık sayesinde güçlenen Amerika'ya "Dünyanın Budistlerin tapınağı, Romalı Katoliklerin çarmıhı ve Türklerin Hilâlinden kurtarılarak Hristiyanlık temeli üzerine yeniden inşası için" çok iş düştüğünü yazıyordu. Misyonerler sadece Amerikayı Emperyalizm yolunda tahrik ve teşvikle yetinmeyerek, Onun emperyalist politikasına yönde vermek istiyorlar ve bu yüzden "Amerikanın milli bir dış politika yerine dini bir dış politika izlemesini, ülkeyi genişlemekten çok Hristiyanlığı yaymayı düşünmesini, kendi prestijinden çok kilise binalarını korumayı hedef almasını" isteyen bir kampanya yürütüyorlardı.⁸¹

80. A.BD. Büyükelçisi S.S.Cox'ın verdiği bilgi için bakınız; Kırşehirlioğlu, E., A.g.e., s.34

81. Grabill., A.g.e., s.113-117

Amerikan Board 1892'de bu amaçla başkan Harrison'a müracaat ederek, Akdenizdeki Amerikan filosunun İzmir, Selanik ve İstanbul limanlarında sık sık boy gösterisi yaparak, ABD'nin dünyanın büyük güçlerinden biri olduğunu Osmanlıya isbat etmesini, böylece Osmanlı Ülkesindeki Amerikan misyon ve okullarının faaliyetlerinin kolaylaşacağını anlatmışlardı.⁸² Diğer taraftan Amerikan Board Başkan Jundson Smith'e göre 1893'de sadece bu teşkilatın Türkiyede 223'ü Amerikalı 1317 misyoner, 158'i kilise 436 ibadet hanide 228'i papaz, 1006 din görevlisi 5'i kolej ve 80'i High School olmak üzere 27.400 öğrencili, 624 okulu vardı. Teşkilatın Ülkemizdeki yıllık harcamaları ise 285.000 dolardı. Smith'in verdiği bilgilere göre 1821-1893 arası ülkemizde Amerikan Board 550 Amerikalı misyoner, çalıştırmış, 3 Milyon incil 7 milyon dini kitap dağıtmış ve 10 milyon dolar harcamış. bunun sonucu olarak 60.000 kişiyi-çoğunluğu Ermeni-Protestanlaştırmıştı. Judson Smith bu gelişmeleri değerlendirir: Hamdolsun, Çanakkale ve Akdeniz kıyılarından Rus sınırına ve Akdenizden Suriyeye kadar Türkiyenin hemen hemen bütün şehir ve köylerine erişebildik.⁸³ 1895'deki Amerikan Board Başkanı H.O. Dwight ise gelişmelerin 1895'de genel bir değerlendirmesini yaparken şunları söyler: Teşkilatımız yaklaşık 65 yıldır Türkiyede faaliyet gösteriyor. Ticari ilişkiler yönünden misyon bu bölgede uygun bir ortam yaratmıştır. Bu ortam misyonun geniş bir eğitim dönemi ve geniş bir basın, yayın örgütü ile iki yönlü çalışması sayesinde gerçekleşmiştir. Biz bu bölge halkını yalnız bizim sattıklarımızı

82. Earle, E.Mead "American Missions in the Near East" Foreign Affairs, C.VII/3, S.398 vd. Nisan 1929

83. Şimşir Bilâl, N. A.g.e., s.

almaları için değil gelecekte kurulacak tesisleri geliştirip yaşatabilecek bir seviye'ye gelmeleri için de eğitiyoruz. Bu yoldan Amerikan yatırımlarına yeni alanlar açmak umudundayız. Örgütün devamlı olarak çalışabilmesi için yapılan harcamalar yıllık 60 milyon dolar civarındadır. Amerikalılar Asya Türkiye-sinde daha şimdiden kârlılığa geçen bir iş kurmuşlardır. Bu durum bütün bölge halkının bir gün bizim müşterimiz olacağına dair umudumuzu güçlendirmektedir. Şu anda Asya Türkiye-sinin değişik bölgelerinde 435 okulumuz ve bunlarda eğitim gören 19.795 öğrencimiz mevcuttur.⁸⁴ Amerikalı araştırmacı Addison'e göre aynı yıl sadece Anadoluda, 14'ü büyük 292 milyon merkezi, 152'si Amerikalı 952 si Amerikalı 952 misyoner, 12 bin üyeli 111 kilise ve 20.000 dolayında protestan vardı.⁸⁵ Amerikalı misyoner Edwin Bliss'e göre ise 1896'da 7 ayrı teşkilata bağlı 176'sı Amerikalı ve 869'u yerli 1045 misyoner başta Bursa, İzmir, Merzifon, Kayseri, Sivas, Trabzon, Erzurum, Harput, Bitlis, Van, Mardin, Antep, Maraş, Adana, Hacın, Ankara, Yozgat, Amasya, Tokat, Arapgir, Malatya, Palu, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Elbistan ve Tarsus gibi Anadolu şehirleri başta olmak üzere tüm Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteriyorlardı.⁸⁶ Aynı yıl Amerikaya bir mektup gönderen misyoner Chermcey A. Depew'in verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre bu 7 Amerikan misyoner teşkilatı ve ülkemizdeki çalışma bölgelerini şöyle sıralayabiliriz. "Amerikan Board, Bulgaristan

84. Earle, E.Mead. Agm.

85. Addison, A.g.e., s.88

86. Gürün Kamûren, Ermeni Dosyası, Ankara, 1983, T.T.K.Yay. s.41

ve Anadoluda, NewYork Presbiteryen Board Suriyede Birleşik Prensbiteryenler Mısır'da, NewYork Episkopal, Medhodist Episkopal, Murakıblar ve Bəbtist kilisesine mensup misyonerler ise Bulgaristan, İstanbul ve Suriyede fəəliyet göstərıyorlardı⁸⁷ 1896'larda da Amerikalı misyonerlerin emperyalist arzuları kabartıcı yayınları devametti. "The United Society Christian Endeavour" misyonerlik örgütünün Başkanı Francis E.Clark "Filistinden Anadoluya gelen bir seyyah büyük tabii kaynakları olan geniş imkənli bir ülke ili karşılaşır. Toprağı verimli , kıymetli madenleri sonsuz bir ülke. Hızlı hızlı akan ırmakları, yalçın ve sarp dağ manzaraları olan bir ülke. Türkler buradan atılır ve burada uygun bir başka egemenlik kurulursa o zaman Cook's Parties and Gaze'se Tourist şirkenin yayınlarından şahane Toros ülkesini okuruz. O zaman gizli hazineler, işletmelere mühürlü tutulan madenlerdünya kasalarına servet akıtır. Şimdi Türk madenlere dokunmazsam milletin zenginliği yerinde kalır diye düşünüyor. Yabancıların gelip bu madenleri açmalarına ve arabalar dolusu altın ve gümüş taşımalarına izin vermiyor... Türk yönetimini reformlarla yola getirmek , değiştirmek mümkün değil. Tek çıkar yol tek umud Türk egemenliğine son vermektir, "derken bir başka misyoner Greene Türkiye Ermenistanı" dediği Doğu Anadoluyu şöyle anlatıyordu: "iklimi yumuşak, havası parlak ve cansız katıyor. Kuru ağaçsız bir bölge ama sulanınca verimli oluyor. Madeni ve kömürü bol... Maden kaynaklarına hiç el sürülmemiş."⁸⁸

87. Kırşehirlioğlu E. A.g.e., S.64-65 J.C.Hopkins, The, Swordofislan Or Suffering Armenia, Toronto, 189 s.899-400

88. Şimşir Bilâl, N. Agm.

Böyle bir bölgede birden bire Amerikalı Misyonerlerin yaktığı ateşle isyan fırtınaları esmeye başlamıştı. 1893'de Merzifonda ilk kıvılcımı görülen Ermeni ayaklanması 1894-1896 da tüm Anadoluya yayılmıştı. Amerikalı misyonerler yazdıkları katliam kitaplara ve mektuplarıyla biranda Amerikan yönetimiyle Türk yönetimini karşı karşıya getirmeyi başarmışlardı. 1896'larda misyonerler Depew'in di itiraf ettiği gibi "Türkiyede Hristiyan halkın daha iradesini arzulayan, Türkiye'ye misyoner gönderen ve misyonerlere para tahsis eden, barış ve ticareti geliştirerek fırsatlar arayan Doğunun geniş topraklarını verimli hale getirmek isteyen, Rusyanın Türkiyedeki Otokrat ve Despatik nüfuzunu kırmak ve Türkiyeyi çar yada sultanının hakimiyetinden kurtarmak isteyen Amerika 18 sene evvel Bulgarlara gösterdiği alaka ve muhabbetin aynısını Ermenilerede gösteriyordu."⁸⁹ Buna Sultan II. Abdülhamid ve Türklerin ilk tepkisi 1895 Kasımında Harput ve Maraştaki binlerce dolar değerindeki Amerikan Board Müessesesini yerle bir etmek şeklinde tezahür eder. Bu olay Amerikalı misyonerlerce hayatların tehlikede olduğu şeklinde değerlendirilmiş ve Amerikada Türkiye aleyhine bir kampanya başlamıştı. Amerika Birleşik Devleti Başkanı Cleveland, San Francisco ve Marblehead Krovözerlerini Türkiye'ye göndererek 90 bin dolar tazminat ister. Bu Amerikanın misyonerlere ilk açık desteği olması bakımından önemlidir. Artık bundan sonra misyonerler kendilerini ABD güvencesinde hissedecekler ve açıkca Politize olacak-

89. Kırşehirlioğlu, E. A.g.e., s.64-65

lardı. II. Abdülhamid, Clevelandın bu teklifini reddeder. 1897 nin ilk ayları Başkanlığa vekalet eden Alexander W. Terrell'in, olaylarda Amerikan okullarını ve misyonerlerini suçlayan demeci, Türk Amerikan ilişkilerinde kısa bir sıcaklığa yol açar. Ancak bu uzun sürmez. Çünkü, Ağustos 1897'de Başkanlığa vekalet başlayan James B. Angell" Savaş gemisi göndererek II. Abdülhamit'in sarayını başına yıkmak "hayalleri kurmaktadır. 1898'de başkan olan dindar Mc. Kinley "Tazminat" meselesini yeniden gündeme getirir. Sekreteri John Hayın Robert Kolej müdürü Washburn'un kuzeniydi-teşvikiyle 1900'de Lloyd C. Griscom komutasında "Kentucky" kruvazörünü İstanbula gönderir. 1901'de İstanbula gelen Griscom, II. Abdülhamid'den tazminatın ödeneceği sözünü alarak geri döner.⁹⁰ 1900'lerde Amerikada misyonerlik hareketi en güçlü dönemi yaşamaktadır. Bir yandan "Allah'ın lutuf ve yardımıyla" dünyayı Protestanlaştırma faaliyetlerini başlattığını söyleyen Başkan Mc Kinleyin desteği diğer yandan John Moot önderliğinde başlayan Gönüllü Genç Misyonerlik hareketinin faaliyetleri misyonerliği Amerikada en mühim mesele haline getirmişti⁹¹ Bu sırada Amerika Türkiyede Sivas (1886), Erzurum (1896) ve Harput (1900) konsolosluklarını kurmuş, bilhassa Ermeniler arasında güçlü bir misyonerlik ağı örmüştü.⁹² 1901'de başa Theodora Roosevelt'in geçmesi Türk Amerikan ilişkilerini daha da kötüleştirdi. O, Mahan'ın emperyalist fikirlerini en iç-

90. Grabill, a.g.e., s.42-45

91. Grabill, A.g.e., s.114

92. Şimşir Bilâl, N.Agm.

ten ve açık savunucularından biriydi.⁹³ Çocukluğundan beri Türkiyeye kin besliyordu. Okul arkadaşı ve Suriye Protestan koleji müdürü Haward Bliss'in tesiriyle bu düşmanlık daha da arttı 1894-1896 olayları sebebiyle Amerikada Türkler aleyhine başlayan kampanyada önemli roller alan Roosevelt, başta Boston olmak üzere Amerikanın çeşitli şehirlerinde düzenlenen kapalı salon ve açık hava toplantılarında "Türkiyeye hemen savaş açılmasını" istemişti. 1898'deki bir konuşmasında "Dünyada ezmek istediğim iki güç var: İspanya ve Türkiye" diyen Roosevelt, Grabill'e göre Türkiyedeki Amerikan misyonerlik faaliyetlerinin en büyük destekçisiydi. Başa geçer geçmez, makedonyada Bulgar çetelerce kaçırılan Amerikalı misyoner Miss Ellen Stone olayını bahane ederek İzmir'e bir savaş gemisi göndermişti. Halbuki olayda Türklerin hiçbir suçu yoktu. Amerikalı misyoner Ellen, Bulgar çetecilerle temas kurarak onlara yardım etmek için bölgeye gitmiş, çeteciler ise onu kaçırarak Amerikan Hükümetinden 70 bin dolar fidye talep etmişlerdi. Gerçek bu olduğu halde Roosevelt, "Elçimiz ve misyonerlerin haklı protestolarına Türklerin karşı çıkması böyle bir hareketi zorunlu hale getirdi "diyerek İzmir'e gemi gönderecekti. Roosevelt, bundan sonra da zaman zaman İstanbul'daki Amerikan elçilerinin nüfuzunu arttırmak, misyonerlerin haklarını ve mülklerini korumak, Amerikan okullarının kapanmasını önlemek için Osmanlı Limanlarına savaş gemisi gönderecekti.⁹⁴ Onun bu çocuksu politikası II. Abdülhamid ta-

93. Öke Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s.172

94. Grabill, A.g.e., s45-46

rafından yerinde tedbirlerle bertaraf ediliyor. hatta 3 şubat 1902'de Rooseveltin "misyoner hakları ve okulları meselesini görüşme teklifini, Maarif vekilleri arasında halledilecek bir mesele diye reddediyordu. Onun bu tavrıyla "misyonerlik meselesine ilgisiz olduğunu iddia edenler çıkabilir. Onun da cevabını arşivlerimizden naklettiğimiz birkaç belgeden verelim: II. Abdülhamid, 2 temmuz 1903 tarihli iradesinde Van valisine "Bitlis, Erzurum, Harput ve Mardindeki Amerikan misyonlarının yöneticilerinin Van'da toplanacaklarının haber alındığını" belirterek bu zararlı toplantının önlenmesi isterken, 24 Mayıs 1904'te Halep valisine "27 mayıs'ta Hacın, Maraş, Adana ve Halepteki Amerikalı misyonerlerin Maraş'ta toplanacağını Amerikalı-Misyoner Mikelinin şifreli telgraflarında anlaşıldığı, durumun Adana valisi ve Maraş mutasarrıflarına da bildirildiği belirterek gerekli tedbirlerin alınması istedi.⁹⁵ II. Abdülhamit'in bu yerinde tedbirleri Amerikalı misyonerlerin asıl faaliyetlerini Kıbrıs ve Mısır gibi İngiliz sömürgelerine kaydırmalarına sebep olmuştu. Buralar Amerikalı misyoner Jessup'un da belirttiği gibi misyonerlik çalışmaları için en elverişli yerlerdi. Bilhassa Mısır da faaliyetlerini yoğunlaştıran Amerikalı misyonerler, diğer protestan misyonerlerle birlikte 4 Nisan 1906'da Kahire de Bab'ul-Lukta Arabi paşanın konağında bir misyonerlik kongresi düzenlemişlerdi. 21'i Amerikalı 62 misyonerin katıldığı kongrede "Dünyadaki müslümanların ve islâmi gelişmelerin durumu Hristiyanlaşan müslümanların durumu, misyonerlik çalışmalarının durumu" ele alınmış görüşülen konuları

95. Kırşehirlioğlu, Age, s.147-161

kongre başkanı Amerikalı misyoner Samuel Marinus Zwemer (1867-1952) "Bugünkü İslâm Dünyası" ve Amerikalı misyoner Fleeming ise "Müslümanlar Arasında Hristiyanlığı Yaymak Faaliyeti" adlı eserinde toplamışlardı. Fleeming eserinin sonuna koyduğu bir bildiri de bütün protestan misyonerlere birlikte hareketle en mühim islâm merkezlerini ele geçirme" çağrısında bulunmaktaydı. ⁹⁶ Grabill'e göre bu dönemde misyonerler için en büyük korku II. Abdülhamid'in tutumuydu. O, misyonerleri etkisiz hale getirebilmek için sıkı bir kontrol ağı kurmuştu Buna karşılık Amerikan Hükümeti açıkça misyonerleri destekliyordu. 1906'larda bir yandan Amerikan Board sekreteri Barta ABD hükümetinden hiçbir zaman yardım istemediklerini söylerken, diğer yandan Amerikalı tarihçi Kenneth Scott misyonerlikle, ticarî faaliyetin farklı istikamette seyretmesine rağmen Amerikan hükümetinin aradaki koordineyi sağladığını belirtiyordu. Amerikalı araştırmacı Grabill ise bu dönemi bir cümle ile değerlendiriyordu: Bu dönemde misyonerlerin mi Amerikan hükümetini, Amerikan hükümetinin mi misyonerleri kullandığı pek anlaşılmadı. ⁹⁷

6-II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ (1908-1914)

1908, II. Meşrutiyet hareketi Amerikalılarda çok olumlu karşılandı. Devrin Amerikan büyükelçisi John Leishman, hareketi hükümete bildirirken özetle şunları söylüyordu: Türkiye artık baskı ve keyfi idare devri sona erdi. Meşruti sistem temelli olarak yerleşti.... Büyük değişiklikler sayesinde

96. Khatib, Age. s.29 vd.

97. Grabill, Age, s.46

Osmanlı devletini sükûtunun durdurulacağı muhakkaktır. Eğer şimdiden ele alınan reform hareketlerine göre hükmedecek olursak Türkiye az zamanda medeni ve ileri bir memleket seviyesine yükselecektir... Avrupa devletlerinin uzun zamandan beri Türkiye de zorla yapmak istedikleri reformları, Türkler bu defa kendileri sanki sihirli bir değnek vasıtasıyla bir hamlede yapıverdiler... 1908 ihtilâlinde sonra Osmanlı imparatorluğunda yeni bir hayat başlayacak ve Türkiye kökten ve geniş reformlar neticesinde süratle kendini toplayarak; Avrupa siyaseti, ekonomisi ve medeniyeti içinde kendine lâayık bir yer bulabilecektir.⁹⁸ Amerikalı Jessup ise 1910'da "Büyük ihtilâl dediği II. Meşrutiyetin "din değiştirmede ve protestan kitapların basım, dağıtım ve satımında getirdiği serbestlikle Amerikan misyonerliği için yeni bir devir açtığını ileri sürüyordu. Gerçekten de II. Meşrutiyet Amerikan misyonerliğine, Türkiyedeki faaliyetlerinde büyük bir serbestlik bahsetmiş ve 1910' Beyrut Kongresinde alınan karar gereği misyonerlerin fertler yerine kitlelere yönelmelerine sebep olmuştu.⁹⁹ 21-27 Ocak 1911'de toplanan Laknow misyonerlik kongresinin en önemli konusu da bu idi. Kongre başkanı Samuel Zwemer, II. Abdülhamit tahttan indirildiği için şükür âyini ile başlayan konuşmasında II. Meşrutiyeti, casusluk yuvalarını dağıtan istiblat enkezi üzerine hürriyeti bina eden Osmanlı ülkesinde serbest dolaşımı sağlayan garip ve hayran olunacak bir hareket olarak değerlendırıyordu. Stewart Crowfort ise "bu ha-

98. Kurat Akdes Nimet, *Age*, s.37-38

99. M.Halidi-Ö.Ferruh, *Age*, s.60-61

rekette müslümanların bilmeden hristiyanlığın bir kısmını sosyal ilerlemelerinde kullandıklarını, bununla müslümanların İncil'in gaye ve temayüllerine doğru ilerleyecek Hristiyanlığı iktibâs etme istidat ve temayülüne götüreceğine ileri sürüyordu. Rahip Truebridge de tebliğinde Meşrutiyet öncesi ile sonrasını bir karşılaştırmasını yapar. Truebridge'ye göre II. Meşrutiyet öncesi kısıtlanan basın-yayın, eğitim, kilise ve sağlık faaliyetleri, II. Meşrutiyet ile son bulmuştu. Anayasanın 10'uncu maddesiyle ferdî hürriyetler teminat altına alınmış, din değiştirme serbest bırakılmıştı. Hayrî ve tıbbî misyon hizmetleri yaygınlaşmış, Hristiyanlık propagandası yapan eserler serbestçe piyasaya sürülmüştü. 1910'lar da Beyrut İncil, İstanbul Robert Gedikpaşa ve Kız kolejleri başta olmak üzere Amerikan okullarında müslüman öğrenci sayısı artmış, dönmeler de askere alınarak "hain damgası yemekten kurtarılmış, 9000 bin adet hristiyanlık propagandası yapan eser serbestçe dağıtılmış. Selânik Antep, İstanbul ve Van'daki kontrollerle hükümetin misyonerlere engel almadığı gibi yardımcı olduğu da tesbit edilmişti. Ayrıca 1909 Adana Ermeni olayları sonrası kurulan ilk yardım komisyonu başkanlığına Amerikalı misyoner Peet getirilmişti.

Tebliğini müslümanların hristiyanlara olan davranışının da olumlu yönde bir hayli değiştiğini belirterek bitiren Truebridge'den sonraki konuşmacılar içinde, Amerikalı misyoner Nelsonun tebliği dikkati çekiyordu. Nelson "II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle Hristiyan dünyasının korkulu rüyası olan Pan-İslâmizmi nin belinin bir deha doğrulamayacak şekilde kırıldığını belirterek, buna hristiyanların

şükretmesi gerektiğini belirtiyordu.¹⁰⁰ 1911'de İngiltere'nin Edinburg şehrinde Amerikan Board Kontrolünde düzenlenen bir başka misyonerlik kongresinde ise aynı hususlarla alâkallı görüşler dile getirilmiş, kongreyi yöneten John Mott dünyada bilhassa islâm ülkelerine yönelik geniş bir misyonerlik faaliyetinin olduğunu belirterek bu imkânı verdiği için Allah'a hamd ettiklerini söylemişti.¹⁰¹ Misyonerler tüm müslümanları kendilerine çekebilecekleri hülyasına dalmışlardı ki 1911 Trablusgarb savaşı patlak verdi. Türkiyedeki iki Amerikan Board üyesi Washington'a giderek Başkan Taft'a savaşın misyonerlik hareketi üzerindeki olumsuz tesirini yani müslümanlarla hristiyanlar arasındaki mesafeyi daha da büyüttüğünü anlatmışlar, Başkan Taftise savaş önleme teşebbüsünün daha olumsuz neticeler doğuracağını belirterek onlara karşı çıkmıştı.¹⁰² 1912'de çıkan Balkan savaşı misyonerlerin bu yoldaki korkusunu daha da artırdı. Bunun üzerine Başkan Wilhelm Howard Taft'a tekrar mürşat ettiler. Taft savaş müdahale edemeyeceğini sadece Akdeniz'e iki Amerikan gemisi gönderebileceğini söyledi. Taft'ın gönderdiği iki Amerikan krovözörü olayları seyretmekten başka birşey yapamadı. Aslında Taft, Şark meselesine karışmak istiyordu. Dolar diplomasisi ve Chester Projesi ile ilgilenmesi, Tren yolu ve ekonomik yatırım projeleri hazırlatması bunun en önemli işare-

100. Khatib, Age, s.73-108

101. Khatib, Age, s.57-59

102. Evans Laurence, Türkiyenin Paylaşılması (1914-1924) (Çev-Tevfik Alanay), İstanbul, 1972, Milliyet yay.s.17

leriydi. Ancak, Amerikan kamuoyu yıllarca süren iç savaşlar, ekonomik darboğaz ve diğer bazı huzursuzluklar sebebiyle Avrupa emperyalizmiyle rekabete ve Osmanlı imparatorluğundan ekonomik çıkarlar elde etmeye tam manasıyla hazır değildi.¹⁰³ 1912'de başa Amerikan toplumunu buna hazırlayacak olan Demokrat Wilson geçti. Wilson dindar bir aileden gelmiş Dedeleri, babası ve kayınbabası hep Fresbiteryen kilisesinin önde gelen papazlarıydı. Kendisi de gençliğinde sıkı bir teoloji eğitimi görmüştü. Buna bir de en büyük finans kaynağı, okul arkadaşısı Cleveland Dodge'nin misyonerlerin de en önemli lideri oluşu eklenince, Wilson'un misyonerlerle aynı doğrultuda hareketi kaçınılmazdı. Zaten Wilson seçim boyunca seçmenlerine İncil dağıtmış, konuşmalarında ve açıklamalarında Tanrıya güvenmenin gerekliliğini vurgulayan ifadeleri, Tanrı Korusun" gibi deyimleri sık sık kullanmıştı. Grabill'e göre Wilson "Dini duyguları politika için bir kılıf olarak kullanmış ve bu sayede iktidara gelmişti... Protestanlık reformcu ve gerçekçi yapıyla Wilsonu oldukça etkilemiş; Wilson, yoksullar ve öğrencilere yardımı suistimal, skandal ve iltimaslardan uzak durması sayesinde Peygambervari bir şefaatçilik rolüyle başa geçmişti."

Başken Wilson'un en yakın çevresi Cleveland Dodge ve danışmanı Albay House'dan müteşekkildi. Başken hemen, hemen yapacağı her işi onlarla müzakere ederdi.¹⁰⁴ Başkenin Türkiye'ye de pek bir önem verdiği yoktu. 1912'de Albay House'nin

104. Grabill, Age. s.86-88

Türkiyeye büyükelçi gönderme teklifine Türkiye yok ki!... cevabını verebilecek kadar Türkiyenin bittiğine inanmıştı.¹⁰⁵

Onun asıl derdi daha ileride de anlatacağımız gibi Türkiye'deki Hristiyan azınlıklardı. O, bu azınlıkların haklarını koruması için, başkan seçilmesini sağlayan ekonomik fonun başkanı yahudi tüccar Henry Morgenthau'yu Türkiye'ye büyükelçi olarak göndermişti. Kasım 1912'de Türkiye'ye gelen ve Yahudi olmasına rağmen "Benim ülkemin halkının %97 si Hristiyan, %3'ü Yahudi onun için ben bu görevde %3 Yahudiyim" diyerek vergücüyle Hristiyan azınlıklarla ilgilenmeye başlayan Morgenthau, Amerikan misyonerleriyle de samimi ilişki ve işbirliği içindeydi, Misyonerlerin" geniş ve mezhepler üstü bir politika ile hareket etmesini"arzulayan Morgenthau Türkiye'ye gelir gelmez Amerikan dışişleri başkanlığına Türkiyedeki Amerikan misyonerlik çalışmalarıyla ilgili düşüncesini şöyle aktarıyordu: Türkiyedeki misyonerleri, sosyal bir hizmeti eğitim vasıtasıyla ihtişmalı bir şekilde ileri doğru taşıyor gördüm. Morgenthau, büyükelçiliğinin ilk aylarında, yakınoğuda en önemli vazifesinin Amerikan ruhunu en iyi bir şekilde temsil eden misyonerleri teşvik olduğunu inanıyor ve misyonerlerin cesur, zeki ve akıllı kimseler olduğunu düşünüyordu. Misyonerler de Morgenthaudan memnundu. Gates Hatıralarında "Biz elçimiz hususunda çok şanslıydık. Mr. Morgenthau Amerikan çıkarlarını korumak gayretinde yorulmak bilmeyen bir kişiydi. Çok iyi arkadaş olmuştuk. Haftada birkaç kere birlikte at'a biniyorduk." derken 1915'te Suriye protestan ko-

105. Evans, Age, s.27

leji öğretmenleri "Morgenthau'nun geçen yılki Suriye seyahatini çok büyük bir şans olarak görüyoruz. Kendisi çok büyük bir dost olduğunu ispat etmişti" demekteydiler. 1890'dan beri ABD büyükelçiliği ile Amerikalı misyonerler arasındaki irtibatı sağlayan Başkan Cleveland ve Rooseveltten teşekkür medalyaları alan büyükelçilere sık sık kendisiyle istişare yapmaları tavsiye edilen Bible House müdürü William Peet'de Morgenthau ile çok samimiydi.¹⁰⁶ Bu karşılıklı samimiyet ve düşünce birliği Morgenthau'nun Amerika'ya gönderdiği ilk raporlara da yansır. O, 1913'lerin başında "Türkiyenin Balkan savaşının tesiriyle Hristiyanlara karşı baskıyı daha da artırdığı iddiasıyla İstanbul'a bir Amerikan donanması gönderilmesini ister. Ancak bu hükümetçe sakincaı bulunur. Amerika, eğer en yıkılmasını" beklediği Türkiye'ye yakın ilgi göstermekte, Türkiye'deki elçilikler ve konsolosluklardan gelişmeler hakkında sürekli ve teferruatlı raporlar istemektedir. Amerikanın asıl korkusu, Türkiye'de Avrupa emperyalizminin herşeye hakim olarak Amerikan çıkarlarına darbe vurmasıdır. Morgenthau, Şubat ve Mayıs 1913'deki raporlarıyla bu kaygıyı daha da artırmıştı.¹⁰⁷

Amerika kaygılanmakta haklıydı. Çünkü bu sıralarda Amerika Osmanlı imparatorluğu içinde oldukça büyük bir nüfuza sahipti. Halep, İskenderun, Bağdat, Beyrut, Erzurum, Harput, Kudus, Mersin, Sivas, İzmir ve Trabzon'da konsolosluklar¹⁰⁸,

106. Grabill, Age, s.65-68

107. Evans, Age, s.17,20

108. Grabill, Age, s.40

Amerikan Board, Presbiteriyen Board, Birleşik Presbiteriyenler, Reformcu Presbiteriyenler, Amerikan İncil Cemiyeti, Hristiyan Gençler Cemiyeti, Hristiyan ve Misyoner Arkadaşlar Birliği vb. organizasyonlara bağlı misyonerlik çalışmaları bulunmaktaydı. Avrupa, Batı Merkez ve Doğu olmak üzere Osmanlı ülkesini dört bölgeye ayıran bu bölgelerde 20'den fazla ana merkez ve 12.000 üyeli 130 kiliseyi kontrol eden, 150'si Amerikalı ve bini yerli 1150 personel ile Avrupa Türkiye'sindeki protestan misyonerliği faaliyetlerinin tamamını Anadoludakinin ise %75'ini kontrol eden Amerikan Board; Suriyede 4 ana, 50 yan merkezle, 200 personel ve 3000 üyeli on'dan fazla kiliseye sahip olan Presbiteriyen Board; Mısır'da 50 okulu yöneten Birleşik Presbiteriyen Kilisesi ve yüzlerce öğrencisi ve öğretmeni olan 3 bağımsız kolejin (Beyrut İncil, İstanbul Robert ve İstanbul Kadınlar kolâji) çalışmalarıyla Türkiye büyük bir Amerikan misyonerlik tarlası görünümü kazanmış, Grabbill'in tabiriyle imparatorlukta Amerikalı olmak misyoner olmakla eş anlamlı olmuştu.¹⁰⁹ Bu dönemde Amerikalıların Osmanlı imparatorluğunda 34.317 öğrencili 675 okulu¹¹⁰ 15.348 üyeli 163 kilisesi¹¹¹ ve 400'den fazla Amerikadan gelme misyoneri vardı. Bunların yanında 1914'e kadar misyonerlerin teşvik ve yardımıyla 367.000 Türk vatandaşı Ermeni, Rum ve Arap Amerika'ya iltica etmiş, bu da bölge üzerinde

109. Grabbill, Age, s.33

110. Mears. G., Modern Turkey, New York, 1924, s.135

111. Akgün Şeçil, Agm,

Amerikanın hassasiyetini artırmıştı.¹¹²

7- I. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİ (1914-1918)

1. Dünya savaşı öncesi Amerikada çok büyük bir Türk düşmanlığı kampanyası yürütülüyordu. Bir yandan Balkan savaşının bir Hilâl-Haç kavgası olduğu vurgulanırken, diğer yandan Türkiyedeki Hristiyan azınlıkların zulüm ve katliamlara tabi tutulduğu iddia ediliyordu. Amerikalı misyonerlerin Amerikanın Türkiyedeki diplomatları Amerikaya göçen mültecilerin Protestan kilisesi, basın ve dindar çevrelerin desteğiyle yürüttükleri bu kampanya 8 Eylül 1914'te Türkiyenin kapitülasyonları kaldırılması ile dozunu daha da artırmıştı. 31 Temmuz 1914'te başlayan 1.Dünya savaşına henüz katılmayan Türkiyenin bu kararı 11 Eylül 1914'de Büyükelçi Morgenthau tarafından ABD Dış işleri Bakanlığına bildirilince, Türk alyhtarlığı politikası ABD yönetimince de benimsendi. Karara ilk tepki misyonerlerce yayınlanan Evenin Start gazetelerinden gelmişti. Gazetenin sekreteri W.E Strong 12 Eylül 1914'deki yazısında "bunun misyonerlerin çalışmasını engelleyemeyeceğini" belirtirken, Başkan Wilson'un arkadaşı Robert Kolej mütevellesi misyoner Cleveland Dodge aynı gazetede "Osmanlı yönetiminin kanunsuz elini Amerikan misyoner müesseselerine süremeyeceğini ve misyonerlere dokunamayacağını ileri sürüyordu. ABD yönetiminin talimatı ile büyükelçi Morgenthau da Türk hükümeti nezdinde teşebbüse geçti. Enver Paşa, büyükelçiye" Türkiyenin Amerika ve Amerikan okullarına karşı hiçbir düşmanlığı olmadığı hususunda teminat verdi. hatta 1 Ekimde, onunla birlik-

112. Grabill, Age, s.33

te Robert Kolej-de kendi kardeşinin, şeyhülislamın iki oğlunun ve şehir emininin oğlunun okuyacakları özel sınıfın açılışına katıldı.¹¹³

Bu sırada Amerikada Türk düşmanlığı da doruk noktasına çıkmıştı. Misyonerler ve onlara yakın çevreler "Türkiyede Hristiyanların katledildiği haberi ile ortalığı velveleye veriyorlardı. Türk büyükelçisi Ahmet Rüstem, 8 Eylül 1914'de Evening Start'a bir beyanatta bulunarak, bu haberleri yalanlıyor, Türkiyede Hristiyanların katledilmediğini, sadece ihanet eden bazı Ermeni ve Marunilerin cezalandırıldığını belirtiyor ve ABD'nin Türk karasularına harp gemisi göndermeye hakkının olmadığını ileri sürüyordu. Bu açıklama, Başkan Wilson'un hoşuna gitmemişti. 10 Eylül'de Dışişleri Bakanı Lansing" sınıırı aşan Türk elçisinden bunun sorulmasına" ister. Ahmet Rüstem, 12 Eylül'de Dış işleri bakanı Lansing'e konuyla ilgili olarak gönderdiği mektupta Amerikan basınında sürekli olarak Türk milletinin dinine, milliyetini, âdetlerine, geçmişine ve haline sövüldüğü ve Türklüğün kötülüğün mecrası olarak değerlendirildiği için tepki gösterdiğini, Türkiyenin Balkan mağlubiyetiyle kan ağladığı günlerde bile suçlandığını belirterek, niyetinin Türk Amerikan münasebetlerinin iyileşmesine yardım etmek olduğunu belirtiyordu.¹¹⁴ Grabill'in de kaydettiği gibi bu sıralarda Amerikada Osmanlı adaletsizliği ve Türkler hakkında kötü fikirlerle bezenmiş bir kampanya yürütülüyordu. Ahmet Rüstem'in "Osmanlı Devletini bir adaletsizlik lağımı olarak gösterenlere "tepkisi normaldi.¹¹⁵

113. Erol Mine, Birinci Dünya savaşı Arifesinde Amerikanın Türkiye'ye Karşı Tutumu, s.54-64

114. Erol Mine, Osmanlı İmparatorluğunun Amerikan Büyükelçisi A. Rüstem Bey, Ankara 1973, Bilgi Basımevi, s.20,30

"Türkleri mutaassıp, kaba, zevkine düşkün, kadın tüccarı, medeniyet düşmanı, kendi kendini idareden bile âciz, olarak değerlendiren, Türkün diliyle, milliyetiyle, geleneğiyle, kısacası her türlü mukaddes değerleriyle alay eden Amerikan basınına Ahmet Rüstem'in tepkisini, Başkan Wilson" Amerikanın iç işlerine karışmak olarak" değerlendirmiş¹¹⁶ ve 14 Eylül'de "tecavüzkâr olacak kadar küstahça bir dil" kullandığı gerekçesiyle Ahmet Rüstemi" istenmeyen adam" ilân etmişti. Ahmet Rüstem de bunun üzerine 6 Ekim'de Amerikayı terketmişti.¹¹⁷ Bu olayların gerginleştiği bir ortamda kapitülasyonların kalkması Amerikada "Anadoluda yeni bir Türk katliamı uydurmacasını ve Amerikan misyonerlerinin geleceğini gündeme getirmiş 17 Eylül 1914'te New York'da misyonerlerce bu hususta bir toplantı düzenlenmişti. Bundan sonra Amerikada Türkiyenin 1. Dünya harbine Almanlar safında ne zaman katılacağı ve bunun Türkiyedeki Amerikalılara ve azınlıklara ne getireceği konusu tartışılmıştı. Nihayet beklenen an geldi ve Türkiye 15 Kasım 1914'te Almanya safında mukaddes cihad ilân etti. Aynı gün ABD büyükelçisi Morgenthau Enver Paşa'yı ziyaret ederek Türkiyenin Mukaddes Cihad ilânından vazgeçmesini, bunu yapmadığı takdirde Türk-ABD dostluğunun biteceğini ve ABD'nin İtilâf devletleri safında savaşa katılacağını söyledi. Bu, Wilson'un o dönem için güttüğü tarafsızlık siyasetine aykırı düştüğü için Washington büyükelçisini uyarmak zorunda kalmıştı.¹¹⁸

116. Erol Mine, Türkiyede Amerikan Mandası meselesi, 1919-1920 Giresun 1972, İleri Basımevi, s.22-23

117. Erol Mine, Osmanlı İmparatorluğunun Amerikan Büyükelçisi s.32-41

118. Erol Mine, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerikanın Türkiyeye karşı tutumu, s.54-64 Evans, Age, s.23

1915 başlarında Ermeni olayları sebebiyle Türk-Amerikan ilişkileri daha da gerginleşir. Van, Bitlis, ve Merzifondaki Amerikan misyonerler Ermenilere açıktan yardım ettikleri için sınırdışı edilirler. Daha sonra temas edeceğimiz gibi Tehcir kanununun iptali için ABD büyükelçisi Morgenthau Bible Hause müdürü William Peet ve Robert kolej müdürü Caleb Gates ile yaptığı müzakereler sonucu İttihatçıların liderleri Talat, Enver ve Cemal Paşalarla görüşürse de bir netice alamaz. Ancak tehciire tabi Ermeniler için Amerikadaki misyonerlerle işbirliği içinde bazı oluşturur. İttihatçılar Arap ayrılıkçılık ve Ermeni ihanet hareketlerinde Amerikalı misyonerlerin rolünü çok iyi keşfetmişler Protestan misyonerlik faaliyetlerine önemli darbeler indirmeye başlamışlardı. Suriye de acı ve felâketler Amerikan okullarının yavaş, yavaş kapanmasına ve Protestanlaştırma çalışmalarının durmasına yol açarken Amerikan Board'un Anadoludaki 20.000.000 dolarlık yatırımı ve 150 kişilik Amerikan misyoner kapasitesi Aralık 1915'ten itibaren geriye saymaya başlamıştı. Bir çok okul kapatıldı. Birçok misyoner hastalıktan öldü. Yurtdışına kovulmayanlara ise kurtuluş ücreti verilmeye başlandı. Grabbill'e göre misyonerler artık Türk cezasına ve Ermeni kalıntılarına imdat çağrısına âmin demekten başka birşey yapamıyorlardı. Morgenthau, ABD dışişleri bakanına sürekli durumun Amerika açısından vehâmetine dair raporlar gönderiyor Ermeni meselesinin çözümü için Abdülhamid'in 33 yılda yaptığını fazlasını 3 yılda yapmakla övünen itttihatçılarla sürekli temaslarından bir netice alamıyorlardı.¹¹⁹ Morgenthau'nun Amerika'ya

gönderdiği raporlar 1916 başlarında başkan Wilson'u kalp hastası yapmıştı.¹²⁰ Başkan bir an evvel Türkiye'den kurtulmak istiyordu. Hatta 22 Şubat 1916'da Birinci Dünya savaşının durdurulması için Anadolu'da Almanya'ya bir takım tavizler verilmesin bile istemişti.¹²¹ Halbuki İtilâfçılar Anadolu içine gizli Sykes-Picot anlaşmasıyla çoktan helletmişlerdi. Bolşeviklerin 1917'de bütün dünyaya açıkladıkları bu anlaşmaya göre Ermeniler'in hak iddia ettiklerini Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis vilâyetlerini Rusya'ya Harbut ve Diyarbakır vilâyetleriyle Çukurova Fransa'ya veriliyordu.¹²² Bu gizli anlaşmadan habersiz olan ABD ise kendi arzularının peşine düşmüştü. Anadolu yavaş yavaş kaynıyordu. İttihatçılar birçok Amerikan misyon merkezi okulunu silâh ve cephane deposu, askeri kışla vb. amaçlarla kullanmak üzere kamulaştırmıştı. Bu Amerika'nın sert tepkisine neden oluyordu. ABD dışişleri bakanlığı 27 Mayıs 1916 tarihli bir note ile Türk hükûmetine misyoner mülklerini kamulaştırmasının çok ağır sonuçlar doğuracağı ihtar edilmişti. Türk dışişleri ise 26 Haziran 1916'da buna savaş hali gibi kaçamak bir cevap vermişti.¹²³

Bu sırada itilâf devletleriyle Türkiye arasında tarafsız davranmak için İstanbul'a gönderilen Margenthau çeşitli ikâzlara aldırmayarak "Türkiye'yi tehdide devam ettiği ve ABD'

120. Grabill, Age, s.100

121. Evans, Age, s.29

122. Grabill, Age, s.101,102

123. Evans, Age, s.25-26

yi itilâfçılar safında savaşa sokmak için çalıştığı için Amerika'ya çağrılmış ve yerine 21 temmuz 1916'da I.Elkus büyük-elçi olarak atanmıştı.¹²⁴ Bu sırada ABD Türkiye karşısında tam bir tarafsızlık politikası güdüyor hatta başkan Wilson danışmanı Hause Türkiye'nin İngiltere ile özel ilişki kurmasını önlemek için plânlar yapıyordu.¹²⁵ Buna karşılık Almanya'ya karşı İtilâfçılar safında savaşa girmeye hazırlanıyordu. ABD kamuoyunu sürekli bu konu meşgul ediyordu. Başkan 22 Ocak 1917'de senatoda Almanya ile savaşacaklarını Türkiye'nin Avrupa'dan atılması için Türkiye ile de savaşmaları gerektiğini hatırlatarak ancak, Amerikanın Türkiye ile savaşa girmeden önce Türkiye'deki kültür kurumları ve misyonerlerin durumu ve korunması meselesini çözmek gerektiğini açıklıyordu.¹²⁶ Amerikalı misyonerler bu savaş haberlerinin Türkiye de kendilerini çok zor durumda bırakacağı şuurundaydılar. Dodge Homen, arkadaşısı Wilson'a bir mektupla meseleyi aktardı. Wilson Dodge'ye verdiği Şubat 1917 tarihli cevapta "bütün kalbimle senin Türkiyedeki arkadaşlarının bir kerre daha düşündüm. Bereket versin ki orada bir savaş gemimiz var, yeterli olmayabilir. Umarım ki insanlarımızın hayatları için ciddi bir tehlike olmaz, senin endişeni anlıyorum. Gönlüm seninledir", diyordu. Amerikan Board başkanı James L.Barton' da aynı günlerde ABD'nin neden Türkiye ile uyumlu olması gerektiğini anlatan bir rapor hazırlıyordu. Şubat 1917'de Bar-

124. Erol Mine, Birinci Dünya Savaşı arifesinde Amerikanın Türkiye'ye karşı tutumu. s.64-65

125. Grabill, Age, s.91

126. Evans, Age, s.30

ton tarafından ABD dışişleri bakanlığını sunulan ve Dodge Mergentheu ve Crane tarafından da desteklenen rapora göre bunun için beş sebep vardı.

1- İtilâfcılar içinde sadece ABD'nin Türkiye üzerinde bir plân yoktu.

2- Türk-ABD ilişkileri bozulursa, Almanya Türkiye'nin daha sesli olmasını arzulardı.

3- Amerika Türkiye'ye Türk halkına yardım için milyonlarca dolar almıştı. Bunda ABD'nin Türk yönetimini zayıflatmak ya da Türkiye'de ABD nüfuzunu artırmak gibi bir niyetleri yoktu. Eğer Türkiye barışı sürdürürse bu yardım skmaya devam edecekti.

4- İstanbul'un Amerika'nın büyük kolej ve yüksek okullarını desteğine ihtiyacı vardı.

5- Barıştan sonra ABD Almanya'dan daha güçlü olacağı halde Türk yönetimine zorla bazı şartlar kabul ettirmeyecekti.

Grabill" göre Barton'un mübaleğalı raporu ACASR'ın azınlıklara Türk hükümetinden daha çok yardım ettiğini ve Türkiyedeki Amerikalıların himayeci niyetlerini sahte, bir şekilde saklamak istemişti. Barton raporu verirken ABD dışişleri bakanı Lansingden' büyükelçi Elkus vasıtasıyla Türk halkının Türk ABD ilişkileri hakkında düşüncelerini öğrenmesini öğütledi. Halbuki bu sırada ABD Türkiye ile resim ilişkilerini kesmek istiyor başkan Wilson Osmanlı devletinin sonunu bekliyordu. Elkus, ABD dışişleri bakanına verdiği cevapta Türk gençlerinin Barton gibi düşündüğünü ileri sürerken aynı günlerde almanya'da Babı-Âliye "ABD'ya savaş

ilân etmezsen ilişkilerimi keserim diye tehdit ediyordu.¹²⁷

ABD 6 Nisan 1917'de Almanya savaşı ilân etti. Türkiye ile ise 20 Nisan'da sadece diplomatik ilişkilerini kesti. ABD Türkiye ile sıcak savaştan kaçınmaya devam ediyordu.¹²⁸ 20 Nisan'da ABD Türkiye büyük elçiliği kapandı. Elkus Washingtona döndü. Bu sırada ABD'yi Türkiyede İsveç Büyük elçiliği kanallıyla misyoner William Peet'in yardımcısı Luther Fowle temsil ediyordu. Bu gelişmeler yakın doğudaki azınlıkları üzmüş ve "Yeryüzünde hiç bir bankanın sahip olamayacağı kadar çok olan misyoner hazinesini" tehlikeye düşürmüştü. ABD'de Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kesilmesi tarafsızlık konusunun önemini daha da artırdı. Birçok Amerikalı Türkiye'ye karşı öç duygularıyla dolu olmalarına rağmen Türkiye'ye Avrupa karşısında bazı haklar vermeye razıydılar. Amerikan Board 1917 yıllık toplantısında "Amerikanın Türkiye'ye savaş açması halinde ACASR ve misyoner binalarına el konabileceği daha çok Hristiyanın katledileceği ve İmparatorlukta bütün Amerikan misyoner mal varlığına el konabileceği endişeli bir şekilde dile getirildi. Kısa doğru Barton Başkan Wilsona misyonerlerin can güvenliğinin kalmadığını belirten bir nota verdi ve Dodge aracılığıyla başkanı Türkiye ile ilişkileri düzelmeye zorladı. Dodge Türkiyedeki Amerikalı misyonerler ile daha önceki İstanbul Büyük elçileri Morgenthau ve Elkus'un da görüşünü alarak Başkan Wilsona mektub yazdı. "Devlet işlerine burnumu sok-

127. Grabill, Age, s.89-91

128. Evans, Age, s.32-38

mak için acele ettim. Beni affeder ve hareketimi anlıyorsunuz" diye başlayan mektubunda Dodge "Türkiye ile yapılacak bir savaş çok ciddi bir felâket olacaktır. Yüzbinlerce yerlinin hayatlarını kurtarmak bir yana, birçok Amerikalının hayatlarını da tehlikeye atacağız. Menfaatlerimiz sizin düşündüğümüz gibi devam edemez. Bu sebeble savaşı sona erdirmek için yüce gayretlerinizle yapılacakların en iyisini yapacağınızı hissediyor ve biliyoruz. diyordu. Sunday gazetesinin 2 Aralık 1917' de bildirdiğine göre Dodge'un mektubunda savunduğu bu görüşler Washingtona giden eski Türkiye Büyükelçisi Elkus tarafından savunulmuştu. Başkan Wilson Dodge'un mektubuna yazdığı cevapta "bir cümle ile söylemek gerekirse Türkiye ile savaş konusundaki mektubunuzun her kelimesinde sizinle aynı duyguları paylaşıyorum. Kongreyi Almanyanın Müttefiklerini de savaşa dahil etme eğiliminden geri durdurmaya çalışıyorum. Bütün kalbimle bunu başaracağıma inanıyorum demekteydi. Dodge cevabı Bartona gösterince oda çok memnun oldu. Bunun üzerine Dodge Başkan "Türk meselesinin üstüne üstüne gitmeyen ve bizleri memnun eden mektubunuza tek cümle ile teşekkürlerini belirten ikinci mektub yazmıştı. Başkan Wilson Dodge verdiği söz doğrultusunda bir mesaj yayınlıyarak "Osmanlı Devletinin Berlin elinde oyuncak olmaktan vazgeçmeye çağırması ve ABD'nin Osmanlı Devleti ile istenmeyen bir savaşın içinde olduğunu açıklamıştı. Tam bu sırada Wath Eyâleti Demokrat Senatörü Williams H. King Kongreye Türkiyeye karşı savaş öneren bir teklif sundu. Senato dış ilişkiler komisyonunda ele alınan teklif üzerine konuşan Dışişleri Bakanı Lansing "ABD'nin Türkiyeye karşı hemen bir Askeri operasyon başlatamayacağını

böyle bir operasyonun Amerikan Misyonerlerce Yakındoğuda kurulan kilise okul ve hayri kuruluşların kamulaştırılmasına" sebep olacağını anlattı.¹²⁹

Bu konudaki düşüncelerini 6 Aralık 1917'de Senato Dış işleri komisyonuna bir rapor halinde sundu. Lansing bu raporda şöyle diyordu: Türkiyenin Amerikada kaybedeceği hiçbir şeyi yoktur. ABD'nin ise Türkiyede kaybedeceği bir çok çıkarları vardı. Başlıca Kültür kurumları milyonlarca dolar değerindedir. Savaşta bu kurumlar ya kapatılacak yada müsadere edilecektir. Okullar yeni açılmış ve çalışmaktadır. Bir çok Türk'de buralara devam etmektedir. Bu gerçekten değerli nüfuzumuz kaybolacaktır. Bunun yanında Amerikanın ayda bir milyon Dolar göndererek beslediği Suriyeli ve Ermeni mültecilerde zor durumda kalacak bir savaş anında Amerika bu himaye ve kurtarma işine devam edemeyecekti. Buna karşılık Amerikanın tek Avantajı savaştan sonra itilaf Devletleriyle Anadolunun paylaşılmasını pazarlık konusu yapabilecekti. Lansing daha sonra Türkiyeninde ileride kendisini kurtabilme duygusuyla Amerika ile savaş istemediğini belirtiyordu.¹³⁰ Bu arada Amerikan Board Başkanı Barton'da girişimlerine devam ediyordu. Barton önce Massachusetts Cumhuriyetçi Senatörü Henri Obotu kongrede kendi tezini desteklemesi için ikna etti. Daha sonra Senatör Lodge'a senatoda yaygaralara sebep olan bir mektup gönderdi. Barton mektubunda Şubat 1917'de ABD' Dış-

129. Grabill, Age, s.91-93

130. Grabill, Age, s.93-105

işlerine sunduğu taslağın maddelerinin çoğunu tekrarlardı. Barton, Almanyayı Enver ve arkadaşları üzerinde hegemonya kurarak, kasıtlı bir şekilde Türk-ABD ilişkilerini çıkmaza sokmakla suçluyor ve ABD Kongresinin bu oyuna gelerek Genç Türklerin İmparatorluktaki Amerikan mülkiyetini ele geçirmelerine ve ACASR'ın Ermenilere olan yardımının durmasına sebep olmalarının Amerika için pek skilli bir iş olmadığını ileri sürüyordu. Bartona göre, kağıt üzerinde bir Türk-Amerikan dostluğu geliştirilmeliydi. Barton Missionary Herald gazetesinde de bu konuya temas eden bir yorumunda "ABD Türkiye'ye savaş ilân etmeli mi? Şartsız ve üzerine basarak söylüyorum: Hayır! Eğer savaş ilân ederse, o zaman bu abtalca hata insanlığa karşı kötü bir hareket ve ahlaki bir suç olur." diyordu. Zaten bu sırada Almanyanın savaşı kaybedeceği korkusuyla Türk-ABD ilişkilerinde bir yumşama ve dostluk havası gözleniyordu. ACASR'ın kötü ve zorba Türkler propogandasının yerini, Barton'un dostluk ve iyiniyet tahlilleri almıştı. Wilson ve House ise Osmanlı Devletinin silahtan tecrit edilmesinin ve Türkiye'nin etnik yapısına göre özerk bölgelere ayrılmasını savunmaya başlamışlardı. Gerek Barton ve gerekse Wilson Osmanlı'nın Amerika için Stratejik önemini biliyorlardı ve bu hususta belli bir düşünceleri vardı. Her ikisi de Türkiye'deki misyonerlik yatırımını açıkça korumak istiyor ve metodları, farklı olsa bile Osmanlı konusunda aynı duyarlılığı paylaşıyorlardı. Eylül 1917'de İliniois Üniversitesi Yakınoğu Terihi Hocası ve misyonerlerle aynı görüşü paylaşan bir kilise üyesi olan Prof. Dr. Albert H. Lybyer, değişik bir görüş ortaya atıyordu. Lybyer, katıldığı bir ACASR Milli Konferansından ilham alarak,

Dodge'a bir Amerikan deniz birliğinin İskenderun Körfezinden Adana civarına Osmanlı Devletini bölmek amacıyla bir çıkarma yapmasını önermişti. Dodge bu plana önceleri "Eğer savaş uzarsa ve şartlar şimdiki gibi devam ederse, hemen hemen Türkiye'deki bütün çıkar ve çabalarımız hebe olacak ve birçok insan ölecek diyerek karşı çıkmakla beraber Washingtona bu fikri götürmektende geri kalmamıştı. Başkan Wilson önceleri bunu ilgi ile karşılayarak "Amerikan ordusunun belkemiği olan bir alayı Fransa yerine Türkiye'ye göndermeyi göze aldı. Fakat sonraları bundan vazgeçti. Barton, bu askeri gücün ittihatçıları yumşatacağı düşüncesiyle bu plana sahip çıktı. Bir Amerikalı misyonere Anadoluda İskenderun Körfezi boyunca incelemeler yapmasını söyledi. Bu misyoner, yaptığı seri bir inceleme sonrası Bartona "Bağdattan Berline uzanan demir yolu boyunca hiç bir Osmanlı savunmasının olmadığını bildirdi. Barton bu bilgi karşısında, Mart 1918'de bir Amerikan gazetesinde 50bin kişilik bir Amerikan alayının İskenderun körfezinden karaya çıkarak Türkiyenin işinin bitirilmesi" gerektiğini yazdı. Böylece bir anda, savaş uzamadan ve misyoner müesselerine zarar gelmeden iş bitmiş olacaktı. Fakat daha sonra yaza kadar, savaşteki gelişmeleri bekleyerek bu planını bir kenara çekti. İlginçtir ki Alman Mareşal Paul Van Hindenburg Hatıralarında "1918 başlarında Adana kıyılarına çıkacak iki düşman Tümeninin, bunları Doğuya doğru ilerlemekten alıkoyacak hiç bir askeri gücün olmaması sebebiyle Türkiye'yi teslim zorlayabileceğini, Enver Paşanın kendisine, tek ümidim İskenderunda düşmanın bizim za-yıflığımızı keşfetmemiş olmasıdır, dediğini yazıyordu. 1918 Baharında ABD de Türkiye ile savaşa girelimmi girmeyelimmi

tartışması çok heyecanlı bir şekilde sürüyordu. Kongrenin etkili isimlerinden Senator Lodge, "İstanbulun Amerika'ya kesin düşman olduğunu öne sürerken eski başkan Roosevelt Portland ve Mainde açık hava toplantılarında yaptığı konuşmalarında Türkiye'ye savaş açılması için geç bile kaldığını söylüyordu. İtilaf devletleride Cumhuriyetçilerle birlikte aynı taleplerde bulunuyorlardı. Arap ayrılıkçıların yardımına rağmen İngiltere Yakındoğuda umduğu kadar süratle ilerleyememişti. General Allenby, Aralık 1917'de Kudüse girebilmişti. Fakat Kudüs'ün kuzeyinde ve Irakda Bağdat çevresinde İngiliz ordusu çok zor durumdaydı. Rusların Bolşevik ihtilali sebebiyle terkettiği Kafkasyada ise Ermeni ve Gürcü dairenisine rağmen Türk ilerlemesi sürüyordu. Yani müttefiklerin Amerikan ihtiyacı vardı. Bu sebeble, itilafçılar hep birlikte ABD dışişleri bakanı Lansing'e "Bulgaristanla ilişkilerin arabulucular vasıtasıyla düzenlenebileceğini, Türkiye ile olan çıkmazlarınsa tek çözümün savaş olduğunu ileri sürerek Amerikada savaşa karşı çıkanlara edetsa meydan okudular. Barton ve arkadaşları müttefiklerin bu çabasına karşı Nisan 1918'de bazı girişimlerde bulundular. Yeğane endişeleri Türkiye'deki misyonerlik çalışmasının korunması olan misyonerler, uzun sürecektir bir Türk Amerikan savaşının her şeyi altüstü edeceğine inanıyorlardı. Barton, İngiliz Dışişleri Bakanlığına bir mektub gönderdiği gibi, itilafçıların ABD Dışişlerine yaptıkları baskı hakkında İngiliz Bryce vasıtasıyla bazı bilgiler aldı. Ermenileri desteklemesi sebebiyle Babilâlinin nefretini kazanan Bible House Müdürü William Peet, Washingtona dönünce Bartonun görüşleri doğrultusunda Elihu Root ve Charles Crane gibi diplomatlarında

yardımıyla bir lobi oluşturdu. Barton, Senator Samuel Dutton vasıtasıyla senatoda bir tarafsızlık kampanyası başlattı. Buna Cumhuriyetçiler, 1918 Mayısında başlattıkları karşı bir kampanya ile cevap verdiler. Cumhuriyetçi senatörler Dışişleri komisyonunda Hükümetin Türkiye'ye karşı politikasını sert bir şekilde eleştirerek halkı Türkiye'ye karşı kışkırtır'ken eski başkan Roosevelt, 1 Mayıs 1918'de Bostonda açık hava toplantısında yaptığı konuşmada onlara destek veriyor Washingtonun saldırmazlık politikasını sert bir dille kınayarak Bartona "Almanya'ya savaş ilân eder etmez müttefiklerine de savaş ilân etmeyişimizdeki stratejimiz affedilemez", senatör Duttona ise "gerçekçi düşünelim, korkaklık, acizlik, pasiflik ve tembellik kelimeleri yanlış gidişi durdurmak için hiç bir şey ifade etmez. Yanlış gidiş ancak cesur kişilerle, savaşın son tehlikesinden uzak durdurulabilir. diyordu.

1890'lardan beri dış siyasette Türk düşmanlığını prensib edinen 1916'da yazdığı bir kitapta Almanya'yı Türkiye'yi korumak ve Ermenilerin geleceğini karartmakla suçlayan, Türkiye'nin ancak bir savaşla medenileştirilebileceğini iddia eden Roosevelt çocukluğundan beri tanıdığı Dodge'a da "Robert koleje, Ermenilere yada Türkiye'deki akrabalarına duyduğu yakınlığa göre ABD Dış politikasının çizilemeyeceğini söylüyor ve ABD'nin yakın doğudaki nüfuzunu kuvvetlendirmek için Türkiye'ye askeri müdahalenin şart olduğundan ileri sürüyordu. Lodge'de Türkiye'nin tarihi hatasının cezasını çekmesi için bir Amerikan müdahalesi isteyerek Roosevelt'e katılıyordu. Dodge ve Barton Cumhuriyetçilerin bu saldırısı karşısında, yeni çıkış yolları arıyorlardı. Barton, Roosevelt'e bir mektup

yazarak, bir Türk-ABD savaşında Amerikanın beş çıkarına karşılık on zararı olduğunu anlattı. Dodge ise Newyork'da Lansing ve House ile Cumhuriyetçilerin tehdidini konuştu. Dodge kendisinin ve Crane'nin Siyasi, Robert kolejinin eski müdürü Dr. Wasburn'un şahsi dostu olan House'a savunması için ortadoğu meselelerini hersekten iyi bildiğine inandığı Bartonun Roosevelt'e yazdığı mektubun bir kopyasını verir Dışişleri bakanı Lansingise görüşme sonrası başkan Wilson'a yazdığı mektub'da "Müttefiklerle birlikte bir çok senatöründe ABD birliklerini yakınoğuda görmek istediğini, fakat Amerikan Board' ve ACRNE'nin varlığının sona ereceği, misyonerlerin sürüleceği yada kapılara gönderileceği, büyük misyonerlik müesselerine el konacağı korkusuyla buna karşı çıktıklarını yazar. Dodge, 1918 mayısı ortalarında Başkan Wilson ve House ile Riverdale'de buluşu Başkan hâle Türkiye ile anlaşabilme umudundadır. Ve Dodge'den kendisiyle teması kesmemesini ister. Wilson yakın çevresine "Ne zaman Türkiye ile bir savaş ihtimali düşünsen şok geçiriyorum" diyecek kadar misyonerler tarafına ağırlığını koyar. Bir Amerikalı gazeteci 1918 Haziranında Başkanı bu derece etkileyen gücü şöyle anlatır. "Halkın yarısı ve Başkan etkileyebilen, King ve Lodge gibi Wilson taraftarı senatörlere rağmen Başkana aksi istikamette direktif verengizli bir kabinenin olduğu açıktır. Bu kabine Dodge, Barton, Elkus vb. den müteşekkildir. Fakat 1918 sonlarına doğru durum değişiyordu. Allenby Kudüs yakınlarında Osmanlı ordusunu bozguna uğratmış, Ekimin ilk haftasında Beyrut ve Şam İngiliz-Arap güçlerinin eline geçmiş, müttefikler Irakda Musul eteklerine tırmanmaya başlamıştı. Öyleki ABD, müttefiklerden

yakındoğudaki durum hakkında bilgi istemek zorunda kaldı. Amerikan Board Başkanı Barton'da Amerikanın savaşa katılması için hiç bir engel kalmadığını düşünüyordu. Bartona göre ittihatçılar, itilafçıların geçmesine izin vermediklerin Çanakkaleyi, ABD ordularına açmakta tereddüt etmeyecekler, buda yakın doğuda yeni bir atmosfer meydana getirecek ve Amerikan kuvvetlerinin İstanbul'a ani bir saldırısı için çok önemli bir fırsat olacaktı. Barton'a göre ABD Osmanlı anlaşmasıyla yer almak için tek vücut olmalıydı. Bu görüşe eski başkan Rooseveltte katılıyordu. Roosevelt, Senatör Lodge'a Amerikanın Almanya ile barış antlaşmasından bir saat sonra Türkiye'ye savaş ilân ederek Türkiye'nin serbeest kalmasına ve zulümlerini devam ettirmesine demokrasi adına karşı çıkması gerektiğini söylüyordu. Başkan Wilson'un gündeminde Türkiye ile savaş girmişti. Oda Kongreyi 22 Eylül 1918'de toplayarak Türkiye'ye savaş açılması konusunu görüşmeyi düşünüyordu. ABD'de Osmanlı imparatorluğunun topraklarında gözü olduğunu açıklamıştı. Daha önce Wilson yönetiminin tarafsızlık politikasını vergüçleriyle destekleyen misyonerler ise savaş sonrası Türkiye'nin yapısı üzerinde yeni tartışmalar başlatıyorlardı. Bu tartışmalar ise munda meselesini gündeme getiriyordu. 1917'de ABD Dışişleri, Albay House'un kayın biraderi ve Newyork Koleji müdürü Papaz Sadney E. Mezes başkanlığındaki bir Yakın Doğu Araştırma Komitesi kurmuştu. 150 yakın doğu uzmanından oluşan bu komitenin sekreterliğini ise Walter Lippmann yapıyordu. Komite bilhassa Wilson'un yakındoğu meselerine getirdiği bakış açısıyla önemliydi İşte A.B.D. misyonerleri bu komiteyi ele geçirmekle ise başladılar. Uzmanların çoğu mis-

yonerdi ve buyüzden A.B.D. yönetimi de yakın doğuya misyonerlerinin penceresinden bakmaya başlamıştı.¹³¹

8. I. DÜNYA SAVAŞI SONUÇLARININ MİSYONERLİK AÇISINDAN DEĞERLENİŞİ.

Dört senelik harp hâli Amerikan misyonun Türkiyeki durumunu ve görünüşünü tamamen değiştirdi. Bu dört yıl tecrübesizce sürdürülen başarılar, onarılmaz felaketler, beklenmedik fırsatlar ve hemen hemen çekilmez yüklerle dolu senelerdi. Amerikanın Türkiye'ye hiçbir zaman ilân etmeye cesaret edemediği savaşın bitme bilmez psikolejik baskısı misyonerleri bunaltmıştı.¹³² ABD. Osmanlı ilişkilerin kopmasına rağmen ABD düşmanı Almanyanın müttefiği olan Türklere, Türkiyedeki misyoner faaliyetlere sekte vurmamak için savaş ilânından kaçınmıştı.¹³³ Fakat savaş sonrası Orta Doğudaki emelleri için ABD hükümetini seferber etmeye, onun güç ve nüfuzundan yararlanmaya çalışan misyonerler, ABD dış politikasına diplomatlardan daha çok hakim olmaya başlamışlardı.¹³⁴ 1918'lerde James Barton dahil bütün dindar Amerikalılar bütün milletleri hiristiyenleştirmek ve Wilson'u dünyanın önderi yapmak için çalışıyorlardı. Bu hususta Amerikan Board dahili sekreteri ve Bartonun arkadaşı Cornelius Patton'un "Dünya Gerçekleri ve Amerikanın sorumluluğu," adlı eseri oldukça önemliydi. Amerikan Board tarafından yayınlanan eserde Patton Savaşın gerçeği ortaya

131. Grabill, Age s.93-105

132. Addison Age. s.105-106

133. Ökemim Kemâl, Ermeni Meselesi s.174 (T.A. Brysen Amerikan Diplomatik Relations, with the middle East 1874-1975 A. surves New Jersey 1972 s.10. vd)

134. Grabill Age s.115-117

çıkardığını iddia ediyordu. Ona göre bu gerçekler şunlardı;

1- İslâm, Hinduizm ve Budizm, batı kolonicileri karşısında yenilerekinkiraza uğramıştır.

2-Müttefiklerin Türkleri yenmesiyle Hristiyanlık kendiliğinden yayılabilir hale gelmiştir.

3- Savaş, anlaşılmasız üzüntülere sebebiyet vermesine rağmen yeni bir dünya birliğinin ortaya çıkmasında, temelli kardeşliğin ve daimi bir sulhun sağlanmasında çok önemli katkılarda bulunmuştur.

4- Bütün milletler için Amerika bir örnek olmuştur çünkü çinli bir memur bile " Çini ABD gibi yap Yarabbi" diye dua eder olmuştur.

5- Ticari aç gözlülüğün ve toplu katliamların iyi bir örnek olmadığı anlaşılmıştır.

6- Allah Hristiyan Amerikayı Düşmanlıkların bilhassa yakın doğudaki işlerin düzelmesi için kullandı. . Amerika Osmanlı imparatorlukteki azınlıklara yardım etmek için bir misyoner ülkesi oldu.

7- Dünya ticaretinin yarısını Anglo-Saksonlar kontrol ediyor.1917'de Asya, Afrika ve diğer yerlerdeki Protestan misyonerleri için harcanan 30 milyon doların 28 milyonunu vermişlerdir. Bu ekonomik güç Amerikan ve İngiliz demokrasilerinin dünyada üstünlük kazanacağıının delilidir.

8- Misyonerlerin çalışmaları sonuna kadar sürecek, onlar eni köklü ve kalıcı değişikliklere önderlik edeceklerdir.

9- Bu idealler Pratikdir, Bu eser 1000 yılı kestirme yoldan anlatan biri gibi yazılmıştır.

10- Bütün hristiyanlar dünya hakimiyetine Amerikanın önderlik etmesi için çalışmalıdır. Yakın bir gelecek tüm dünyaya Hristiyanlarca fethedilecek ve dünyaya Allah'ın idaresi hakim olacaktır.

Pattonun bu fikirleri kuruluşundan beri Amerikan Board'un savunduğu düşüncenin bir özetidir. Amerikan Board dış sekreteri Barton'da arkadaşı Pattonla aynı fikirleri savunan bir kitap yazmıştır. Barton, eserinde; İslâmiyetin milletler arası ve kiliseler arası mücadelelerle Protestanlığının becerisizliğinden istifadeyle yayınladığını fakat, mukaddes savaşta yani Birinci Dünya savaşında birlikte hareket eden müttefiklerin yakın doğuda bile İslâmi ezip geçtiğini yüzyıllardır hristiyanların ve misyonerlerin başaramadığı şeyi, şimdi Büyük Amerikan ve İngiliz askerlerinin başardığını ileri sürer.

Bartona göre İslami yetersiz ve tecavüzkârdır. Hollanda Doğu Hindistanında ve İngiliz Mısır'ında bunu anlayan birçok müslüman protestanlaşmıştır. Bu yüzden incil evleri, Hristiyan okulları, hastaneler ve sosyal kulüpler faaliyetlerini geliştirmeli ve genişletmelidirler. Kısa bir zaman sonra İslâmi güçlerin üstesinden gelinecek ve dünyaya Hristiyanlık hâkim olacaktır. Patton savaş sırasında kendisine "Bana göre ihtiyacın odak noktası misyonerlik programını dünyaya uygulamaktır. Üzerimize aldığımız işi başaracağımıza ve şansızlık olmayacağına inanıyorum," diyen Başkan Wilsonun liderliğinde büyük bir haclı seferi düşünüyordu. Zaten 10 yıldır kilise adamları Amerikaya coğrafik avantajı ve gelişmiş bir din (Protestanlık) ve Irka (Anglo-sekson) mensup oluşu sebe-

biyle tarihte özel bir görevle yani Hristiyanlığı yaymak için Allahın lutfu olarak gönderilmiş bir devlet olarak görüyorlardı. Amerikalı araştırmacı Willihelm Leuchtember, Başkan Wilson dönemine kadar "Promised Land (mukaddes Mekân) kabul ettiği Amerika kıtasını taşımayan ABD'nin dış güçlerin baskısı, zenginlik ve Allah için savaşın etkisiyle deniz aşırı yerlerde kendini gösterdiğini yazıyordu.¹³⁵ Burda bilhassa Allah için savaşın etkisi büyüktü. 1920'de misyonerlerce yayınlanan "Missionery Outlook,, (S.15 vd) adlı eserde bu hususta şöyle deniliyordu. "Amerikanın I. Dünya savaşına iştirak etmesinin sebeblerinden en önemlisi, misyoner gruplarının hedef edindikleri Prensipler ve görüşleri Amerikan milletinde besinsemesidir. Amerika, bu görüşlerin hedefinin ahlâki, gâyesinde bu harbin yayılması olduğun ilân etti".¹³⁶

9- PARİS BARIŞ KONFERANSI VE MANDA MESELESİ

24 Eylülde, Bulgaristan, 29 Ekim'de Türkiye 3 Kasımda Avusturya ve 13 Kasımda Almanyanın teslim olmasıyla, Aralık 1918'de Pariste barış görüşmeleri başladı.¹³⁷ ABD Başkanı Wilson da 13 Aralık 1918'de Dünya'ya verilecek yeni nizamı konuşmak üzere Paris'e geldi.¹³⁸

135. Grabill, Age, s. 115 - 117

136. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 161

137. "Birinci Dünya Savaşı" ML. C. III. s. 950

138. 15 Aralık 1918, Hadîsât, İkdâm, Âti gazeteleri.

Wilson Parise, Amerikan milliyetçiliği, Protestan ahlakçılığı ve Enternasyonalizm'i arkasına gizleyerek, yeni milletler arası düzende hakem, kurteracı ve polis rollerini üzerine almak üzere gelmişti.¹³⁹ Bu yüzden-Amerikan halkının çoğunun muhalefetine rağmen geldiği-Pariste 8 Ocak 1918'de tüm dünyaya ilân ettiği 14 prensibin kabulü için vergücüyle çalışıyordu. Bu prensiplerin ana hedefi bir Birleşmiş milletler teşkilatı vücuda getirmektir. 24 Ocak, 14 Şubat 1914 arası yapılan 10 toplantıyla nizamnamesi tesbit edilen cemiyet, 28 Nisanda "Cemiyet-i Akvam" adıyla kuruluşunu tamamlayacaktı.¹⁴⁰ Wilson, bu prensipleri savunurken, bir büyük hedefe doğru yol alıyordu. O da geleceğin dünyasında demokratik devletlere lider olma idesiydi. Bu yüzden, itilâfçılarla sık sık tartışıyordu. Fransız Başbakanı Clemencesu, Wilson'un 14 prensibi savunmadaki ısrarını anlatırken şöyle demekten kendini alamıyordu. "Wilson kendisini, insanları ıslah etmek için yeryüzüne gönderilen İsa olarak düşünüyor"¹⁴¹

Wilson prensiblerinin 12. Maddesi doğrudan Türkiye ile ilgiliydi. Wilson, Osmanlı ülkesini boğazlar, Anadolu Türk bölgesi ve azınlık bölgeleri olmak üzere üçe ayırıyordu. 30 Ocak 1915'de bu prensiplere dayanılarak varılan karar gereği tüm Osmanlı imparatorluğunda bir manda idaresi kurulması kararlaştırılmıştı. Wilson kısa bir süre Amerikaya giderek, orada

139. Ökem Mim Kemal, Ermeni meselesi s.176

140. Erol Mine, Türkiyede Amerikan mandası meselesi s.4-19

141. Grabill, Age, s.192

Yakındoğu Araştırma komitesine bu hususta bir dosya hazırlattı ve 15 Şubat 1919'da Parise Suriye, Anadolu, Boğazlar ve Ermenistan mandası teklifleriyle geldi. Cemiyet-Akvam nizamnamesinin 22. maddesinde giren bu teklife göre Anadolu bozkırlarında küçük bir Anadolu Türk mandası kurulacaktı. Wilson, ilk başta Konya merkez olmak üzere iç Anadoluya sıkışacak olan bu küçük devletçik için mandaterlik bile kabul etmiyordu. Bunun içinde Fransızada İtalyanın mandater olmasını savunuyordu. Ancak İngiltere Başbakanı Lloyd George, bu iki Avrupalı emperyalistin Hint yolundaki bir üssüne razı olamıyordu. George'a göre, mandaterliği Amerika kabul etmeli ve mandaterlik tüm Osmanlı ülkesini kapsamalıydı. İngiliz başbakanın 29 Mayıs 1919'da ortaya attığı bu teklif 3-4 aydır Anadoluda bir grup Amerikalı misyonercede savunuluyordu.¹⁴² ilk olarak 1917 Ekiminde ABD dış işleri bakanlığının görevlisi olarak Türkiye ye gelen Prof. Wesserman tarafından 3 Haziran 1918'de ABD dış işlerine verilen raporda "Türkiye kendini demokratik yöntemle yönetebilinceye kadar belki bir müddet Amerikanın vassayetine verilebilir" şeklinde teklif edilen Amerikan mandası¹⁴³ Türkiye'deki Amerikalı misyonerlerden Robert kolej müdürü Gates tarafından da benimsenir. Gates, ACRNE yöneticileriyle birlikte çıktığı seyahatin Doğu Anadoluya geçiş durağı olan Halepte, onların "Amerikan mandasında bir Ermenistan tezine karşılık "Amerikan mandasında bir Osmanlı" teziyle karşı çıkarak İstanbula dönmüştü. Bu husustaki düşüncelerini çeşitli toplantı, konuşma ve yazışmalarda açıklamış, bu yüzden

142. Erol Mine, Türkiyede Amerikan mandası meselesi s.3-16

143. Akgün Seçil, General Harbord'un Anadolu gezisi ve Ermeni meselesine Dair Raporu, Kurtuluş savaşı başlangıcında, İstanbul, 1981, Kervan, yay. s.56-57

Robert kolejindeki Ermeni öğrencilerin tepkisini çekmişti.¹⁴⁴ Sebilürre şat'ın bir haberine göre, verdiği bir konferansta "Anadolunun her tarafında Türklerin çoğunlukta olduklarını açıklayan Gates¹⁴⁵ 2 Mart 1919'da Pariste bulunan arkadaşı Prof. Albert H. Lybyer'a gönderdiği bir mektupta yakındığı meselesinin özünü Ermenilerin değil, Türklerin teşkil ettiğini belirterek bunun içinde Türkleri iyi bir yönetime kavuşturmak gerektiğini ileri sürer. Ona göre Türkler bu işi kendiliğinden yapamazlardı. Onun içinde ABD bu görevi üstlenmeliydi. çünkü Türkler İngiliz ve Fransızları emperyalist olarak gördüklerinden kabul etmezlerdi. Paris Sulh Konferansı, Ermeni ve Rumları kurtarmak için, onların Türklerin fena yönetim ve dinin tasallutundan nasıl kurtulacaklarını, Türkiyede Hristiyanlarada zarar gelmeyecek bir idarenin nasıl kurulacağını tartışmalıydı.¹⁴⁶ Gates'in bu görüşleri, Türkiyedeki Amerikan sorumlusu Amiral Bristol tarafından da benimsenmiş ve Bristol 24 Nisan 1919'da görüşlerini başkan Wilson'a anlatmak üzere Gatesi Parise göndermiştir.¹⁴⁷ Bu sırada Pariste ise Osmanlı-imparatorluğuna gitmek üzere daha önce sözünü ettiğimiz King-Grane komisyonu beklemekteydi. Konferansta ise yavaş yavaş yeni Türkiyenin Amerikan mandası altında olması tezi benimsenmişti. İtilafçılar, kendileri verimli kıyı şeridinde konuşurken, çörek Anadolu topraklarını Amerikaya peşkeş çekiyorlardı. Bu Anadoluda yakın bir emperyalistin bitmeyecek hakimiyetinden korkan Fransa Başbakanı Clemenceau ve İngiliz Başbakanı Lloyd

144. Grabill, Age, s.169

145. SR. C.XVI, Adet, 408-9, s.175, 16 Recep 1337

146. Erol Mine "Robert Kolej müdürü Dr. Gatesin Paris Sulh Konferansı dolayısıyla gönderdiği bir mektup" A.Ü. DTCF, TAETA C.II. sayı: 2-3 Ankara 1964, s.233-236

147. Grabill Age, s.169

George tarafından da benimseniyor, onlar gizli antlaşmalarda Rusya'ya düşen payı Amerikaya verecek meseleyi çözeceklerine inanıyorlardı. Mayıs'ta Pariste bir yığın temasta bulunan Gates düşüncelerini başkan Wilsonun danışmanı House aktardı. Bunu öğrenen Ermeni taraftarı Büyükelçi Gerard ve Ermeni lider Bogos Nubar, House nezdinde böyle bir düşünceye karşı çıktılar. Gerard "müthiş bir millet olan Türklerin manda yönetimiyle uslanmayacaklarını, ileri sürüyor ve bağımsız bir Ermenistan istiyordu. Wilson 13 Mayıs'ta ABD'nin yalnız İstanbul ve Ermenistan mandasını kabul edeceğini açıklamayı düşündü. Fakat bundan vaz geçerek 14 Mayıs 1919 ABD'nin bütün Osmanlı ülkesi üzerinde bir manda kurmak istediğini açıkladı. Fakat bunun için Anadolu'da Amerikanın herhangi bir askeri gücü yoktu. Bu sırada Yunanlılar İzmir'i işgal etmiş ve Amerikalı misyoner Alexandre Mc Lachlan'a göre 500'den fazla Müslümanı katlederek bir hayli zulüm ve yağma yapmıştı. Bu müslümanların Hristiyanlara karşı büyük tepkiler göstermesine sebep olabilmirdi. Bu ise Amerikan mandası fikrini doğmadan öldürebilmirdi. Bunun için Amerikalı misyonerler Türk milletine şirin görünmek istemişler Alexandre Mc Lachlan ve Robert kolej idarecilerinden Edger Fisher Yunanlılara karşı koyan Türk milisleri savunmuşlar ve Türk öğrencilere Robert kolejde bir protesto gösterisi bile düzenletmişlerdi.¹⁴⁸ Gates ve çevresi ABD'nin Anadolu'daki geniş eğitim ve misyonerlik çıkarları korunmalıdır. Eğer Anadolu Yunanlılar,

148. Grabill, Age, s.179-184

Fransızlar yada İtalyenler tarafından işgal edilirse bu çıkarları korumayı hayal etmek bile hayaldir. teziyle ABD yi bir Anadolu mandası fikrine götürmeye çalışıyorlardı.¹⁴⁹ Bu çabalar sonucu başkan Wilson da 1919 Mayıs sonlarında King-Crane komisyonunu Osmanlı ülkesine gönderildi. King-Crane gibi iki aktif misyonerin yönettiği komisyonda bulunan 9 üyeden 7'si misyonerlerle aktif bir bağlantı içindeydiler. Kıssaca bu üyeleri tanıtmakta fayda var.

1. Charles Crane: ACRNE ve İstanbul Amerikan Kız koleji eski başkanı.

2. Henry King: YMCA Fransa sorumlusu

3. Prof. Albert Lybyer: Komitenin genel teknik danışmanı, ACRNE ve misyonerlerle birçok bağı vardı. Robert kolejinde başkan tarafından mükafatlandırılmış Anadoludaki Amerikan misyonerlik programı hakkında birçok bilgiye sahipti.

4- George Montgomery: Amerikalı misyonerlerin Türkiyedeki çocuklarından, komitede imparatorluk kuzey bölgeleri teknik danışmanı.

5- Laurence Moore: 1904-1908 arası Robert kolejde çalışmıştı.

6- Donald Brodie: Komitenin sekreteri, Oberly misyonerlik koleji mezunu.

7- Sami Haddad: Suriye Protestan kolej öğretmeni misyoner ve Arapça mütercimi.

149. Grabill, Age, s.193

8- Paul Poren: Komitenin misyoner olmayan üyesi.

9- William Yale: Komitenin misyoner olmayan Güney bölgeleri teknik danışmanı.¹⁵⁰

King-Crane komisyonun Türkiyeye gelme hazırlığı yaptığı sıralarda Türkiyede de bir Amerikan mandasının hazırlığı vardı. Bu hususta çoğu Amerikan okullarında okumuş bir grup gazeteci tarafından 4 Aralık 1918'de kurulan "Wilson prensipleri Cemiyeti, faal çalışmalar yapıyordu. Bu dönemde birçok aydın Amerikayı antiemperyalist, laik, milliyetsiz ve bol sermayeli olarak kabul etmekte ve bu yüzden bir Amerikan mandasının faydalı olacağı kanaatini taşımaktaydı.¹⁵¹ Yalnız aydınlar değil askerlerde benzer düşünceler taşımaktaydı.

Genel Kurmay başkanı Cevat (Çoban) Paşa ve emekli general Mahmut paşa 31 Mayıs 1919'da Amerikalılarla görüşerek ordunun da bir Amerikan mandası istediğini belirtmişlerdi.¹⁵²

31 Mayıs'ta Paris'ten hareket eden King-Crane komisyonu 3 Haziranda Türkiyeye gelerek çeşitli siyasi parti temsilcileri yanında Yahudi, Ermeni, Rum, Nesturi, Arap ve Kürt temsilcileriyle de görüşmüştü. Basın, Amerikan heyetine çok önem ve değer vermiş, siyasi parti temsilcileri Sosyalist Parti de dahil bir Amerikan mandası istemişlerdi. Komite üyeleri İstanbul'da yaptıkları görüşmelerde Amerikan elçiliği yanında Robert ve Amerikan Türk kolejlerini de kullanmışlardı.¹⁵³

150. Græbill Age, s.198-199

151. Erol Mine Türkiyede Amerikan mandası meselesi s.44

152. Erans Age, s.172

153. 3 Haziran 1 Ağustos 1919, ileri, Hâdiset zaman, sabah Tasvîr-i Efkar, ikdam, İstiklâl, Vakit, Âlemdar vb. gazeteleri.

Bütün misyonerler Anadolu'da bir Amerikan mandasının kurulması konusunda hem fikirdiler, ancak Barton ve arkadaşları bu mandanın Hristiyan azınlıklar lehine olmasını arzuluyorlardı. ABD yüksek komiseri Amiral Bristol Gates'e Amerikanın eski yüksek komitesi General Gabriel Revandell Barton'a destek veriyordu. Bu arada Robert koleji ilk müslüman mezunlarından ve kolejin başkan yardımcısı Hüseyin Bey liderliğindeki Wilsoncu skımda vargücüyü Gates'i destekliyordu. Bu sırada İstanbul'a gelen Kemalist bir grupta King-Crane heyetiyle görüşerek tüm Osmanlı ülkesi için bir Amerikan mandası istediler. Bu grup 22 Temmuz-17 Ağustos 1919 arası Erzurum'da toplanan kongrede Amerikan mandasını savundular. Bunlardan biri Amerikan mandasını "zamanın en müessir ilâcı" olarak tanımladı. Grabill'e göre Mustafa Kemal sık sık İstanbul'daki adamlarına ABD mandası hakkında konuşmaları için emirler gönderiyor ve ABD'den de en çok yardım istiyordu. Bu belkide resmi kuvvetlere karşı zaman kazanmak için bir oyundu. Çünkü Erzurum kongresinde "Bağımsız bir devlet fikri kabul edilmişti. İstanbul hükümeti ise bir ABD mandasından çok bir İngiliz mandası istiyordu. Gerek Bristol ve gerekse King-Crane komisyonu Anadolu'daki milli hareketten "milliyetçi ve bağımsız bir devlet" çıkacağını tahmin etmiyorlardı. Bristol 23 Nisan 1920'de kurulan TBMM hükümetinin bile Ermeni ve Rumlara karşı bir Amerikan mandasını düşündüğüne inanıyordu. Paristeki Amerikan Barış delegasyonuna bizzat Türkiyenin tümünü kapsayan bir Amerikan mandasının zarûri olduğunu anlatmıştı. Bu arada 21 Ağustos 1919'da İstanbul'dan Parise gitmek

üzere hareket eden King-Crane komisyonu üyeleri uzunca bir rapor sundular. Bu raporda manda hususunda çeşitli grup ve kişilerden görüşler aktarıldıktan sonra sonuç olarak "Mezopotamya hariç tüm osmanlı topraklarında bir Amerikan mandası tezi ortaya konuyordu. Bu sırada Pariste bulunan Barton ise 21 Haziranda Beyaz Saraya "Türkiyede ölüm tehlikesi içinde, Hristiyanları kurtarmak için Frnsanın Anadoluyu işgalini teklif etti. Böylece milli mücadeleler kolayca susturulacak ve Doğu Anadoluda bir Ermeni devleti gündeme gelecekti. İngiliz başbakanı Lloyd George ise 25 Haziranda ABD ye yeniden Türkiye mandası teklif etti. Bir İngiliz dışişleri bakanlığı mensubu, Amerikalı misyoner Alexander Mc Lachlan'dan hususta misyonerlerin ABD'ye baskı yapmasını istedi. Eylül-Ekim 1919'da Anadoluda 30 günlük bir seyahat yapan General Harbord heyetide "Türkiye aydınlarının bir Amerikan mandası istediği" sonucuna vardı Temmuz 1919'da İstanbula gelen Haskell ACRNE başkanı Bartonla bir Ermenistan üzerinde anlaşmışlardı. Manda meselesinde misyoner heyetleri iki ayrı görüş savunmaları Wilson'u iki ay tereddüte sevketti. ¹⁵⁴ Daha sonra Wilson bu iki tezide Amerikan senatosuna sundu. Amerikan Senatosu 1 Haziran 1920'de 13 karşı 52 oyla Wilsonun "manda" düşüncesini tamamıyla reddetti. ¹⁵⁵

154. Grabill, Age, s.190-209

155. Erol Mine, Türkiyede Amerikan mandası meselesi, s.19

10- MİLLÎ MÜCADELE VE AMERİKAN MİSYONERLERİ (1919-1930)

Daha önce Amerikan misyonerlerinin milli mücadelenin başlangıç günlerinde "Amerikan mandası" teziyle ilgili çalışmalarından söz ettik. Şimdi de Kuvayi milliyecilere yeni Amerikalıların diliyle "Türk milliyetçilerine Amerikalı misyonerlerin bakış açısıyla alakalı tesbitlerimizi sunmak istiyoruz. 1919 başlarında Türkiyedeki Amerikalı misyonerler birbirlerine sıkıca kentlenmiş vaziyetteydiler. 1918 sonlarında birkaç yıllık aradan sonra döndükleri Türkiyede okulları misyoner merkezlerini ve kiliseleri yeniden açmışlardı. Buna YMCA ve ACRNE merkezleride katılmıştı. Amerikan Board ve Presbiteryen Board örgütlerinin raporlarında başta Charles Riggs ve Edger Fisher olmak üzere birçok misyonerin günlüklerinde, çok aktif bir faaliyet ve muntazan bir kişilik içinde hareket eden misyonerlerin Türkiyenin geleceğinde en önemli role sahip olacağı iddia ediliyordu. Robert Kolej öğretmenlerinden Fisher 1919 sonlarından 1920 yazına kadar Amerikanın muhtelif yerlerinde "Niçin Türkiyeye yardım", Amerika ve yakındöğü mandası, Ermenistanın çağrısı, Türkiyede Hristiyan Amerikan nüfuzu" gibi konularda konferanslar vermişti.¹⁵⁶ Amerikalı misyonerler ilkönce milli mücadele hakkında açık bir tavır sergilememişlerdi. Gates ve arkadaşları 1919 başlarında diğer misyonerlerden koparak milli mücadeleyi Amerikan mandası için kullanabileceklerini düşünmüşlerdi. Amerikan board lideri Barton ve arkadaşları ise milli mücadeleninin Anadoludaki Hristiyanlar aleyhine

156. Grabill, Age, s.232-234

bir "kıyam" olduğunu savunmuşlardı. Bu yüzden Merzifonda¹⁵⁷ ve Antepte Amerikan Board üyeleri milli mücadeleçilerle çarpışan Rum ve Ermeni çetelerine yardım etmişlerdi. Antepteki olaylarla alakalı olarak The Newyork Times 15 Nisan 1920'de Antepteki Amerikalıların kuşatıldığını 21 Nisan 1920'de de Türklerle Amerikalılar arasında silahlı çatışmanın sürdüğünü belirtiyordu.¹⁵⁸ Kasım 1919'da ise Samsun'da bunları kışkırtmaktan ACRNE üyesi Albay JB. Combs Kuvay-ı milliyecilerce tutuklanmıştı.¹⁵⁹ Haziran 1919 başlarında Merzifondaki Amerikalı misyoner White, Pye, Marten, Gethcehell kendileriyle görüşün İngiliz konsolosu Hurst'a milli mücadeleçilerin Ermeni ve Rumlara zulüm yaptıklarını söylüyorlardı.¹⁶⁰ Halbuki aynı misyonerlerce yönetilen okulda Şubat 1921'de ayrılıkçı Rum Pontus Cemiyeti ortaya çıkarılıyordu. Bu hususa ileride temas edeceğiz fakat kolej müdürü George White'in "başkanımız dediği Bible House müdürü Fredrecik Good shell'e gönderdiği Teşrihi evvel 1920 tarihli tam bir haçlı zihniyetiyle mektuba temas etmeden geçemeyeceğiz. White bu ilginç mektubunda özellikle şunları söylüyordu. "Hristiyanlığın en büyük ve muazzam rakibi İslâmiyet en kuvvetli İslâm hükümeti ise Türkiyedir.

157. Grabill, Age, s.206-210

158. Ulugay Osman Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974, s.91-94

159. Ulugay Osman Age, s.113-114

160. Şimsir Bilâl N. İngiliz Belgelerinde Atatürk. Ankara 1985 TTK, yay. s.14-19

Hiçkimse meselenin kolayca ve çabucak halledileceğine kani olamaz. Netice elde etmek için gerekirse 500 sene duracak ve muhakkak muvaffak olacağız... Mukaddes hizmetlerimizde yardımcı olan ve bu uğurda kanlarını veren Ermeni ve Rum dostlarımızı da terk etmemeliyiz. Alevilere de mezhep hususunda serbestlik tanırsak onlar da bize katılacaklardır. Bizim görevimiz bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hristiyanlara şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekatını ödeyecek bir ruh aşılmalıyız. Biz şimdiye kadar hep bunu yaptık ve bu husûsta başarılıda olduk. Bu olay Türk-Amerikan ilişkisini biraz gerginleştirmekle beraber milli mücadelelerin yumuşak davranmışlar, olaydan saygılı bir usulpla Hariciye vekili A. Muter vasıtasıyla Amiral Bristol'u haberdar ve Merzifon kolejinde görev yapan Amerikalıları sınırışı etmekle yetinmişlerdi.¹⁶¹ Zaten işin başından beri Kuvay-ı Milliyeçiler Amerikkaya sıcak bakmışlardı. Wilson Prensipleri çoğu üyeleri milli mücadeleye katılırken, Erzurum ve Sivas kongrelerinde Amerikan mandasını savunanlar delege olarak bulunmuştu. Hareketin iki numaralı lideri İsmet İnönü, 1 Haziran 1919'da Kâzım Karabekir Paşaya yazdığı mektupta zamanın yaldızlı hâpı" olarak gördüğü Amerikan mandasını savunmuştu. Atatürk'ün yakın çevresinden Refet Bey, İsmail Hâzıl Paşa, Kara Vasıf Bey, Hâlide Edip Hanım, İsmail Hâmi Bey vb. yanında Celâl Nuri, Ahmet Emin, Yunus Nâdi, gibi Milli mücadele taraftarı

161. Pontus meselesi I.kısım 7. Fesıl s.103-106

gazeteciler'de Amerikan mandasını savunuyorlardı. Ancak Sivas'ta çoğunluğun karanlığı ve Harbord raporları sonrası ABD kongresinin bu işi benimsenmemesi "Mandası fikrinin yerine ABD ile dostça ilişkiler kurma fikri almıştı.¹⁶² İşte Merzifon bu yüzden fazal derinleştirilmemişti. Ancak Mehmet Akif ve Eşref Edip gibi islamcı çevrelerin yönetimindeki TBMM'nin yayın organı Hâkimiyet-i Milliye'de olaya geniş tepki göstermişti. Gazetenin, 29 Mart 1921 tarihli sayısında yayınlanan Anadolu Ajansı'nın bir tebliğinde Amerikan Misyonerlerin "Zararlı siyasi faaliyetlerine" dikkat çekilirken¹⁶³ 31 Mart- 7 Nisan 1921 arası yayınlanan seri yazıda, Misyonerlerin Rum ve Ermeni azınlığı bu faaliyetlerde nasıl kullandığı anlatılmıştı.¹⁶⁴ 24 Haziranda ise gazetenin manşesinde Amerikan misyonerleri vardı. Biz çok dikkate değer bir üslupla yazılan ve misyonerlerin gayesini gayet şuurlu bir şekilde ifade eden yazıdan bazı bölümleri kısaltarak ve sadeleştirerek alacağız. İmzasız yayınlanan yazıda şöyle denilmektedir. "İstanbul'dan ta Kafkasya ve Arabistan sınırların kadar birçok yerde Amerikalı bazı heyetlere tesadüf edersiniz. Çok uzak yerlerden okyanusları geçip-gelen bu adamlara ücra Anadolu köşelerinde ve aradıklarını sorarsanız size, Bunlar hayırsever insanlardır. Yoksullara, hastalara, sefillere bakmak, mektebsiz çocukları okutmak için geliyorlar derler ve sizi bütün müesseselerden bi-

162. Erol Mine, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, s.27-104

163. "Amerikan Mektepleri," Hâkimiyet-i Milliye, 25 Mart 1921, s.2

164. "Pontus Rum Cemiyeti Hâfiyesi," Hâkimiyet-i Milliye, 31 Mart- 7 Nisan 1921

rine götürler. Siz de bu müesseseyi gezer, içinde çalışan beli zünnarlı misyonerlerle konuşur ve insanların iyiliğe doğru tekâmül ettiklerinin yeni bir misâliyle karşılaşmaktan memnun yolunuza devam edersiniz. Gördüğümüz müesseseler belki hayır için açılmıştır. konuştuğumuz veli zünnarlı misyonerler kızılderili insanların ülkesinden belki hayır dağıtmaya gelmiştir. Fakat zihinlerimizde tatlı bir insaniyet felsefesiyle yürütülen bu ihtimaller biz müslümanlar için bir hayal olmaktan öteye geçmiyor. Biran tedhik edince anlırsınızki bu hayır perverliğin yegâne mevzû Hristiyanlıktır. Etrâfı biraz dinlerseniz dindarlarınız size anlarki bu beli zünnarlı adamların hayırdan anladıkları tek şey Nêsrâniyettir-Onlara göre hayır işlemek, Hristiyanlığı yaymak demektir. Vaki fakir ve kimsesiz çocuklara bakarlar, fakat midelerine verdikleri gıdayı taze zihinlerine doldukları Hristiyanlık fikirleriyle nakzederler. Bir de hayırseverlik yaptıkları hasta ve yoksullar Rum ve Ermeniler gibi azınlıklardır. Onlardan başkası için kapılar çoğukere kapalıdır. Okyanusların ötesinden ta buralara zahmet edip gelen bu hayırsever ve insaniyet kafilesinin(!) mesaisi yalnız Hristiyanlığı yaymaktan ibaret ve tehlikeleri dini değildir, hayır ve insaniyet kisvesiyle gezen bu beli zünnarlı adamlar yavaş, yavaş siyasi faaliyetlerede girişirler Açtıkları müesseyi Hristiyan azınlıkların tahrikene müsaide bir merkez haline getirirler. Oralarda memleketin asayişini içlâl edecek Rum ve Ermeni ihtilâl cemiyetleri kurarlar. Oralarda ihtilâl teşkilatı idare edilir ve böylece bu hayır ve insaniyet müesseseleri(!) bize karşı siyasi ve dini tehlike-

leri hazırlayan birer şer ve ihânet ocağı hâline gelir" Yazıda daha sonra ileride temas edeceğimiz Pontus meselesi işlenerek Türkiye'nin samimi birşekilde arzulanmış ABD dostluğunu bütün faaliyetlerin bozabileceğine dikkat çekilir.¹⁶⁵ Hakimiyet-i Milliye'ye göre "İslâmın ihyâsı" ile vazifeli olan TBMM hükümeti, misyonerlik hakkında gerekli tedbirleri olmakla mükellefti. Çünkü Misyonerlerin hedefi Türkiyedir. Bir Misyoner ile Muslim World'da yayınlanan bir yazısında bunu çok açık olarak şöyle ifade etmiştir "Türkler bütün islâmi kavimlerinin en ilerisi ve canlısı olduklarından kavgâ ve mücadeleye hepsinden daha çok dayanıklıdırlar bunun içinde bunca hücumlara rağmen bugün dimdik ayakta duruyorlar ve hükümetlerini koruyorlar. Hristiyanlığı bütün insanlığın kalbine sokmakla vazifeli biz misyonerler İslâmın şu son siperinide alt üst etmekle vazifelidiriz. Yorulmayalım, mücadelemize devam edelim. Zaten binanın temeli sarsılmak üzeredir."¹⁶⁶ Hakimiyet-i Milliye'de yine 1922'lerde yayınlanan iki ayrı makalede de Amerikanın "Demokrat" görünmesine rağmen milli mücadeleyi açıkça desteklememesindeki en büyük âmilin bu ülkede aleyhimize bir kamuoyu oluşturan misyonerler olduğu belirtiliyordu.¹⁶⁷ Aynı yılın ortalarında İngiltere'nin açtığı "Türkiye'de Hristiyan kıyımı" kampanyası ABD'cede desteklenir ve Türkiye'ye karşı

165. "Amerikan Misyonerleri", Hakimiyeti Milliye, 24 Haziran 1921

166. "İslâmın ihyâsı", Hakimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922

167. "Amerika ve Biz", Hakimiyet-i Milliye, 10 Teşrinisani 1922

"Şark Meselesinde Amerikanın vaziyeti", Hakimiyet-i Milliye, 12 Teşrinisani 1922

diplomatik baskılar başlar. ABD dışişleri bakan Hughes "Türklerin barbar kıyıcılıklarını hiç bir şey bağışlatmaz ve hafifletmez," şeklinde açıklamalar yapar. Bu sırada toplanan Methodist Episkopal kilisesi genel kurulunda ABD dışişleri bakanlığına Türkiye'ye askeri müdahale çağrısı yapılır. Başkan Harding "Bizim kilisedeki aziz dostlarımız, hasım dinden birine karşı savaş yapmak söz konusu değilse gerçekten son derece barışçıl idirlardı diyerek kilisenin bu arzusunu ifâde eder. Fakat, Harding yönetimi diplomatik baskıyla yetinmekte ve askeri müdahaleye yanaşmamaktadır. ABD dışişleri bakanlığı 18 Eylül 1922 de "Türklerin frenlenmesi için ABD'nin müttefiklerle birlikte yeni bir diplomatik çabaya girmesi," istenir.¹⁶⁸

Amerikalı misyoner Mac Lachlan'ın İzmir'de Ermeni ve Rumların katliam yaptığını iddia etmesinden bir yıl sonra Amerikalı misyonerler ABD yönetimini Türklerin katliam yaptığını iddiasıyla harekete geçmişlerdi. Ancak Başkan Harding 11 Eylül 1922'de Lawrence muhribini göndermekten ileri gitmemiştir. Dışişleri Bakanı Hughes, Amerikan Board Başkanı Barton'a "Türkiye'ye müdahaleye niyetleri olmadığını," belirtmişti. Bu durumda misyonerler Kemalistlerle konuşmaktan ve anlaşmaktan başka çareler kalmadığını anlamışlardı. Barton'un inadına rağmen, bir çok misyoner Anadoludaki gelişmelerden milli mücadelelerin kalıcı olacağına inanmışlar ve dini kurumların selâmeti için munda fikri yerine milli mücadelecileri desteklemeye başlamışlardı¹⁶⁹ Robert Kolej öğretmenlerinden L.S. Moore Ameri-

168. Avcıoğlu Doğan, Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1955'e İstanbul, 1974 İstanbul matbaası, C.I., s.341-344

169. Grabill, Age, s.263-269

kada çıkan *Asia* Dergisinde milli mücadele ve Mustafa Kemal'den sitayişle bahseden yazılar yazmışlardı¹⁷⁰ Bu sırada Lozan Konferansı toplanmak üzereydi ABD'de lozanla ilgili bazı hazırlıklar yapılmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığında Allen Dulles 11 Ekim 1922'de Türkiye'deki ABD çıkarlarının grupta toplandığını belirterek bunları şöyle sıralıyordu. "Azınlıklar, Kapitülasyon, ticaret, borçlar, boğazları, genel istekler ve misyonerlik çalışmaları.. ABD Dışişleri Bakanı Hughes bu rapora yaptığı ilâvede Türkiye'deki ABD misyonerlik, faaliyetlerinin önemine temasla, bu faaliyetlerinin sürdürebilmesi için Türkiye ile özel bir antlaşma yapılması gerektiğini belirtmişti.¹⁷¹ Barton ise başka plânlar peşindeydi. senetör Lodge'a Eylül 1922'lerle "ABD nin Türkiye'de büyük yatırımları var. Bunu korumak için Avrupa devletleriyle işbirliği yaparak Türkiyenin yönetimini ele alması gerekir,, diyordu. Barton 11 Eylül'de Laurence gemisinin İzmir'e gönderilmesini bu yönden atılmış önemli bir adım olarak değerlendiriyordu.¹⁷² Barton, 18 Kasım'da bu yönden bazı tesebbüslerde bulunmak üzere hükümetin izniyle Lozan'a hareket etti. Lozonda karargâh kuran Barton, Reet ve menda gomery hazırladıkları "Ermeni yurdu" tasarısını İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzan vasıtasıyla gündeme getirdiler. Barton İsviçre'de Amerikan ve İskoç kiliselerinin desteğiyle bu yönde geniş bir lobi faaliyetine giriş-

170. Kurat Akdes Nimet, Age, s.41-42

171. Evans, Age, s.396-398

172. Ulugay Olmen, Age, s.187-201

ti. Ancak Dışişleri Başkanı Hughes'den "Türkiyedeki Hristiyanlara yardım ABD'nin arzusudur. Ancak bu yönde her hangi bir teklif yapmayın" mesajı alan Amiral Mark Bristol başkanlığındaki ABD heyeti Türk Temsilcilerle iyi münasebetler içinde olduklarından teklifi açıkça desteklemiyorlardı. Heyette bulunanlardan İsviçre Büyükelçisi Joseph Grew ve Robert Kollej müdürü Gates, Türkiyede artık yeni bir yönetim kurulduğunu ve meselenin misyonerle bu yeni yönetim antlaşması olduğunun farkındaydılar. Heyetin öteki üyesi İtalya Büyük elçisi Richard W. Child ise Amerika yönetiminin " Saçmalıklar ve cahiliklerle Allahı temsil ettiklerini sanan insanların doldurduğu misyoner teşkilatlarıyla aynı düşünceleri paylaşamayacağına kanaat içindeydi. ABD delegasyonun bu umursamaz tavrı ve Türkiyenin kararlılığı ile tasarı geri çekilmişti. Bu gelişmeler Barton'un Türkiye ile ilgili düşüncelerinde de önemli değişiklik yapacaktı çünkü Türkiyede Grabill'in tabiriyle "Yunanlıların hataları, müfteliklerin rekabeti, Amerikanın kararsızlığı, Bolşeviklerin yardımı ve Kemalistlerin idealistliği modern Türk milliyetçiliğini gündeme getirmişti,, Helide Edip ve kocası Adnan Adıvar gibi ABD ile çağdaş bir ilişki isteyen milliyetçilerin varlığı Barton'u umutlendiriyordu Barton Türklerin bir âfet olduğu kadar bir lutufda olabileceklerini düşünmeye başlamış ve yeni sisteme uygun "misyonerlik plânları geliştirmeyi,, hedeflemişti. Bu hususta Gates'de ona katılıyordu.¹⁷³ Bu dönemde misyonerler çok zor du-

173. Grabill, Age, s.269-275

rumdaydı.

Lozanda İsmet Paşanın 4 ağustos 1923'de Açıkladığı garanti belgesinde bile, misyonerlerin kanunsuz hareketlerine açıkça tavır alınacağı açıklanmıştı.¹⁷⁴ Bu milli mücadele sonrası çok zor bir çalışma ortamında faaliyet gösteren¹⁷⁵ misyonerliğin bitmesi demekti. Zaten bazı Amerikalı misyonerler Hristiyan azınlıkların Türkiyeden atılmasıyla, milyonlarca dolar yatırılan Amerikan okullarının boşaleceğini, Türkler arasında yapılan hristiyanlaştırma çalışmalarının ise yıllarca süren tecrübede anlaşılacağı üzerine mümkün olmayacağı üzerinde duruyorlar ve Lozanla yakındogudaki Amerikan inanc-larının ihanete uğradığını ileri sürüyorlardı.¹⁷⁶ Bütün bu gelişmeler 1923 Amerikan Board toplantısında Anadoludaki faaliyetlere devamı misonmu tartışmasının gündeme gelmesine sebep oldu. Addisona göre "Ermenilerin bertaraf edilmesi, güçlü bir milliyetçilik duygusuyla çalışan bir diktator yol iderenin bütün hareketlerine uyma mecburiyeti, hızla laikleşen bir eğitim Amerikan Board'ın Türkiyedeki faaliyetlerini bitirmekte yüzyüze getirmişti. 1923'deki yıllık toplantıda bir asırlık misyonerlik faaliyetinde Türklere yönelik çalışmalarda başarısız kalındığı vurgulandı. Misyoner Ernest W. Riggs "Bizim İncili Türklere yeteri kadar takdir edemediğimiz açığa çıktı. Biz ermeni ve Rumlar arasındaki olağanüstü başarılarımızla yetindik. Türk gençlerinin çok az bir kısmını okullarımıza toplayabildik. Türk yetişkinlerinin ise daha azı hristiyanlık me-

174. Evans, Age, s.411-417

175. Ulubelen Erol, Age, s.169

176. Ulugay Osman, Age, s.247

sajımızı duyabildi. Türkler için basılan kitaplar yeterli değildi. İncil ve Pilgrim'sin Progressi dışındakiler eski kitaplardı. Misyonerlerin çok azı dil ve bilgi olarak müslümanların düşüncesine nüfuz ve İncili Türk halkına tekdin edebildi. Geçmişteki bu başarısızlıklarımız bizden vazifeyi tekrar üstlenmemizi istiyor Amerikan Board düşüncesizce bu işten geri dönermez. çünkü bu işdeğer misyoner gruplarının da desteğiyle başlamış bir iştir. Eğer sıkıntı ve zararlarından korkarak İncili tekdinden kaçınırsak daha önceki mesajlarımızı da yayınlamış diyordu. Riggs'e göre müslüman Türkler arasına girmek için yeni kapılar açmak gerekiyordu. Bu işe fedakarlık isteyen bir işti. Amerikalı misyonerler Zoru başarmalıydı. Aksi halde geçmişteki bütün işler alt üst olacak ve yerli işbirliği liderler yalnız kalacaklardı. Bu ise Türklere hayatları ve sözleriyle İncil tekdin eden Amerikalı misyonerleri zavallı duruma düşürecekti. Riggs ve onun gibi düşününlerin bu tür çıkışları Amerikan Board'ın devam kararı alması sebep oldu. Addisonsa göre "Bu skıllı ve cesur bir karardı. Gelecekteki gelişmelerde bunu haklı çıkarmışlardı. Bu sırada Türkiyede "Türkiye Türklerindir" sloganını benimseyen milliyetçiler yönetimdeydi. Misyonerler gelecekteki Fırsatların hatırı için Türklerin hakiyetinde bile kalmayı düşündüler. Gittikçe genişleyen Hristiyanlık faaliyetleri, Tettidkâr bir gücün dikkatli kıskacı arasında çalışmalarını sürdürüyordu Bu islami bir kıskac değil ateşli ve materyalist bir milliyetçilikti Aynı güç islâmda ağır darbeler vuruyordu. Ancak halkın tepkisi dini duygularından geliyordu. Halk geçmişin mirasını korumak istiyor, müs-

lûmen olarak kalmanın Türk olarak kalmanında en önemli şartı olduğuna inanıyordu. Türk yönetimi Amerikalı misyonerleri islâmı zayıflatmakla değil, milliyetçilik hareketine darbe vurmakla suçluyordu.¹⁷⁷ Amerikalı misyonerler bu şartlarda faaliyetlerini 1928'lere kadar sürdürdüler Ancak 1928 başlarında ortaya çıkan Bursa olayı Amerikan misyonerliğini yeniden gündeme getirmişti. Üzerinde ileride daha önemle duracağımız bu olay Lozan sonrası Türkler üzerinde yeni aktiviteler meydana getirecek bir yol arayan ve Kızıl Çin'den kovulunca tüm ağırlıklarını yakın doğuya veren Amerikalı misyonerleri çok zor bir durumda bırakmıştı. Türk aydınları hükümeti Amerikan kültür emperyalizmine karşı uyardılar. Grabill'e göre Mustafa Kemal'in islami hususlardaki sınırlamalarına kızan Türklerin sulu bir protestan aktivitesine tolerans göstermesi düşünülemezdi. Bu yüzden "İsimsiz Hristiyanlık" propoğandası yapan Bursa Koleji 1918 şubatında kapatıldı¹⁷⁸ Ancak Amerikanında müdahalesiyle Amerikalı misyonerlerin faaliyetlerini engellemedi. Amerikan Board 1928 sonlarında gelecekte meydana gelebilecek geniş imkânlar ve muhtemel bir başarı ümid için resmi emirlere uymayı ve hükümetle samî ilişki içinde olmayı tercih ediyordu. 7 Merkez'de genellikle eğitim ve sağlığa yönelik olarak çalışan 60 Amerikalı misyoner bulunmaktaydı. 1928'deki ekonomik sıkıntı bütün misyonerleri Amerikan board çatısı altında toplamıştı. Misyonerler gayelerini değiştirmemekle

177. Addison, Age, s.106-107

178. Grabill, Age, s.295

beraber, metodlarını değiştirmişler, bu da onların Türk toplumuyla daha çok kaynaşmasına sebep olmuştu. Misyonerler kendi aralarında vazife taksimiyle her bir grup bir sosyal fonksiyonu üstlenmişti. Bur grup spora ilgi göstererek oyun salonları kurar, spor dergileri çıkarır ve basketboll, futbol, voleybol, pinpon vb oyun çeşitlerinin Türkiyede yaygınlaşmasına çalışırken bir başka grub okuma odaları vasıtasıyla misyonerlerle yayınlanan İngilizce hikâye, roman ve araştırma kitaplarının geniş bir muhitte okunmasını sağlıyorlardı. Mesele Walece'nin "Ben Hur"u ve Axling'in "Life of Kagame"sı bunların en meşhuruydu. Bu sırada Mc-Callum'un modern Türkçe İncil tercümeleride yavaş,yavaş gençlere dağıtılıyordu. Bir başka grup ise 4500 kişiye bir doktor ve 45.000 kişiye bir hastanın düştüğü genç Türkiyeden sağlıkla ilgili çalışmalar yapıyorlar ve bedava tedavilerle yeni savaştan çıkmış fakir ihsanımızın gönlünü kazanıyorlardı. Şüphesizki en başarılı grup okullarla ilgilenenlerdi.

Bu sırada sayısı 6'ya kadar inen Amerikan okulları herkesin arzu edipte birer müessese haline gelmişler,¹⁷⁹ buradan yetişenler bilhassa imar-iskan, teknoloji,eğitim-öğretim ve diploması gibi sahelerinde Türkiyenin en üst makamlarına çıkmışlardı.¹⁸⁰ Buna ABD dışişleri bakanlığının 1919'dan beri Ortadoğu petrollerine kanma ve başta chester projesi olmak üzere Türkiye'den bazı ekonomik imtiyazlar koparma çabasında

179. Addison, Age, s.106-120

180. Grabill, Age, s.296-306

başarılı olduğunu da ilâve edersek,¹⁸¹ Amerikan misyonerlerinin 1820'de başlayan "Hristiyanlığı yayma" teşebbüsünün Amerikan Emperyalizminin Ortadoğuya gelmesini sağlayarak yeni bir sayfaya girdiğini söyleyebiliriz.

181. Grabill, Age, s.264-265

III. BÖLÜM: GENEL FAALİYETLER

1. BASIN-YAYIN FAALİYETLERİ

Şüphesizki basın-yayın faaliyetlerinin en önemli aracı matbaalardır. Yakın doğudaki toplumları canlandırmak ve haberleşmede sağladığı kolaylıklar sebebiyle misyonerlere hiç bir teknik araç matbaa kadar yardım etmemiştir. Çünkü basılı yayın çoğaldıkça okuma isteği kuvvetlenmiş ve fertler yerine kitlelere yönelik eğitim ve dolayısıyla hristiyanlaştırma faaliyeti başlamıştır. Amerikalılarca yakındoğuda ilk matbaa 1822 de Malta'da açılmıştır. 1834 den sonra ise Beyrut, İzmir, İstanbul, Urmiye¹, Samakov ve Antep matbaaları faaliyete geçti. Bu matbaalar ve faaliyetleri üzerinde sırayla kısaca durmak istiyoruz.

1- Malta Matbaası:

Amerikalılarca ilk matbaa 1822 de Malta'da kolay bir basımla başlamıştır. Burada İngiliz CMS misyonerlik teşkilatı merkezinde faaliyetlerini sürdüren matbaa² 1822 - 1834 arası 21 milyon sayfalık binlerce İncil ve Propoganda kitapçığı bastırdı. Amerikan Board kontrolündeki bu matbaa 1834 de buradan Beyrut, İzmir ve Urmiye'ye nakledildi.³

2- Beyrut Matbaası:

1834 de Malta matbaası Arapça kısmı Malta'ya taşınmıştır. Beyrut matbaası 1834 - 1848 arası beşta İncil, 7

1. Græbill, A.ge, s. 20

2. Kırşehirlioglu E. Age, s.

3. Græbill, Age, s. 20

milyon sayfalık 50 den fazla kitap bastı. Misyonerler bu Arapça kitapları Halep'e kadar uzanan seyahatlerle kapı kapı dolaşarak dağıtıyorlardı⁴ 1834 de Amerikalı misyonerler Beyrut matbaası ile çok öğünmekte ve Osmanlı İmparatorluğundaki en güçlü matbaayı kurduklarını iddia etmekte idiler.⁵ Gerçektende batılılaşma arzusu, yabancı öğretime ilgi ve misyoner akınlarının kuvvetlenmesine paralel olarak Beyrut Amerikan matbaasında faaliyetlerini büyütmüştü. Amerikan Board dışında Amerikan İncil Cemiyetinde de maddi yardımlar alan matbaa, 1905 lerde doğunun en güçlü misyon ajanslarından biri olarak 47 milyon sayfalık Arapça İncil basmıştı.⁶ İngiliz misyoner Gairdner onun önemini vurgulamak için 1909 larda "Beyrut Amerikan matbaası bütün doğudaki misyonerlik vasıtalarının en önemlisidir" demekten kendini alamıyordu.⁷

3- İzmir Matbaası:

1834 de faaliyete geçmiş bir süre Ermeni harfli Türkçe basım yaptıktan sonra İstanbul'a taşınmıştı.⁸

4- İstanbul Matbaası:

1834 sonrası İzmir'deki matbaa İstanbul'a taşındı. Burada Ermeni harfli Türkçe, Türkçe ve İngilizce basın faaliyetlerine devam etti.⁹

5- Antep Matbaası:

Antep matbaasında 1834 den sonra İzmir'den nakledilen

4. Addison, Age, s. 116

5. Grabill, Age, s. 20

6. Addison, Age, s. 123

7. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 285

8. Addison, Age, s. 82, Grabill, Age, s. 20

9. Grabill, Age, s. 20

aletlerle kurulmuştur. 12 yıllık ilk faaliyet döneminde 40 bin adet Ermeni harfli Türkçe incil basmışlar ve 1915'e kadar Antepin tek matbaası olarak kalmış, birçok gazete kitap ve dergi basılmıştı. Antep matbaası Ermeni harfli Türkçe, İngilizce ve Ermenice basım yapmıştı.¹⁰

6- Samakov Matbaası:

1858 de Bulgaristan'ın Samakov şehrinde faaliyete geçen Amerikan Board tarafından kurulan bu matbaada Bulgarca incil¹¹ ve yeni Bulgarca kitapların %75'i bastırıldı.¹²

7- Urmiye Matbaası:

1834 de kurulan Urmiye matbaası İran'da olmakla birlikte Türk topraklarına da yönelik faaliyetlerde bulunmuş, Nestûri lehçesiyle Süryanice incil ve dini kitaplar yayınlanmıştı.¹³

Bunların dışında Haçin'de de benzeri bir matbaa kurma teşebbüsü olmuştur. Ancak bu iş için Haçin'e matbaa götüren bir Amerikalı misyoner yakalanarak tutuklanmıştı.

5 Aralık 1892 tarihli bir irade de II. Abdülhamit "Din hürriyeti olmakla beraber bu tür faaliyetlere göz yumulamayacağı ve suçluların sınırdışı edilmelerini emretmişti.¹⁴

II. Abdülhamit, bu tür matbaaların dini yönden zararlarını hesaba katarak 1895 de misyonerlerin matbaa makinesi ithallerini yasaklamıştı.¹⁵ Buna rağmen Amerikan misyoner-

10. Barlas, H. Ugurol Age, s. 18

11. Grabill Age, s. 19

12. Grabill, Age, s. 54

13. Grabill, Age, s. 20 - 22

14. Kırşehirlioğlu, E. Age, s. 143

15. Grabill, Age, s. 46

lerinin basın evleri ve tesirleri varlığını 1930 lara kadar sürdürdü. Amerikalı araştırmacı Grebill, Amerikalı misyonerlerin matbaacılık çalışmasıyla ne yapmak istediklerini ve Türk basın hayatında ne gibi izler bıraktıklarını şöyle anlatır: "Luther'cilerin Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerikada Protestanlığı hakim kılabilmek için uyguladığı matbaa tekniğini Amerikalı misyonerler de Türkiye'de uyguladılar. Protestanlar Yakındoğuda Amerikan kitap kültürünü ve incilin günlük hayatta da kullanılabileceğini kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Tarihçi Daniel J. Boortin'in de belirttiği gibi Amerikan sömürgeciliği iliaç ve Beowulf gibi klasik eserlerin basımıyla başlamadı. Yüksek teknolojileri olmasaydı Protestanlar eski doğu kiliselerine saldırdı. Basın yayın faaliyetleri Amerikadaki misyonerlerin Ermeni ve Araplar arasındaki en kuvvetli araçları oldu. Amerikalılar kendi inandıkları Allah kavramını ve kitabı Mukaddesin kutsal ruhunu telkinde batı teknolojisini ve dil hususundaki tecrübelerin hissedilecek şekilde kullandılar. Bir Amerikalı misyoner "Kağıdın dünyanın ışığı olabileceğini söylüyordu" Amerikalı misyonerlerin azınlıklar tarafından yönetilen bir kaç düzine yayınevi ile birlikte "Gutenberg devri"ni Osmanlı İmparatorluğuna getirmekte çok önemli rolleri vardı. Türkler ise ancak I. Dünya savaşından sonra Türk yayıncılar sahip olabildiler."¹⁶ Amerikalı misyonerlerin yayınlarını üç grupta toplamak mümkün.

1. İNCİL YAYINI:

Amerikan Board raporlarına göre "Misyonerliğin ilk

16. Grebill, Age. s. 22

adımı İncil'in halkın anlayacağı dile çevrilmesidir."¹⁷ Bu talimat doğrultusunda Amerikalı misyonerlerde İncili tercüme çalışmalarıyla işe başladılar. İncil, daha 1800 lü yıllarda İngiliz misyoneri Henry Marty (öl. 1812) tarafından Hintçe, Farsça ve klasik Ermenice tercüme edilmişti.¹⁸ XVII. yüzyıl dan beride batıda Arapça tercümeleri yayınlanıyordu.¹⁹ Ancak ilk sistemli tercümelerin Amerikalı misyonerlerce yapıldığı ve basıldığını söyleyebiliriz. İncil 1850 de Robert kolleji öğretmeni Dr. Schaufor tarafından Osmanlı Türkçesine 1823 - 1863 de Dr. William Goodell tarafından Ermeni harfli Türkçeye 1847 - 1865 de Eli Smith ve Cornelius Van Dyck tarafından modern Arapçaya²² 1946 da Justin Perkins tarafından Nesturi diline²³ 1830 - 1901 arası Elias Riggs tarafından Bulgarca, modern Ermenice ve modern Türkçeye çevrilmişti.²⁴ Bu tercümelerin yapılmasında Ermeniler, Robert Kolejin Türk öğrencileri, Hristiyan Araplar ve Bulgar papazlar yardımcı olmuştu. Arapça İnciller Beyrut, Osmanlıca, Ermenice ve İngilizce İnciller İzmir, Antep ve İstanbul, Bulgarca inciller Samokov, Nestûrice İnciller ise Urmiye Amerikan matbaalarında basılıyordu. Daha önce de belirttiğimiz gibi sadece İstanbul'daki

17. Akgün Seçil, Agm, (ABCFM, Unit, V-VI 21,) Reel: 669

18. Khatib, Age, s. 24

19. Grabill, Age, s. 20

20. Akgün Seçil, Agm, Kırşehirlioğlu, Age, s. 50 - 51

21. Addison, Age, s. 82-83, Akgün Seçil, Agm. Kurat, Age, S. 51

22. Addison, Age, s. 115, Grabill, Age, s. 21-22

23. Grabill, Age, s.22

24. Addison, Age, s. 82-83, Grabill, Age, s.21

Amerikan İncil kitabevi 1893'e kadar 3 milyon adet İncil bastırarak dağıtmıştı.²⁵ Beyrut basımevinde ise yalnız 1906 yılında 46 milyon Arapça İncil basılmıştı.²⁶ Basılan İnciller Beyrut, İstanbul, İzmir, Antep, Urmiye ve Samakov basım merkezleri dışında kahire²⁷ ve Aden İncil merkezleri vasıtasıyla dağıtılıyordu. Amerikan İncil cemiyetinin 1886 yıllık raporunda Aden'de İbrihim Mesih yönetiminde faaliyete geçen İncil merkezinin çeşitli Arap lehçesinde İncilleri en ücra köşelere bile dağıttığı yazılıyordu.²⁸ 1906 Kahire kongresinin en önemli konularından biride İncilin tercüme yayın ve dağıtımını çalışmalarıydı. Rahib Harik "İncilin ve misyonerlik kitaplarının Türkçeye çevrilmesinde kuşkusuz bir çok menfaat mülhaza edilmişti. Müslümanlar bunu satın alarak okur okumaz zihinlerindeki eski vehimler dağılmış bulunmaktadır" derken, Rahib Anatolikos "Mukaddes kitabın Türkçe tercümeleri çok yayılmıştır. Binlerce nüshası satılmaktadır" diyordu. Amerikalı misyoner Samuel Zwemer ise bu gibi çabaları takdir ederek "Mukaddes kitabı müslümanların diline çevirerek yaymak gerekir, çünkü bu bir Hristiyanın en önemli görevidir" demektedir. tereddüt etmeyecekti. Amerikalı Fleeming ise kongre sonrası tutanaklara dayanarak "İncilin İslâmi dil ve lehçelerin çoğunu tercüme edildiğini" belirtiyordu. Bu tercüme İnciller ise İslâm aleminin her yanında serbestçe satılabiliyordu. Harik ve

25. Şimşir Bilal, N. Agm.

26. Khatib Age, s. 43

27. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 285

28. Ali Rıza Seyfi "Bir ibreti muhibbe II" S.R.C. VIII Adet : 184 - 2, s. 21

Anatolikos Osmanlı ülkelerinde İncilin serbestçe dağıtılabilildiğini anlatırken Zwemer Mısır'da köylere kadar kitapçıların İncil götürdüğünü ileri sürüyordu. Hwarri Hindistan'da Farsça ve Urduca İncillerin dağıtıldığını anlatırken William Gifford Balkrof Arap yarımadasında her yıl binlerce nüsha İncil dağıtıldığını anlatıyordu. San Kler Tisdal ise İran kapılarının her ülkeden daha çok İncilin yayılmasına açık olduğunu belirtiyordu.²⁹ Bütün bunlara rağmen İslâm aleminin kapıları 1908 II. Meşrutiyet sonrasına kadar İncil yayın ve dağıtımını açılmamıştı. 1911 Laknaw kongresinde Stewort Crowford "İslam ülkelerinin siyasi İnkılaplarla İncil gaye ve temayüllerine doğru ilerlediğinden" bahsederken Truebridge inkılap öncesi ile sonrasının konumuz açısından bir karşılaştırmasını yaparak inkılap öncesi çadde ve sokaklarda satışı yasaklanan İncilin her yerde serberstçe dağıtılabilildiğini anlatıyordu. Gin Von Mayer, Türkistan ve Sibiryada on Türk lehçesine çevrilen İnciller dağıtıldığını belirtirken³⁰ Addison ise II. Meşrutiyet sonrası ise İncil dağıtımının müslümanlarla temas imkanını kazandırdığını³¹ ileri sürer. Gerçekten de II. Meşrutiyet sonrası her yerde İncil bulmak mümkündü. Bir Sebilü'r-Reşat muhabiri 1916 da Lazkiyede Türkmenlerin evinde bile T Türkçe İnciller tespit ederken³² yine aynı derginin bir başka muhabiri İskenderünda kitapçılarda Ermenice, Türkçe ve Arapça İncillerin bulunduğunu yazıyordu.³³ Bütün bu ça-

29. Khatib, Age, s. 33 - 53

30. Khatib, Age, s. 92 - 101

31. Addison, Age, s. 95

32. SR. Adet - 281, s. 334 - 335

33. SR. Adet - 205, -23, s. 447, 20 Şubat 1320

balara rağmen Dr. Ernest W. Rigs 1923 Şubat'ında İncilin Türklere yeteri kadar takdim edilmediğinden şikayet edecekti.³⁴

2. DİNİ RİSALELER YAYINI:

Amerikalı misyonierlerin dini risalelerini iki grupta toplayabiliriz:

a) Hristiyanlık - İslâmiyet karşılaştırılması yapılarak İslâmın tahrif edildiği eserler: Bu tür yayınlar misyonierlerce çok eski devirlerden beri yapılmaktaydı. Protestan misyonierler bu tür yayınların sayısını daha da artırmışlar, 1906 Kahire kongresinde yapılan tespitleri gereği Kur'an şهادeti, Kindi risalesi, El-Hidaye ve Mizân'ül Hak gibi eserler basılmış ve dağıtılmıştı.³⁵

1911 Edinburg kongresinde ise bunların dışında İslâm Alemi, İslâm Dini, Müslüman Hemşirelerimiz, İslâmi Âdetler vb. Kitapların çok sayıda bastırılarak İslâm aleminin her tarafında dağıtıldığı açıklanmıştı. Çoğu mürted müslümanlarca kaleme alınan bu Arapça kitaplar³⁶ yanında, Türkçe bazı kitaplar da yazılmıştı. Emirhan adlı bir mürted 1909 larda misyonierlerin direktifiyle "Kitab-ı Mukaddesmi Tahrif edildi, Yoksa Kur'an mı?" adlı bir risale yazmıştı.³⁷ Bir başka Amerikan Board üyesi Ericsun da "Hutbeler" adlı ve Abdullah Hatib imzalı risaleler yazdı.³⁸ Daha çok II. Meşrutiyetin hür havasından istifadeyle yazılan ve dağıtı-

34. Addison Age, s. 106

35. Khatib, Age, s. 44

36. Khatib, Age, s. 83 - 84

37. SM C. I. Adet: 26 , s. 406 - 408

38. SR. C. IX, Adet: 251, s. 279 - 281

lan bu risalelere karşı en önemli tepki ülemadan ve onların yazı yazdığı basın organlarından gelmişti. Şeyhü'l - İslâm Musa Kazım efendi, Emirhanın menfur risalesine Sırat-ı Müstakim deki "Reddi Batıl" başlıklı seri makaleleriyle cevap verirken³⁹ Aksekili Ahmet Hamdi aynı derginin devamı olan Sebilür - Reşad'da Amerikalı misyonerlerin İslâm ile ilgili iftiralarını cevaplandırıyordu.⁴⁰ Misyoner Ericsun'a ise en güzel cevap yine Sebilür-Reşad'da Mahmut Esad efendi tarafından veriliyordu. Mahmut Esad efendi "Misyonerler II. Meşrutiyet sonrası Hristiyanlığa davete meydana müsaid bulmuş olmaları ki Hutbe adı altında yerden mantar biter gibi bir takım davetnameler dağıtmaya ve müslümanları Hristiyanlığa açıktan çağırmağa başlamışlardı" diyerek başladığı "Müdefaa-i Diniye: Hutbeler" başlıklı seri cevaplarında misyonerlerin İslâm ile ilgili her iddiasını temelinden çürütüyordu.⁴¹ Bu cevapların verildiği dönemde misyonerler yayın faaliyetlerini çok arttırmışlar, "Darü'l-Hilafe" başlıklı kitapları İslâm aleminin her tarafına dağıtarak Hilafetin merkezi İstanbul'da bile çok önemli bir varlıklarının olduğunu ispatlamaya çalışmışlardı. Ayrıca bu kitapların başta Medresetü'l-Vaizin" olmak üzere İstanbul ve taşradaki birçok medrese-yede gönderilmiş olması dikkati çekiyordu. Sebilür-Reşad ise bu seri cevapları risale-

39. SM. C. I. Adet- 26 s. 406 - 408

C. II. Adet - 33, s. 100-102, Adet, 34, s. 118-120

40. SR. C. IX, Adet - 221, s. 235-237, Adet - 223, s. 264-265
Adet-224, s. 280-281, Adet-225, s. 297 - 299

41. SR. C. X Adet - 244- s. 168-172 Adet-245, s. 174-179,
Adet-246:190-193, Adet: 206-209, Adet: 22-224, Adet:249:
238-239, Adet: 250:254-256, Adet: 251: 271-273, Adet:
252: 287-289, Adet 253: 309-311, Adet:257: 366-367

ler halinde bastırarak İslâm aleminin her yerinde bedava dağıtmış ve bu işin maddi külfetini müslümanlardan topladığı yardımla karşılamıştı. Sebilür-Reşadın Kur'an-ı Kerimin "size tecavüz edenlere sizde aynisiyle mukabelede bulunun" emrine uygun olarak açtığı bu mücadele⁴² günümüze kadar uzanan müsbet tesirleriyle cidden teşekkür ve takdire layıktı.

b) Hristiyanlığı anlatan eserler: Misyonerler "kendileri için en etkili vasıtaların birinde Hristiyanlığı ait kitapları müslümanlara iletmek" olduğuna inanıyorlardı.⁴³ Amerikalı misyonerler ilk faaliyet yıllarında tamamen misyonerliğe yönelik dini kitaplar basmakla işe başladılar.

10 dilde yayın yapan Amerikan Board en çok Arapça, Ermeni harfli Türkçe ve Bulgarca dini kitaplar bastı. Bu hususda Rumca, Türkçe, Ermenice, Süryanice, Arapça, İbranice, Bulgarca, Latince 700 den fazla propaganda broşür, makale ve ilâhi yazan ve yayınlayan Riggs "Dahi" denilebilecek kapasiteli büyük bir oryantalistti. O dehasını 1830-1901 arası Türk topraklarında ve misyonerliğin hizmetinde kullandı. Riggs, Eli smith , Van Dyck vb. misyonerlerin çalışmalarlarıyla Amerikalı misyonerler Ortadoğuda kısa sürede güçlü bir dini yayın şebekesi kurmuşlardı. Amerika ve İngiliz İncil Cemiyetlerinin de yardımıyla binlerce Hristiyanlık broşürü bastırılmış ve dağıtılmıştı.⁴⁴ 1893 de sadece İstanbul'da bunların adedi dört milyonu.⁴⁵ Bu kitaplar içinde Leigh Richmonduun Deiryun'un kızı⁴⁶ ve Harteg'in

42. SR. C.X, Aded:144, s.172 Aded:246 s. 204, Aded:250, s. 268 Aded:278, s. 285

43. M.Halidi- Ö.Ferruh, Age, s.280 (Enc. Of. Missions, s.600

44. Grabill, Age, s. 20-21, Addison Age, s. 84

45. Şimsir Bilal, N. Agm.

46. Grabill, Age, s. 21

"İman yenileme" adlı risaleleri oldukça yaygındı. Bunlar kitapçılara verildiği gibi İncil dağıtıcıları tarafından ev ev, kapı kapı dağıtılıyordu.⁴⁷ Amerikalı misyonerlerin İncil ve dini kitapları dağıtımını karşısında Osmanlı devleti de zaman zaman tedbirler almıştı. 1874'de Hristiyan dini kitaplarının Türkçe basım ve dağıtımını yasaklanmıştı.⁴⁸ Addison'a göre bundan sonra 1914'e kadar misyonerlerin her yayını sansür edilmişti.⁴⁹ Misyoner yayınlarına karşı en önemli mücadeleyi II. Abdulhamid yapmıştı. O 1882'de Encümeni Teftiş ve Muayene heyeti, 1896'da Tedkiki Müellefat komisyonu ve 1903'de ise Kütüb-i Tesniye ve Şer'îye Tedkik heyetleri"ni teşekkül ettirerek misyonerlerce yayınlanan zararlı kitapların Osmanlı ülkesinde basılmasına ve satılmasına büyük darbeler vurmuştu.⁵⁰ II. Meşrutiyet sonrası havanın biraz yumuşaması sebebiyle tekrar bu tür yayınlar ortalarında görülmeye başlamıştı. Bab-ı Meşihat'ın 22 Nisan 1915'de Dahiliye vekaletine gönderdiği ve oradanda Emniyet Umum müdürlüğüne gönderilen bir yazıda "Trabzondaki Amerikalı misyonerlerin Erzurum'da Türkçe "Mucizelere dair Hutbe" ve "Meryem Ana Makamına dair hutbe" adlı risaleleri dağıtıldığının tesbit edildiği belirtilerek İslâm itikadına aykırı ve Türkçe bu gibi eserlerin halk üzerinde menfi tesirler meydana getireceği için yasaklanmaları istenmişti.⁵¹

47. Romber, Lui, Gizli Notlar (Baskıya hazırlayan Niyazi Ahmet Benoglu) tercüman 1001 Temel Eser No:75, Tarih-siz Kervan yay. s. 88 - 89

48. Shaw, Stanford Y. Shaw Ezel Kural, Age, c.2, s. 200

49. Addison Age, s. 122

50. Kodaman Bayram, II. Abdülhamid devri Eğitim Sistemi s. 65 - 71

51. Albayrak Sadık, Şeriatın Laikliğe, İst. 1977, Sebil Yayınları, s. 68 - 75

3. GAZETE VE DERGİLER:

Amerikalı misyonerler Beyrut, Kahire, İstanbul, İzmir ve Antep'te kendi gayelerine uygun bazı periyodlarda çıkarmışlardır. Bizim tesbitlerimize göre;

a- Beyrutta: En Neşret'ül Usbuiyye (Haftalık yayın), The Middle East Form, El-Küllîye (Kolej) gazeteleri çıkıyordu. En-Neşretü'l - Usbuiyye II. Dünya savaşına kadar devam etmiş ve Amerikan misyonerlerince çıkarılan en önemli gazete idi.⁵² The Middle East Form ise Beyrut Amerikan koleji öğrencilerince çıkarılmakta olup Arap ırkçılığının yayın organı idi.⁵³ Kolej gazetesi ise 1888 de kısa bir kesinti geçirdikten sonra yayınına 1912 lerde bile devam etmişti. Bu Arapça gazete de 1912 de yayınlanan bir yazıda "bundan 90 sene sonra dünyada bir tek müslüman kalmayacak" deniliyordu.⁵⁴ Beyrutta Amerikalı misyonerlerce "Kavkab el-Subhel Munir" ve "En-Nuşer el Usbuiyye" adlı iki de dergi çıkarılıyordu.⁵⁵

b- Kahire: Kahirede ise Beyrut - Amerikan koleji öğrencileri tarafından Beyrutta 1877 de çıkarılmaya başlandıktan sonra Kahireye taşınmaya mecbur kalan 15 günlük el-Mukattaf çıkarılıyordu. Gazete 1889 dan itibaren İngilizler hesabına el-Mukattam adıyla günlük çıkmaya başlamıştı.⁵⁶ Bunun dışında Kahire de Beşair üs-Selâm (Selametın alâmetleri) ve Şarkü Garb (Doğu ve Batı) adlı iki haftalık dergi çıkarılıyorlardı.⁵⁷

52. M.Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 284
Maarif Salnamesi, Yıl: 1319, s. 495 - 496

53. Grabill, Age, s. 56

54. SM. C. IV Aded - 82, s. 73 - 74

55. Hartman M. Matbuat (Araplar)"IA,C.VII. s. 362-366

56. Hartman M. Agm.

57. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age. s. 283 - 284

c- İstanbul: İstanbul'da YMCA ve YWCA'nın yayın organı olarak 1921'de İngilizce olarak "Orient News" adlı bir gazete yayınlanmıştı.⁵⁸ Yine aynı teşkilatlarca 1922'de Selim Sırrı Tarcan tarafından çıkarılan "Spor Mecmuası" finanse edilmiş daha sonra taraflar anlaşamayarak iş mahkemeye intikal etmişti.⁵⁹

d- İzmir: Amerikalı misyonerler Yunan işgali döneminde kadınlara hitabeden "Yıldız" ve çocuklara hitab eden "Demet" adlı iki Türkçe gazete yayınlamışlardı.⁶⁰

e- Antep: Antep'de Amerikalılar Ermeni harfli Türkçe ve birbirlerinin devamı olan dört gazete çıkarmışlardı. 1872'de yayınlanmaya başlayan "Ayıntap" bir süre sonra Ermeni Harzetyan yönetimindeki "Avedaper"e dönüşmüştü. Onun 1896 kapanmasından sonra 1901'de "Kolej" yayınlanmaya başlamıştı, kolej'in üç yıl süren yayın hayatından sonra 1908'de Rehnüma yayınlanmaya başlamışsada bir yıl sonra oda kapanmıştı. Bunun üzerine 1909'da Avedaper yeniden yayınlanmaya başlamış ve bu yayın 1922'de Antep'in kurtuluşuna kadar sürmüştü.⁶¹

4. DİN DIŞI ESERLER (DERS KİTABI VE SÖZLÜKLER):

Amerikalı misyonerler dini eserler yanında gramer, dilbilgisi, matematik, Tıp, Ticaret, Edebiyat ve teknikle ilgili eserler ve çeşitli uzak doğu dillerinde sözlükler basılmıştır.⁶² Amerikan misyonerlerince yayınlanan edebi kitap ve sözlüklerden bazılarını sıralamakta fayda var:

58. SR. C. XX. Aded: 495, s. 7 - 8

59. BR. C. XXI, Aded: 525 - 526, s. 43 - 46

60. Christion Literatures in Muslim Lands, Newyork, 1923 s. 184

61. Barlas Uguroglu, Age, s. 60 - 61

62. Grabill, Age, s. 21

-F.F. Goodsell, Divanı Kadı Burhaneddin Ahmed, İstanbul, Matbaa-i Âmire

-Adam Olan Adam, İstanbul 1895, Bağdatlıyan Matbaası, Amerikan misyoner Şirketi Yay.

-Gerdyner, San Fasching (Bayram Gecesi) (Tercümesi: Belkıs Sami) İstanbul 1923, Agop Matyasyon Matbaası, Amerikan Misyoner Heyeti yay. 1 perdelik piyes.

-Gerdyner, Hız. Yusuf, Çaban - Köle, Hükümdar. Tevrat-tan Bir Facis-i İhtiras, (Tercüme: Belkıs Sami) İstanbul, 1923 Agop Matyasyon Matbaası, Amerikan Misyoner Heyeti yay. 4 Perdelik Piyes.

-Fred Field Goodshell, Inductive Turkish Lessons, İstanbul, 1927, Amerikalı ve İngilizlere Türkçe öğretmek için.

-V.H. Hagopian, Ottoman-Turkish Conversation Grammer, Heidelberg, 1907, (Hagopian, Merzifon Anadolu koleji filoloji hocasıydı.)⁶³

-Redhouse, Türkçe - İngilizce Lûgat, Bu lûgatta ilk defa Amerikan Board misyonerlik örgütünce yayınlanmış ve daha sonra müteaddid baskıları yapılmıştı.⁶⁴

63. Ersoylu Halil "Türk Dili üzerine Yazılmış İngilizce Gramerler" Türk Dünyası, C.II. sayı:10, s. 114 - 142.

64. Mardin Yuşuf "Tanımadığımız Redhouse" Yıllar boyu Tarih, Yıl: V, C. VIII, Sayı: 5, s. 26 - 27 Mayıs 1982.

2. SAĞLIK FAALİYETLERİ

"İnsanın olduğu yerde acı, acının olduğu yerde doktora ihtiyac, Doktora ihtiyacın olduğu yerde misyonerlik için uygun bir fırsat vardır."

Anna A. Milligan, Facts and Falsks in Our Fields, Philadelphia, 1921, s. 133.

Doktorluğa bir "Hristiyanlaşma Projesi" olarak bakan Amerikalı misyonerler⁶⁵ 1831'den itibaren Osmanlı topraklarına sağlık misyonerleri göndermeye başladılar. Misyonerlik hizmetlerinin Tıbbi misyonla desteklendiğinde daha güçlü olacağı düşüncesiyle 1835'de Dr. Ashabel Grant her misyon merkezini sağlık hizmetleriyle (imkanlarıyla) donatmakla vazifelendirildi. Bu sırada Türkiye'de yokluk ve yoksulluk sebebiyle sağlık hizmetlerinin yetersiz oluşu, bu hususta çalışanları "misyoner" bile olsa halkın göz bebeği durumuna getiriyordu. Gerek halkın ilgisi ve gerekse Amerikan Board'un "dini eğitimi ön planda tutan bir sağlık hizmeti" projesinin yadırganmaması sebebiyle kısa zamanda ülkenin her tarafında Amerikalı misyonerlerce sağlık projeleri yürütülmeye, hastane, poliklinik ve dispanserler açılmaya başlandı. Hemen hemen her misyoner merkezine bağlı bir sağlık ocağı kuruldu.⁶⁶

65. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 63.

66. Akgün Seçil, Ağm.

Amerikalı misyonerler ilk hastaneyi 1848'de Antep'te hizmete açtılar.⁶⁷ Dr. Henry West'in 1859 - 1876 arası Sivas'taki çalışmaları ise misyonerlik açısından oldukça başarılıydı. 1876'dan 1886'ya kadar geçen on yıl içinde hemen hemen bütün misyon merkezlerinde hastaneler kuruldu.⁶⁸ Amerikalılar Suriye ve Filistin'deki faaliyetlerinde de sağlık hizmetlerinden önemli derecede faydalandılar. 1875'den sonra Gazze, Nablus, Lazkiye, Trablus, Şam, Seyda, Şveyr, Maameltein ve Beyrut başta olmak üzere Suriye ve Filistin'in bir çok yerlerinde hastane ve sağlık merkezleri kurdular.⁶⁹ Burada bir çok misyoner "Doktorluk" mesleğini istismar ederek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Asa Dodge, Fores, Cornelius Van Dyck, George Bills, Charles Colhoun, Mary Eddi, Dr. Thomson⁷⁰ K. Van Dyck, ve Yohanne Wortabet bu hususta en canalcı örneklerdi.⁷¹ Arab yarımadasında Aden, Şeyh Osman, Bahreyn ve Basra'da⁷² Anadolu'da ise Antep, Kayseri, Talas, Bitlis, Mardin, Harput, Van, Merzifon, Adana, İstanbul ve Konya'da Amerikalılara ait hastaneler kurulmuştu.⁷³ Bu hastanelerden bilhassa Arabistan'da olanlarda çalışan bir çok diplomasız doktor (!) vardı. Osmanlı devleti bu durumun farkına vararak 1887'de Doktorluk belgelerinin İstanbul'da tasdikli olmasını istiyordu.⁷⁴

67. Barlas, H.Ugurol, Age, s. 9.

68. Addison, Age, s. 92.

69. M.Halidi Ö.Ferruh, Age, s.71-72 Ortaylı İlber, Ağm.

70. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 72.

71. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 128.

72. Khatib, Age, s. 51 - 53.

73. Ortaylı İlber Ağm. - Akgün Secil, Ağm.

74. Ali Rıza Seyfi "Biribret-i Muhibbe" S.R. C.VIII, Aded. 184 - 2, s. 26

Amerikalı misyonerler, sağlık misyonunu gezici sağlık ekipleri ve Tıp Fakülteleri ile de takviye ederek her insana yaklaşılabilmelerini sağlayacak büyük bir vasıta bulmuşlardı. Bu vasıtanın daha iyi kullanılması için misyonerler sürekli eğitiliyordu. Hemen hemen bütün misyonerlik kongrelerinde de bu vasıtaya geniş yer veriyorlardı. 1906 Kahire kongresinde Mister Harbır, Dr. Arahors, Dr. Tombani, Dr. Sempson ve Dr. Anna Weston tıbbi misyonerlik üzerinde durmuşlardı. Hepsi de hastaları Hristiyanlaşmada doktorluk ve hastanenin rolü üzerinde durmuşlar, Dr. Arahars 32 yıldır Trablusşam'da "Önce misyonerim, sonra doktor" duygusuyla çalıştığını belirtirken Dr. Sempson son dakikalarını yaşayan hastalarına bile Hristiyanlık telkin etmelerini savunmuştur.⁷⁵ 1911'de toplanan Edimborg Kongresinde ise Protestanların Tıbbi faaliyetlerinin 1902 - 1911 yıllarına ait karşılıklı istatistiği çıkarılmıştı.

Buna göre dünyada	1902	1911
Hastane	550	576
Eczane	1024	1077
Tıbbi Klinik	111	111
Hemşirecilik Okulu	92	98

Protestan misyonerlerce yönetilmekteydi.⁷⁶ Bu önemli faaliyetin Osmanlı ülkesine de yansımaması düşünülemezdi. Addison'un tesbitlerine göre 1914'lerde yalnız Anadolu'da 10 misyoner hastanesi faal olup, buralara yılda 1200 yerleşim

75. Khatib, Age, s. 34 - 35.

76. Khatib, Age, s. 59 - 60.

merkezinden 180.000 dolayında hasta tedavi olmaya geliyordu. Misyonerliğe karşı olanlar bile misyoner doktorlara ses çıkarmadıkları için bu dönem Türkiye'sinde Tıbbi misyon faaliyetleri engelsiz sürmekteydi.⁷⁷ Adana bölgesinde uzun süre misyonerlik yapan Miss Schaefer, kadın olması sebebiyle gördüğü ilgiyi anlatırken I. Dünya Savaşına kadar Adana Amerikan hastanesinde tedavi gören 500.000 hastanın 400.000 ninin Müslüman olduğunu anlatırken, Urfa, Antep ve Halfetiye bağlı 28 köyü tarayan Dr. Miss Webb Türkler tarafından çok iyi karşılandığını ve önerdiği tavsiyelere hemence uyulduğunu anlatıyordu.⁷⁸ Şüphesiz'ki Amerikan misyonerlerinin en önemli tıbbi misyon faaliyetleri Antep'teydi. Şehrin "Öksürük Deliği" adlı tepesinde 1848'de Amerikan Board mensubu Dr. Azaria Simith Tarafından bir hastane kuruldu. Dr. Azaria, Smith, Schneidır, Montgomery, Natin, Martin, Fraty, Pokter, Clark, Dolor, Merrill, Edwins John Ward, Carolin, Hamilton, Harris Grahom, Frederick Douglas, Sehpard, Neril Shepard, gibi birçok meşhur Amerikalı misyoner bu hastanede doktorluk yapmıştı. 1876 - 1889 arası Antep'de Tıp Fakültesine bağlı bir klinik olarak faaliyetini sürdüren hastane, 1886'da kadın doktorlar tarafından tedavi edilmek şartıyla kadın hastalara da kapısını açmıştı. 1882 - 1888 arası daha çok azınlıklara yönelik yoğun bir sağlık faaliyetinde bulunan hastanede 56.599 hasta tedavi edilmişti. 1889'da yeniden müstakil olan hastanenin başına gelen Dr. Frederick Douglas Shepard, at

77. Addison, Age, s., 92.

78. Akgün Seçil Ağm.

sırtında Türk köylerine kadar giderek çalışmaları genişletmiş bu yüzden ABD başkanı Taft'ın bir nişan bile almıştı.⁷⁹ Shepard bu dönemde hastanedeki hastalardan dörtte birinin, kendi tedavi ettiği 761 hastadan ise 501'in Türk olduğunu ileri sürmekteydi. Kilis ve Nizip bölgesinde uzun yıllar çalışan Dr. Throwbridge ise de sağlık taraması yaptığı 21 Türk köyünde, sağlığın ilk şartının temizlik olduğunu anlatarak pislik, chalet ve batıl inançları kırdığını, bebek banyosundan çocuk bakımına kadar bir çok şeyi halka telkin ettiğini ileri sürer.⁸⁰ Antep Amerikan hastanesi 1910'dan sonra ise hemen hemen tamamen azınlıkları tedavi etmeye başlamıştı. 1910 - 1915 arası hastanede tedavi gören 42.693 kişiden sadece 185'i Türktü. 1915'de zararlı faaliyetleri sebebiyle el konan hastane 1918'e kadar resmi Türk makamlarınca yönetildi. 1918'de Antep'in işgali ile hastanede yeniden Amerikanlara verildi. Hastanenin başına önce Dr. Dewey, 1919 Eylülünde ise Dr. Shepard'in Amerika'dan gelen oğlu Dr. Neril Shepard geçer. Dr. Neril Shepard, hemen Fransız işgal kuvvetleriyle işbirliği içinde hastaneyi Fransız ve Ermeniler tahsis eder. Hatta bununlada yetinmeyerek burayı Anteplilere karşı işgalci ve azınlıkların ateş üssü haline getirir. Binlerce Antep'li Türk buradan atılan top ve atılan makineli tüfek ateşiyle şehit olur. Shepard ve arkadaşları bizzat bu silahların başında Anteplileri arkadan vuruyorlardı. Kanlı

79. Barlas, Uğuroğlu, Age, s. 92.

80. Akgün Seçil, Ağm.

çarpişmalardan korkarak 26 Ağustos 1920'de Beyrut'a kaçan Shepard, Fransızların Şubat 1921'de Antep'i işgalleri ile geri dönerek hastaneyi devralır. Ancak Türkler Antep'i yeniden alınca Shepard'da Amerika'ya kaçar. Kısa bir süre faaliyetleri durdurulan hastane Cumhuriyetten sonra Dr. Carolin Hamilton tarafından yeniden açılır. Hastane 1948'lerde hala Boston'daki Amerikan Board merkezine bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmekteydi.⁸¹ Milli mücadele döneminde yalnız Antep'teki Amerikan hastanesi değil Anadolu'nun birçok yerindeki Amerikan hastanelerinde gayrı Türk unsurlarına hizmet etmişlerdi.⁸² Merzifon'daki Amerikan hastanesi müthiş bir Ermeni komitecisi olan Dr. Martin yönetiminde Milli Ermeni ve Pontus Rum idiallerine merkezlik yaparken⁸³ Amerikan yakın Doğu yardım heyetinin 1921'de İstanbul Boğazköy'de yaptırılan Göz hastaneside yalnız Rum ve Ermenilere hizmet veriyordu.⁸⁴ Osmanlı ülkesinde Amerikan misyonerlerine ikide Tıp Fakültesi kurulmuştu. Bunlar hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz.

1. Beyrut Tıp Fakültesi: 1866'da Beyrut İncil koleji bünyesinde kurulan okul, 1891'de 55 öğrencili "Şöhretli ve muntazam" bir Tıp mektebi olarak faaliyetini sürdürüyordu.⁸⁵ 1889'da Antep Tıp Fakültesini de bünyesine alan⁸⁶ oku-

81. Barlas, Uğuroğlu, Age, s. 31 - 40.

82. "Amerikan Misyonerleri" H. Milliye, 24 Haziran 1921

83. Pontus Meselesi, Kısım III. s. 1 - 9.

84. İkdâm, 22 Şubat 1921, No: 4603, s. 3.

85. Çetin Atila "II. Abdülhamid'e sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor" Türk Kültürü, Yıl - XXII, Sayı: 253, s. 44 - 52, Mayıs, 1984.

86. Barlas, Uğuroğlu, Age, s. 30.

lun 1901'de Amerikan elçiliği vasıtasıyla ikinci Abdülhamid'de ilettiği meşru olma arzusu, II. Abdülhamid tarafından 26 Haziran 1901'de reddedilmişti. II. Abdülhamid sebep olarak "yabancıların bu tür müesseselerinin zararlı ve devlet menfaatine aykırı faaliyetlerini" göstermekte ve bu tür müesseselere ruhsat verilmemesini, kendisinin de haberdâr edilmesini istemekteydi.⁸⁷

2. Antep Tıp Fakültesi: 1876'da Antep merkezi Türkiye koleji bünyesinde Dr. Trowbiritge Başkanlığında açıldı. 1878'de bazı Antepli Ermenilerin şikayeti üzerine bir kaç ay kapalı kaldıktan sonra Antepli Maarif Nazırı Münif Paşanın emri ile yeniden açıldı. 1880'de 21 kişilik ilk mezununu verdi. Bunların tamamı Ermeni olup 7'si Antepliydi. 1885'de 19, 1888'de 12 mezun veren okul Amerikan Hastanesini'de klinik olarak kullanıyordu. 1888'de Dr. Americu Fuller başa geçti. Bu dönemde okulun 5 Ermeni ve 5 Amerikalı öğretim üyesi vardı. Klinikte ise bir Ermeni ve 1 İngiliz Dr.'la, 4 Amerikalı misyoner Hemşire bulunmaktaydı. 1888'de Osmanlı hükümetinin de kontrolü sıklaştırmasıyla sadece Protestan Ermenileri okutabilen okul Amerika'dan her yıl para almakta, halktan da yardım toplamaktadır. 1896'da 50 mezun veren Antep Tıp Fakültesi 1899'da Beyrut'a taşınır. Okulda 23 yıllık öğretim süresince şu misyonerler öğretim üyeliği yapmışlardı: Dr. Henry Lee Norris (1874 - 1885), Dr. K.H. Sewny (1877 - 1899), Dr. Myron Y. Dawis (1880 - 1882), Dr. Cyrus

87. Kırşehirlilioğlu, E. Age, s. 153.

1. Steveyn (1880 - 1883), Dr. Frederik B. Sheperd (1880 - 1899), Dr. Fanny A. Sehpard (1880 - 1899), Carlis Pıkg (1887 - 1894), Dr. Roberd Y. Neal (1883 - 1884), Dr. Harris Graham (1885 - 1899), Dr. Carolin Hamilton (1885 - 1899), Ermenilerden ise Dr. Sumpet Caabrielyon (1878 - 1899), Dr. Nikos Sırkis (1883 - 1890), Muratyan Efendi 1884 - 1899), Dr. Agop Nazaryen (1885 - 1886), Dr. A.A. Altonyen (1884 - 1889) Antep Tıp Fakültesinde hocalık yapmışlardı. Ayrıca Fakülte bünyesinde Eczacılık ve Dişçilik bölümleride faaldı. 1870 - 1888 arası Eczacılık bölümünden 9, 1896 ise 38 Eczacı mezun oluyordu. Diş tabıblığı bölümünde 1896'da 29 öğrenci vardı. Bütün bunlar bölgenin yoğun bir sağlık misyonu faaliyeti olduğunu gösteriyordu.⁸⁸

OSMANLI ÜLKESİNDE SAĞLIK KURUMLARI

A) Hastane ve Sağlık Merkezleri:

1. Haçın	9. Van	17. Maamaltein	25. Urfa
2. Maraş	10. Sivas	18. Gazze	
3. Kayseri	11. Adana	19. Nablus	
4. Bitlis	12. İstanbul	20. Beyrut	
5. Konya	13. Lazkiye	21. Aden	
6. Mardin	14. Trablus-Şam	22. Şeyh Osman	
7. Harput	15. Sayda	23. Bahreyn	
8. Merzifon	16. Şeveyr	24. Basra	

a) Gedikpaşa

b) Boyacıköy

B) Tıp Fakültesi:

1. Beyrut	2. Antep	(89)
-----------	----------	------

88. Barlas Uğuroğlu, Age, s. 22 - 42.

89. - Listenin Hazırlanmasında

- M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 68 - 76.

- Barlas Uğuroğlu, Age, s. 18 - 44.

- Akgün Seçil, Ağm.

- Ortaylı İlber, Ağm.

3. YARDIM FAALİYETİ

Amerikalı misyonerler yardım fonu kurma alışkanlıkları 1894 - 1896 Ermeni olayları sonucu başlamıştı. Olaylar sonunda Anadolu'da dul, yetim ve yaralı olarak kalanlar başta olmak üzere tüm Ermenilere yardım elini uzatan Amerikalılar, misyoner Fredrick Greene başkanlığında milli Ermeni yardım Komitesini kurarlar. 1896'da Amerika Kızılhaçının da yardımıyla faaliyete geçen komite, Amerikan Board merkezleri ve Amerikan kolejleri vasıtasıyla 1915'e kadar Türkiye'de 1,5 milyon dolarlık yiyecek, giyecek ve ilaç dağıtmıştı. Komitenin yardım faaliyetlerine, misyonerlerle ABD büyükelçiliğini irtibatını sağlayan William Peet koordine etmişti.⁹⁰ Peet'in 1905 Adana olayları sonrası Sultan Mehmet Reşat himayesinde kurulan ilk yardım komitesinin başkanı olması ilginçtir.⁹¹ 1914'de Birinci Dünya savaşının getirdiği sıkıntılar misyonerleri yeni fonlar oluşturmaya sevk etmiştir. Ancak bu fonlarda ana gaye Hristiyan, Arap, Nesturi ve Ermenilere yardımdı bu gaye ile şu fonlar kurulmuştur:

1. Suriye - Filistin Yardım Fonu: Osmanlı yönetiminin savaş sebebiyle Suriye'de uyguladığı bazı kısıntılar sonucu başgösteren sıkıntıları izâle için 1915'te Presbiteryen Board Suriye sorumlusu Stanley White Ve Colombia Üniversitesi basın

90. Grabill, Age, s. 42.

91. Khatib, Age, s. 96.

yayın Fakültesi başkanı Talcot Williams tarafından kuruldu. Örgüt 1915 Temmuzuna kadar sadece Beyrut'ta 155.000 dolar yardım dağıttı.

2. İran Savaşı Yardımlaşma Fonu: Presbiteryen Board Başkanı Speer tarafından Nesturilere yardım için 1915 Martında kurulmuştur. Speer'in çabasıyla Temmuz 1915'e kadar Amerikan Kızılhaçı, Protestan kilisesi ve diğer kurumlardan binlerce dolar yardım toplanmıştı.

3. Dodge Yardım Komitesi: Amerikalı misyoner Çelik tüccarı Cleveland Dodge tarafından Beyaz Saray ve ABD Türkiye büyükelçisi Margenthau'nun arzusu ile 1915 sonlarında Suriye'ye yerleştirilen göçmen Ermenilere yardım için kurulmuştu. Komite, her ay Halep Amerikan konsoloslugu vasıtasıyla bölge Ermenilerine 150.000 dolar gönderiyordu.

4. Ermeni ve Suriyeliler İçin Amerikan Yardım Komitesi: 1915'te Amerikan Board Başkanı Barton başkanlığında kurulmuştur. Komite yakın Doğuda faaliyet gösteren çeşitli Amerikalı misyoner grupları temsilen 36, Katolik ve Yahudileri temsilen 4 kişi olmak toplam 40 üyeden oluşuyordu. Komitenin üyeleri arasında Stanley White (Presbiteryen Board Suriye sorumlusu), Arthur Curddis (C. Dodge'un iş ortağı ve Suriye Protestan koleji mütevilli heyeti üyesi), D.Sutuart Dodge (C. Dodge'un amcası ve Suriye Protestan koleji başkanı), John R. Moott (Amerikan Gönüllü genç misyonerlik Hareketi lideri) gibi meşhur birçok misyonerde vardı. Komite önce fon toplama işiyle meşgul oldu. 1915 - 1916'da Dodge'un zengin-

lerden topladığı dolarlar, Rockefellerlerin 300.000 dolarlık yardımı, Harvard Yale Futbol takımının 1916 yıllık hasılatı, The Christian Herald gazetesi ve Literarie Digest dergisinin yardımlarıyla 1917'de 2 milyon dolarlık bütçesi ile komite Amerika'nın en büyük yardım kuruluşu oldu. Bu sırada Osmanlı ülkesinde komiteyi ABD büyükelçisi Elkus, diplomat Lewis Heck ile William Peet, Caleb Gates, Luther Fewle ve Elizabet Hontington (Dodge'un kızı) temsil etmekteydi. İran'da ise ABD büyükelçisi J.L. Caldwell başkanlığında bir ekip kurulmuştu.⁹² 1917'de komitenin çok faal olduğu bir dönemdi. Bilhassa Ermeni meselesi üzerinde yoğun bir propaganda kampanyası yürüten komite âdeta "Ermeniler için Amerikan yardımını" sağlamak için kurulmuş bir teşkilat görüntüsü kazanmıştır. Ermeniler için eğlenceler ve kutlamalar düzenleniyor, senatörlere kitap ve mektuplar gönderiliyor, hatta Barto'nun direktifiyle Ermeni Arshag Schamavonian ACRNE'nin sözcüsü yapılıyordu. Birbiriyle sürekli rekabet eden Amerikan Board ile Presbiteryen Board'un bu hususda antlaşmaları dikkat çekiyordu.⁹³ 1917 başlarında ABD savaş fonundan birbuçuk milyon dolar alan örgüt, Başkan Barton'un çalışmaları ve tanıtıcı broşürlerle Amerika'da ve her yerde adından söz ettirmeye başladı. ACRNE için ABD başkanı Wilson'un yardım çağrısı yılın olayı olmuş bu çağrı ile başını Rabbi Stephan'ın çektiği bir yardım yarışı başlamıştı. 1917 sonlarında büyük bir yer kiralayan organizasyon, Nisan 1917'den Ekim 1918'e kadar

92. Grabill, Age, s. 68 - 78.

93. Grabill, Age, s. 93 - 103.

ayda yaklaşık yarım milyondan toplam 11 milyon dolar toplanmış ve adını "yakın doğu yardım komitesi" (ACRNE) olarak değiştirmişti. Başkanlığını James L. Barton muhasipliğini Crane ve sekreterliğini Charles Riggs'in yaptığı ACRNE' Dodge'nin Kızıl Haçdan aldığı 2 milyon dolarlık yardımla Filistin'de 1919'lara kadar süren bir çalışma yapmış, sekreter Riggsise 1918'de Qutlook, Moslem World ve Missonary Herald gibi dergiler yanında bazı mahalli gazetelerde çıkarmış, kilise, kolej ve diğer bazı kuruluşlarda "Hiristyan milliyetçiliği, Ermenistan ve Türkiye üzerine konferanslar vermiş ve bu sayede teşkilata birkaç yüzbin dolar toplamıştı.

Yakındoğuda ACRNE'in ilk büyük yardımları 1918'de ortaya çıkmaya başladı. Anadolu, Suriye ve kaskasyada yavaş yavaş ACRNE adı duyulmaya başladı. 1918 Haziranında 161 bin kişinin doyduğu pekçok aşevi çalıştıran ACRNE 3 yetimhane ve 1 hastaneyide yönetmekteydi. İzmir'de ise Amerikan Enternasyonel koleji başkanı Alekander Maclaclan ACRNE adını bazı yardım faaliyetlerinde bulunmuştu. Suriye'de 150 bin Ermeni mülteciye sürekli yardım eden ACRNE, Amerikalı Misyonerlere olan tepkilerini azaltmak için Katolik ve Ortadoks Suriyelilerede yardımda bulunmaktaydı. Suriye'deki faaliyetlerini, Halep ABD konsolosu J.B. Jackson ve Beyrut Protestan koleji başkanı Boyard Dodge yönetiminde sürdüren ACRNE, Kafkasya'daki faaliyetlerini ise Tiflis ABD konsolosu F. Willoughby Smith ve misyoner Ernest Yarrow'a emanet etmişti. Bu iki temsilci, 1917 Bolşevik ihtilali sonrası Kafkasya'ya gelen 300

bin göçmene 90 bin sığır ve su camızı başta olmak üzere birçok yiyecek ve giyecek dağıtmışlardı. Ancak ihtilalin gittikçe genişlemesi sebebiyle Smith ve Yorrow başta olmak üzere Amerikalıların -iki YMCA üyesi dışında- bölgeyi terketmeleri, bölgedeki ACRNE faaliyetlerininide durdurmuştu. Bu ACRNE'nin tamamen Türk topraklarına yönelmesi demekti. Bu çalışmaların verimli olması içinde sürekli Türk hükümetinin zulüm ve yetersiz olduğu yolunda propagandalar yapılıyordu. ACRNE başkanı Barton Mart 1918'de İngiliz yazar Bryce'e bu propagandaların çok etkili olduğunu ve Başkan Wilson'unda kendileriyle aynı düşüncede olduğunu yazıyordu.

ACRNE yöneticileri Yakındoğuda barışın ancak Amerikan'ın müdahalesiyle sağlanacağı inancıyla yakındoğudaki kampanyaları bu doğrultuda genişletmeyi ve geliştirmeyi düşünüyorlardı. Onlara göre ACRNE'nin bu amaçla yakındoğuda yeni bir sefere çıkmasının, "Şark meselesinin" çözümüne önemli katkıları olacaktı. Barton bu düşüncelerle Eylül 1918'de bir grup ACRNE yöneticisinin kendi başkanlığında yakındoğuya gideceklerini açıkladı. Wilson yönetimi, ACRNE'yi vargücüyle destekliyordu. Dodge 20 Kasım 1918'de başkan Wilson'dan "Anadolulu Hristiyanları yeniden canlandırmak" için ACRNE yöneticilerine izin alırken, ABD Yardım Dairesi başkanı Emest Hoover hareketten önce Barton'la görüşerek Fransa'daki ABD askerî depolarındaki 100 - 200 kamyonunu hibe etmiş ve "yardım hususunda sizinle aynı duyguları paylaşıyorum" demişti. ACRNE başkanı Barton'un başkanlığında, William Peet, George Washburn, Edward Moore, Arthur Curtiss James (Dodgeun ortağı ve

Suriye Protestan koleji başkan yardımcısı), J.H.T. Main (İowa Ginnel Koleji), Harold A. Hatch (İstanbul Kadınlar koleji mütevellisi) ve William Hall'den oluşan grup, 1919 başlarında William Peetin ABD yönetiminde bu ziyaret için temin ettiği bir gemi ile yola çıkmışlardı. Barton grubu önce Londra'ya vardı. Burada ABD dış işleri ve ACRNE himayesinde açık hava toplantılarıyla heyetin Ortadoğuya gidiş gayesi Barton tarafından İngilizlere anlatıldı. Heyet buradan Paris'e geçti. Her iki başkenttede sıcak bir ilgiyle karşılanan Barton ABD'den yardım için üç gemi tahsisatı aldığı açıklamıştı. İngiltere bu gemilerin Fransa'ya, Fransa ise Anadolu'ya ulaştırmakla vazifeliydiler.⁹⁴ Barton Paris'te ABD barış komisyonu delegeleri ve başkanın özel danışmanı House ile görüştü. Barton ve House ACRNE'nin yakınoğu meselesiyle alakalı görüşlerini gözden geçirdiler. Barton Houston, Ermeni mültecilerin yerlerine dönmesi için çalışılmasını ve onlara gönderilecek yardımı ulaştırabilecek yeni nakil yollarının bulunmasını istedi. Bu arada 1919 başlarında hedef kabul edilen 30 milyonluk yardımdan ancak 10 milyon toplanabilmişti. Bu yardımın çoğunuda ABD yardım komitesi başkanı Hoover'in verdiği eşyalar oluşturmaktaydı. Grup üyeleri Şubat 1919 başlarında -Arthur James- haricinde İstanbul'a doğru yola çıktı. House Barto'nun Paris Barış kongresine Türkiye gezisiyle ilgili bilgi vermesini istiyordu. Barton bunu memnuniyetle kabul ederek "Türklerin durumunu biliyorum, eğer size herhangi bir yardımımız dokunacaksa ACERNE'nin her üyesi gibi bende emrinizdeyim" diyordu. Barton, ken-

disine verilen vazifeyle alakalı olarak "House'un kararı benim Türkiye'ye gitmem ve Paris'le teması kesmememdi." der. Barton ve arkadaşları Anadolu'ya gelirken, James Paris'te irtibatçı olarak kalmış ve yardımların Fransa üzerinde Türkiye'ye nakli işini üstlenmişti. Barton Komisyonuna, Fransızlar ve İtalyanlarda yardım etmişti. Ancak en çok yardımı Amerikalılar yapmıştı. ABD yardım dairesi başkanı Hoover ACRNE çalışmalarına katılmak ve özellikle Kafkasya'da yeniden faaliyete geçmek için bir temsilciyi Anadolu'ya gönderdi. Bu temsilci ACRNE'ye her ay 5 bin ton hububat teslim ediyordu. Bu hububat ise özellikle Gregoriyen Ermenilere veriliyor ve onlar arasında Amerikan Boardın tanınmasına ve sevilmesine neden oluyordu. Barton ve arkadaşları İstanbul'a geldikten birkaç gün sonra, Amerika'dan yardım malzemeleri yüklenererek yola çıkarılan Mercirius gemisi İstanbul'a geldi. 12 Şubat 1919'da İstanbul'a gelen gemide 2 bin ton un, 2500 paket konserve, 500 paket süt tozu 18 kamyon, 20 ambulans, 500 dikiş makinası, 200 gaz sobası, 1.750.000 yard kumaş 50 bin battaniye 800 hastane sedyesi 26 paket yara fitili, 78 röntgen makinası ve 200 ton kömür olmak üzere 1 milyon dolarlık yardım malzemesi bulunmaktaydı. Bu malzemeler İstanbul'da Bağdat demiryolu istasyonu yanındaki Robert kolej ve İstanbul Kadınlar kolejine ait dükkanlarda depolandı. Barton, J. H.T. Main yönetiminde Şubat 1919'da Karadeniz üzerinde Kafkasya'ya 5 bin tondan fazla un, bin paket süt tozu, 1 hastane ünitesi, 5 bin çift ayakkabı, 500 dikiş makinası vb. eşyalar gönderdi. Main "Batumi'ye vardığım gün sokaklarda toplan-

mış 102 ceset gördüm" diyecekti. Bolşevik hükümette açlık tehlikesi sebebiyle bu yardımları normal karşılamaya başlamıştı. Main ABD Tiflis konsolosu ve İstanbul büyükelçisininde onayladığı bir raporunda "Hükümetimiz bu cefalı insanlara yardımı daha ne kadar erteleyecek? Politik menfaatlarına bu dünya felaketlerine ilgisiz kalarak nasıl ulaşacak" demektedir. Bu raporun bir çok Amerikan dergi ve gazetelerinde de yayınlanması, Amerikan kamuoyunu harekete geçirmişti. Gregoriyen, Ermeniler ve Erivan cumhuriyeti tarafından da desteklenen Main Batum, Tiflis ve Erivan'da istasyonlar kurdu ve sürekli ACRNE merkezine "gidin, kadınların atların derilerinden bile etleri demirle, tırnaklarıyla sıyırdıklarını görün, haftada 10 bin kişi ölecek. Allah aşkına çabuk olun" mesajları yolluyordu. Onun Mayıs 1919'da Amerika'ya dönmesi ile yerine daha önce faaliyet gösteren misyoner Ernest Yarrow tayin edilecekti.

Yakındoğuda bu çalışmalar sürerken 1919 Şubatı ortalarında Amerikan Pensacola ve Leviathan gemileri milyonlarca dolarlık eşya ile İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı. 16 Şubat 1919'de Newyork'dan hareket eden Leviathan gemisinde yardım malzemeleri dışında misyoner Charles Riggs başkanlığında 240 misyoner ve yardım personeli, 30 doktor ve 60 hemşire bulunmaktaydı. Fransa'da karaya çıkan grup Brestel'den Marsilya'ya ABD ordusunun bir treni Marsilya'dan İstanbul'a ise bir İngiliz gemisiyle 1919 Martı başlarında ulaştı. Yeni bir düzenleme ile Barton'a mali işlerden sorumlu olarak Charles Riggs'in personel işlerinden sorumlu olarak Anadolu kole-

ji müdürü George Whitein yardımcı olması kararlaştırıldı. 4 Mart 1919'da ise ACRNE yöneticileri trenle veya ABD destroyerleriyle Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerine dağılmaya başlamamışlardı. George Washburn Konya'ya, Harold Hatch Samsun'a Stanley White ve Aron Teitlebau Suriye ve Filistin'e diğer bazı misyonerler ise Adana, İzmir ve Bursa'ya gönderilmişlerdi. Barton ise Robert koleji müdürü Caleb Gates ve oğlu Moore ile birlikte ve onlar tarafından ayarlanan bir trenle Antep ve Urfa yada uğrayarak Halepe ulaşmıştı. Barton arkadaşlarını burada bırakarak Kahire'de İngiliz General Alleby'i "Anadolu'yu dolaşabilmek ve Ermenilerin durumunu inceleyebilmek "için kendilerine askeri birlik vermeye ikna etmeye çalıştı fakat başarısız olarak Halep'e döndü. Gates ve oğlu İstanbul'a dönerken, Barton ve arkadaşları müttefik koruması olmaksızın Nisan ve Mayıs 1919'da Mardin'den arabalarla doğu Anadolu'ya doğru hareket ettiler. Savaştan beri bölgeye gelen ilk Batılı ziyaretçiler olan grup üyeleri harab olan ve zarara uğrayan merkezlerini yeniden canlandırdılar. ACRNE için binalar yaptılar ve okulları yeniden açtılar. Barton, Anadolu'daki gezisini Mayıs 1919 sonlarında Samsun'da tamamlayarak İstanbul'a döndü. 5 bin milden fazla yol kateden Barton, Boston'a gönderdiği raporunda "her gittiğimiz yerde Ermeni meselesiyle ilgilendik" diyordu. Barton Paris'teki temsilcisi Arthur James'e gönderdiği mektupta ABD yönetiminin yakındoğuyu Amerikan mandasına hazırlamak için kendilerini daha çok desteklemesi için girişim-

lerde bulunmasını istedi. ABD yönetimide buna hazırdı. ABD dışişleri uzmanları Barton ve arkadaşlarına yakınoğuda ABD'nin öncüsü olarak görüyorlardı. ABD yönetimi, ACRNE'ye yardım için Davids Arnold yönetimindeki askerî personeli Barton'un emrine verdi. İstanbul'daki ABD temsilcisi Amiral Mark Bristol ve Porte'deki ABD donanmasında Barton'a her türlü yardımda bulunuyordu. 28 Ocak 1919'da İstanbul'a gelen ve Ağustos 1919'da tamamen ABD Türkiye temsilcisi olan Bristol ACRNE mensuplarıyla günlük görüşüyor, Amerikalı eğitimcileri sıklık evlerinde ziyaret ederek ve Amerikan okullarının durumuyla yakından ilgilenerek misyonerlerle münasebetlerini gittikçe sıklaştırıyordu. J.H.T. Main yönetimindeki ACRNE grubunun 1919 Şubatı sonlarında Kafkasya'ya geçmelerini temin eden Bristol, hafta sonlarında ise şeref başkanı olduğu İstanbul Amerikan Kadınlar Kolejinde geçiriyordu.⁹⁵ Bristol'un 17 Nisan 1919 akşamı Hürriyet ve itilafçı Filizof Rıza Tevfik'in şerefine verdiği yemeğe ACRNE mensupları ve Robert Kolej Müdürü Gates ile birlikte gittiğini ileri gazetesinden okuyoruz.⁹⁶

ACRNE'nin il 1919 yılındaki bu faaliyetleri, her tarafı kasıp kavuran açlık ve sefalet sebebiyle İstanbul basını tarafından çok olumlu karşılanmıştı. Celal Nuri'nin çıkardığı İleri gazetesi 23 Şubatta "Amerika'dan İstanbul'a yakında 200.000 çuval un geliyor." 29 Martta "Amerika'dan dün şehrimize külliyatlı miktarda gaz yağı" geldi gibi başlıklarla

95. Grabill, Age, s. 164 - 169.

96. İleri, 19 Nisan 1919.

ACRNE faaliyetlerini insani açıdan değerlendirirken, 24 Nisanda "Cihan Mukadderatı ve Amerika" başlıklı bir yorumda, dünyanın ve Türkiye'nin geleceğini Amerika'nın tayin edeceği iddia ediliyordu.⁹⁷ Tasvir-i Efkar gazetesi sık sık "Amerikan yardım Teşkilatının Çalışmaları" yada "Amerikan Yardımı" başlığıyla bu yardımları tasvib ederken⁹⁸ Sabah, Akşam, Hadisat ve Yeni Gün gazeteleri ile Karagöz Dergisinde yayınlarıyla ona katılıyorlardı. Sabah, ACRNE'nin İzmir, Burdur ve Isparta'daki yardım faaliyetlerine dikkati çekerken⁹⁹ Akşam Anadolu'ya Amerikan yardımını sevinçle kabul ediyor.¹⁰⁰ Hadisat ise "Amerikalıların İstanbul'un doyurulması, bilhassa ekmek derdiyle kendilerine has bir ciddiyetle meşgul olduklarını" yazıyordu.¹⁰¹ Karagöz Dergisi "Amerikan ununu" konu alan fıkralar neşrediyor, yağma Hasan'ın yada Sam Amcanın böreği olarak adlandırdığı somunların beş senedir İstanbulluların yüzünü güldüren tek şey olduğunu ileri sürerken¹⁰² Yenigün gazetesinin sahibi Yunus Nadi 8 Mart 1919'da "Hükümet Amerikan Yardım Komitesinin Anadolu gezisinden faydalanma fırsatı kaçırmamalı" diyordu.¹⁰³ 26 Haziranda İn-

97. İleri, 23 Şubat, 29 Mart ve 24 Nisan 1919.

98. "Amerika'dan üç Vapın Un geldi." Tasvir-i Efkar 26 Şubat 1919, "Amerikan Yardım Kurullarının Çalışması" Tasvir-i Efkar, 23 Nisan 1919.
"Amerikan Yardımları" Tasvir-i Efkar, 29 Ağustos 1919
"Amerikan Yardım Teşkilatının Çalışmaları." Tasvir-i Efkar, 16 Kasım 1919.

99. Sabah, 9 Mayıs 1919.

100. "Amerikan'ın Anadolu'ya Yardımı" Akşam, 29 Mayıs 1919.

101. Hadisat, 3 Mart 1919.

102. Karagöz, 5 Mart 1919, 15 Mart 1919, 19 Mart 1919 Sayıları.

103. Yunus Nadi, Yenigün, 8 Mart 1919.

giliz Türkiye Yüksek Komiseri Calthorpe' İngiliz Dışişleri Bakanlığına "Amerikan yardım grubları Anadolu'da, ticareti ellerine geçirmek için çalışmaya başladılar" derken¹⁰⁴ İkdâm gazetesinde okunan bir habere göre 19 Temmuz 1919'da "Amerikan yardım kurulu Başkanı Barton Sultan Vahdettin tarafından kabul edilmişti."¹⁰⁵

Barton 1920'de Anadolu'dan Amerika'ya döndükten sonra yardım fikrini daha da canlandırmaya ve boyutunu genişletmeye çalıştı. Barton'un çabalarıyla ABD Kongresi Erivan Cumhuriyetine 35.000 ton un (5.000.000 dolar değerinde) yardım yapılmasını kararlaştırdı. Bunun dışında ACRNE'de yardım faaliyetlerini hızlandırmıştı. 1920'de yakınoğuda 400 ACRNE memuru, 20 dullar evi ve 200 yetimhaneyi yönetiyordu. Beyrut, Maraş, İstanbul ve Kafkasya'da faaliyetler dahada gelişmişti. Beyrut'ta misyoner James Nicola yönetiminde 40 Amerikalı, 600 ACRNE memuru, 9 Hastane, 14 yetimhane, 2 Hemşirecilik okulu ve 1 İşbulma bürosunu yönetiyorlardı. Ayrıca 20'nin üzerinde Motorlu nakil vasıtası ve 40 yük beygiri bu teşkilatın emrindeydi. 8 bin kişinin yaşadığı Maraş'ta ise ACRNE'nin 5 yetimhanesi ve 1 hastanesi vardı. İstanbul'da bulunan ACRNE yetimhanelerinde ise 15 binden fazla çocuğa hizmet veriliyor, 6 haftalık bir enstitüde onlara ayakkabıcılık, hasta yapımı, çiftçilik, dokumacılık, dikişnakış ve benzeri meslekler, Tüberkuloz ve Trohama gibi salgın hastalıklardan korunma vb. şeyler öğretiliyor. Dullar için hizmet-

104. Ulubelen Erol, Age, s. 201.

105. İkdâm, 20 Temmuz 1919.

çilik kursları veriliyordu. 40 Hastane ve 17 yetimhanenin bulunduğu Kafkasya'da yardım işleri dahada gelişmişti. Temsilci Haskell, 1920'lerde 308 köye -20 milyon dolarlık 100 bin ton un yardımında bulundu. Haskell, böylece 1 ay, günde yaklaşık 200.000 kişiyi doyurmuş oluyordu.¹⁰⁶

1920 sonlarında ise işler ters gitmeye başlamıştı. Kasım 1920'de ACRNE yöneticilerinden Albay J.B. Coms Samsun'da, Milli Mücadelecilerce tutuklanırken¹⁰⁷ 1919 Sonbaharından beri George White başkanlığında hem okul, hem yetimhane ve hemde yardım merkezi olarak kullanılan Merzifon Anadolu Koleji kapatılmış, ikisi dışında bütün Amerikalıların Merzifon'dan ayrılmaları için 1921 ilk aylarında Kemalistler emir vermişti. Kafkasya'da boyun eğen Haskell yardım dağıtma işini kötü bir pozisyonda misyoner Ernest Yarrowa bıraktı. Ruslar Erivan Cumhuriyetine girince Yarrow Mustafa Kemal'in Türkiye'deki ACRNE üyelerine uyguladığı sınırlamaların aynısıyla yüzyüze geldi. Eski Başkan Wilson'un desteğine rağmen ACRNE, denizaşırı faaliyetlerden bıkan ABD halkı tarafından tutulmuyordu.¹⁰⁸ Bundan da faydalanan Türkiye önce Kars, Harput, Erzurum vb. Doğu vilayetlerinden, sonrada 9 Eylül 1922'ye kadar 200 milyon dolar harcadığı Batı Anadolu'dan ACRNE'yi kovuyordu.¹⁰⁹ Bu ACRNE genel merkezince tepkiyle karşılandı.

106. Grabill, Age, s. 233.

107. Ulugay Osman, Age, s. 113 - 114.

108. Grabill, Age, s. 256.

109. Taçalan Nurdag'ın, Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul, 1971, II. Baskı, Milliyet Yay. s. 90 - 91.

ABD Yardım Komitesi üyesi Binbaşı Yowell, 5 Mayıs 1922 tarihli açıklamasında Harput ve çevresinde faaliyet gösteren ACRNE üyelerinin Türk Makamlarının kaba ve haksız davranışlarıyla karşı karşıya geldiklerini ve sınır dışı edildiklerini belirtilerek "halbuki buyardım séverler Hristiyan çocuklarının yanısıra Türk çocuklarına da yararlı oluyorlardı" demektedir.¹¹⁰ Halbuki, daha bir yıl önce Mamuret'il-aziz gazetesi Harput, Amerikan yetimhanesinde Müslüman çocukların Ermenileştirilerek yetimhaneye kayıt edildiğini yazmıştı.¹¹¹ Amerikalı misyonerler başta Ermeni ve Rum çocukları olmak üzere gayri Müslimlere hizmet veren birçok yetimhane açmışlardı. Bizim tesbitlerimize göre yetimhane açılan yerler şunlardı:¹¹² 1. Adana, 2. Haçin, 3. Bitlis, 4. Erzurum, 5. Antep, 6. Maraş, 7. Urfa, 8. Bursa, 9. Gürün, 10. Harput, 11. Van, 12. İzmit, 13. Sivas, 14. Merzifon, 15. Kars, 16. Mardin, 17. Tarsus, 18. Beyrut, 19. İstanbul, 20. Trab-luşşam.

110. Ulugay Osman, Age, s. 187.

111. Hakimiyet-i Milliye, 24 Haziran 1921.

112. Ortaylı İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan okulları üzerine Bazı Gözlemler" O.D.T.Ü. Anne İdaresi Dergisi, C. XIV, sayı: III, Eylül 1981, s. 87 - 96.

-Şimşir Bilal, M. Ağm,

4. HRİSTİYANLAŞTIRMA FAALİYETLERİ

1820'de Osmanlı ülkesine gelen Amerikalı misyonerler Parsons ve Piliy Fisk'in vazifelerinden biride "Müslümanlar için ne yapılabilir?" sorusuna cevap aramaktı.¹¹³ Yahudilik ve Müslümanlığa karşı mücadele için Anadolu'ya gelen bu iki Amerikalıdan Parsons Müslümanlar hakkındaki ilk duygularını Amerika'ya aktarırken "Nice ruhlar aydınlıktan ve İncil'den uzak" demektedir.¹¹⁴ Hedef bunlara Hristiyanlığı telkin etmektir. Fakat bu mümkün olmuyordu. Gerek Anadolu'da¹¹⁵ ve gerekse Suriye'de halkın uzlaşmaz tutumu ve Osmanlı devletinin koruyucu tedbirleri sebebiyle misyonerlerin Sünnî Müslümanlara yaklaşması mümkün değildi. Nusayrilik, Şiilik ve Dürzilik gibi heretik İslâm mezheplerine yaklaşmak mümkünse de bu mezhep mensuplarının da Hristiyanlaştırmak mümkün gözüküyordu.¹¹⁶ Bu sırada Türkiye'de bir Müslümanın Hristiyan olmasına kesinlikle izin verilmiyor, Hristiyan olanlar ölümle cezalandırılıyordu.¹¹⁷ 1831'de Kavalalı İbrahim Paşa'nın Suriye'yi işgali sebebiyle bütün

113. Addison, Age, s. 81.

114. Grabill, Age, s. 6.

115. Akgün Seçil, Agm.

116. Addison, Age, s. 114 - 115.

117. Grabill, Age, s. 7.

Müslümanları askere alma teşebbüsü bazı Dürzilerin Protestan olmasına sebep olmuşsada, bu sürekli ve kalıcı bir gelişme olmamıştı.¹¹⁸ 1839 Tanzimat fermanıyla "Müslümanlarla eşit dini tartışma hakkı" kazanan Hristiyan Misyonerler yavaş yavaş Müslümanlarada yönelmeye başladılar. 1844'de Sultan Abdülmecid'den "tebasından bir kimsenin dini inançları sebebiyle zulüm görmeyeceğine dair" bir ferman almayı başaran İngiliz büyükelçisi Reddiffe bununla yetinmeyerek "mürted Müslümanlara" da dokunulmaması yolunda ikinci bir ferman almaya çalışıyordu. Halbuki aynı yıllarda İngiltere, bırakın dinden dönmeyi başka bir Hristiyan mezhebinin lideri olan Papayı övmeyi bile suç kabul ediyordu.¹¹⁹ 1846'da Protestanlığın resmen ayrı bir mezheb olarak tanınması sebebiyle 1847'de İstanbul ve 1848'de Beyrut Protestan kiliseleri kuruldu. Beyrut¹²⁰ Protestan kilisesinin 27 üyesinden 3'ü Dürzi asıllıydı.¹²¹ 1855 - 1856 Kırım savaşı ve 1856 Islahat Fermanı Türkiye'de Hristiyanlaştırma faaliyetlerini daha da güçlendirir. İngiliz büyükelçisi Reddellife 6 Ocak 1856'da Fuat Paşa'dan sert bir şekilde "Hristiyanlık" adına birçok tavizler isterken¹²² Amerikalı araştırmacı Addison'un da belirttiği gibi "1856 Hatt-ı Hümayunu Sonrası Amerikalı misyonerler Türkler arasında Protestanlığı yayma faaliyetini

118. Addison, Age, s. 115 vd.

119. Engelhardt, Ed. Age, s. 89 - 90.

120. Addison, Age, s. 89 - 90.

121. Addison, Age, s. 116 - 119.

122. Engelhardt, Ed. Age, s. 221.

hızlandırmışlar, ancak umut ettikleri kadar başarılı olamamışlardı.¹²³ Bizim tesbitlerimize göre Türkler arasında ilk defa Sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarında (1860 larda) "Selim" adlı birisi Protestan olmuştu. Bu hususta Ebu'z-Ziya Tevfik 1912'de şunları yazar: "Sultan Abdülmecid'in saltanatının sonlarında Bebek'te Selim efendi isimli biri Protestan olmuştu. Olay etrafa duyulur duyulmaz hükümet Selim efendiyi yakalayıp tevkif etti. Amerikan konsoloslugu ve İngiliz Büyükelçiliği bunu haber alır almaz birlikte müdahale ettiler fakat Selim efendi Protestanlığını inkar ve bunun Bebek'teki Amerikan mektebi müdürlüğünü kabul etmesinden ileri geldiğini iddia etmekteydi. O zamanın resmi makamlarınca neler yapıldığını bilmiyorsamda Selim efendinin ölünceye kadar Bebek mektebinin müdürü sıfatıyla ve "Protestan Selim" adıyla Sellemehusselâm gezip - dolaştığını bilirim."¹²⁴ Misyonerlerin 1864'de Protestanlaştırmayı başardıkları biri imam beş mürted müslüman vasıtasıyla sokak ve vapurlarda bedava İncil ve Müslümanlık aleyhine kaleme alınmış kitaplar dağıtmağa başlamaları ve İstanbul Hanlarında mürtedlerin Müslümanlığa kıyasıyla dil uzatan konuşmalar yapmaları üzerine hükümet ve halk çok büyük tepkiler gösterdi. Hükümet mürtedleri hapsedti ve misyonerlerin kitap evlerini kısa bir sürede olsa kapattı. Bunun üzerine müdahale eden İngiltere "Protestanların serbestçe ayin icrasını, İncilleri serbestçe satılmasını, Protestanların Müslümanlara dokunulmamasını ve sözlü Hristi-

123. Addison, Age, s. 94.

124. Ebu'z-Ziya, Tevfik "Tenass"

yanlık propagandasının serbestçe yapılmasını" istedi. Osmanlı devleti adına ise "Sözlü Hristiyanlık propagandası" dışındaki isteklerin zaten serbest olduğunu sözlü propaganda müsadeseinin "Halkın duygularını gözetmek ve İslâmı müdafaa etmekle vazifeli bir devlet için mümkün olmayacağı" belirtildi.¹²⁵ Bu arada 1869'da yeni bir "Protestanlaşma" vakası olur. İstanbul'da yayınlanan Curie D'orient gazetesinin yazdığına göre Müslüman bir karıkoca Protestan olmuş fakat hükümet herhangi bir tepki göstermemiştir.¹²⁶ Sadece Ziya Paşa Hürriyet gazetesinde "Müslümanlarda Protestan olmaya başladılar" başlıklı bir yazı ile meseleyi gündeme getirmeye çalışmıştı. Ziya Paşa yazısında bir insanın "Ya araştırarak daha iyiyi bulması ya zorlanma yada aşk, sevgi vb. menfaatler sebebiyle din değiştirebileceğini" belirterek, yapılacak araştırmalar sonucu en iyi ve güzel dinin İslâm olduğunun açığa çıkacağına göre, Protestan olayların ya zorlanmak yada menfaat karşılığı din değiştirdiklerini ile sürmekle ve bunun araştırılmasını istemekteydi.¹²⁷ Misyonerlerin çalışmalarında ve kışkırtmalarından bıkan Sultan Abdülaziz geçte olsa 1874'de kesin tedbirler aldı. Türkçe İncil satımını yasakladı ve Müslümanların Hristiyanlaşmasını engelleyen yasalar hazırlattı.¹²⁸ Aslında misyonerlerde bütün

125. Engelhardt, Ed, Age, s. 219 - 223.

Simsir Bilâl N. Osmanlı Ermenileri, s. 73 - 74.

126. Albayrak Sadık, Seriatten Laikliğe, İstanbul, 1977, Sebül yay. s. 43 - 44.

127. Ziya Paşa "Müslümanlarda Protestan Olmaya Başladılar" Hürriyet Gazetesi Numara: 65, 15 Cemaziyevvel, 1286 (26 Temmuz 1869).

128. Shaw Stratford - Shaw Ezel Kural, Age, c. 2 s. 200.

çabalarına rağmen Müslümanlar arasında fazla başarılı olmamışlardır. İngiliz Lord Derby'in 21 Aralık 1874 tarihli mektuplarına göre Anadolu ve Suriye'de 40 yıllık çalışmalar sonunda ancak 2500 kadar Müslüman din değiştirmişti. Engelhardt'a göre buda "para" kuvvetiyle başarılmıştı.¹²⁹ Dr. Hamli'nin tesbitlerine göre 1857 - 1877 arası Amerikalı misyonerlerin çabasıyla vaftiz edilen Türklerin sayısı 50'yi geçmiyordu. Bundan sonraki 30 yıl zarfında Müslümanlar arasında fazla başarılı olamadılar. Amerikan misyonerleri Müslümanlara her yolda yaklaşıyorlardı: İncil ve diğer Hristiyan kitapların dağıtımı yoluyla vasıtasız, okullar ve hastaneler yoluyla vasıtalı, Devletin yasaklaması sebebiyle orta öğretimde 100 ve yüksek öğretimde bundan biraz daha fazla Türk öğrenci eğitim görüyordu. Hastanelerdeki hastalarınca %50'si Türk'tü. Bu yüzden Amerikalı misyonerler "vasıtalı" çabalarında azda olsa başarılı olmuşlardı. İslâm ve Türkçeyi bilmemeleri ve II. Abdulhamid'in sert tedbirleri başarılarını azaltıyordu. Onun tahta geçişinden bilitibar 1906'ya kadar tüm Osmanlı imparatorluğunda 150 Müslüman Hristiyan olmuştu. 1892'de Newyork'da misyonerlerce yayınlanan "Christian Workers" (s. 7 - 13) adlı eserde birinci hedef olarak Müslümanların gösterilmesine mukabil, bu neticeyi bir başarısızlık olarak değerlendirmek mümkündü. 1906'da Kahire Kongresinde Protestan misyonerlerin bu başarısızlığın sebepleri üzerinde uzun uzun tartışmaları oldu.

129. Engelhard, Ed. Age, s. 223 - 224.

Bu kongrede özellikle Müslümanların durumu, Müslüman halk ve aydınlar arasında Hristiyanlık propagandasının metodu, dinden dönenler ve korunmaları" hususları ele alınmış, misyonerlerin "Müslümanların düşünce meyillerini öğrenmek, güvenlerini kazanmak ve onları siyasi ve sosyal yönden yönlendirmek zorunda oldukları ileri sürülmüştü. Buna göre Müslümanları itikaden sarsacak eğitim ve basın faaliyetleri yanında sağlık ve kadınlar arası faaliyetlerinde istismarı önerilmişti. Misyoner Dr. Bevender "Müslümana okullarımızın kapısını açarız. Onu hastanemize alırız. Ona dilimizin güzelliklerini tanıtırız. Sonrada sabırla emeklerimizin tahakkakunu bekleriz. Çünkü Müslüman doğuhakları arasında istikametiyle, sevgi hissi ile iyiliği tanımak ve unutmamakla tanınmıştır... İnşallah Osmanlılarla birleşeceğiz. Onları da sadakatle bizimle Hristiyanlık nurunu paylaşmaya çağıracağız" diyerek bu istismarın hedefini açıklıyordu.¹³⁰

Misyonerler, 1908 II. Meşrutiyet hareketi ve hemen ardından II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinin Türkiye'deki Müslümanları Protestanlaştırma faaliyetlerinde yeni bir devir başlatacağına inanıyorlardı. Bu sebeple Amerikalı misyoner Henry Harris Jessup, 1910'da Newyork'da basılan "Fifty - Three Years in Syria" adlı eserinde (s. 790 vd.) II Meşrutiyet hareketinin Osmanlı İmparatorluğunun dini hayatı üzerinde ne gibi tesirleri olacağı sorusuna "Bu hareket Protestanlığa ait kitapların basılmasına yardımcı olacak ve Os-

130. Addison, Age, s. 94 - 96.

manlı adamı din değiştirmede artık serbest kalacak" cevabını vermişti.¹³¹ 1911 Laknaw kongresi Başkanı Zwemer'de II. Meşrutiyeti "gariplik ve hayranlıkla" yâd ederek II. Abdulhamid'in tahttan indirilmesi sebebiyle bir şükür ayını yaptırmıştı. Konuşmacılardan Steward Crowford ise II. Meşrutiyetle alakalı tebliğinde "Müslümanlar bilmeyerek Hristiyan medeniyetinin bir kısmını almakta ve bunu sosyal ilerlemelerine uygulamaktadırlar. İslâm milletleri medeniyetle ilgili gaye ve temayüllere doğru ilerledikçe Hristiyanlıktan iktibas etme temayül ve istidadı kasıtsızca kendiliğinden doğar" demekteydi. Aynı kongreye "Osmanlı İmparatorluğunda eski ve yeni nizam" adlı tebliğiyle katılan Rahip Truebridge ise Hristiyanlaştırma hususuna temasla "yabancı imtiyazların koruduğu diğer yabancılar gibi misyonerlerde 80 yıl önce misyonerlik faaliyetlerinde Osmanlı hükümetinin müsamahasına mazhar olmuşlardı. Lakin Hristiyanlaşan yerlilerin durumu tam bunun tersiydi. Bunlar sürekli olarak hapse atılmaya ve kovulmaya mahkumdular... Osmanlı hükümeti gizli yoldan olsada bir Müslümanın Hristiyanlığı kabul ettiği haberini duyunca onu bir bahane bularak hapse atar veya yurdundan başka tarafa sürerdi. Daha önceleri İslâmiyetten dönenlerin cezası ölümdü. Mürted, dininden dönen Müslüman, zamanımızda acı azaba maruzdur. şüphe yokki münevver memurlar bu işleri yermektedirler.... Hristiyanların vatan hizmetine katılmalarının kabulü ile müsamaha yeni şekline gir-

131. Khatib, Age, s. 44.

miş bulunmaktadır; zira müslümanın dininden dönmesi hiyanet sayılıyor ve vatan hizmetinden kaçamak için bir vesile kabul ediliyordu. Fakat bu durumda Hristiyanlığa girmek sırf dini bir mesele kabul ediliyor." demektedir. Truebridge'e göre her ne kadar İslâm kanunları hakiki din hürriyetine müsaide değillerse de İstanbul, Selânik, Van, Maraş ve Antep'teki araştırmalar Osmanlı hükümetinin misyonerlerin çalışmalarını teşvik ettiğini gösteriyordu.¹³² II. Meşrutiyete olan güvenleri sebebiyledir ki misyonerler 1910 Beyrut¹³³ 1911 Laknaw ve Edinburg kongrelerinde "doğrudan doğruya Müslüman kitlelere yönelme kararı almışlardı.¹³⁴ Bu karar gereği yapılacak çalışmalara daha önce Hristiyan olmuş mürted Müslümanlar katılacaktı. Hindistan'da Mevlevi Safdar Ali, Mevlevi İmadettin, Abdullâh Esim, Münşi Muhammed Hanif, Dr. Berhuder Han, Ahmet Şah, İhsanullah, Ahmet Mesih, Abdulmesih Bulgaristanda Emirzade Mehmet Şükrü, Şeyh Ahmet Kâşif, ve Hoca Nesimi efendi Mısır'da ise gazeteci Mihri Efendi bu hususta sayılabilecek en dikkate değer örneklerdi.¹³⁵ II. Meşrutiyet sonrası en önemli çalışma Amerika'ya giden Türk öğrenciler arasında yapılmıştı. Türkçeyi ana dil gibi konuşan ve yıllarca Türkiye'de çalıştığı için Türk geleneklerini yakından tanıyan Amerikalı misyonerlerin gençliğimize 1911'lerde nasıl musallat olmaya çalıştığı hususunda bu sırada Amerikada

132. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 48.

133. Khatib, Age, s. 29 - 39.

134. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 60.

135. Khatib, Age, s. 80 - 83.

öğrenim yapan gazeteci Ahmet Emin Yalman çok ilginç şeyler anlatmaktaydı.

Yalman'ın anlattığına göre 1912 Kansas misyonerlik kongresinde en önemli konu Türklerin Hristiyanlaşmasıydı. Yalman'ında katıldığı bu kongrede meşhur misyoner Samuel Zwemer "başlangıçta hedefimiz Müslümanların bilhassa Müslüman Türklerin İsa'nın yoluna çekmek olmalıdır" demek ve misyonerleri ruh avcılığına çağırmaktaydı. Yalman daha sonra intibalarını anlatırken kendisini yamyamların arasına düşmüş bir insan olarak hissettiğini söyleyecekti.¹³⁶ Bizce bütün bu düşüncelere ve çabalara rağmen Amerikalı misyonerler 1908 - 1918 arası Türkler arasında pek başarı sağlayamamışlardı. Bunda ittihatçıların milliyetçi tutumlarının ve I. Dünya savaşı sebebiyle Amerikalı misyonerlerin çekinerek hareket etmelerinin önemli rolü olduğunkanaatindeyiz. Mütareke ve Cumhuriyet dönemindeki "Hristiyanlaştırma" faaliyetlerinin ise "YMCA ve YWCA" nın faaliyetlerini anlatırken temas edeceğiz. Fakat bu konuda yetimhane ve okullarda cereyan etmiş bazı olayları da anlatmadan geçemeyeceğiz. Mütareke yıllarında yetim kalan birçok Türk çocuğu diğer unsurlarla birlikte Amerikan yetimhanelerine doldurulmuş, bunlara yardımdan aciz olan Osmanlı hükümeti de bu işi teşvik etmişti. Fakat gayelerinin sırf "insani ve hayrı" olduğunu ilan eden Amerikalı misyonerler bunları Hristiyanlaştırmaya başlamışlardı. Milli mücadele komutanlarımızdan Kâzım Karabekir Hatıralarında Kars'taki Amerikan yetimhanesinde 30 is-

¹³⁶.Yalman Ahmed Emin, Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim I (1888 - 1918), İstanbul, 1970, s. 120 - 171.

lâm çocuğunun Ermeni adıyla Protestanlaştırıldığını tesbit ederek bunları nasıl kurtardığını anlatırken,¹³⁷ milli mücadelenin yayın organı Hâkimiyet-i Milliye gazetesi 24 Haziran 1921'de Harput Amerikan yetimhanesinde Harputlu Raşid'in Nişan, Sivaslı Ali'nin Aleksi ve Diyarbakır'lı Halil'in başka bir isimle nasıl Hristiyanlaştırıldıklarını anlatmaktaydı.¹³⁸ Bu çalışmalara rağmen Türkleri Hristiyanlaştırmayan hatta Şubat 1923'te Asia dergisinde bunun mümkün olmadığını bile yazan Amerikalı misyonerler¹³⁹ süratle metod değiştirerek "vasıtalı" çalışmalara ağırlık vererek ve kitlelere doğrudan Hristiyanlık propagandasına başlamadan önce onları "din değiştirmeye" hazırlayacak yeni bir çalışma başlatacaklardı. Amerikalı Addison'a göre Türkiye'de başarılı olabilmek için Türklere kendi milli değerlerini misyoner okulları vasıtasıyla tanıdığı şuurunu aşılama ve bunu koruyabilmek içinde bu okulların önemini kabul ettirmek şarttı.¹⁴⁰ Ve misyonerlerde bunu yaptılar. Erol Güngör'ünde belirttiği gibi zamanla Türkiye'de "Hristiyan kültürü" her yönüyle nüfuzunu hissettirecek hale geldi.¹⁴¹ Öyle ki bugün açıktan Hristiyanlık çağrıları başladı. Acaba bu çağrılar Türk gençlerinin "din değiştirecek" vasata getirildiği inancıyla mı yapılmaktadır? demekten kendimizi alamıyoruz.

137. Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimiz, s. 968.

138. "Amerikan Misyonerleri" Hâkimiyet-i Millîye, 24 Haziran 1921, s. 1.

139. Ulugay Osman, Age, s. 247.

140. Addison, Age, s. 110 - 111.

141. Kırşehirlioglu E. Age, s. 13 - 14.

5. EĞİTİM FAALİYETLERİ

1820'de Türkiye'ye gelen Amerikalı misyonerler ilk hedef olarak Yahudilerle Müslümanları seçtiklerinden, eğitim çalışmalarında onlar arasında başladılar. 1825'de Beyrut'ta Yahudiler ve 1826'da İzmir'de Müslümanlar için açılan okullar yeterince verimli olmadı. Yahudi öğrenciler kendilerine verilen İncil sayfalarını çöp kağıdı olarak kullanırken¹⁴² İzmirli Türk kızları hiç bir zaman misyonerlerin istediği "hayat yolunu" seçmiyordu.¹⁴³ Misyonerlerin Yahudiler ve Müslümanlar arasındaki başarısızlıkları onları Hristiyan azınlıklara yöneltti. Misyonerler bu işte başarılı olmanın "eğitim ve basın" sayesinde olacağına inandıklarından Hristiyan azınlıklar arasındaki çalışmalarında okul ve matbaa binaları yaparak işe başladılar. 1825'den sonra Beyrutta önemli bir eğitim çalışması sonucu 1828'de 600 öğrencili-120'si kız - 13 okula sahip oldular. Bu netice çalışmanın oldukça başarılı olduğunun çok açık bir göstergesiydi. Fakat, 1828 - 1830 Türk-Yunan ve Türk - Rus Savaşlarının kargaşası sebebiyle Amerikalıların Maltaya dönmeliri bu çalışmaları tamamen silip süpürdü.¹⁴⁴ 1830 sonrası yeniden Osmanlı ülkesine dönen Amerikalı misyonerler faaliyetlerini iki merkez ve çevresinde yoğunlaştırdılar: İstanbul ve Beyrut. Amerikalı misyonerler Osmanlı ülkesindeki ilk Amerikan kız kolejini 1830'da Beyrutta açarlar.

142. Grabill, Age, s. 8

143. Kırşehirlioğlu, Age, s. 31

144. Addison, Age, s. 116. vd.

Hristiyan Arablara yönelik bu okulu, 1835'te Simon Colhoun'un açtığı Beyrut erkek koleji ile Daniel Bilss'in Dürzi Bölgesinde aynı yıllarda kurduğu Abeyh Misyonerlik koleji izledi. Bölgede bunun yanında çok sayıda ilk öğretim ve orta öğretim kurumunda faaliyetliyeydi.¹⁴⁵ Ermenilere yönelik Eğitim faaliyetlerine merkezlik eden İstanbul'da ise 1834 de Beyoğlu Ermeni okulu ile başlayan faaliyetler 1836 da ikinci bir Ermeni okulu ile gelişti.¹⁴⁶ Tanzimat öncesi İstanbul'daki Amerikan eğitim çalışmalarının Türk eğitimde de bazı tesirleri olduğu görülmektedir. Devrin Hükümdarı II. Mahmut "modernleşme" arzusu ile, Amerikalı misyoner William Goodell ve Amerikanın İstanbul Maslahatgüzârı David Porter'den faydalanmıştı. Bu sırada İstanbulda kurulan Üsküdar, Beşiktaş ve Arnavutköy Askeri liselerinde Amerikan "lancesterian" eğitim modeli uygulanmış, Müderris Halim Efendi ve Londra Büyükelçisinin oğlu Hâzım Bey bu modelin uygulandığı iki özel okul açmışlardı. Bu gelişmeler daha sonra Büyükelçi sıtatusüne kavuşan David Porter'i Amerikan etkisinde "Yeni bir Türk Reformu" için çok ümitlendirmişti.¹⁴⁷ 1840'da Cyrus Hamlin'in "enerji dolu önderliğinde" Amerikan Board, Bebek Seminerini faaliyete geçirdi. Hamlin bütün gayretini azınlıklar arasında milli uyanışa ve değişmeye sevk etti. Burada öğrenciler ticaret yanında ayakkabıcılık, terzilik, dülgerlik ve bu gibi sanatlarda öğreniyorlardı.¹⁴⁸ Türkiye'de Protestanlara 1846'da toplu

145. Şimşir Bilal, N. Agm

146. Kurat Akdes Nimet, Age, s. 50-51

147. Miltalidi - Ö. Firruh , Age, s. 106 - 117

148. Addison, Age, s. 89 - 90

ibadet, 1847'de Kilise kurma ve 1850'de ayrı bir cemaat olma hakkının verilmesi, Amerikan misyonerlerine yeni eğitim hamleleri yapma fırsatı vermişti. Kısa zamanda Anadolunun her tarafında Amerikan okulları kuruldu. Antep, İstanbul, İzmir, Adana, Maraş, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis Halep, Beyrut, Sivas, Harput, Van, Merzifon, Muş, Kayseri, Tarsus, Mardin, ve Haçin başta olmak üzere Osmanlı ülkesinin her tarafında çoğu ruhsatsız 400'den fazla okul açılmıştı.¹⁴⁹ Amerikan misyonerlerinin bu eğitim hamlesine karşılık 1850'de koskoca Osmanlı ülkesinde Devletin ancak 6 Ortaokulu vardı. Batı sitilinde ilk Lise ise ancak 1868'de açılabilmişti. Buna karşılık her tarafı saran Amerikan eğitim ağı Protestan Kilisesine bağlı olmasına rağmen Profesyonelce ve mesleki eğitime yönelik çalışmalarıyla Türk eğitiminde yeni reformların başlamasında aktif rol oynuyordu. Amerikalılar bu çalışmalarında rolleri ne olursa olsun, öğretmen, personel, yayıncı vs. ne gibi vazifelerde bulunurlarsa bulunsunlar asıl vazifelerinin misyonerlik olduğunu bir an bile unutmuyorlardı.¹⁵⁰ Bu duygularla çalışan Amerikalı misyonerler bu okullarda eğitim ve teknolojik imkanları kullanarak yeni bir "nesil" meydana getirmişlerdi. "Bu okullarda batılı kültürel değerler ve düşünce yolları" öğrenen, milli ve dini duyguları uyanan Hristiyan azınlıklar kendilerini Müslümanlardan üstün görmeye başlamışlardı.¹⁵¹

149. Ortaylı İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine bazı gözlemler" Amme İdaresi Dergisi. C.XIV, Sayı: 3 Eylül 1981, s. 87 - 96

150. Akgün, Seçil. Agm.

151. Grabill, Age, s. 23

Türkiye çok olumsuz gelişmelere gebeydi ki, misyonerler arasında fikir ve metod yönünden bazı anlaşmazlıklar çıktı. 1860'larda Amerikan Board "yerli dillerle İncil öğretiminde" ısrar ederken, teşkilattan kopan bir grup gözde misyoner "Laik ve İngilizce" eğitim yapan yüksek okul ve kolejler kurmayı kararlaştırdılar. 1863'de Cyrus Hamlin önderliğinde İstanbul'da Robert koleji ve 1866'da Daniel Bliss önderliğinde Beyrut'ta "Suriye Protestan Koleji" kuruldu. 1865'de Amerikan Board'un yalnız İncil Propogandası yapan okullar kurma ve yaşatma kararı¹⁵² bu iki lider Koleji kadar birliğine sevketmişti. Misyonerlik teşkilatları ve Kiliselere karşı direk mesul olmayan bu iki kolej, kuruluşlarından çok çeşitli hayır severlerden kaynak temin ediyordu. Bunlar Amerikan Board ve Persbiteryen Board örgütlerinin aksine İngilizce öğretimi yaptılar, ancak hiç bir zaman misyonerlik gayesini unutmadılar.¹⁵³ Türk Hükümeti, bu bağımsız organizasyon ve diğer misyonerlik kurumlarının eğitimde yıkıcı bir gaye taşıdıklarını 1869'larda anlamaya başladı. 1869'da hazırlanan Maarif nizannamesinin 129.uncu maddesi ile 1830'lardan beri ruhsatsız faaliyet gösteren yüzlerce yabancı okula ruhsat alma mecburiyeti getirildi. Bu yüzden 1874'de birçok Amerikan okulu kapandı.¹⁵⁴ Hatta Sultan Abdülaziz Lübnanda Dürzilerin yaşadığı bölgedeki ruhsatlı okulları bile kapattı.¹⁵⁵ Ancak Amerikan yöne-

152. Grabill, Age, s.28 - 29

153. Ortaylı İlber, Agm.

154. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 144 - 145

155. Ortaylı İlber Agm.

timinin baskısıyla bu kararlar yumuşatıldı. Suriye Valisi Esat Paşa daha önce açılan Amerikan okullarını uygulama dışı bırakırken Sultan Abdülaziz de "Müslüman çocukları kabul etmemek" şartıyla bir çok Amerikan okuluna yeniden izn verdi.¹⁵⁶ Amerikan okulları 1877'de başa geçen ikinci Abdülhamidi de en çok meşgul eden meselelerden biriydi. Bu yüzden Türk Amerikan ilişkileri sık sık gerginleşiyor, Amerikan elçileri sık sık değişiyordu.¹⁵⁷ Grabill'e göre Fransız ve Rus Büyükelçileri Osmanlı yöneticilerine sık sık "Amerikan okullarının Politik gayeleriden" bahsettikleri için 1880'lerde II. Abdülhamid Amerikan okullarını sürekli bizer bırakmış ve bazende kapatmıştı. Sadece İngiliz ve Amerikan yönetiminin Babıali nezdindeki diplomatik teşebbüslerinin meseleyi çözmeye yetmeyeceğini anlayan Amerikan Board, 1885'de Başkan Cleveland'ı Osmanlı kara sularına tehdit için bir donanma göndermeye ikna etmişti.¹⁵⁸ Bu tehditlerden korkmayan II. Abdülhamid ise bu meseleye kesin bir çözüm bulmak ümidiyle 1886 da Yabancı ve Gayrı Müslim Okulları Müfettişliği Dairesini kurar. Bu dairenin vazifesi, yabancı ve azınlıkların açmış olduğu okulları sürekli teftiş, öğretimin doğru ve zararsız bir şekilde yapılmasını kontrol, program dışında sözlü veyazılı ders ve telkinleri önlemek, ruhsatsız okulları kapamak ve ruhsat verilmesi gerekenlere ruhsat vermektir. Bu dairenin kurulması,

156. Woods Sir Hanry, Age, s. 248

157. Unat Faik Reşid Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, Ankara 1964, MEB Yay. s. 148

158. Grabill, Age, s. 40

yani bu okulların zararlı faaliyetlerine engel olma ve onları devamlı denetleme isteği maarif ve siyasi yönden oldukça müsbet bir teşebbüstü. Çünkü şimdiye kadar bu okullar kontrolden uzak serbestçe hareket ediyorlar ve zararlı faaliyetlerde bulunuyorlardı. Prof. Dr. Bayram Kodaman bunu "eğitimde şuurulanmanın ve millileşme arzusunun bir işareti" olarak değerlendirir.¹⁵⁹ Fakat II. Abdülhamid bu mücadelede adeta yalnız kalıyordu. O Hatıralarında yabancı okulların zararı ve bu hususta yalnız kalışını şöyle anlatır: "Hususi mektepler Devletemiz için büyük bir tehlike teşkil etmektedirler. Şimdiye kadar affedilmez bir kayıtsızlıkla, her devlete her zaman ve her yerde mektep açma hakkını vermiş bulunuyoruz ve maalesef bunun acısını çekmekteyiz. Bizim müsamahamıza karşılık bu mekteplerde dinimize, devletimize karşı nefret öğretiliyor. Maarif Nazırının bu husustaki alâkasızlığı affedilemez. Belkide harekete geçmek için cesareti yoktur. Fakat her zaman, her şeyi benim yalnız başıma yapmamda beklenemez. Vakıa bu mekteplerin hattı hareketına müdahale etmenin her zaman pek kolay olmadığı da bir hakikattir. Pek çok defa bu mektepleri himaye etmek suretiyle kendilerine ehemmiyet payı çıkaran konsolosların, sefirlerin arkasına sığınmaktadırlar."¹⁶⁰ II. Abdülhamidin bu düşüncelerinde ne kadar haklı olduğunu gelişmeler gösterecekti. Maarif Nazırı Münif Paşa 16 Aralık 1886 tarihli

159. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul, 1980, Ötüken Yay. s. 67

160. Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, İstanbul, 1984, Dergah Yay. VI. Baskı s. 189

bir Tamimle "isteyen her Amerikan okuluna ruhsat verileceğini" açıklarken¹⁶¹ 1888'de Beyrut ve çevresinde kapatılan Amerikan okullarının açılması için Amerikan güçlerini kullanıyorlardı. Bu baskılar ve çalışmalar o derece şiddetlendi ki Hükümet "yalnız Hristiyanları kabul etmek şartıyla" bu okulların yeniden açılmasına müsaade etti. Bunda en önemli rolü "Önce Amerikalıyım, sonra Yahudi" diyen Straus oynamıştı.¹⁶² Oscar Straus, 1922'de Bostonda yayınlanan "Dört İdare Altında" adlı eserinde Osmanlı ülkesinde elçi olarak bulunduğu yıllarda kendisini en çok uğraştıran meselelerin misyoner okullarının korunması olduğunu yazıyordu.¹⁶³ Bu dönemde ülkemizdeki Amerikan okullarının durumunu Sivas Amerikan konsolosu H.M. Jewett 15 Eylül 1887 tarihli raporuyla şöyle açıklıyordu: Türkiyenin önde gelen eğitim kurumları Amerikan kurumlarıdır. Yani Amerikan derneklerince kurulmuş, Amerikan öğretmenlerinin ders verdiği ve büyük ölçüde Amerikan parasıyla desteklenen kurumlar...ABD halkı, misyonerler aracılığıyla Türkiyedeki eğitim çalışmalarına yılda 200.000 Dolar gönderiyorlar. Misyonerler çalışmalarını yıllarca dini eğitime ayırdı. Ama son yıllarda laik eğitimde önem verildi. Misyoner çalışmalarının bu yönü hızla gelişti. Yukarda da belirtildiği gibi Anadolu'daki okulların en yüksek standartta olanları misyonerlerce kurulan ve Amerikan parasıyla desteklenen okullarıdır. Amerikan halkı, gerek yaptığı büyük yardım, gerekse misyoner

162. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 149 - 150

163. Grew Joseph, Atatürk ve İnönü, (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları), (Çev. Muzafer Aşkın) İstanbul 1966 Kitapçılık Tic. s. 94

çalışmalarına duyduğu sempati dolayısıyla Türkiyedeki eğitim çalışmalarına çok yakın ilgi duymaktadır... Öte yandan halkta, özellikle Ermeniler arasında batı uygarlığının ve liberal eğitimin nimetlerinden yararlanma yönünde gittikçe artan bir arzu vardı. Ama dış yardım olmadıkça eğitim savaşı boşunadır. Ne yeterli deneyim nede para vardı. Eğitim için Türk İmparatorluğuna gereken yardım Amerikadan geldi. Daha iyi kültür için halkta görülen arzu Amerikan yardım-severliğiyle birleşince Anadolunun her köşesinde ve Amerikan koruyuculuğu altında ilkokullar, ortaokullar ve kolejler açıldı...¹⁶⁴ II. Abdülhamid bu okulların durumuyla yakından alakalanmış ve 1893'de Maarif Nazırı Zühtü Paşaya ve 1898'de Anadolu Umum Islahat Müfettişi Şakir Paşa'ya bu okulların kuruluşu, faaliyet, ruhsat durumu, ve gelecekleriyle ilgili teferruatlı raporlar hazırlatmış¹⁶⁵ ve bundan sonrada

1. Müslüman çocukların yabancı okullara gitmesini önlemeye,

2. Müslüman ve Gayri müslümlerin birlikte, okudukları, "Vatan-ı Müsterek hizmetinde ve Osmanlılık fikrinde büyüyecek" nesiller yetiştirmeye çalışmıştı.¹⁶⁶ Onun bu ve benzeri teşebbüsleri Amerikalı misyoner Edwin Bliss tarafından şöyle değerlendirilecekti: "Misyonerlerin eğitim çalış-

164. Şimşir Bilal, Agm.

165. Yahya Akyüz "Abdülhamid Devrinde Protestan Okullarıyla ilgili iki orjinal belge" A.Ü. Eğitim Fakültesi dergisi, C. III. No: I-IV, s. 121 - 130, 1970

Çetin Atilla "Maarif Nazırı Ahmed Zühtü Paşanın Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı okullar Hakkında Raporu" Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi. Sayı:10 - 11, s. 189 - 219, 1983

166. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s.129-130

maları entellektüel gelişmeleri hızlandırmış, baskı altındaki insanlara kendi huzursuzluklarını hissettirmiş ve onlara bir ışık getirmişti. Bu ışığın getirdiği canlılık zalimleri rahatsız etmişti."¹⁶⁷ Halbuki bu yıkıcı faaliyetler en mutedil, en sakin insanları bile çileden çıkarsak büyüklükteydi. 1893'lerde Amerikalıların Osmanlı ülkesinde 5'i kolej 80'i highschool, 9'u misyoner okulu ve 530'u ilkokul olmak üzere 31.485 öğrencinin öğretim gördüğü 624 okulu vardı.¹⁶⁸ 1895 istatistiklerine göre sadece Anadolu'da 19.795 öğrencili 435 okul mevcuttu.¹⁶⁹ Bu okullarda Alman mektebi Müdürü Richard Preuser'in de itiraf ettiği gibi "kendi dilini bile bilmeyen, vatan sevgisi ve milli ruhtan mahrum, yabancı hayranı Hristiyan ibadet ve dualarına katılmakta bile beis görmeyen hatta suç işlediği zaman Haçlı öpen bir nesil yetişiyor"¹⁷⁰ Arap araştırmacı Halil Cibran'ın tabiriyle "Amerikan okullarında ilimden bir lokma alan genç tabiatıyla bir Amerikalı elçiye dönüşüyordu."¹⁷¹ 1893 - 1896 arası Anadolu'da çıkan "Ermeni olayları" sebebiyle bu zararlar daha açık ortaya çıkmıştı. Halk Harput ve Maraş'taki Amerikan okullarının bazı bölümlerini tahrip ederken¹⁷² İkinci Abdülhamid, 19 Mart 1893 19 Nisan

167. Gürün Kamran, Ermeni Dosyası, Ankara, 19 TTK. Yay.s.41

168. Şimşir Bilal, Agm.

169. Çavdar Tefik, Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, İstanbul 1970, Ant Yay. s. 101

170. Preuser, Richard 'Ecnebi Mekteplerinde Türkçe Tedrisatı' Muallimler Mecmuası, İstanbul, K.Evvel, 1926, s.46. s. 1820 - 1822

171. El-Cundi, Enver Age, s. 121 - 122

172. Grabill, Age, s. 84

1895 ve 2 Temmuz 1895 tarihli iradeleriyle başta Merzifon ve Adana'dakiler olmak üzere Amerikan okulları hakkında mahalli yöneticilerin dikkatini çekerken 17 Ağustos 1900'deki iradesinde 1895'de harap olan Harput kolejinin inşasına yeniden izin vermeyişinin sebebini şöyle anlatıyordu: "Anadolunun göbeği olan Harput'ta bulunması yersiz, halkın çocuklarının fikirlerin zehirleyeceğinden dolayı zararları aşikâr olduğundan ve-Allah Korusun-Müslüman çocuklarını bozacağı kesin olduğundan bu gibi okullara ruhsat verilmemesi gerekir."¹⁷³ II. Abdülhamid sadece yabancı okulların faaliyetlerini önlemekle kalmıyor, 1880'den itibaren geniş bir eğitim kampanyası başlatıyor ve 1900'de İstanbul'da ilk modern yüksek öğretim kurumunu,¹⁷⁴ 18 okulun bağlı olduğu Darül Funun-u Şahaneyi kuruyordu.¹⁷⁵ 1900-1901 Maarif Sahnâmesinde de II. Abdülhamidin meseleye ne kadar önem verdiğini görmek mümkündür. Sahnamede Maarif Müdürlerinin, yabancı ve azınlık okullarında yapılan derslerin talimatlara uygunluğunu, hocaların diplomalarını, kitap dışı tedrisat ve telkinat yapıp yapılmadığını, ders saatlerinin durumunu kontrol, husûsi İslâm okullarını geliştirmek ve resmi okulları tanzim ve islâm etmekle vazifeli oldukları belirtiliyordu.¹⁷⁶ II. Abdülhamid bu mücadelede başarılı olmak için "Milli ve dini yönden güçlü bir eğitim

173. Kırşehirlioğlu, E. Age, s.

174. Grabill, Age, s. 26 - 27

175. Turhan Mümtaz. Kültür Değişimleri, İstanbul, 1983, s. 265 - 266

176. Maarif Sahnâmesi, İstanbul 1316, Matbaa-i Âmire, s.136-146

hamlesi başlatmanın zaruret olduğu inancıyla Milli eğitime herşeyden daha çok önem veriyordu. Fakat o bu hamleleri tavizsiz ve açıklıkla yapabilecek güçte bir Devleti yönetmiyordu. En makul tedbirden en küçük tepkiye varıncaya kadar her hareketi, Amerikan Misyonerleri vasıtasıyla Atlantik ötesine sızmaya çalışan ABD yönetimince kullanılıyor, Türkiye'ye karşı ABD'de kampanyaların başlamasına sebep oluyordu. Böyle bir ortamda Ocak 1902 de ABD Başkanı Roosevelt, Büyükelçi Leshman vasıtasıyla bir ultimaton göndererek II. Abdülhamide "şahsi menfaatlerden uzak düzenli ve Osmanlı Devletine sadık okul ve ruhani kuruluşların serbestçe hareket etmesi, II. Abdülhamidin bu hususta kendini muhatap almasını" istemişti. II. Abdülhamid buna 3 Şubat 1902 de verdiği cevapta "Amerikan Okullarının yoğun ve zararlı faaliyetlerde bulunduklarını, konunun ABD Büyükelçisi ile Osmanlı Hariciye Nazırı arasında görüşülebileceğini" belirterek meseleyi geçiştirmişti.¹⁷⁷ II. Abdülhamidin Saltanatının son yıllarında bu mücadele daha da şiddetlenir. Fakat bu sonuçlanmadan 1908 de II. Abdülhamid tahttan indirilir. İttihatçılar ilk Amerikan okullarına oldukça müsamahalı davranırlar. İlk olarak bu okullara Müslümanlarında gitmesine müsaade ederler. 1913'de Amerikalılarca yönetilen 20 high School"la 4.385 Ermeniye karşılık 122 Türk öğrenci gider. Aynı yıl İstanbul Kız Kolejinin 644 öğrencisinden 55'i Türktü." İstanbul kız Kolejinden 1890'da ve 1908'de birer Türkün-Gülistan ve Hâlide Edip Hanımların-mezun olduğu düşünülürse, bu gerçekten çok süratli bir değişmeyi

177. Kırşehirlioğlu, E. Age, s. 154 - 156

belgelemekteydi.¹⁷⁸ Amerikalıların okul ve öğrenci sayılarında artmıştı. 1914 başlarında Osmanlı Ülkesinde 34317 öğrencili 675 Amerikan okulu bulunmaktaydı.¹⁷⁹ Sadece Anadolu'daki okullarda öğrenci sayısı 25.000'i bulmuştu.¹⁸⁰ Bir başka Amerikan kaynağına göre aynı yıllarda Osmanlı Ülkesinde üçü bağımsızki bunlar Suriye protestan koleji, Robert Kolej ve İstanbul kadınlar koleji idi - Yüzlerce Amerikan okulunda 33.000'den fazla öğrenci okumaktaydı.¹⁸¹ Genç Türkler Fransız ve İngiliz okullarını kapatmalarına ve Almanya'nın baskısına rağmen Amerikan okullarını millileştirmekten ve kapatmaktan kaçınmışlardı. Bu yıllarda bilhassa bağımsız kolejler olmak üzere Amerikan okullarına kapasitesinin üstünde müracaatlar oluyordu.¹⁸² 8 Eylül 1914'de Osmanlı Devletinin aniden Kapitülasyonlar ilga etmesi Türkiyede bu kadar geniş bir eğitim nüfuzuna sahip olan Amerikalı Misyonerleri bir hayli korkutmuştu. Misyonerler 15 Eylül New York'da genel bir durum değerlendirmesi yaparken, aynı günlerde İstanbul'daki ABD büyükelçisi Margenthau'da Enver Paşa ile Amerikan okulları meselesini görüşüyordu. Enver Paşa Büyükelçiye Türkiyenin Amerikan okullarına dokunmayacağı sözünü verirken 1 Ekim 1914'de Büyükelciyle birlikte Robert Kolej'deki özel sınıfın açılışını yaparak bu sözünü de lillendirmek istemişti. Bu özel sınıfta Enver Paşanın kardeşi, Şehremininin oğlu ve Şeyhü'l-İslamın iki oğlunun okuyacak olması dikkatleri çekiyordu.¹⁸³

178. Akgün Seçil, Agm.

179. Mears, E.G. Modern Turkey, New York, 1924, s. 135.

180. Akgün Seçil, Agm.

181. Grabill, Age, s. 35.

182. Grabill, Age, s. 133.

183. Erol Mine, I. Dünya Savaşı Arifesinde Amerikanın Türkiyeye Karşı Tutumu, s. 48 - 55.

1915'de 1. Dünya Savaşının tesiriyle Genç Türkler siyaset değiştirmişler ve yabancı okulların zararlarını anlayarak Türkiye'de açık bulunan Amerikan okullarını kontrol altında tutmak için "Mekâtib-i Husûsiye Tâlimat-nâmesi" ni yayınlamışlardı. Tâlimatnâme'ye göre "Yabancı Cemiyet ve Şirketlerin kendi adlarına yada muvazaa yoluyla mekteb açmaları yasaktır. Yabancı tebasından olanlar ise mekteb açtıkları yerde okul açacak kadar vatandaşı varsa ve ülkesi Türk mekteplerinin açılışına izin veriyorsa mektep açabilecektir. Yabancı Mekteplerde Türk öğretmenlerce Türkçe olarak Türkiye Tarihi, Türkiye Coğrafyası ve Türkçe dersleri okutulacak, Türkçe dersleri ilkokullarda haftalık dört, orta dereceli ve Yüksekokullarda ise iki saatden az olmayacaktır. Yabancı okullar bulundukları yerin en büyük mülki amirleri, maarif müdürleri, maarif ve sihiye müfettişlerince her zaman teftiş ve kontrol edebilecekler" di.¹⁸⁴ Basınımızda yavaş yavaş yabancı okullara cephe almayabashiyordu. Bu hususta en dikkate değer yazılar Sebilür - Reşad mecmuasında yayınlanmıştı. Gazi Paşazâde Sezai bu mecmuada yayınlanan bir yazısında "iç düşman" olarak adlandırdığı yabancı mekteplerin "Osmanlılığın fikir ve hissiyatını değiştirmeye ve müslümanları hristiyanlaştırmaya" çalıştıklarını belirterek mukadderatımızı ele alacak olan genç nesillerin yabancı mekteplerde zehirlenmesine göz yumamayacağımızı belirtiyordu. Aynı mecmuada bu hususda bir makale yazan Vicdanî ise "Cemiyetimizdeki din

184. Mekâtib-i Husûsiye Tâlimatnâmesi, İstanbul, 1337, s.2 vd.

ve Ahlak zaâfiyetine, gelecekte ümidimiz olan çocuklarımızın hayat hislerini gelişmeden boğarak yerine kendi zehirlerini akıtan, büyük azim ve cesaretle bu hiyaneti yapmaktan çekinmeyen, ekmeğimiz ve suyumuzla beslediğimiz yabancı mekteblerin sebep olduğunu" belirterek sözlerini şöyle bitiriyor. "Geleceğimizin ümidi olan çocuklarımızda din ve Vatan hissi, tarih ve millet duygusu uyanmazsa, daha dininin kutsiyetini takdirden uzak, ana lisanını konuşmaktan aciz bir zavallı yabancıların eğitimine bırakılır ve onların inançları ile yetiştirilirse yeni bir İngiliz, bir Fransız, bir Alman olarak yetiştirilirse hangi hakla geleceğimize güvenebiliriz?" Mülkiye mektebi talebelerinden Şâdi ise bu tür Misyoner mekteblerini yıkarak kâlâlar gibi sağlam milli ve dini mektepler ve medeniyet müesseseleri kurmanın her müslümene farz olduğunu belirtiyordu.¹⁸⁵ Aynı Mecmuada Mısır'da yayınlanan Eşşâ'ab gazetesinden iktibas edilen bir yazıda ise insaniyetperverlik maskesiyle açılan ve ilmî eğitimden çok dînî eğitimle meşgul olan yabancı mekteblerin bütün emellerinin müslüman çocuklarına kendi dini itikatlarına öğretmek onları yoldan çıkarmak olduğu belirtilerek, gizli telkinlerle bir çok talebenin halblerinde yabancı itikatların nüfûzu için ince menfezler açıldığı belirtiliyordu. Yazıda bu tür mektebler ve talebe üzerindeki tesirleri anlatılırken şöyle deniliyor-

-
185. Sezai, "Osmanlılar Zehirleniyor," C. 9 - 2, Adedi 218 36, s. 190 - 191.
 - Vicdanî, "İslâm Diyarında Ecnebi mekteblerinin Tesirât-ı Müfsîdkâranesi", c. 9 - 2, Aded, 224 - 42, s. 288 - 289.
 - M.Şadi, "Toprağımızda Ecnebi Mektepleri" c. 9 -2, Aded: 233 - 51, s. 431 - 32.

du: "Bu müesseselerin kapısından girilir girilmez muallimlerden çok siyahlara bürünmüş papazlar görünür. Darül ilimden çok kiliseye benzeyen bu mekteplerin muallim kisvesindeki Papazları yavaş yavaş çocukların kalplerindeki iman nurunu söndürerek küfür tohumları ekerler. Zavallı talebe! Mektebi dört halife devrinden haberi olmadığı halde havarilerin menkibelerini, İncil'in bablarını ve Hristiyanlığın bazı kâidelerini öğrenmiş olarak bitirirler. "Mecmuada bu makaleden sonra yayınlanan yorumda "Binlerce masum ve kalpleri imanı fitri ile dolu çığır parçaları bu din düşmanlarının elinde zehirleniyor ve kalplerine gizliden gizliye Hristiyanlık telkin ediliyor. Dinin unutan, milletini ve vatanını sevmeyen, âdet ve geleneklerinin yabancıları olan bir insan ortaya çıkıyor, bu insan için vatan, din ve millet gibi mukaddes kelimeler boş ve mânâsız, düşmanlarımız ise dost haline geliyor. Dış müslüman içi Hristiyan, zâhirde Osmanlı, hakikatde vatansız olan bu hilket garîbesi zavallı; din vatan ve milleti için birer muzur unsur kesiliyorlar. Din ve Vatan bunlardan çektiğini şüphesizki yabancı düşmanlardan bile çekmiyor" denilmekte ve bu mekteblere çocuk göndermenin "Milli bir cinayet" olduğu vurgulanmaktaydı.¹⁸⁶ Buna karşılık Amerikan kamuoyu ise Türkiye'deki eğitim müesseselerinin kontrolünden son derece rahatsızdı. Hele hele 1916'larda Askerî depo ve kışla ihtiyacı için bazı Amerikan okullarının müsadesi Amerikalıların çileden çıkarmıştı ve 27 Mayıs 1916'da Türkiyeyi bu hususda sert bir nota

186. S.R., Adet: 277, s. 269 - 271.

vermesine sebep olmuştu. Bu sırada Amerika'da Türkiye'ye savaşın açılıp açılmaması tartışılıyordu. Amerikalı misyonerler bu tartışmada kendi çıkarları gereği Türkiye'ye savaş açılmaması için çalışıyorlardı. Başkan Wilson'da onlarla aynı görüşü paylaşıyor ve 22 Ocak 1917'de "ABD savaşına girse bile, Türkiye'deki Amerikan kültür müesseselerinin teminat altına alınacağını" söylüyordu. Nitekim, ABD Almanya'ya 6 Nisan 1917'de savaş ilan etmesine rağmen, Türkiye ile sadece 20 Nisanda diplomatik ilişkileri kesmekle yetinmişti. Amerikalı Misyonerler yanında ABD yönetiminde Türkiye ile bir savaşın Amerikan çıkarlarına vuracağı darbenin farkındaydılar. Dışişleri Bakanı Lansing, 6 Aralık 1917'de senato Dışişleri Komisyonuna sunduğu raporunda "Türkiye'nin ABD'de kaybedeceği hiçbir şeyi yoktur. Amerikanın Türkiye'deki çıkarları ise pek çoktur. Başlıca kültür kurumları milyonlarca dolar değerindedir. Savaşla bu kuruluşlar ya kapatılacak ya damûsâdere edilecektir. Okullar yeni açılmış ve çalışmaktadır. Birçok Türk de buralara devam edmektedir. Bu gerçekten kıymetli nüfuzumuz kaybolacaktır." demektedir.¹⁸⁷ Savaş sırasında Türkiye'deki Amerikan mekteblerinin sayısında dikkat çekici bir düşme vardı. Savaş başlamadan Türkiye'de 675 Amerikan okulu varken, bu sayı savaş sonlarında 7'si üniversite, 43'ü kolej ve 417'si ilk ve orta okul olmak üzere 467'ye düşmüştü.¹⁸⁸ Savaş

187. Evans. Laurence, "Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924) (Türkçesi Tefrik Alanay), İstanbul, 1972, Milliyet yay. s. 29 - 40.

188. "İncil Misyonerleri", SR, C. 8, Adet: 184, s. 140.

döneminde Kamuoyumuzda Amerikan okullarına karşı tepki dahada fazlalaşmıştı Celal Nuri (İleri) "Memleketimizin tedricen fethedilmesi" başlıklı yazısında şunları söylüyordu: "Milli hareket tarzımızı tesbit edemememiz ve milli eğitimi ihmal etmemiz sebebiyle Avrupa günden güne med halinde bir deniz gibi karalarımıza giriyor. Biz bu med'e bir cezir hazırlamazsak taşan sular bizi boğar." Celâl Nuriye göre, Dünyanın hiçbir medeni milletinde fertler kendi milletini küçük görmezken yabancı okullarda okuyan bir yeni nesil İslamiyeti ve Türklüğü beğenmiyor, Avrupanın biraz daha içimize girmesi için çalışıyordu. Yabancı mekteplerde ruh olarak idealinden uzaklaşan, bedbin, ölü ruhlu, Türklükten çıkmış, fakat resmen Hristiyanlaşmamış zâhirde frenk, cismen Amerikalı nesiller yetiştiğini, yabancı mekteplerin ülkemiz için çok büyük bir bela olduğunu ileri süren Celâl Nûrî Robert kolej hakkındaki duygularını da şöyle ifade ediyordu: "Günde iki defa Robert kolejin önünden geçtikçe o mehib sarayları Osmanlı ruhunu işgal etmiş bir Amerikan işgâl ordusunun çadırları zannediyorum."¹⁸⁹

I. Dünya savaşının mağlubiyetle sona ermesi ve Ekim 1918'de Mondros ateşkes antlaşmasının imzalanması Osmanlı ülkesinin Anadolu dışındaki topraklarının kaybolmasının başlangıcıdır. Anadolu'da ise Amerikan eğitim faaliyetleri en şaşalı dönemini yaşamaya başlayacaktır. Karışan, kontrol eden, engelleyen kim var ki!... Mustafa Kemal Nutuk'da Ame-

189. Celâl Nûri, Tarih-i İstikbâl, İstanbul, 1331, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi C. II, s. 75 vd.

rikalıların, 1919'larda sadece Sivas'ta 23 kadar okulları olduğunu açıklamaktadır.¹⁹⁰ 1919 Haziranında yakınoğu mandası Amerikan grubu olarak Türkiye'ye gelen Crane, Osmanlı ülkesindeki Amerikan okullarıyla yakından ilgilenerek yakınoğu kadınlarını yeniden canlandırmak için İstanbul kadınlar kolejinin çok önemli bir rol oynadığı düşüncesiyle Irak Kralı Faysala İslâmın merkezi Mekte'de bir Amerikan kadınlar koleji açmak istediklerini belirtir. Crane, arkadaşı Kingle birlikte Başkan Wilson'a gönderdiği raporda, başta Suriye Protestan Koleji olmak üzere Amerikan eğitim müesseselerinin verdiği ruh sayesinde Arapların Amerikayı batılılara tercih ettiğini belirtti.

"Robert Kolej Türkiye'deki şark meselesini çözmek için yapılmıştı. Bu hususta Robert kolej bütün Avrupalı güçler ve büyükelçilerden daha fazla etkili olmuştur." der. King-Crane'den sonra Amerikan mandası için Türkiye'ye gelen Harbord ise Amerika'nın yakınoğu ile ilgilenmesinin sebebini "yüzyıllık misyonerlik ve eğitim çalışmalarının meyvesini almak" olduğunu Amerikanın "bu misyonerlik ve eğitim nüfuzunu korumak için" mandayı almak istediğini yazar.¹⁹¹

1919 - 1920 Türkiye'de Amerika gelsinmi, gelmesinmi tartışmalarının yapıldığı, çoğu Amerikan okullarında okuyan yada öğretmenlik yapanlar tarafından Amerikan mandasını davet için "Wilson Prensipleri Cemiyeti"nin kurulduğu yıllardır.¹⁹²

190. Gazi Mustafa Kemâl, Nutuk, İstanbul, 1970, C. Is. 66-67.

191. Grabill, Age, s. 231.

192. Erol Mine, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, s. 35 vd.

Bu dönem Amerikan okullarının yöneticileri daha öncede belirttiğimiz gibi, başta Robert kolej Müdürü Gates ve İstanbul kız kolej müdiresi Marry Milles olmak üzere manda meselesiyle ilgilenmekte, Anadolu'daki durumla alakalı görüşlerini açıklamaktaydılar. 1921 başlarında Merzifon'da açığa çıkarılan olay ise bu okulların yalnız manda meselesinde değil, bölücü faaliyetlerde de önemli rol oynadığını ortaya koyuyordu. Dahiliye vekili Ali Fethi Beyin TBMM'de verdiği bilgiye göre, Şubat 1921'de Merzifon'daki Anadolu kolejinde yapılan tahkikatla bu okulun Pontusçuların "siyasî kulübünü" bünyesinde barındırdığı ve Rumları tahrik ve teşvik ettiği anlaşılmış ve okul kapatılmıştı.¹⁹³ Bu hususta gösterilen tepkileri ileride anlatacağız, bizim burda asıl belirtmek istediğimiz nokta böyle açık yıkıcı faaliyeti tesbit edilen Amerikan Board'un diğer okullarına dükunulmamış olması, bir Amerikan okulları meselesinin bitmemiş oluşudur. Zaten bir Güneydoğu bölgesinde İngiliz ve Fransız işgali döneminde de bu okulların Milli mücadeleye karşı tavrı açığa çıkmıştı.¹⁹⁴ Buna rağmen hâlâ niçin sessiz kalınmış, neyi beklemiştik? Bu sorulara "kanlı bir ölüm - kalım savaşının yalnızlığı" cevabını verebiliriz. Nitekim kimibatı kaynaklarının ifadesiyle "Milliyetçiler", 30 Temmuz 1922'deki bakanlar kurulu toplantısında "eğitim-millî" olmasına nederece inandıklarını bir kere daha ortaya koymuşlar, 1718 sayılı kararlar 1915 Husûsi mektebler Talimatnâmesinini yeniden

193. TBMM Zabıt Ceridesi, 29 Aralık 1921, C. XV. s. 240.

294. Barlas Uğuroğlu, Age, s. 33 vd.

uygulamaya koymuşlardı.¹⁹⁵ Bu çok mühim bir karandı. Batıdan birçok sert tepkiler alınmış, bu tepkilere Devrin maa-
rif Vekili Vâsif (Çınar) kararlılıkla cevap vermişti. Vâ-
sif Bey 21 Aralık 1922'de Hakimiyeti Milliyece kendisiyle
yapılan bir röportajda şunları söyler: "Bütün dünyaca in-
karı mümkün değildir ki yabancı mektebler memleketimizde
samimi çalışmamışlardır. Memleketimizi yıkmaya çalışan ve
çeşitli yerlerde anarşi ve isyan çıkartan azınlıkların ço-
ğu bu mekteblerde yetişmiştir. Denilebilir ki bu mektepler
en çok bununla uğraşmışlar ve Türkiye devletini tahribi
için bir gün bile çalışmaktan geri kalmamışlardır. Bu kötü
geçmiş rağmen yine biz herşeyi unutmak istiyoruz. Bugün
biz bütün dünyanın ve mekteb idarecilerinin şunu çok iyi
bilmelerini istiyoruz: Geçmiş oyunları tekrarlamak imkân-
sızdır. Onun için ülkemizde yaşamak isteyen her yabancı
mektep kanunlarımıza ve mektep talimatlarımıza harfiyen
uyacaktır. Bu husûsi kontrol ve takip, bir dakika olsun
gözden kaçıramayacağımız bir husustur... Bazı yerlerde ya-
bancı mekteblerin eski bildikleri yolda devamla bizim ta-
kib ve kontrolümüze karşı çıktıklarını duydum. Cidden hay-
ret ettim. Türkiye'nin üç yıldır seve seve kan verdiği
"hürriyet ve istiklâl" davasının" bize bu kadar yakın mü-
essese ve insanlar tarafından anlaşılmamış olması hayret
ve esef vericidir. Tabii buna tahammül edemezdim. Bir tah-
minle yabancı mekteblerin kesinlikle kanun ve talimatname-
lerimize uymak mecburiyetinde olduklarını, kontrol ve ta-

195. Özel okullar mevzuatı, İstanbul, 1954, s. 3 vd.

kiblerimizde çıkaracakları en küçük engelle bile razı olmayacağımızı bildirdim. Daha sonrada prensiblerimize uymayanların kapatılmasını emrettim. Mesele bundan ibarettir. Sanırım hürriyet ve istiklâl içinde yaşayan milletlerin bundan başka yapacakları birşey yoktur." Vâsıf Bey daha sonra Türkiye'deki yabancı mekteplerde Türkçe'nin, Türk Tarih ve coğrafyasının okunmasını istemenin çok tabii ve meşru bir şey olduğunu belirterek "yabancı mekteplerin kuruluş sebebidir bunu mecbûrî kılmaktadır. Çünkü buraya devam edenler Türk çocuklarıysa kendi vatanlarının tarihini, coğrafyasını ve dilini öğrenmemeleri büyük bir eksiklik ve mahrumiyet olur. Yok yabancılar devam edecekse içinde yaşadıkları ülkenin dil ve tarihine bu kadar ilgisiz ve yabancı kalmaları kendi zararlarına olur. Anlamıyorum bundan niçin kaçıyorlar. Bizimle yaşamak isteyen yabancıların dilimizi, tarihimizi öğrenmekten niçin kaçtıkları anlaşılacak bir garabettir. Avrupalılar kendi topraklarında böyle bir garabetin değil devamına, bir kere söylenmesine bile bilmem tahammül edebilirler mi? Şüphesiz edemezler. Öyleyse aziz Türkiye'mizde bu kadar garip ve mantıksız iddia ve arzularla karşılaşmamız eski zihniyetin hiç değişmediğini gösteriyor. Mâmafih Avrupalılar kafalarını istedikleri gibi muhafaza veya değiştirmekte serbesttirler. Bizde kendi kafamıza, kendi zihniyetimize uymayan müesseseleri yaşatmamakta serbestiz. Bunu bir kere daha bütün dünyaya ilân etmek faydalı olur inancındayım" demekteydi.¹⁹⁶ Maarif

196. Hakimiyet-i Milliye, 21 Teşrinisani 1921, s. 2 (sadeleştirilmiş ve kısaltılmıştır.)

vekâletinin bu açık tutumu, Lozan'daki Türk murahhaslarca-
da savunulmuş, İsmet Paşa, ABD Temsilcisi Grew'le anlaşı-
rak 4 Ağustos 1923'de TBMM Hükümetinin şu bildirisini açık-
layacaktı: "3 Ekim 1914'den önce tanınan Amerikan okulları
aynen bundan sonrakiler kontrol edilerek tanınacak. Fakat
bunlarda Türk kanun ve talimatnamelere uygun davranacaklar
ve Türk mektepleriyle aynı haklara sahip olacaklardı." An-
cak Lozan daha sonra ABD senatosunca onaylanmayacaktı.¹⁹⁷

4 Şubat 1924'de Türkiye'de Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabu-
lıyla Amerikan okulları için yeni bir dönem başladı. Bundan
böyle tüm yabancı okullardan "dini tedrisat yapılmayacaktı."¹⁹⁸
Fakat Amerikan Board 1924 yıllık raporuna şunları yazmıştı.
"Hristiyan öğretmen... öğrencilerine Hristiyan düşünce ve
yaşantılarının temelinde yatan ilkeleri aşılacaktır. Mis-
yonerlik böylece, Türk öğrencilerinin yaşantısında Hristi-
yan karakterlerini inşa etmek imkanını bulacaktır. "Bu dö-
nemde Amerikalı misyonerler eğitimde "Adsız Hristiyanlık"
görüşünü benimserken Türkiye buna karşılık laik ve milli
bir eğitime ulaşmak kavgasındadır."¹⁹⁹ 1926'da bu düşünce
ile yabancı mektebler üzerindeki kontrol ve baskı biraz da-
ha artar.²⁰⁰ Maarif Müdürlerine gönderilen bir tamimle ya-
abancı mekteblerinin ruhsatlarının durumu, Mekatib-i hususi-
ye talimatnamelerine uyulup - uyulmadığı, tedrisatın tali-
matlara uygunluğu ve kapananların gizlice faaliyetlerine

197. Evans Laurence, Age, s. 411 - 417.

198. Ergin Osman, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977,
Eser matbaası, c. 5, s. 2088 - 2089.

199. Avcıoğlu Doğan, Age, C. I s. 366.

200. Cumhuriyet, 14 Haziran 1926.

devam edip- etmediğinin kontrolü istenmekte ve ders kitaplarından azize resimlerinin kaldırıldığı, kiliseden başka yere haç takılmasının yasaklandığı, mektep kiliselerine yabancı şahısların ibadet için girmelerinin yasak olduğu, Türkçe, Türk tarihi ve Türkiye Coğrafyası hocalarının "Türk ve Milli duygularla dolu" öğretmenler arasında Maarif Vekaletince seçileceği belirtiliyordu.²⁰¹ Bütün bu tedbirlere karşılık Amerikan mekteplerinde Hristiyanlık Propagandası durmamıştı. 1928'lerde Bursa, Merzifon, İstanbul, Gedik Paşa, Kumkapı ve Robert gibi Amerikan Kolejlerinde Hristiyanlık Propagandası açığa çıkarılmış, bunun üzerine her kesimden çok çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştı. Bilhas- sa Bursa'da dört kızın "Hristiyanlaştırılması" olayı basını- mızı günlerce meşgul etmişti.²⁰² Amerikan Okulları Üze- rindeki kontrol ağı bu olaydan sonra biraz daha arttı ve 1929 Dünya Ekonomik bunalımı sebebiyle bir çoğu kapandı. Kalanlar ise 1935'de Türkçe müdür yardımcısı ve Türk kül- türünü öğretme mecburiyeti sebebiyle biraz daha kontrol al- tına alınmışlardı.²⁰³ Bunca uzun bir tarihi geçmişini anla- tacağımız Amerikan okulları bize ne vermişler. Günümüz Tür- kiye'sine ne kazandırmışlardı? Bu hususta Nurettin Topçu, Necmettin Hacıeminoğlu ve Bayram Kodaman gibi bilim adam- larından bir demet sunarak sözlerimizi bitirmek istiyoruz. Doç. Dr. Nurettin Topçu "düşman kültürünün aşısı yeri" diye

201. Muallimler Mecmuası, (İstanbul) Yıl: 1926, sayı: 9. s. 427 vd.

202. Bursa Olayı için bakınız (bir örnek olay: Bursa hadi- sesi bölümü)

203. Özel Okullar Mevzuatı, İstanbul, 1954, s. 16 vd.

adlandırdığı yabancı okulların Amerikan sömürgeci emellerine çirak yetiştirmek için faaliyet gösterdiklerini belirterek "Çocuklarını bu esir mekteblerine vermek için boğuşurcasına gayret harcayan aileler, yabancı dilde öğretim yapan okulun yabancı millet okulu olduğunu, bunların yabancı ruhlu insanlar yetiştirdiğini düşünmüyorlar bile. Milli ve ahlaki değerlerin çirkefler içine gömüldüğü ve kirli ayaklarla durmadan çiğnendiği bu yerlerde yetişen sömürge çocuğunun yüzünde hâya, içinde vicdan mı kalacak? Ecdadın yüzünde parlayan güneşle kalbindeki aşktan onda eser mi bulacaksınız?" demekte ve şöyle sormaktaydı. "Evladını yabancı okula vererek ruhunda kalan İslam mayasınida orada çürüten zenginin bu yaptığı iş vatana ihanet kelimesinden başka hangi kelime ile adlandırılabilir.²⁰⁴ Prof. Necmettin Hacıeminoglu ise yabancı okulların "Milli kültürden uzak, farklı meşreblerde aydınlar yetiştirdiği" belirterek, bu okullarda yetişenlerin Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap veremeyecekleri gibi zengin aile çocukları olmaları sebebiyle sosyal farklılaşmayı da arttırdıklarını ileri sürer.²⁰⁵ Prof. Bayram Kodaman ise görüşlerini şöyle açıklar: "Yabancı okul millî okulu yıkan, dejenere eden ve gözden düşüren temel unsurdur. Millî Kültüre sokulmuş bir hançerdir. Yabancı okul kültür emperyalizminin somut bir ifâdesidir. Yabancı okul temsil

204. Topçu Nurettin, Kültür ve Medeniyet, İstanbul 1970, Hareket yay. s. 70 - 75.

205. Hacıeminoglu Necmettin "Yabancı özel okullar" Türk kültürü, C. II. sayı: 16, s. 33 - 36, Şubat 1964.

ettiği devletin ve milletin menfaatini savunan ve sömürge tipi yerli insan yetiştirmek isteyen bir müessesedir. Millî kültürü parçalayan ve kökünü kurutan bir okuldur. Hele, millî ve devlet okulları yetersiz ise yabancı okulların tahribatı dahada fazlalaşmaktadır. Yabancı dil öğrenmek veya öğretmek maksadıyla yabancı okulları teşvik etmek ve genç nesilleri buralara yollamak bir avuç su içmek için suda boğulmaktan başka bir şey değildir... II. Dünya Harbinden sonra Türkiye Amerikan emperyalizmi altına düşmüşse bu Amerikan kolejleri sayesinde olmuştu." Kodaman, konuyla alakalı bir makalesinde ise Kültür emperyalizmin dürtücüsünün teknik, yöneticisinin yabancı okul ve yayıncısının ise çeşitli sanat dalları olduğunu belirterek "medeniyet ve insanlık adına açılan yabancı okullarda iki tip insan yetiştirdiğini ileri sürer: Birkaç pasaportlu ve birkaç dil bilen azınlık mensubu "Lövanterler" tipi; Türk kültüründen kopmuş, batı hayranı, taklitçi ve şekilci yerli "alafranga" yada "mon cher" tipi... Lövanterler "komprador" sınıf görüntüsü ile iktisadî, Alafranga tip ise "aydınlık" görüntüsüyle kültürel emperyalizmin Türkiye'deki canlı yayın araçları olmuştu.²⁰⁶

206.- Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 67 - 69.

- Kodaman Bayram "Avrupa Emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğuna Giriş Vasıtaları (1838 - 1914)" Milli Kültür, C.II. sayı: 1, s. 23 - 33, Haziran 1980.

MEŞHUR AMERİKAN OKULLARI

1. BEBEK SEMİNERİ VE ROBERT KOLLEJ: Amerikan misyonerlerinin eğitim hareketinin karizmatik ve enerji dolu lideri Cysus Hamlin önderliğinde 1840'da İstanbul'a 6 mil uzak olan Bebek'le Amerikan Board'a bağlı olarak faaliyete geçti.²⁰⁷ Bebek seminerinin amacı "Yerli papaz, öğretmen ve müellif yetiştirmekti." 1858'lerde Hamlin'in yardımcılığına getirilecek olan George Washburn bunun bir zarûret olduğunu belirtiyordu. Yetişen bu yerli misyonerler sayesinde dış yardım olmadan Osmanlı ülkesinde protestanlık yaşayacak ve güçlenecekti. Seminerin bir başka faaliyeti'de yetişen öğrencileri Anadolu'nun her tarafında öğretmen-misyoner olarak kullanmasıdır. Amerikan Board'ın 1857 yıllık raporlarına göre Bulgaristan, Nestûri bölgesi, Bilecik, Harput ve Kayseri'ye bu amaçla birer mezun gönderilmişti.²⁰⁸ Hamlin normal eğitim yanında, ticaret, ayakkabıcılık, terziilik, fırıncılık vb. mesleklerde öğreterek okulu cazip hale getirmiş. Hatta 1856 Kırım savaşında kolej öğrencilerince yapılan ekmekler askerlere satılmış karşılığında kazanılan 25 bin dolarla Anadolu'da 13 protestan Ermeni kilisesi yaptırılmıştı. 1860'lı yıllarda Amerikan Board'ın yerli dil dışında eğitime izin vermemesi sebebiyle Hamlin ve arkadaşları teşkilattan koparak yeni bir

207. Addison, Age, s. 84.

208. Kırşehirlioglu, Age, s. 49 - 53.

arayışın içine girerler. 1861'lerde başlayan çalışmalara Newyork'lu iş adamı ve Amerikan Ev misyonerleri cemiyeti mütevellihi Christopher Robert, Harrisen Dwight'in iki oğlu katılır. Robert'in çabalarıyla Board'dan ayrılan Hamlin bu "Hristiyan kolleji"nin başına getirilir, 1863 Eylülünde Bebek'te bir evde beş öğretmen ve dört öğrenci ile başlayan faaliyetler Hamlin'in taassup, samimiyet ve misyoner ruhuyla kısa zaman da gelişir.²⁰⁹ Buna paralel olarak yeni yer bulma çabaları da başlar. Önce Kuru çeşme de bir yer alınır. Ve inşaat başlanır. Türk komşuların tepkisiyle bu inşaat durdurulur. Daha sonra Ahmet Vefik Paşa'nın Bebek sırtlarındaki arsası yüklü bir para ile alınarak yeni bir inşaat başlar. Paşa'nın 8.000 sterlinini Mr. Robert karşılar. Ancak bir süre sonra inşaat yeniden durur. Çünkü Osmanlı devleti yanında Fransa ve Rusya'da böyle bir kolejin yapımına razı değillerdir. Bunun üzerine Amerikan yönetimi harekete geçer. ABD başkan yardımcısı Mr. Seward 24 - 25 Ağustos 1868'de İstanbul'a gelen şöhretli Amiral Farrogut ve ABD Büyükelçisi Morris'in çabalarıyla inşaatın yeniden başlamasına ve okulun açılmasına izin çıkar. 4 Temmuz 1869 16 Mayıs 1871 arası tamamlanan okul, 4 Temmuz 1871'de "Robert Kolej" adıyla açılır.²¹⁰ Fatih'in 1453'de İstanbul'u fetih için yaptırdığı Rumeli hisarının karşısında Hamlin'in İstanbul'u yeniden feth etmek hayaliyle kurduğu kolej,

209. Grabill, Age, s. 22 - 23.

210. Ülke Recep, İstanbul Amerikan Kollejinin Tarihçesi, İstanbul 1956, Yeni Matbaa, s. 13 - 15.

İngiliz Amiral Woods'a göre zamanın Harbiye Nazarının itirazına rağmen boğazın en stratejik ve dar yerinde Amerikan ve İngiliz diplomatik baskısıyla çalışmalara başlamıştı. "Türkiye'nin belki de dünyanın en güzel bölgesinde yapılarak üzerinde Amerikan bayrağının dalgalandığı" kolej²¹¹ protestanlığı yayma faaliyetlerinde başı çeker, laik olduğu halde giderini protestan misyonerlerinden ve onların dostlarından temin eden kolej²¹² New York "Board of Trustees" gibi büyük bir şirketin de ortaklığı ile Türk hükümetine karşı kazandığı mücadele azmini, eğitimde gösterdiği başarıylada perçinlemişti. Dr. Hamlin, 10 yıllık müdürlüğünde uzağı iyi gören politikası ile sadece Robert koleji başarıya ulaştırmakla kalmıyor, Amerikan Board karşısında kendi tezinin üstünlüğünü de ispatlamış oluyordu. Bebek'teki küçük okul Hamlinin enerji yüklü önderliğinde sürekli değişme ve gelişmelerle Yakındoğunun her yerinde büyük bir şöhrete sahip olan Robert Kolej olmuştu.²¹³ 1870 den sonra Beyrut'taki Amerikan koleji ile "plan ve hareket bütünlüğü içinde imkan birliği sağlayan kolej, Finans kaynaklarını dinî gruplardan çok dindarlardan aldığı için de Amerikan Board, Presbiteryen Board ve diğer misyonerlik örgütleri ve kiliselerden bağımsız hareket edebiliyordu."²¹⁴ Fakat John Stewart Kennedy, William E. Dodge, Cleveland, H. Dodge ve Christopher Robert, William A. Booth gibi New-

211. Woods, Sir Henry, Age, s. 248.

212. Ergin Osman, Age, C. I. - II, s. 783 - 785.

213. Addison, Age, s. 91.

214. Grabill, Age, s. 29.

york'lu protestan liderlerin Finanse ettiği²¹⁵ kolejin misyonerlikten başka bir gaye ile de hareket etmesi mümkün değildi. Çünkü Robert, Amerikalı misyoner Jessup'un tabiriyle "Gerek öğretimde ve gerekse öğrencilerin yetiştirildiği atmosfer bakımından gizli hareket etmeyen bir Hristiyanlık koleji ve Daniel Bliss'in tabiriyle "Suriye Incil kolejinin ikiz kardeşi idi. Hamlin'den sonra başa geçen Dr. George Washburn, 1873 - 1903²¹⁶ arası, 30 yıllık müdürlüğünde kolejde önemli işler başarmıştı. Okulda Abdülhamit'in "Türk çocuklarının yabancı okullara girmesini yasaklayan kararı sebebiyle çok az Türk öğrenci olmakla birlikte 1903'de çoğu Ermeni, Rum ve Bulgar 2500 öğrenci vardı. Kolejde "Protostanlaştırma çalışmalarından çok bir Hristiyanlık atmosferi yaratma çabası göze çarpıyordu.²¹⁷ Kolej 1904'de Türkiye'de ilk jimnasyumu ve basket sahasını faaliyete geçirdi. Amaç spor programı ile dikkatleri dağıtmaktı.²¹⁸ 1908 II. meşrutiyet kolej için yeni bir başlangıç olur. Türk çocuklarının koleje girmesi tamamen serbest bırakılmış, Amerikan Büyükelçisi Leishman kolejin gecelerinde sık sık boy gösterir olmuştu.²¹⁹ I. Dünya savaşı arifesinde tüm Amerikalılar gibi Robert Kolej yönetimi de tedirgin olmuş kolejın mütevellî Heyeti

215. Grabill, Age, s.24. Kırşehirlioğlu E. Age, s. 169.

216. M.Halidi - O.Ferruh, Age, s. 116 - 47.

217. Addison, Age, s. 91.

218. Grabill, Age, s. 24.

219. Akgün Seçil, Agm.

başkanı Cleveland H. Dodge 12 Eylül 1914'de "Osmanlı devleti, Amerikan misyonerleri ve okullarına gayri kanuni ellerini koyamayacak veya onları memleketten süremeyecek" demekle birlikte arkadaşı Başkan Wilson vasıtasıyla da Amerika'nın Türkiye büyükelçisi Morgenthau'yu Osmanlı yönetimiyle temasa sevk etmişti. Morgenthau'nun 1 Ekim 1914'de Enver Paşayla birlikte Robert koleje gelerek "Enver Paşa'nın kardeşi Şehremin'in oğlu ve Şeyhülislamın iki oğlu için açılan" özel sınıfın açılışını yapması kolejdeki tedirginliği dağıtmıştı.²²⁰ Robert kolej II. Dünya savaşı sırasında eğitimine devam etmekle birlikte bazı maddi zorluklarla karşılaşmıştı. Bir yandan müttefiklerin bombardımanları diğer yandan yokluk, Gates bunu Dodge'a 1917'de bildirdi. Dodge ise buna verdiği cevapta "Raporunu okuduğum zaman gözlerim karardı, yutkunamadım. Ne zorluklar içinde çalıştığınızı düşünüyorum" diyordu.²²¹ 1919'da bu zorlukların üstesinden gelebilmek için Dodge Himayesinde ve Rahip Albert Staub başkanlığında New York'dan Yakındoğu Kolejler Birliği (Near East College Association) kurulmuştu. 1920'de Anadolu'daki tüm Amerikan kolejleri gerek mali yönden gerekse güvenlik açısından bu birliğe katılmak istiyorlardı. 1920'lerde ise Robert Kolej Müdürü Gates Paris'te bulunan başkan Wilson'un danışmanı House'a "başta tam manasıyla bir Hristiyan Enstitüsü olan" Robert Kolej olmak üzere tüm Amerikan okullarının korunması için yardım istiyordu.²²² Muta-

220. Woods, Sir Henry, Age, s. 248

221. Grabill, Age, s. 133.

222. Grabill, Age, s. 253.

reke döneminde Kolej başkanı Caleb Gates'in Paris'e Mandayla ilgili teklif götürmesi üzerine 1919 Mayıs'ından sonra ona vekalet eden Edgar Fisher İstanbul'a Milli Mücadelecilerin hakim olmasıyla yurt dışına kovulmuş ve okul yönetimi 1921'den sonra ister-istemez Türk Milliyetçiliğine adepte olur gözükmüştü. 1923'te Caleb Gates'in emekliye ayrılmasıyla yeni bir dönem başladı.²²³ Buna rağmen misyonerlik çalışmaları bitmemişti. 1933'de The Muslim World'da Robert Kolejle alakalı olarak yayınlanan bir makalede "Bu koleji bir misyoner kurdu. Bugünde olduğu gibi daima müdürlüğünü bir misyoner yürüttü" denilmekteydi.²²⁴ Gerçektende bu çok yerinde bir tespitti. Kolejin müdürleri Hamlin, Washburn ve Gates'le, mütevellileri Dodge ve Caffin ülkemizde faaliyet gösteren en önemli Amerikalı misyonerler arasındaydı.²²⁵

2. İSTANBUL AMERİKAN KIZ KOLLEJİ:

Amerika'da Vassar Kolejinde başlayan ilk feminist hareket on yıl sonra 1871'de İstanbul'da yankısını buldu. Grabilli'nin diliyle "Misyonerler çok gizli bir kuruluşa Amerika'da çok aşırı bir fikirle geldiler."²²⁶ 1871'de Yenikapı'da Amerikan Board Mensubu Kate Pond Williams'ın açtığı okul, 1876'da Üsküdar Selamsız'daki Ermeni semtine

223. Grabill, Age, s. 296 - 298.

224. The Muslim World, April, 1933, s. 130.

225. Grabill, Age, s. 298, Kırşehirlioğlu, E. Age, s. 169.

226. Grabill, Age, s. 25.

taşınır. Bu yüzden Kolejin ilk eğitim dili Ermenicedir. Daha sonra eğitim dili İngilizce olacak olan kolej asıl gelişmeyi 1883'te Mary Mills Patrick'in başa geçmesiyle gösterir.²²⁷ Onun çabalarıyla, 1890'da Massetcau sethe Eyalet hükümeti koleji himayesine alırken Amerikan meşhur zengini John'de Recekeffeller Miss Patrick'in çalışmalarıyla 150 bin dolar bağışta bulunur.²²⁸ Patrick, Amerikan Board'un politikasını biraz taşarak İstanbul'da bisikletle ve peçesiz ilk defa sokağa çıkan kadın olur. Onun bu davranışı, Hristiyan azınlıklara mensub kız öğrencilerinde bile kadın-erkek ilişkilerinde çekingenlik ve ayırmanın olduğu bir İstanbul'da çok büyük bir tepkiyle karşılanır. Yaşlı bir Türk onu bisiklet sürerken görünce "Bu, ne rezillik" diye bağırmaktan kendini alamamıştı.²²⁹ Kolej ilk Türk mezunu 1890'da Gülistan hanımla vermişti. 1808'de ise Meşhur Halide Edip bu Koleji bitirmişti. Aynı yıl bunun tespit ettiği beş Türk kızı koleje girer. II. Meşrutiyetin Türklerin yabancı okullara gitmesini serbest bırakması bu sayıyı 1913'te 55'e kadar çıkarır.²³⁰ Addison'a göre bu Koleji bitiren Türk kızlarından - başta Halide Edip olmak üzere - çoğu Türk kadın hareketlerine lider olmuşlardı.²³¹ 1908 me-

227. Addison, Age, s. 91 - 92, Ülke Recep, Age, s. 4 - 7.

228. Grabill, Age, s. 29.

229. Grabill, Age, s. 25.

230. Akgün Seçil, Agm.

231. Addison, Age, s. 91 - 92.

zunu Halide Edip "Kolejim hakkında herşeyi seviyor, seviyor, seviyorum" demekteydi.²³² Kolej 1908'de Amerikan Board'dan koptu.²³³ ve faaliyetini 1932'de Robert Kolejle birleşene kadar sürdürdü.²³⁴ Bu dönemde Kolejde 1924'e kadar Patrick, 1924 - 1931 arası Kathryn Nevell Adams Müdirelik yapmıştır.²³⁵

3. MERZİFON ANADOLU KOLEJİ:

Bebek'te Hamlin ve arkadaşlarıyla anlaşmazlığa düşen Amerikan Board yöneticileri, ilk seminerle aynı gayede olmak üzere 1863'de Merzifon'dan bir ruhban okulu açarlar. Bu okul 1881'de high scholl, 1886'da ise 7.000 dolar masrafla "Kolej" haline getirildi. Rahip C.C. Tracy başkanlığında faaliyete geçen okulda 108'i Ermeni ve 27'si Rum 135 öğrenci vardı. Sivas Amerikan Konsolosu H.M. Jewet'in 15 Eylül 1887 tarihli raporuyla "Türkiye'nin önünde gelen eğitim kurumlarından" saydığı, Sivas valisi Sırrı paşanın "bölgenin en iyi okulu" dediği Kolej'de, Fransızca, İngilizce, Ermenice, Rumca Hristiyanlık Tarihine Felsefesi, Ermeni ve Yunan fizyolojisi gibi mühim (!) dersler yanında Türkçe'de çok ehemmiyetsiz bir yere sahipti.²³⁶ 1890'da kolejin başına Iowa'daki Grinnell Congregationell Kolej ve Şikago Teoloji semineri mezunu George E. White getirilir. White, 1887 - 1890 arası üç yıl Congregationell kilisesin-

232. Grabill, Age, s. 25.

233. Grabill, Age, s. 29.

234. Grabill, Age, s. 298.

235. Ersin, Osman Age, C. II. s. 785.

236. Şimşir Bilâl, Agm.

de papazlık yaptıktan sonra bu göreve getirilmişti.²³⁷ Kolej'in 1893 - 1895 Ermeni olaylarındaki rolü çok büyüktü. Daha ileride temas edeceğimiz bu rolle alakalı olarak 19 Mart 1893 ve 19 Nisan 1895'de iki ihtar alan Kolej'in²³⁸ hâpisteki Ermeni öğrencilere çok ilgi gösterdiği bizzat müdür White tarafından itiraf edilmekteydi.²³⁹ Buna rağmen her nasılsa faaliyetine izin verilen kolejde 1895'de 150, 1903'de 500 öğrenci vardı. Anadolu'da eğitim gören 70 Amerikalı misyoner adayından 50'sini-ki bunlar arasında Elias Riggs'in 6 misyoner babası olan oğlu Edward'da vardı. Merzifon Anadolu koleji yetiştirmişti. 1908'den sonra Müslümanlara açılan kolejde 1914'te 20 müslüman öğrenci vardı.²⁴⁰ Kolej Ermeniler yanında Pontuslu Rumlarada merkezlik yapmış, 16 Şubat 1921'de başlayan aramalarda gizli Pontus Rum Kulübüne merkezlik yaptığı tespit edilerek 4 Mart 1921'de TBMM hükümetince kapatılarak 29 kişilik kadrosu yurt dışına çıkarılmıştı. Buna rağmen Türk Hükümetinin Amerika ile bozuşmayı göze alamaması sebebiyle yeniden açılmıştı.²⁴¹ 1928'lerde bile hâlâ "Amerikan bayrağı altında ve pazar gününü kiliseyi tahsis" ederek ders yapan kolej Türk müfettişlerince, Amerikan bayrağının indirilmesi ve pazar günü ders yapılmaması için ihtar ve ikaz edilmiştir.²⁴²

237. Grabill, Age, s. 26.

238. Kırşehirlioğlu E. Age, s. 145 - 147.

239. Grabill, Age, s. 47 - 48.

240. Grabill, Age, s. 26.

241. Pontus Meselesi Kısım: 3, s. 1 - 9.

242. Grew, Joseph, Age, s. 80.

4. HARPUT FIRAT KOLEJİ:

1858'de Amerikalı C.H. Wheeler yönetiminde Harput'ta Ermenilerin yoğun olduğu Şehruz mahallesinde protestan Ermeni din adamı yetiştirmek için açılmıştı. 1880'de bölgeye gelen İngiliz Seyyah H.F. Tottere göre zeki ve gayretli bir zaat olan Wheeler her kesimden zeki hristiyan liderler yetiştirmek, suretiyle bütün memlekette bir hristiyan medeniyeti kurmak gayesiyle bu iş için Amerika'dan 12.000 dolar kadar para toplayarak Harput'a gelmişti. Wheeler kısa bir zamanda Ermenileri okulda topladığı gibi müslümanlarlada yakın münasebetler kurmuştu. Onun 1875'de ölümü ile okulun başına H.M. Barnum getirildi. Barnum ilk olarak 1880'de koleji genişletmek ve laik öğretime ağırlık vermekle işe başlar. İngiliz H.F. Tater'e göre kolejde "Eğin, Arapkır, Diyarbakır, Bitlis vb. yerlerdeki mahalli misyon mekteplerinden seçilen" Ermeni Kürt ve Türk çocukları okutuluyor. Bunlara Ermenice, Kürtçe, Türkçe, İngilizce v.b. dildersleri yanında diğer okul dersleri ve Incil öğretiliyordu. Lordıs Prayer (Rabbin Duası) her dilde ayrı ayrı öğrencilere ezberletilmiştir. Bu dönemde okulda 100 öğrenci vardı. İşin ilginç yanı Kolej müdürü Mr. Barnum'un 1880'de Vilayet maarif komisyonluğu azalığı yapmasıydı. 1891'de yenibir teşkilat geçirerek 1308 Harput Salnâmesine göre "Şehrin en latafetli ve nezaretli yerinde metin ve rasin bir idadi" olarak faaliyetlerini sürdüren kolej ²⁴³ 1894 - 1896

243. Sunguroğlu İshak, Harput Yollarında, İstanbul, 1959. Nurgök Matbaası C. II. s. 85 - 91.

Ermeni olayları sebebiyle 1895'te halkın saldırısına uğramış ve bir kısmı yıkılmıştı. ABD Hükümeti, Türk Hükümetine baskı yaparak tazminat ve yeniden yapılabilmesi için izin istemişse de bu istekler II. Abdülhamit tarafından sürekli reddedilmişti.²⁴⁴ II. Abdülhamit Han, 17 Ağustos 1900 tarihli idaresinde bunun sebebini şöyle anlatır: "Anadolunun göbeğinde bulunması yersiz, halkın çocuklarını bozacağı kesin olan böyle bir müesseseye izin verilemez."²⁴⁵ 1898'de Barnum'un ölümüyle yerine geçen Gates (1898 - 1902) ve Henri Riggs(1902 - 1910) döneminde daha çok mesleki eğitime yönelmiştir. Riggs döneminde Şehrüz Ermeni mahallesi emlakının %75 - 80 koleje intikal eder. Kolejde halıcılık, marangozluk, tenekeçilik, kunduracılık, ciltçilik, bıçki - dikiş v.b. zanaatlar öğretilir ve bunlar için atölyeler kurulur. Okuldan her sene 30 - 40 öğrenci mezun olmaktadır. Bunlar Avrupa ve Amerika'da ihtisaslarını tamamladıktan sonra memleketlerine dönerek kendi idealleri için köy Ermeni mekteplerinde gönüllü öğretmenlik yapıyorlardı. 1908'den sonra kolejde yeni bir atılım başlar. Öğrenci sayısı birden bire 450'ye çıkar. Bu sırada kolejde 20 Amerikalı öğretmen vardır. Kolej 1916'da I. Dünya Savaşı sebebiyle kendiliğinden faaliyetlerini durdurur. Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Öğretim üyesi Prof.Dr. Eberhardt, "Bölgede Amerika'ya göçün fazlalığı Harput Amerikan kolejindeki kültür hareketleri-

244. Grabill, Age, s. 42 - 45.

245. Kırşehirlioğlu E. Age, s. 152.

nin bir neticesi olarak" izah ediyordu.²⁴⁶ Kolej Aralık 1920'de müdür Henry Riggs'in milli mücadeleçilerce yurt dışına koçulması üzerine kapatılmış ve bir daha açılmamıştı.²⁴⁷

5. ANTEP MERKEZİ TÜRKİYE KOLLEJİ:

Antep'te Amerikalıların çalışmaları 1848'lerde Dr. Azariah Smith'le başlar. Smith'in çabasıyla 1850'de İstanbul Bebek Semineri mezunlarından Zevap varjebet başkanlığında ilk Amerikan okulu açılır. Onun Amerika'da ihtisas yaparken ölümü üzerine yerine 1855'de Levonyen Kirkor getirilir. Okulda öğleye kadar Levonyen Alrkos Aleksandr Bezciyan ve Çil Hogopyan Karabet gibi Bebek Koleji mezunu Ermeni öğretmenler Ermenice, öğleden sonra ise Schneider, Dr. Pratt, Mr. Pery, Mr. Montgomery, Dr. Trowbirdge gibi Amerikalılar İngilizce ders vermekteydiler. Bu okulda okuyan 58 öğrenciden 52'si, Amerikan Board'ça kurulan Kilikya ittihadın bursu ile okumaktaydı. 1871'de Adana'da toplanan Kilikya ittihadınca Güney Anadolu'da Antep, Maraş yada Beşni'de bir Amerikan koleji kurulması teklif edilir. Yapılan müzakere sonucu "coğrafi konumu" sebebiyle kolejin Antep'te kurulması kararlaştırılır. Amerikalı N.C. Clark başkanlığında çalışmalar başlar. Kolej yerini Kethüzâde Taha (Göğüş) Efendi verir. Dr. Trawbridge, Avrupa ve Ame-

246. Sunguroğlu İshak, Age, C. II. s. 87 - 98.

247. Grabill, Age, s. 253.

rika'dan yardım toplarken, Dr. Clark'ta bazı Ermeni ve bir Türk zengininden 1600 altın yardım alır. Bunun 500'ünü Kürkçiyen Aga, 100'ünü Nazar Aga ve 120'sini Abit Aga gibi Antep'in maruf zenginleri karşılamıştı.²⁴⁸ Grabill, Amerikan Board'un "Amerikan standartlarına göre fakir sayılan Ermeni zengiler ve bir Müslüman Türkten 60 dolar toplayarak ve Ermenilerden geniş destek görerek işe başladığını" yazar.²⁴⁹ 1874'de başlayan çalışmalar tamamlanınca 3 Ocak 1876'da kolej açılır. Başta Nazarten Nikoos Aga olmak üzere Ermeniler okulun bir Hristiyan koleji olmasını isterlerken Türkler şiddetle karşı çıkarak, böyle bir durumda okulu yerle bir edeceklerini ihtar ederler. Okul 1878'de bir çatı altında "Merkezi Türkiye Koleji" adıyla faaliyete geçer. Tıp, eczacılık, dişçilik, ekonomi, edebiyat ve matbaacılık bölümleri bulunan okul bilhassa sağlık hizmetleriyle halka da cazip gelir. 1878'de bazı Gregoryen Ermenilerin şikayeti ile kısa süre kapansa da Antepli Türklerin devrin maarif naazırı olan hemşehrileri Münif Paşa'yı ikna etmeleriyle yeniden açılır.²⁵⁰ Kolej kısa sürede bölgenin en dikkati çeken okulu olarak göze çarpar. İngiltere'nin Halep konsolosu Henderson 2 Aralık 1878'tarihli raporunda "Antep'te Amerikan Board tarafından yeni ve güzel bir kolej açıldığını, yerini bir müslüman Türkün verdiği koleje kapasitesinin çok üstünde öğrencinin başvurduğunu" yazıyordu.²⁵¹ Ko-

248. Barlas H. Uğuroğlu, Age, s. 18 - 22.

249. Grabill, Age, s. 26.

250. Barlas H. Uğuroğlu, Age, s. 23 - 25.

251. Şimşir Bilâl N, Osmanlı Ermenileri, s. 197.

lejin ilk müdürü Dr. Trowbridge 1883 - 1884 Halep salnâme-sinde belirtildiği üzere Antep'te Amerikan konsoloslukunda yapmaktaydı. Koleje Avrupa ve Amerika'dan yardım toplayan, yaptırma komitesinde yöneticilik yapan Dr. Trowbridge bil-hassa Tıp öğretimine çok büyük bir ağırlık verir. 1888'de onun ölümüyle yerine Dr. Americu Fuller geçer. Ancak öğrenci sayısında 1886'ya göre bir düşme olur. Bunda, Osmanlı devletinin aldığı etkin tedbirler, protestan olmayan azınlıkların tepkisi ve okulun ücretli oluşunun büyük tesiri vardır. Kolej hayatiyetini sürdürmek için ABD'den her yıl 2600 dolar almaya başlar. 22 Aralık 1850'de çıkan büyük yangında koleji %70'si yanar. 389'u Türklerden, kalanı Ermenilerden sağlanan 900 altına yapılan tamiratla kolej eski haline kavuşur. Bundan sonra kolejin başında Dr. Frederick Douglas Shepardı, görüyoruz. Türkçeyi, Türk örf ve adetlerini çok iyi bilen Shepard döneminde Tıp, dişçilik, ve eczacılık, faaliyetleri Beyrut'a taşınır. Onun verdiği bilgilere göre Kolejin yüksek kısmında 1896'ya kadar 56'sı öğretmen 56'sı doktor, 44'u papaz, 35'si ekonomist, 38'i eczacı, 29'u diyet tabibi 258 öğrenci mezun olmuştu. Bunların hepsi memleketlerine giderek, protestanlaştırma çalışmalarına katılmışlardı.²⁵² 1898'de Kolejin başına John Ernest Merrill, getirildi. Elias Riggs'in gözde talebelerinden olan Merrill, Minesota Üniversitesinde "Hristiyan - Müslüman ilişkileri" üzerine doktora yaptıktan sonra Antep kolejinde göreve başladı.²⁵³ Onun döneminde kolejin Beyrut'a taşınma çalışmaları

252. Barlas H. Uğural, Age, s. 12 - 39.

253. Grabill, Age, s. 26.

olmakla birlikte öğrenci sayısı da bir hayli yüksektir. 1906'da kolejin 316 öğrencisi vardır. Bu tarihe kadar mezun olanların sayısı ise 284'e ulaşmıştır. Bu mezunların 107'si Antep'li, diğerleri çevre illerden olup hepside Hristiyan azınlıklara mensuptu. Kolejün yüksek kısmı 1908'de tamamen Beyrut'a taşınmıştı. Bu yüzden öğrenci sayısı 160'a düşmüştü. Toplam mezun sayısı ise 300'e ulaşmıştı.²⁵⁴ 1909'da meşrutiyetin rahat ortamından faydalanan Ermeniler ayaklanınca Kolejün 200 öğrencisinden 30'u isyanda elebaşlık yaptılar. Türk Hükümetinin sert tepkisi sebebiyle Mr. Merrill okulu 6 hafta kapattı ve bu öğrencileri okuldan uzaklaştırdı.²⁵⁵ Buna rağmen faaliyetler devam edince Kolej 1915'te Türk yönetimine geçti. 1919'da İngilizlerin Antep'e girmesiyle kolej yeniden Amerikalı misyonerlere verildi. Daha sonra Antep Fransızların payına düştü. Fakat Fransa kolay kolay Antep'i işgal edemedi. Ermeni destekli Fransız ordusu ile Kuvayı Milliyeciler savaşıyorlardı. Savaşta birçok Amerikalı Misyoner Türk ordusunu arkadan vurmuş, Ermenilere silah götürmüştü. Bu sırada kolejün başında Shepard'ın oğlu Neril Shepard vardı. Nerill, mücadele ileride Türklerin lehine dönünce çareyi kaçmakta bulur. Bundan sonra bir müddet kapalı kalan okul²⁵⁶ 1927'de yeniden açılır. Fakat 1932'de maddi sıkıntılar sebebiyle "Halep Koleji" adıyla faaliyetlerini Suriyeye nakleder.

254. Barlas Uğuroğlu, Age, s. 30 - 31.

255. Grabill, Age, s. 48.

256. Barlas Uğuroğlu, Age, s. 32 - 44.

6. BEYRUT (SURIYE) PROTESTAN KOLEJİ:

1861 - 1862'de Dr. William Thomson ve Dr. Daniel Bliss'in çabalarıyla Beyrut'ta Suriye'deki bütün misyoner guruplarının destekledikleri bir yüksekokul kurma çalışmaları başlar. Yardım toplamak için Amerika'ya giden Daniel Bliss 10 Mayıs 1863'de Newyork Presbiteryen kilisesinde okulun gayesinin "Asya ve Afrika'da milyonlarca insanın eline Hristiyan kitapların geçmesine yardımcı olmak ve onlar arasında Hristiyanlığı yaymak" olacağını açıklıyordu. 30 Ekim 1863'de Beyrut'ta Dr. C. Van Dyck'in evinde Daniel Bliss, Ford Jessup, Harper ve Beyrut Amerikan konsolosu Johnson'un katılmasıyla yapılan toplantıda ise "Kolejin misyonerlik gayesiyle çalışması ve öğretmenlerinin misyonerlerden seçilmesi" kararlaştırıldı. Jessup ve Bliss gibi Amerikalı misyonerler kolejin misyonerlik amacıyla kurulduğunu ve öyle çalıştığını kabul ederler. Okul 1865'de faaliyete geçer. Okulda sırasıyla Daniel Bills (1865 - 1902), Huvart Bills (1902 - 1920), Beyard Dodge (1923 - 1947), Stephan Penrose (1948'den sonra) müdürlük yada rektörlük yapmışlardır. Arap ırkçılığındaki rolü ve 1895'te Hristiyan gençler cemiyetine merkezlik yapmasıyla tanınan kolej, Lodfik Bernhard'ın 1905 yılındaki "Doğudaki Amerikan" adlı makalesinde "Amerikan menfaatinin ve bilhassa ticaretinin yolunu kolaylaştıran ve önderlik yapan planlanmış bir teşebbüs" olarak takdim ediyordu. Yakındoğuda serpilmiş Amerikan okullarına misyoner öğretmen de yetiştiren kolej Jessup'a göre ortadoğunun "en verimli" Richter'e göre "en ileri" Gairdrer'e göre "en

seçkin" Amerikan misyoner okuluydu.²⁵⁷ Misyonerlerin bu gözle değerlendirdikleri okul hakkında 25 Nisan 1913'de Şehbal Muhabiri Bedii Nuri ise şunları söylemekteydi: "Ben bu müesseseye Suriye ilim ordusuna her sene bir kaç yüz nefer yetiştiren bir kışla nazarıyla bakarım. Cesamet ve âzîmetine kışla tabirinden daha münasib bir kelime bulamıyorum."²⁵⁸

7. BEYRUT KIZ KOLEJİ:

Amerika'lı misyonerlerce Osmanlı ülkesinde açılan ilk kız okuludur. 1830'da açıldı. Amerikalı misyoner Jessup, "gözümün bebeği" dediği okulun misyonerlik çalışmaları için çok önemli bir yeri olduğunu vurgulayarak Amerika'dan 30.000 dolar yardım istediklerini yazar. Jessup bu yardımın mutlaka gönderilmesi gerektiğini belirterek, "Çünkü bu okul Suriye'nin yakın gelecekte Hristiyanlaşmasına yardım edecektir." demekteydi.²⁵⁹

8. ABEYH OKULU:

Beyrut'a uzak olması sebebiyle devlet kontrolünden uzakta olan ve Dürzilerin merkezi olan Abeyh'te 4 Kasım 1846'da Dr. Cornilius Van Dyck tarafından kuruldu. 1849'da ise idaresini Simon Calhoun üstlendi. 1868'de Beyrut Amerikan kolejinin tam faal hale gelmesine kadar Ortadoğuda en önemli Amerikan okuluydu.²⁶⁰

257. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 117 - 136.

258. Bedii Nuri "Irâk Mektupları", Şehbâl, Aded: 77, s.88-91.

259. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 105 - 106.

260. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 115 - 116.

9. CIRAD (SEYDA) KOLLEJİ:

Cirad koleji misyonerliğinin özel bir ihtiyacı sebebiyle açılmıştı. Misyonerler 15 yıllık tecrübeden sonra, Beyrut Amerikan koleji mezunu yerli misyonerlerin köylerde elverişli olmadığını gördüler. Bunun sebebini onların yetiştirdiği çevreye bağlayan Amerikalı misyonerler 1880'de köylerde misyonerliğe yardım edecek kimseleri hazırlamak ve öğretmenler yetiştirmek için köy çevresine yakın olan Seyda da bir yüksek okul kurdular.¹⁶¹

10. KAHIRE KIZ KOLLEJİ:

1861'de Amerikan Birleşik Presbiteryen misyonerlerince açıldı.²⁶² Kadın misyoner Anna Milligan okulun faaliyetlerini şöyle değerlendirir: "Kahire'deki kız kolejinin sınıfta bulunan kızlar babaları Paşa olan öğrencilerdir. Bu kadar kız öğrenciyi Hristiyanlık nüfuzu altına alıp toplayacak başka bir yer ve islam kalesine girmek için bu okullardan daha kısa bir mesafeye sahip başka bir yol yoktur." Milligan, öğrencilerin yatılı olmasının misyonerlik açısından faydalarını şöyle anlatır: "Yatılı kız okullarında durum müsait olduğundan ve fırsatlar ele geçtiğinden dolayı misyonerlik buradaki dokumayı daha iyi tamamlar. Yatılı kız okulları gündüzlüden daha üstündür. Çünkü böyle okullarda öğrencilerle daha kuvvetli şahsî münasebetler kurulur ve öğrenci Hristiyan olmayan ev hayatının nüfuzundān kurtulur."²⁶³

261. M.Halidi - O.Ferruh, Age, s. 136.

262. Hitti, Philip K. Age, c. IV. s. 1211

263. M.Halidi - O.Ferruh, Age, s. 105 - 106.

-AMERİKAN OKULLARI-²⁶⁴ADANA

1. Adana-Merkez-Kız Rüştîye ve İdadisi	1885
2. Adana- Merkez-Sıbyan Okulu	1891
3. Mersin-Merkez- Erkek Yatılı Lisesi	1893
4. Mersin-Tarsus- Sen pol Koleji	1877
5. Cebelibereket-Bulanık Okulu	
6. Cebelibereket-Bulanık Okulu	
7. Kozan- Haçin-Kız Lisesi	1881
8. Kozan- Haçin-Erkek Lisesi	1881
9. Kozan- Haçin- Sanat Okulu	1882
10. Kozan- Haçin- İlkokulu	1879
11. Kozan- Sis- Kız yatılı Okulu	1893

ANKARA

12. Kayseri-Talas-Kız Lisesi	1872
13. Kayseri-Merkez-İncil ve Âta	1870
14. Kayseri-Talas-Erkek Lisesi	
15. Kayseri-Merkez Anaokulu	
16. Yozgat-Seymurlu Misyonerler	1861

AYDIN

17. İzmir-Merkez-Amerikan Erkek Koleji	1879
18. İzmir-Merkez-Amerikan Kız Koleji	1879
19. İzmir-Merkez-Anaokulu	1882

264. Bu listenin hazırlanmasında İlber Ortaylı ve Atilla Çetin'in yanında M.1316-1319 Maarif salnamelerinden faydalanılmıştır.

20. İzmir-Merkez İlkokulu	1885
21. Saruhan-Akhisar Okulu	
22. Manisa-Merkez Okulu	1862

BEYRUT

23. Beyrut-Merkez-Amerikan Okulu	1825
24. Beyrut-Merkez-Amerikan Kadın Semineri	1835
25. Beyrut Merkez-Suriye Protestan Koleji	1864
26. Beyrut Tay Vadisi- Mahalliye Mektebi	1825
27. Beyrut Merkez-Yahudiye okulu	1825
28. Beyrut Sula Amerikan Protestan Okulu	
29. Beyrut Merciun Amerikan Protestan Okulu	
30. Beyrut Merciun Kız Koleji	
31. Beyrut Merciun (Lbl es Suki) Okulu	
32. Beyrut Merciun (ul-Khiyun) Okulu	
33. Beyrut Merkez Muælleke Okulu	
34. Beyrut Merkez Bupbun Okulu	
35. Beyrut Sukul Garb Misyonerlik Semineri	
36. Beyrut Sukul Garb Erkek Lisesi	
37. Seyda Akademi ve Sanat Okulu	
38. Nablus Kız Lisesi	
39. Seyda Kız Lisesi	
40. Seyda Erkek Lisesi	
41. Şveyr Erkek Lisesi	
42. Trablusşam Kız Semineri	
43. Trablusşam Erkek Lisesi-	1877
44. Trablusşam Safeyta Erkek Lisesi	1877
45. Trablusşam Hasn'l-Ekred Erkek Lisesi	1877

46. Abeyh Erkek Lisesi
47. Abeyh Misyoner Okulu
48. Lazkiye Erkek Lisesi
49. Lazkiye Kız Lisesi
50. Humus Amerikan Okulu
51. Akar Minyare Köyü Amerikan Okulu
52. Akar Hâkûr Köyü Amerikan Okulu
53. Akar Rehbe Köyü Amerikan Okulu
54. Akar Binû Köyü Amerikan Okulu
55. Akar Cebraîl Köyü Amerikan Okulu
56. Akar Tel Abbas Köyü Amerikan Okulu

BITLİS

57. Bitlis Merkez Kız Yatılı Okulu 1866
58. Bitlis Derkevank İlkokulu
59. Bitlis Moğunk İlkokulu
60. Bitlis Tuk İlkokulu
61. Bitlis Merkez Misyoner Koleji 1866
62. Siirt Amerikan Protestan Koleji
63. Siirt Garzan Protestan Koleji 1871
64. Muş Erkek Koleji
65. Muş Kız Koleji
66. Muş Merkez Misyoner İlkokulu (Erkek) 1860
67. Muş Merkez Misyoner İlkokulu (Kız) 1856
68. Bitlis Merkez Misyoner İlkokulu (Erkek) 1892
69. Bitlis Merkez Misyoner İlkokulu (Kız) 1892

AYDIN VİLÂYETİ

70. İzmir Amerikan Erkek Koleji 1879

71. İzmir Amerikan Kız Koleji	1879
72. İzmir Amerikan Anasokulu	1882
73. İzmir Amerikan İlkokulu	1885
74. Manisa Merkez Amerikan	1862
75. Manisa Akhisar Okulu	
76. İzmir Ödemiş Okulu	
77. İzmir Amerikan Okulu	1825

DIYARBAKIR

78. Mardin Erkek Koleji	
79. Mardin Kız Koleji	
80. Mardin Misyoner Koleji	
81. Mardin Avriye Amerikan Protestan Okulu	
82. Diyarbakır Siveren İlkokulu	
83. Diyarbakır Pirüt Okulu	1884
84. Diyarbakır Merkez Amerikan Okulu	1872

ERZURUM

85. Erzurum Merkez Kız Koleji	
86. Erzurum Merkez Erkek Koleji	
87. Erzurum Merkez Protestan İlkokulu ve Ortaokulu (Kız)	1870
88. Erzurum Merkez Protestan İlkokulu ve Ortaokulu (Karışık)	1878
89. Erzurum Merkez Protestan İlkokulu ve Ortaokulu (Karışık)	1881
90. Erzurum Merkez Hadikatü'l Makal İlkokulu	1879

HALEB

91. Haleb Suveydiye Erkek Okulu	
92. Haleb Suveydiye Kız Okulu	
93. Haleb Geraş İlkokulu	
94. Haleb Cibbin İlkokulu	

95. Haleb- Kassab Kız Okulu	
96. Haleb-Merkez Okulu	
97. Iskenderun Belen İlkokulu	
98. Haleb Bias İlkokulu	
99. Antakya Merkez İlkokulu	
100. Halep Merkez Protestan Mektebi	1872
101. Urfa Koleji	
102. Maraş Kız Koleji	
103. Maraş Teoloji Semineri	
104. Maraş İlkokulu	
105. Maraş İlkokulu	
106. Maraş Zeytun Protestan Okulu	1865
107. Antep Merkezi Türkiye Koleji	1868
108. Antep Protestan Kız Koleji	1869
109. Maraş Divanlı İlkokulu	
110. Maraş Divanlı Ortaokulu	
111. Maraş Akdere Protestan Okulu	
112. Maraş Karamanlı Protestan Okulu	
113. Maraş Şekerdere Protestan Okulu	
114. Maraş Hadikatül Sıbyan İlkokulu	
115. Elbistan Kilise İlkokulu (Erkek)	
116. Elbistan Kilise İlkokulu (Kız)	
117. Antep Amerikan Kızlar okulu	1859
118. Antep Amerikan Ortaokulu	1871
119. Antep Amerikan İlkokulu	1847
120. Amerikan Yetimevi İlkokulu	1894

HÜDAVENDİGAR

121. Bursa Kız Koleji 1876

122. Bursa Erkek Koleji 1876

123. İnegöl Protestanlık Okulu Bandırma Protestanlık Okulu

İSTANBUL

124. Kumkapı Misyoner Okulu

125. Robert Koleji 1840

126. Üsküdar Kız Koleji 1871

127. Üsküdar Selâmsız Amerikan Okulu 1871

128. Gedik Paşa Amerikan Okulu 1887

129. Hasköy Amerikan Okulu 1856

130. Göztepe Amerikan Okulu 1863

GÜNEY LÜBNAN MUTASARRİFLİĞİ

131. Aini Zehaltah Okulu

132. Zənleh Okulu

KONYA

133. Burdur Okulu

134. Niğde Tahtalı Protestan Okulu

135. Niğde Aksaray Kız İlkokulu

136. Niğde Aksaray Erkek İlkokulu

HARPUT

137. Fırat Erkek Koleji 1856

138. Fırat Kız Koleji 1856

139. Fırat Erkek Ortaokulu 1856

140. Fırat Kız Ortaokulu 1856

141. Fırat Aneokulu

142. Fırat Teoloji Semineri

143. Fırat İlkokulu

MANASTIR

144. Amerikan Mektebi 1878

SELANİK

145. Selanik Amerikan Ziraat Okulu

VAN

146. Amerikan Erkek Koleji 1875

147. Amerikan Kız Koleji 1875

148. Amerikan Erkek Ortaokulu 1874

149. Amerikan Kız Ortaokulu 1888

İZMİR

150. İzmir Amerikan Okulu 1879

151. Adapazarı Protestan Okulu 1847

152. İzmit Bahçecik Erkek Lisesi

TRABZON

153. Trabzon Merkez Okulu

KUDÜS

154. Ramallah Kız Okulu

155. Ramallah Erkek Okulu

156. Ramallah Amerikan Arkeoloji Okulu

SURİYE

157. Şam Erkek Koleji 1847

158. Şam Kız Koleji 1852

159. Nebek İncil Okulu 1857

160. Nebek İncil Okulu 1857

161. Nebek İncil Okulu 1896

162. Vadiülacm İncil Okulu 1874

163. Vadiülacm İncil Okulu	1863
164. Vadiülacm İncil Okulu	1863
165. Vadiülacm İncil Okulu	1882
166. Vadiülacm İncil Okulu	1878
167. Rasiye Bikayül Aziz Okulu	1863
168. Bika Bikayül Aziz Okulu	1875
169. Bika Bikayül Aziz Okulu	1875
170. Bika Protestan Okulu	1879
171. Bika Protestan Okulu	1877
172. Bika Protestan Okulu	1871
173. Bika Protestan Okulu	1871
174. Bika Protestan Okulu	1874
175. Bika Protestan Okulu	
176. Bika Protestan Okulu	
177. Bika Protestan Okulu	1890
178. Baalbek Amerikan Okulu	1874
179. Baalbek Erkek Okulu	1882
180. Hasbiyan Protestan Okulu	1842
181. Hamshumus İncil Koleji	1873
182. Havran Kantura Protestan Okulu	1872
183. Havran Kantura Protestan Okulu	1873
184. Reşbe İncil Okulu	1875
185. Reşbe İncil Okulu	1882
186. Reşbe İncil Okulu	1823
187. Reşbe İncil Okulu	1863

SİVAS

188. Sivas Divriği Kilise Okulu	
---------------------------------	--

189. Sivas Gürün Merkez Kız Okulu
190. Sivas Gürün Merkez Erkek Okulu
191. Sivas Gürün Merkez Okulu
192. Sivas Gürün Merkez Okulu
193. Amasya Mecitözü Protestan Okulu 1865
194. Amasya Merzifon Anadolu Kolleji 1865
195. Merzifon Kız Koleji 1865
196. Merzifon Teoloji Semineri
197. Merzifon Sanat Okulu
198. Tokat Koleji
199. Sivas Kız Koleji
200. Sivas Erkek Koleji 1855
201. Sivas Öğretmen Koleji

BULGARİSTAN

202. Samakov Koleji ve Teoloji Semineri
203. Sofya Amerikan Koleji

6. BİR ÖRNEK OLAY VE TEPKİLERİ:

B U R S A H Â D İ S E S İ

1928 yılının ilk aylarında ortaya çıkarılan Bursa Amerikan Kolejindeki "Hristiyanlaştırma" olayı kamuoyunun dikkatini yeniden Amerikan misyonerlerine çekti. Bursa'nın Kayabaşı semtinde bulunan okul Yahudilerin 1927 başlarında kendi milli okullarına gitmeleri ile yalnız Türk kızlarına eğitim vermeye başladı. Okulda çoğu yatılı 80 - 90 öğrenci eğitim görüyordu. Amerikan Board Misyonerlik Örgütü'nün finanse ve kontrol ettiği okulun müdüreligini Amerikalı Miss Jilson yapıyordu. Öğretmenliklerini ise Amerikalı Sander-son, Sinayi, Parsons ve İngiliz Dey adlı kadın misyoner-lerle, bilâhère Bursa Erkek Lisesinde görev yapacak olan 6 Türk öğretmen yapıyordu. 1926'da Maarif Vekâletinin İncil öğretimine son veren genelgesine rağmen İncil öğretimi gizlice sürdürülmüş, kesin ve müteaddit ikâzlar bir sonuç vermemişti. 1925'den beri okul karşısındaki dağda her sabah bazı öğrencilere âyinler gösterilmiş, çamaşırhane ve öğren-cilerin girmesi yasak olan arka bahçede İncil öğretilmişti. Her sabah "dua" adıyla, bilmeden İncil'den İngilizce parçaları okuyan öğrenciler, "Hediye ve Hatıra" adı altında "Tes-lisi" anlatan kitaplarla kazanılmaya çalışılmıştır. Okulda Türk'ün dinî günlerine ilgi gösterilmez, milli günleri ise resmiyetin zorlaması nisbetinde kutlanırken, Hristiyanlarca

mukaddes sayılan pazar, yortu ve noel günleri özel eğlenceler, ziyafetler ve âyin elbiseleriyle yapılmış gösteriler tertiplenmiş, öğrenciler mükâfatlandırılmış ve âyinelere katılmaları sağlanmıştı. Ayrıca ailesinin mali yönden güçlenmesini isteyen öğrencilere "Hz. İsa'ya dua ederse emeline nail olacağı" telkin edilmişti.²⁶⁵ Bütün bu çalışmalar öğrencileri "protestan, tarafsız ve protestanlığa karşı olanlar" olarak üç gruba ayırmıştı.²⁶⁶ Okul idaresi protestan ve tarafsız olanlara yardım ederken protestanlığa karşı çıkanlara da birtakım engeller çıkarmaya başlamıştı. Meselâ Protestanlaşanlardan Kâmuran'ın kendisi sekreter olarak okulda, babası müdür olarak okul bitişğinde Amerikalılara ait fabrikada istihdam edilirken küçük kardeşi Nemika'dan okul için çok az bir ücret alınmıştı. Buna karşılık iyi ingilizce bilmesi ve talebe üzerindeki nüfuzu sebebiyle Protestanlık teklif edilen Behice Hanım'ın bunu reddedince okulun ilk kısmının lağvı bahanesiyle okuldan uzaklaştırılmıştı. Ayrıca Protestan olmayan öğrencileri mezun etmemek için çeşitli metodlar uygulanmış, bilhassa "ahlak ve hareket" dersinden kırık not verilerek sınıfta bırakılmışlardı.²⁶⁷

265. "Mekteb Değil Müfsid Ocağı" Cumhuriyet, 26 K.sani 1928, s. 1. "Bursa Amerikan Kolejinde Kızlarımız Tenâssur mu Ettiriliyor" Milliyet, 23 K. Sani 1928, s. 1. "Bursa'da Bir Hâdise" Vakit, 23 K. Sani 1928, s. 1.

266. "Bursa'daki Tenâssur Tahkikatı" Cumhuriyet, 23 K. Sani 1928, s. 1.

267. "Mekteb Değil Müfsid Ocağı" Cumhuriyet, 26 K. Sani 1928 s. 1.

HRİSTİYANLAŞANLAR

Okulda Protestanlık yolunda bir hayli mesafe katedilmişti. İlk önce Maraş'da mühendislik yapan Abdülhamid Bey'in kızına çengel atılmıştı.²⁶⁸ Daha sonra Bursa'da bir müddet çalışan bir doktorun kızı olan Sabiha ile Ziraat Bankası müfettişlerinden İzzet Bey'in kızı Pakize'ye protestanlık telkin edilmiş ve 1926 sonlarında onların Protestanlaşması temin edilmişti. Sabiha ve 1928'de İstanbul Tıp Fakültesi 2. sınıfında öğrenci olan Pakize "protestanlaşma" olayına örneklik ve rehberlik yapmışlar onları takiben de 4 kız protestanlaşmıştı.²⁶⁹ Haç ve armalarla bir kiliseyi andıran okul misafirhanesindeki bir âyinle Hristiyanlaştırılan Kâmrân, Nemika, Muadelat ve Seniha her pazar kiliseye gitmeye başlamışlardı.²⁷⁰ Daha sonraki sorsuturmadan da anlaşılacağı üzere bu olayda Jilson, Sanderson, Sinayi, Parson ve Dey adlı misyoner öğretmenlerin rolü büyüktü. Amerikan AP. muhabiri Miss Ring'e göre öğretmenlerden Sanderson "bir süre önce okula gelen bir Amerikalıya muzafferane bir eda ile bazı kızları göstererek bunların İncil okuduklarını fakat sesini çıkarmaması gerektiğini" söylemişti.²⁷¹ Okuldaki bu menfur olay ve kızlardan birinin

268. "Mektep Değil Müfsid Ocağı" Cumhuriyet, 26 K.Sani 1928, s. 1. "Bursa Amerikan Kolejinde Kızlarımız Tenâssur mu Ettiriliyor?" Milliyet, 23 K.Sani 1928, s. 1. "Bursa'da Bir Hâdise" Vakit, 23 K.Sani 1928, s. 1.

269. Tenassur Hâdisesi" Cumhuriyet, 27 K.Sani 1928, s. 1.

270. "Bursa'daki Tenassur Hâdisesi Tahkikatı" Cumhuriyet, 23 K.Sani 1928, s. 1.

271. Grew Joseph, Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları) (Çev.Muzaffer Aşkın), İstanbul, 1966, Kıtıpçılık Ticaret, s. 78.

"Edna" adını almış Protestanlığa karşı olan öğrencileri harekete geçirmişti.

UYANIK YAVRULAR KLÜBÜ

Okul öğrencilerinden "Ferhande, Şahande, Nebahat, Nevin ve Leman" Protestanlaştırma hareketine karşı ilk çalışmaları başlatırlar. Onlara Nihal ve Münevver'in de katılmasıyla 7 kişilik fahri grup oluşur. Nermin, Mediha, Afet, Vedia ve Melek adlı öğrencilerin katılmasıyla sayıları 12'ye çıkan grup adını da "Uyanık Yavrular" olarak değiştirir ve bu adın baş harfi olan "UY" u parola kabul eder. Gizli çalışan Uyanık Yavrular bütün dikkat ve ihtiyatlarını kullanarak gelişmeleri "tedkik, takib ve kontrole" başlarlar. Olayın, bütün delil ve belgeler ele geçirildikten sonra açığa çıkartılmasını kararlaştıran grup durumdan haberdar ettikleri Türk öğretmenlerinden "teselli" nasihatları dışında hiçbir yardım alamamalarına rağmen umutsuzluğa düşmeden "o halde biz kendi işimizi kendimiz görelim" diyerek kendi akıl ve düşünceleri doğrultusunda ve milli seciyeleri gereği faaliyetlerini - hızlandırarak yürütmüşlerdi. Kimi zaman arka bahçede ve çamaşırhanede gizlice İncil okuyanları gözetlemişler kimi zaman protestanlaşan kızlarla ağız münakaşasına girmişler fakat teşkilatlı bir grup olduklarını hiç bir zaman hissettirmemişlerdi. Uyanık Yavrular'ın her hafta düzenledikleri sınıf toplantılarından birine tesadüfen katılan 11 yaşındaki Kevser adlı öğrenci duyduklarını amcası ve velisi olan Bursa

Ziraat Mektebi Müdürü Rifat Bey'e anlatmaktan kendini alamamıştı. Rifat Bey ise 1927 sonlarında olayı Bursa Maarif Müdürü Sıdkı Bey'e gizlice anlatmıştı.²⁷² Uyanık Yavrulara mensup İzmirli Vedia ve iki arkadaşı da birer dilekçe ile olaydan Maarif Müdürü Sıdkı Bey'i haberdar etmişlerdi.²⁷³ Bunun üzerine misyonerlerce "İmâm" olduğu ileri sürülen Maarif müfettişi Necib Bey olayı soruşturmakla görevlendirilmişti.²⁷⁴

BURSA MAARİF MÜDÜRLÜĞÜNÜN SORUŞTURMASI

Maarif müfettişi Necib Bey 14 öğrencinin ifadesini almasına rağmen delil yetersizliğinden herhangi bir sonuç alamaz. Maarif Müdürü Sıdkı Bey olayın üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Uyanık Yavruları gizlice bir evde toplayarak delil toplamalarını, bilhassa hâtıra defterlerini ele geçirmelerini ister. Uyanık Yavrular kısa zamanda bunu başarırlar. Ayrıca Hristiyanlaşanlara ait İncil ve dini kitapları da ele geçirerek Maarif Müdürlüğüne teslim ederler. Bunun üzerine soruşturmaya yeniden başlayan Necib Bey, 12 Ocak 1928'de tahkikat evraklarını ve ona eklediği "Hz.İsa'ya sevgi ve Protestanlığın Ulviyetine dair" cümlelerle dolu olan Hatıra Defterlerini Bursa Maarif Müdürlüğüne verir. Maarif Müdürü olayı Maarif Vekâletine duyurarak soruşturma-

272. "Tenassur Hâdisesi" Cumhuriyet, 25 K.Sani 1928, s. 1.

273. "Amerikan Mektebinde Uyanık Yavrular Klübü" Cumhuriyet 30 K.Sani, 1928. "Bursa'daki Hâdise Nasıl Oldu" Milliyet, 29 K.Sani 1928.

274. "Tenassur Hâdisesi" Cumhuriyet, 27 K.Sani, 1928.

nın daha da derinleştirilmesi için ingilizce bilen müfettişler ister.²⁷⁵

OLAYA MAARİF VEKALETİ EL KOYUYOR

Olaydan evinde hasta yatarken haberdar olan Maarif Vekili Mustafa Necati, olaya' anında müdahale ederek İstanbul Maarif Emni Behçet Bey ve Maarif-i Umumiye müfettişlerinden Hasan Ali Beyi olayı soruşturmakla vazifelendirir. Müfettişler 22 Ocak 1928'de Bursa'ya hareket ederler. Olayın ilk yankısı böylece başlar.²⁷⁶ İstanbul Maarif Emni Vekili Reşat Şemsettin gazetecilerin konuyla alakalı sorularına verdiği cevapta "3 - 4 gün önce alınan bir ihbar sebebiyle Maarif Emni Behçet Bey'in olay yerine gittiğini, meselenin onun dönüşünden sonra ortaya çıkacağını" söyler.²⁷⁷ Behçet Bey 23 Ocakta Vali Fatin Bey'le görüştüktan sonra olayla ilgili ilk intibahlarını telefonla Ankara'ya Maarif Vekiline bildirir. 1,5 saat süren telefon görüşmesinden sonra Behçet Bey "ketümiyetini" sürdürürken, Vali Fatin Bey imâ yoluyla da olsa gazetecilere olayın doğru olduğunu ifade eder. Müfettişler önce Maarif Müdürlüğünde sonra da okulda Uyanık Yavrular Klübü üyelerinin ve 9. ve 10. sınıf öğrencilerinin ifadelerini alırlar. 24 Ocakta ise saat 10'dan 3'e

275. "Bursa'daki Hâdise Nasıl Oldu" Milliyet, 29 K.Sani s.1.

276. "Tenassur Hâdisesi" Cumhuriyet 27 K.Sani 1928 s.1.

277. Cumhuriyet, 23 K.Sani 1928 s. 1.

Milliyet, 23 K.Sani 1928 s. 1.

Vakit, 23 K.Sani 1928 s. 1.

kadar okulda Hristiyanlaşan öğrencilerin ifadesi alınır. Kolej müdiresi Jilson müfettişler gittikten sonra öğrencileri toplayarak "okula müfettişlerin geldiğini dışarıya ve ailelerine söylememelerini olayı okulda unutmalarını tembihler.²⁷⁹ Aynı gün Bursa'daki bütün yabancı okullar özellikle Amerikan okulları çok sıkı bir teftiştten geçirilir.²⁸⁰ 25 Ocakta Gemlik'teki Amerikan okullarını kontrol eden müfettişler²⁸¹ 26 Ocak'ta İstanbul'a dönerler. Maarif Emini Behçet Bey gazetecileri cevaplandırırken şunları söyler: "Bursa'da bir Maarif Emini değil, bir müfettiş sıfatıyla teftişat ve tahkikatta bulundum. Tahkik evrakını 3 gün evvel vekaletе gönderdim. Hâdise hakkında birşey söyleyemem. Vekâlet bu hususta lâzım gelen izahatı verebilir."²⁸² Tahkik Evrakının Ankara'ya gelmesi ile Ankara'da bir hareketlilik başladı. Maarif Müdürleri Encümeni 28 Ocaktaki toplantısında "çocuğunu bu okuldan almak isteyen veliler yardımcı olma" kararı alırken²⁸³ Maarif vekili Mustafa Necati hasta yatağından kalkarak vekâletе geldi. 30 Ocakta Mustafa Necati başkanlığında ikinci bir toplantı yapan Maarif Müdürleri Encümeni okulun kapatılmasını ve olayın Bakanlar Kurulu toplantısına getirilmesini

279. "Bursa'daki Hâdise" Cumhuriyet, 24 K.Sani 1928, s.1.
"Bursa'daki Hâdise Nasıl Oldu", Milliyet, 29 K.Sani 1928

280. "Ecnebi Mektepleri Teftiş Ediliyor." Cumhuriyet 25 K. Sani

281. Cumhuriyet, 26 K.Sani 1928.

282. "Bursa'daki Tenassur Hâdisesi Anlaşıldı" Milliyet 27, K.Sani

283. Milliyet, 25 K.Sani 1928 s.1.H.Millie 29 K.Sani 1928

kararlaştırır. Ve Mustafa Necati elinde tahkikat dosyası Bakanlar Kurulu toplantısına gider.²⁸⁴ Bakanlar Kurulu kapatma kararını kabûl ederek durumun Dahiliye Vekaletince Bursa Valiliğine, Maarif Vekâletince kamuoyuna duyurulmasını kararlaştırır. Maarif Vekaletinin konuyla alakalı olarak 30 Ocak 1928'de yayınlıdğı tebliğ aynen şöyleydi: "Maarif Vekaletinden bildirilmiştir. Bursa Amerikan Kız Koleji talebesinden Balıkesir askeri kalem Reisi Miralay Bey'in kızı Seniha, Emekli Yüzbaşı Rıza Bey'in kızları Kâmrân ve Nemika, Kardeş gazetesi sahibi Vâsıf Necdet Bey'in kızı Muadelet hanımların mekteb muallimlerinin gayr-ı tabii ve dini telkinatlarına maruz kalarak protestanlık akidesini kâbule ikna edildikleri anlaşılmıştır. Bu hanımlar rûşten evvel telkine maruz kaldıklarına göre mektebin çocukların tecrübesizlik ve zaaflarını istismar ettiği tahakkuk etmiştir. Maarif Vekâletinin, kendilerini evlâd-ı memleketi teslim ettiği irfan müesseselerinin cumhuriyetin âli prensipleri hilafına herhangi bir şekilde dini telkinat yapmaya mezûn olmadığı hakkındaki kesin ve müteaddit talimatlarının bu baktaki sarıh hükümlerine Rağmen, gizlice talebesinin dinî akidesiyle oynayan, milli seciyelerini bozan ve emniyeti suistimal eden bu mektebi derhal kapatmış ve alakalıları hakkında Cumhuriyet Mahkemeleri nezdinde dava açmaya karar vermiştir." Vekâlet bildirinin son kısmında ise "bu mektebin gerek binası ve gerekse ders âlet-

284. "Bursa'daki Tenassur Hâdisesi" Cumhuriyet, 30 K. Sani, 1928.

leri bakımından resmi mekteblerin asla üstünde değildir. Milli terbiye noktayı nazarından da bu hususta velilerin dikkatini çekiyoruz denilmekteydi."²⁸⁵

MEKTEB KAPATILILIYOR

Dahiliye Vekaletinin Bursa valiliğine gönderdiği 30 Ocak 1928 tarihli telle mektebin hemen kapatılması istenmişti. Bunun üzerine Bursa Valisi Fatih Bey, hemen Maarif Müdürü Sıdkı, Maarif müfettişleri Necib ve Şahap ile Polis Müdürü Ramiz Bey'den bir heyet kurarak okulu kapamalarını istemişti. 31 Ocak'ta okula giden heyeti okul müdiresi Jilson soğuk bir çehre ile karşıladı. Bütün öğrenciler konferans salonunda toplandı, yapılan yoklamada 25 öğrencinin okulu terkettiği anlaşıldı. Heyet üyelerinden biri öğrencilere okulun kapatıldığını, isteyenlerin öğretimine Bursa'daki muadil lise ve ortaokulların birinde devam edebileceğini bildirdi. Daha sonra gündüzlü öğrencilerle, evleri Bursa'da olan yatılı öğrenciler evlerine, evleri Bursa'da olmayan 21 öğrenciden 14'ünün liseye ve 7'sinin ise Dârülmualimata gönderileceği açıklandı. Öğrenciler kapatma kararını sevinçle karşılarken, onlara "goodby" diyen müdire Jilson üzüntüden ağlıyordu. Biranda olayın kahramanı haline gelen küçük Kevser Jilson'a "maddi fedâkarlığınıza karşılık bize dininizi aşılamaktan geri kalmadınız." demekten kendini alamamıştı. Heyet dersaneleri mühürlediği halde okul lojmanına dokunmamıştı.²⁸⁶

285. "Mekteb Sed edildi." Vakit, 31 K.Sani 1928 (sadeleştirilmiştir). Ayrıca Bak. "Bursa'daki Amerikan Mektebi Sed Edildi." Cumhuriyet, 31 K.Sani 1928.

286. "Bursa Koleji Nasıl Sed Edildi" Cumhuriyet, 1 Şubat 1928.

OKUL YÖNETİCİLERİ HAKKINDA AÇILAN

SORUŞTURMA VE NETİCESİ

Maarif Vekaletinin şikayeti üzerine okul müdiresi Jilson, öğretmenlerden Dey ve Sanderson hakkında dava açıldı. Bursa Sulh Ceza Mahkemesinde 13 Şubat 1928'de ilk duruşma yapıldı. Salon çok kalabalıktı. Hınca hıncı dolmuştu. Sanık ve şahitlerden başka Amerikalı ve Türk gazeteciler, dinleyiciler de vardı. Mahkeme başkanlığına Sulh ceza Hakimi Nizamedden Bey, Sanık Amerikalıların avukatlığını Ali Haydar Bey ve tercümanlığı İngilizce muallimi Niyazi Bey yapıyordu. Vesika ve defterler masanın üzerine konmuştu. Sanık ve şahidlerin kimlik tesbitinden sonra sanıklara "Mektebde Protestanlık propagandası yapıp yapılmadığı" soruldu. Onlarda böyle birşeyden haberdar olmadıklarını söylediler. Bunun üzerine şahidlerin dinlenmesine geçildi. İlk olarak Uyanık Yavrular'dan Nihal Rasim'in ifadesi alındı. Nihal Rasim "Mektebin dini bir müessese haline getirildiğini Kamran hamından duyduğunu, yemeğe oturulurken dua yapıldığını, ilâhiler okutturulduğunu, pazar günleri oyun yasaklanarak Merýemana şarkıları söylettirildiğini, mekteb gramofonunda alaturka plakların mekteb idaresince beğenilmemesi sebebiyle dini plakların çalındığını, Muadelat, Seniha, Kâmrân ve Nemika'nın Protestanlaştıklarını Şahande'den duyduğunu, kendi araştırmalarının da bunu te'syid ettiğini söyleyerek kendisine gösterilen hatıra defterinin Mu-

delete ait olduğunu söyledi. Sanık avukatı Ali Haydar Bey "Mekteb Müdiresi Miss Jilson'un olaydan haberdar olup olmadığının Nihâl Hanımdan sorulmasını istedi. Bunun üzerine sorulan soruya Nihâl Hanım, "Miss Jilson'un meseleden haberdar olmamasına imkan yok" cevabını verdi. Daha sonra öğrencilerden Nevin, Şahande, Münevver, Leman, Ferhânde, Mediha, Afet ve Öğretmen Behice Hanım'ın ifadeleri alındı. Bunlarda aynı doğrultu da ifade verdiler. Şahande "mektebde milli günlerde canbazlık ve maskaralık gösterileri yapıldığını, günün manasına uygun oyunlar oynanmadığını" anlatırken, Münevver "Hristiyanlaşanlarımız Miss Dey ile gizli yerlerde İncil okuduklarını, Hatıra defterini kaybeden Afife'nin kendinden değil, mektebin kapanmasından korkuyorum dediğini, Nebahat'la Nihal'in Edebiyat Öğretmenleri Mümtaz Bey'e öğrencilerin Protestanlaştırıldıklarını söyledikleri halde Mümtaz Bey'in sadece teselli ile yetindiğini anlatmıştı. Leman Hanım ise "Bir buçuk ay evvel mektebde Protestanlık propagandası yapıldığını hissettiğini, Pazar günleri iş yaptırılmayıp, Cuma günleri yaptırıldığını, Kamran'ın Şahan'deyi protestanlığa davet ettiğini, tarihi türbeleri gezerken Muadelet ve Seniha'nın türbelere nefret ettiklerini söyleyerek kendilerinden ayrı gezdiğini kendilerine İncil'den "ben doğru olacağım" diye bir şarkı öğretildiğini, pazar günleri oyun oynama ve çamaşır yıkamalarına izin verilmediğini Hristiyanlaşanların arka bahçede gizlice kitab okuduklarını, Muadelet ve Seniha'nın milli bayramlara katılmadıklarını, ruhumuzu okşamıyor diye ala-

turka plak dinlemediklerini, Protestanlığa ait dini plaklar dinlediklerini, Seniha ve Muadelet'in Türklükten hoşlanmadıklarını, Muadelet'in kendisine "İslâmiyet'i sevemiyorum" dediğini, mektebe bazı misafirler geldiği zaman sürekli İngilizce cihetiyle öbür talebelerden farklı olmayan üç Hristiyan öğrencinin çağrıldığını" anlatmıştı. Öğretmen Behice Hanım ise "önce talebe ile samimi ilişkilere giren genç muallimelerin daha sonra onlara Hristiyanlığı telkine başladıklarını, talebenin çoğunun Protestanlığa meylettığını, milliyetlerini bile kaybetmekte olduklarını, Miss Jilson'un pazar günü çalışan çocuklara teessüfle "pazar olduğunı untutunuz mu? oyun yasaktır" dediğini anlatmıştı. Daha sonra Hristiyanlaşanlardan Kamran ve Nemilka ile onlarla içli dışlı olan Afife'nin ifadeleri alındı. Gayet bitkin ve solgun bir şekilde salona giren Kamran Kur'an-ı Kerim'e el bastırılmadan sorgulamaya alındı. Bu husustaki soruları "malûmatım yok" diye inkar edince daha önceki ifadesi okundu. Bunda herşeyi itiraf ediyordu. Bunun üzerine şaşırdı ve bu hâl salonda gülüşmelere yol açtı. Kardeşi Nemika'da benzer şeyler söyledi. Ancak okulda devamlı İncil okutulduğunu da söylemekten geri durmadı. Afife ise gayet soğukkanlı ve "nemünasebet" gibi basit cevaplarla soruları geçiştirdi. Sanık Avukatının isteği üzerine Kapıcı Bekir Ağa, Muallim Necati, Muhtar, Şevki ve Niyazi beylerin dinlenmesi için 5 Mart'a tehir edildi.²⁸⁷ Amerikan Büyükelçisi Grew Şubat 1928'de

287. "Tenassur Hâdisesinin muhakemesi" Vakit, 14 Şubat 1928
"Bursa'daki Niss'lerin Muhakemesine Başladı" Cumhuriyet, 14 Şubat 1928.

"Tenassur meselesinin muhakemesi Nasıl Oldu" Milliyet, 18 Şubat 1928.

Hatıratına sadece "Bursa'daki öğretmenlerden üçünün duruşmasına dün başlandı, bazı öğrenciler tanık olarak dinlendi ve duruşma 5 Mart'a bırakıldı" şeklinde not düşmekle yetindi.²⁸⁸

5 Mart'ta başlayan ikinci muhakemede de oldukça ilginç ifadeler verilmişti. İlk ifadeyi veren Edebiyat öğretmeni Mümtaz Bey "Okulda Hristiyanlık propagandası yapıldığına kani olduğunu fakat derslere girip - çık madan zamanı olmadığı için bu hususu tam bilmediğini sadece bir kız öğrencinin kendisine bir teneffüste 15 dakika kadar meseleyi anlatarak "mektebde kızların birbirine dini propaganda yaparak, hocaların selâmı var bu dini kabul edindiklerini bildirdiğini, bunun üzerine kendisinin de milli duygulardan, Türklüğün muhâfazasından, Protestanlaşanların Türklüğünün şüpheli olacağından bahsettiğini, okulda Cumhurbaşkanımızın yanında ABD kurucusu Washington'un da resmi olduğunu, Yalnız Cumhuriyet bayramında gördüğü Kamran'ın emekli bir baba ile Ermeni bir annenin çocuğu olduğunu anlatmış, Kamran'ı nasıl tanırırsınız sorusuna bilemiyorum cevabını vermişti. Daha sonra ifadeleri alınan 15 yaşındaki Münire ve 17 yaşındaki Nigar kendilerine Hristiyanlık teklifi yapılmadığını belirtirlerken Leman Hanım "Evlerinde Şahande, Nebahat ve Melek'le birlikte Muadelet'in Hatıra defterini ve kitaplarını okuduklarını, Hatıra defterinde "pazar günün mukaddes olduğunun" yazılı olduğunu,

288. Grew, Age, s. 80.

kitaplarının başında ise bunları okuyanların Hz. İsa'ya yakın olacağını belirtildiğini" anlatmıştı. İbrahim Hilmi Bey'in 18 yaşındaki kızı Nebahat muallimeleri tanıdığını ve hiçbir düşmanlığı olmadığını vurgulayarak başladığı ifadesinde "mektebdeki dini propagandadan haberdar olduğunu, Kamran'ın Bu din daha mukaddes, girenlerin mevkii Amerikalılar nezdinde yükseliyor dediğini, kendisine yaramazlığı sebebiyle dini telkinat yapılmadığını, yemeğe başlamadan önce her onbeş günde bir masa değiştiren öğretmenlerin ve Hristiyanlaşan kızların 1 - 2 dakika sessiz kaldıklarına çok dikkat ettiklerini, kendisinin yemekhaneye bu yüzden 10 - 15 dakika geç geldiğini, Hristiyanlaşan kızların kimsenin girmesine izin verilmeyen arka bahçede İncil ve dini kitaplar okuduklarını dini plaklar dinlediklerini, yatakhane bile ibadet aletleri bulundurdıklarını, idarenin onlara aynı muamelede bulunduğunu öğretmenlerle aralarında bambaşka bir sevgi ve muhabbetin olduğunu, incil ve incil'e temayülden bahseden kitap ve ilahiler okuduklarını, birgün yatakhane incil okuyan Seniha'nın "bu kitabı okuyunca kesinlikle bir daha bırakamayacak ve seveceksiniz" dediğini Muadelet ve Seniha'nın kendisine "sevgi olmadan mekteb idare edilemez" diyerek Jilson ve Sanderson'un da birçok sevgilerinin olduğunu söylediğini, Edebiyat Öğretmeni Mümtaz Bey'e müracaatı kendisinin yaptığını fakat beklediği ilgiyi görmediğini, Hristiyanlaşan kızların Türkçe milli şarkılardan hoşlanmadıklarını, Hristiyanlığın dini ve Türklüğün milli günlerinde güzel yemeklerin çıktığını, mektebde fa-

kiirlere yardım için "Genç Kızlara Yardım Cemiyetinin" çalıştığını, onun bu sene kapatılmasıyla yerine mensublarına hastabakıcılığı vb. işler bulan bir klübün kurulduğunu anlatmıştı. Daha sonra ifadesi alınan Şahan de ise "Miss Sanderson'un Uyanık Yavrular Klübüne girdiği için kendisine kızdığını, Hükümetin mektebi kapatmasından korkarak Seniha ve Muadelet'in Hristiyanlaştırılmasının mes'uliyetini üzerine alabileceğini söylediğini, Hatıra defterlerinin Miss Sanderson'un "Hz. İsa'ya yakın olmaktan, çan seslerindeki lâhûtilikten, yıldızlı ve berrak sema altında do-laşmanın verdiği zevkten bahseden belli ifadeleriyle dolu olduğunu" anlatmıştı. Daha sonra okulu daha önce bitirenlerden Vildan'a söz verlidi. Vildan propagandadan haberi olmadığını, varsa belki gizlice olabileceğini, önceden dağıtılan ingilizce dini kitapların hükümetin son emrinden sonra toplatıldığını, sabah yemeğinden önce ingilizce dua okuduklarını, pazar günlerine hürmet ettirildiklerini, kendisine son sınıfta iken okul öğretmenlerinden Parson'un "Biz Amerikan Misyoner Cemiyeti mensubuyuz, Protestanlığı neşretmek gayesindeyiz" dediğini belirtmişti. Mahkeme son olarak sanık muallimeleri dinledi. 1897 Orlon doğumlu Miss Dey, California Üniversitesi mezunu olduğunu, Kamran'ın eskiden beri İncil okumakta olduğunu söyledi. Miss Sanderson da üniversite mezunu idi. Muallimeler ifadelerinde mektebin Boston'da bir misyoner şirketinci idare ve finanse edildiğini açıklamışlardı. Mahkeme talimatnamelerin gelmesi ve diğer şahitlerin dinlenmesi için davayı 2 nisana erte-

ler.²⁸⁹ 2 Nisanda yapılan duruşma ile 30 nisana ertelenen mahkeme, 30 Nisanda şu kararı verir: "Hususi mektebler talimatnamesine ve hükümetin emirlerine muhalefet iddiasıyla yargılanan Amerikan mektebi müdiresi Miss Jilson ve öğretmenler Dey ve Sanderson hakkında cereyan eden mahkeme sonucu sanıkların ceza kanununun 526. maddesi gereği 3'er gün hapis ve 3'er lira hafif para cezasına çarptırılmalarına, kabil-i temyiz olmak üzere karar verilmiştir. Mahkeme olayın dini cihetini tedkike lüzum görmemiş, yalnız hükümetin emirlerine ve maarif talimat namesine muhalefetten ceza verilmiştir. Cezaları hafif ve kadın olduklarından cezalarını mekteb dahilinde çekeceklerdir."²⁹⁰ Bursa mahkemesi kararı hakkında Amerikalıların tepkisi ne olmuştu? Bu hususta Amerika Büyükelçisi Grew'in Hatıralarına müracaat edelim. Grew, 30 Nisan 1928'de "Bursa'daki öğretmenlerden üçüde suçlu bulunmuş ve üç gün hapse mahkûm edilmiştir. Bu haber hiç şüphesizki Amerika'da çok olumsuz izlenim bırakacak ve Türk aleyhdarı propagandanın yeniden doğmasına yol açacak" diye yazarken 2 Mayıs 1928'de ise olaya çok değişik bir boyut getirerek şunları yazar: "A.P. muhabiri bugün bana dediki: Bursa'da yargıç öğretmenler aleyhine karar verdikten sonra avukata, okul müdiresi Miss Jilson'u suçlandırmak ve mahkûm etmek zorunda kaldığı için çok üzüldüğünü, fakat bunu yapmak

289. "Tenassür Muhakemesi Dün Devam Etti" Vakit, 6 Mart 1928
 "Amerikan Mektebi Muallimelerinin İkinci Muhakemesi"
 Yeni Bursa, 22 Mart 1928, s. 2.
 "Bursa'daki Tenassür Hadisesinin ikinci Muhakemesinde:
 Kimler dinlendi, Neler söylediler?" Vakit, 8 Mart 1928.

290. Milliyet, 4 Mayıs 1928, s. 1.

zorunda olduğunu söylemiş. Avukatın kanısına göre yargıç-
da Ankara'dan direktif almış, öğretmenleri beraat ettire-
rek Milli Eğitim bakanlığını güç duruma sokmaya cesaret
edememiş. Miss Ring Eskişehir'de bulunan Yargıtayın Bursa'
nın havasından uzak bulunduğu için kararı bozacağını ve
davayı yalnız delillere bakıp inceleyeceği için hiç değil-
se Miss Wilson'u beraat ettireceği umudunda, Miss Ring'in
söylediğine göre Bursa halkı şimdi öğretmenlere son dere-
ce dostça bakıyorlarmış, halkın hissiyatı düşmanlıktan tüm
bir sempatiye çevrilmiş..."²⁹¹

BURSA OLAYININ TEPKİLERİ

A. VELİLERİN TEORİSİ: Olay duyulur duyulmaz Bursa'
daki veliler bizzat gelerek, Bursa dışındakiler ise Bursa'
daki bir yakınına vekâlet göndererek çocuklarını okuldan
olmaya başlamışlardı. 24 Ocakta veliler ve 27 ocakta okul-
dan ayrılan öğrenciler toplantı yaparak "yeni bir kız li-
sesi" istemişlerdi.²⁹² Bunlar kızları üzerindeki menfur
emelleri bilmeyen babaların çabalarıydı. Bu emelleri his-
seden yok muydu? Bunlardan biri Cumhuriyet muhabirine şun-
ları söylüyordu: "Kızımın protestan olduğunu bende işittim,
gidip ifadesini okudum, kendisine sordum. Daha evvelde İn-
cil okurdu. Ben kendisine hem Incil'in hem Kur'anın Türkçe
nüshalarını tedarik ederek dedim ki: Incil'de ne varsa Kur-

291. Grew, Age, s. 88 - 89.

292. Milliyet, 27. K. Sani 1928, s. 1 ve S. Cumhuriyet 24,
25, 26, 30 K. Sani 1928.

anda da var. Fazla olarak iki Peygamberin doğum olayında İsa aleyhine karanlık köşeli şüpheleler var..." Kızım itiraz etti : Ben sâdece İsa'yı Peygamber olarak tanırım, İsa Peygamber değilmi?" Bu konu bir daha açılmadı.²⁹³

B. HRİSTİYANLAŞAN KIZLARIN TEPKİSİ: Daha ilk tahkikâtte "biz bu dini sevdik kimseye hesap verecek değiliz" diyerek protestanlaştıklarını itiraf eden kızlardan bazıları daha sonra ailelerinin baskısıyla "dini bütün müslüman" olduklarını söylemeye başlamışlardı. İki sene önce Protestanlığı geçenlerden Muadelet 27 Ocak 1928'de Milliyet'e sâbık Amerikan mektebi talebelerinden, imzasıyla gönderdiği telgrafında "Türküm ve müslümanım. Babam beni okuldan aldı. Protestanlıkla alâkam yoktur." diyordu.²⁹⁵ Seniha ise Cumhuriyete gönderdiği 29 Ocak 1928 tarihli mektubunda "Gazetelerde yayınlanan Hristiyanlaşma olayında adımdan bahsedildiğini görüyorum. Ben dini bütün bir müslümanım, kesinlikle Hristiyanlaşmadım. Olay üzerine mektebi terk ederek babamın yanına geldim. Bir müslüman olarak yaşamak isterim. Gazeteniz vasıtasıyla keyfiyetin tashih ve tekzibini ricâ ederim" diyecekti.²⁹⁶ Hristiyanlaşmadığını iddia edenlerde biri de Tıbbiyeli Pakize İzzet'di. Pakize İzzet 28 Ocak 1928'de Vakit gazetesine gönderdiği mektubda "iki gündür İstanbul gazetelerinde iğrenç bir olaya adımın karıştığını görmekten doğan bir hayret içindeyim.

293. "Tenassur Hâdisesi" , Cumhuriyet 27. K. Sanî 1928, s.1.

294. "Tenassur Hâdisesi", Cumhuriyet 27. K. Sanî, 1928, s.1.

295. Milliyet, 28. K. Sanî, 1928, s. 2.

296. Cumhuriyet, 30. K. Sanî, 1928, s. 1.

Bursa'daki Kolej'de okurken güyyâ ben Hristiyanlaşmışım...! Bununlada kalmayarak ötekini - berikini teşvike cür'et etmişim. Dini bütün müslümanım ve bunu vicdanlara dizgin vurulamayacağını kanun diliyle söyleyen Cumhuriyet devrinde zevkle tekrardan haz duyuyorum. Türküm ve Müslümanım, Ömrümün hiçbir anında bu iki sevgili şeyden ayrı yaşamadım ve onlara benzer üstün hiçbir yabancı varlık görmedim."derken²⁹⁷ 30 Ocakta Cumhuriyet Muhabirine "Ben tam mânâsıyla müslüman bir aileye mensubum. Babamı tanıyanlar onun ne kadar dindar olduğunu bilirler. Böyle bir baba bilmemki kızının Hristiyanlaşmasına nasıl izin verebilir. Ben Amerikan kolejinde üç yıl okudum, Bu zaman süresince hiçbir kimse bana dini bir telkinatta bulunmadı, zaten bulunmayada cesaret edemezlerdi. Temiz aile kızlarını kötü bir şekilde teşhir bilmem ne kadar uygundur. Resmen savcılığa müracaat ettim, beni haksız yere teşhir edenler hakkında dava açacağım." diyordu.²⁹⁸

C. TIBLİ GENÇLERİN TEPKİSİ: Üç yıldır toplanamayan İstanbul Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti Kongeresi 28 Ocak 1928'de İstanbul Türk ocagında toplandı. Kongrenin dilek ve temeniler bölümünde söz eden bir öğrenci Bursa olayını gündeme getirerek "İstanbul Tıp Fakültesi II. Sınıf öğrencisi Pakize İzettin'de Bursa kolejinde Hristiyanlaştırılmış olduğunu" ileri sürdü. Bunun üzerine yapılan uzun muzakereler sonucu Nevzi Necdet ve 50 arkadaşınca verilen

297. "Tenassür Etmedim!" Vakit, 25 K. Sanî 1928, s. 5.

298. Cumhuriyet, 31 K. Sanî 1928, s. 1.

"Cemiyet yönetim kurulunun mesele ile daha yakından ilgilendirilerek çocuğunu yabancı okullara gönderen ana - babaya bu okulların Türk çocuğunun vicdanları üzerindeki zararlı tesirlerinin anlatılması ve bu okullara öğrenci gönderilmesi için bir heyet kurulması" teklifi oybirliğiyle kabul edilmişti. Böylece Fevzi Necdet, Alaaddin, Raşid, Tâlat, Vasfı, Arif, Sezai, Nadri ve Ali Muzaffer adlı öğrencilerden müteyete geçmişti. Heyet ilk olarak, cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşaya, Meclis başkanına, Sıhhiye vekiline ve Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Nureddin Ali Bey'e telgraflar çekerek "Misyonerlik çalışması ve Hristiyanlaştırma olayını" Protesto etmişti.²⁹⁹ Heyet 5 Şubat'ta Maarif vekili Mustafa Necatiye çektiği bir telgrafla "Bursa Amerikan kolejinin kapatılması sebebiyle teşekkürlerini bildirirken" aynı gün Bursa Uyanık Yavrular Kulübü üyelerine de şu telgraflı göndermişlerdi: "Sevgili yavrular, daha dün muhitinizde geçen facialı oyunu temiz ve milli aşkın çarptığı küçücük kalbinize sığdıramazdınız, taşıdınız... Gizli fakat kesin ve müsbet neticeler veren faaliyetleriniz göğsünüzü kabartsın. Hareketiniz hepimizi, babalarınızı, kardeşlerinizi çok sevindirdi. Aynı yolda sonsuz bir mücadele aşkıyla Tıp Talebe Cemiyeti Kongresine seçilen heyetimiz sizi candan selamlar ve tebrik eder ve diğer yabancı mekteblardaki Türk kardeşlerinize örnek olmanızı dileriz aziz Türk çocukları!".³⁰⁰

299. "Misyonerlerle Mücadele", Vakıf, 29 K. Sanı, 1928, s. 5
"Tıp Fakültesinde Bir Talebe de Evvelce Amerikan Mektebinde Talebe iken Tenassür mü Etmişti?" Cumhuriyet, 29. K. Sanı, 1928, s. 1.

300. "Tıp Fakültesi Misyonerlik Faaliyetlerine Karşı Tezahüratta Bulunuyor." Vakıf, 6 Şubat 1928, s. 1.

D. EĞİTİMCİLERİN TEPKİSİ: Muallim mektepleri mezunları cemiyeti "Bursa olayını" görüşmek üzere üyelerini 2 Şubat 1928 Perşembe günü toplantıya çağırırken³⁰¹ bazı eğitimcilerimizde Türk maarif Cemiyetini kurmuşlardı. Cemiyet Şubat 1928'de Bakanlar kurulu kararıyla resmen faaliyete geçer. Cemiyet hakkında Ağaoglu Ahmed, Siirdli, İbrahim Alaâddin ve Necmettin Sâdık gibi devrin meşhur yazarlarınca yazılan yazılarda da "Bursa Meselesi" gündemdedir. Ağaoglu Ahmed "Türk Maarif Cemiyeti" başlıklı yazısında Bursa olayının bu teşebbüsün ne kadar yerinde ve zamanında olduğunu gösterdiğini belirterek, Maarif vekilinin M. Kemâl ve İsmet Paşaların desteğiyle başlattığı bu müsbet çalışmanın "devamlı ve başarılı olacağına" olan inancını belirtiyordu.³⁰² Siirdli ise Cemiyetin "devamlı ve başarılı" olmasının "önem ve yararına" temas ediyordu.³⁰³ İbrahim Alaâddin, cemiyetin Türk Maarif hayatında yeni bir cıgır açtığını ileri sürerken³⁰⁴ Necmeddin sâdık "Yeni bir cephe" başlıklı yazısında şunları yazıyordu: "Maarif hayatınızı yabancı müesseseler kaplamış, vatan evlâdına çoğunlukla yabancı ve düşman hisler hakimdir. Okulsuzluk çocuklarımızı çoğunlukla yabancı müesseseler muhtaç bırakıyor. Memleketi bu elim hastalıktan kurtarmak lâzımdır. Bunun için de yabancı mekteplerden üstün, onların bütün iyi me-

301. Milliyet, 27, K. Sani 1928, s. 5.

302. Ağaoglu Ahmed, "Türk Maarif Cemiyeti", Milliyet, 11 Şubat 1928.

303. Siirdli, "Maarif ve Mekteb İşleri" H. Milliye, 4 Şubat 1928

304. Hayat Mecmûası, c. 3, sayı: 67, s. 6, 8 Mart 1928.

ziyyet ve husûsiyetlerine sahip, zararlarından azâde, Milli fakat yabancı dille eğitim yapan okullar açılmalıdır. Maarif Cemiyeti bunu yapacaktır... Hergün Milli sınırlarımız içinde binlerce Türk çocuğuna Hristiyanlık dini ve Frenk hissiyatı telkin ederek memleketi içinden yıkmaya, kalbinden parçalamaya çalışan bu mikroplarla mücadele, yurdumuzu dışarıdan istilâya çalışan düşman ordusuyla çarpışmak kadar önemlidir. Cemiyetin bu mukaddes gayede başarılı olabilmesi için vatandaşlarımızın yardımı şarttır."³⁰⁵

E. BASININ TEPKİSİ: Olaya basınımızın birlikte karşı çıkmaları dikkati çekiyor. Cumhuriyet, hemen olay yerine Yazılışleri Müdürü Mehmed Agâhı göndermişti. 26. Kanunî Sani 1928'de "Mekteb Degil Müfsid Ocağı" başlığı ile okuldaki menfur çalışmaları sıralayan gazete, ingilizce öğrenmek modasına uyarak bir çok münevver ailelerin çocuklarını Amerikan mekteblerine verdiğinden şikayet ederek³⁰⁶ bunlara karşı mücadele veren ve olayı aydınlığa çıkaran "Uyanık Yavrular"ı kutladıktan sonra "mesele halledilene kadar okulda anarşi sürecektir. Ümit Maarif vekili Necati beydedir... Lâik Türkiye Cumhuriyeti, Devleti elbette bu gibi hâdiseleri örtbas etmek istemeyecek ve birçok vilayette açığa çıkan bu gibi dînî telkinlere hiçbir zaman müsaade etmeyecektir. Halk bundan hiçbir vakit şüphe etmemektedir."³⁰⁷ diye-

305. Necmeddin Sâdık, "Veni Bir Cephe", Akşam, 7 Şubat 1928, s. 1, No: 3349.

306. Cumhuriyet, 27 K. Sanî 1928,

307. Cumhuriyet, 30 K. Sanî 1928, s. 1.

rek halkın arzularına tereddüman olacaktı, Milliyet gazeteside olayı başından beri takip etmektedir. 23 . kanunî sanî de "beynelminel bir hayır müessesesi" olarak açılan okulun 3 yıldır gittikçe artan bir protestanlaşma faaliyetine sahne olduğunu anlatılırken, 26 K. Sanî'de olayın kesinlikle meydana çıktığı aktarılmakta, 29 K. Sanî'de ise resmi makamların suskunluğuna ve hertürlü beyânattan çekinmelerine rağmen kızların dışarıdaki ifâde ve ikrarları meseleyi gün gibi açığa çıkarmaktadır." denilmekteydi. Olayın üzerine giden bir başka gazete ise Vakittir. Amerikan Büyükelçisi Grew'e göre "Vakit Bursa'daki öğretmenlerin davranışı Cumhuriyete yapılmış caniyâne bir hareket olarak değerlendirilmiş, okul müdürünün Bursa Amerikan konsolosu olsa bile cezadan kurtulmayacağını yazmışdı."³⁰⁸ Bizim tesbitlerimize göre Vakit 23 Kanunî Sanî'de olayın henüz tetkik edildiğini belirterek "Bu haber eğer tahakkuk ederse Amerikan mektebinde cereyan eden bu fecaatin hesabı bittabii mekteb müdiresinden ve muallimlerinden şiddetle sorulacak ve lâzım gelen ahkâm-ı kanuniye tatbik olunacaktır." demektedir.³⁰⁹ Basınıımız kolejdeki olayı tahkik ederken şu husûslar üzerinde bilhassa durmuştu:

1. Kolej müdürü aynı zamanda Bursa'da Amerikan konsolosluğu yapıp - yapmadığının araştırılması,
2. Kolejde Hristiyanlaştırma olayı hükümetin haberi olmadan nasıl gelişmişti.

308. Grew, Age, s. 77.

309. Vakit, 23. K. Sanî 1928.

3. Reşid olmayan Türk çocuklarına lâik Türkiye cumhuriyetinde Hristiyanlık telkini yapanlar Türk medeni kanunun 266 ve 272. maddelerine muhalefetten yargılanmaları.

Fakat gelişmeler sonucu hükümeti olayları "hükümetin emirlerine karşı gelinmekle" izah ederken kolej müdürünün Bursa'daki Amerikan konsolosu olmadığı ve öğrencilerin Hristiyanlaştıklarında reşid oldukları sonucuna varılmıştı.³¹⁰

F. AYDINLARIMIZIN TEPKİSİ: Bursa olayı aydınlarımız arasındada oldukça yankı yapmıştı. Vakit gazetesinin sahibi ve başyazarı Mehmet Asım olayın önemli olduğunu vurgulayarak Türkiye'nin irfan hayatına yardımda bulunmak vââdiyle bir yabancı müessese kendisine gösterilen emniyet ve itimadla suistimal etmiştir demektedir ve Türkiye hükümetinin emirlerine ve Türk kanunlarına itaatsizlik olarak değerlendirmektedir. Ona göre kızların reşid olması, Müslüman olması propagandanın okul dışında yapılması gibi hususla olayın değerlendirilişini etkilemeyecektir. Çünkü ortada laikliği açıkça "ihlal" vardır. Türkiye Cumhuriyetinin maarif sisteminin laik esasları üzerine kurulmuş olması, Türk çocuklarının Hristiyanlaştırılmalarına cevaz vermez. Cumhuriyet idaresi mektep çocuklarının dini âkideleri üzerinde herhangi bir tesirde bulunmadığı gibi, her türlü hârici âmillerin de bu yolda mudahalesine müsaâde edemez. Hülâsa Bursa'daki Amerikan Koleji Türk çocuklarını Hristiyanlaştırmaya

310. Cumhuriyet, Milliyet, 23 - 29. K. Sanî 1928.

teşvik etmekle mekteb dahilindeki vicdan hürriyeti prensibini ihlâl etmiştir" Mehmed Asım'e göre bunun cezası, Bursa Amerikan Kolejini, hatta Amerikan Board misyonerlik örgütünün Türkiye'deki bütün okullarını kapatmak olmalıydı.³¹¹ Aynı gazetede "Seyyah" müstear imzasıyla yayınlanan bir başka yazıda ise "vicdan hürriyetinin çok büyük bir cömertlikle dağıtıldığı bir devirde vicdana musallat olan" 'lar karşısında üniversite muhiti başta olmak üzere milletimizin gösterdiği uyanıklık-Millî ve dinî işlerdeki uyanıklığı- çok sevinç ve takdirle karşılanmaktaydı. Yazar, olayın çehresinin değiştiğini iddia ederek "zaten böyle senelerden beri mekteb maskesi altında kilise işlettiklerini söylemek onlardan çok kendimizi itham etmek olurdu. Böyle bir halin niçin farkına varamadık, niçin uyuyakaldık sualleri birbirini ardından sökölüp beynimizi tırmlamaz mı idi? Oradaki idâreleri hangi gaflet mazur gösterebilirdi?" demekle ve idarenin kusursuzluğunun ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Seyyâh, öğretmenin çocuğa olacak etkisi düşünülerek kanunda bu husustada cezai müeyyideler konduğunu belirterek "Amerikalı miss Çılgın şu, bu kim olursun mutlak böyle bir kanuna muhatabdır. Arkasından kapitulasyon belasının beraber giremeyeceği mahkeme salonlarında işlediği suçun hesabını verecektir" demektedir. Seyyah'a göre çok dikkatli hareket edilmeliydi. "Bu olayın heyecanı ile kabaran gönüllere çok sağlam bir irâde rehberlik etmezse etrafta çok dal kırıkları görülür. Heyecan taşkın bir nehre benzer. Kısası bereketlidir ama hasarı verdi-

gi de seyrek değildi." Seyyah son olarak olayın ciddi bir tehlike kabul edlimesinin asıl sebebinin "Hristiyanlaşanların yalnız dini değiştirmekle kalmayıp, vatandaşlığı da fedâya sürüklenmeleri" olduğunu vurgulayarak "Hiçbir müslüman Hristiyan olur mu? Dinlerin en mükemmeli, en insanisi ve en çok akla, mantığa dayananı kim bırakır da ağır kayıtlar altına girer? Bence bir müslüman belki dinsiz olabilir fakat hristiyan olamaz Meğer ki aklından zoru veyahut menfaatle vicdanını değiştirecek kadar akılsız ola..." demektedir.³¹² Akşam gazetesi başyazarı Necmeddin Sâdık (Sadak) birine daha önce yer verdiğimiz üç yazı ile olay hakkındaki düşüncelerini anlatır. N. Sadık, 25 Ocak'ta yayınlanan "Hristiyan olan kızlar" başlıklı makalesinde resmi tahkikat tamamlamamakla birlikte Bursa olayının kesinlik kazandığını belirterek: "Bursa gibi tarihiyle, an'âneleriyle, âbideleriyle kalplere Müslümanlığın bütün güzelliğini her an telkin eden bir şehirde dört Türk kızının Hristiyanlaştırılması hayretle karşılanacak bir cürettir" der. Türk milletinin mutaassıb olmamakla beraber "milli duygusu ve kültürüne saldırı kabul ettiği din değiştirme olayını daima nefretle karşıladığını" ileri süren Sâdık, bu olayın da her tarafa büyük bir üzüntü ile karşılandığını kaydederek "fakat iyice düşündükten sonra diyoruz ki, neden hiddet ediyoruz, kabahat kendimizde değil mi? Kızlarının terbiyesini yâni ahlâklarının, vicdanlarının teşkilini nâmert ellere

312. Seyyah "Tenassur Hâdisesi Etrafında" Vakıf, 31 K.Sanî 1928 s. 3.

bırakmakta beis görmeyenler, kızlarının türlü türlü mühitlerde yetiştikçe ulaştığı bu neticeye kızmamalıdır".

"Bursa'daki bu elîm olay yabancı mektep dediğimiz büyük faciyanın neticelerinden biridir. Hem de ve ilk, ne de en kötüsüdür. Bu olay bir Hristiyanlaştırma şeklinde meydana çıktığı yani en hassas damarlarımıza dokunduğu için feryad ediyoruz. Acaba yabancı mekteblerin böyle ani ve şiddetli feveranlarımıza sebep olmayan daimi tesirleri dört kızın protestan olmasından daha mı az önemlidir? Bursa'da dört kız protestan oldu, fakat Türkiye'nin yabancı mekteb bulunan her şehrinde hergün yüzlerce Türk çocuğu yalnız dinini değil milliyetini de kayb ediyor. Fakat biz bunu son vakıadaki gibi ani ve şiddetli bir şekilde hissetmiyor, görmüyoruz. Yavaş yavaş akıtılan bu zehire içtimai bünyemiz tahammül ediyor." görüşünü savunan Sâdık, kültürün din, dil, ahlâk ve bediî hislerden meydana geldiğini bunlarinsa en kuvvetlisinin din olduğunu vurgulayarak "Bir kere düşünmeli millî kültürün din gibi kuvvetli bir unsurunu değiştirmeyi başarabilen yabancı mektebler, kültürümüzün diğer unsurlarını ne hale getiriyor. Din değişince derhâl farkına vararak isyan ediyoruz. Fakat diğer millî hislerimizin değişimine vâkıf olamadığımız için sesimizi çıkarmıyoruz. Halbuki çocukların vicdanında düşman terbiyesinin meydana getirdiği bazı değişiklikler din değiştirmekten daha çok zararlıdır." demektedir. Daha sonra Bursa'daki kolejın kapatılması yadamüdiresi hakkında tahkikat açmakla hiçbir şeyin çıkmayacağını belirten Sâdık "Bir Amerikan mektebi ka-

patılırsa geride daha yüz tane var. Hepisinin tesirleri, gâyeleri, vazifeleri birdir. Laik bir devlet olan Türkiye'de Türk çocukları Hristiyan papazların ellerinde yetiştiriyor. Bundan daha fêci bir tezaad yeryüzünde mevcut olmuş mudur? Medreseleri kapadık fakat Ortaçağ Hristiyanlığını telkin ve tedris eden mektebler Türk çocuklarıyla doludur. Fötülüğü kökünden halletmek için çare bu mahallî tahkikat değil, çocuklarımızı kendi vatanımızda zehirleyen yabancı müesseselerden kurtarmaktır. Bugün dört kız Hristiyan oldu şiddetle, hiddetle farkına varıyor, feryâd ediyoruz. Yarın yüzlerce Türk anası, Türk olmayacaktır, bunun farkına varmadığımız için ne bir hiddet gösteriyor ne de bağıırıyoruz. Bunun adına gâflet derler, istikbâlde cezası çok büyüktür" diyordu.³¹³ Necmeddin Sâdık, mektebin hükümetçe kapatılması üzerine yazdığı bir başka makalede ise münferit bir vak'a karşısında olmadığımız için "tedavinin kısmî, tedbirinse tamamıyla kifâyetsiz olduğunu" ileri sürerek "Türk vatani içinde açık bir âfet yaşanıyor, bununla esaslı mücadele şarttır." diyordu. Hristiyanlıkta sık sık vaki olan din değışdirme" olayının müslümanlıkta çok nâdir olduğuna dikkati çeken Sâdık, Bursa gibi bir muhilde din gibi kuvvetli bir hissi müslüman Türk çocuklarının kalbinden silmeyi başaranların, hergün yüzlerce Türk çocuğunun kalbinden milli hisleri silmesinin çok kolay olduğunu öne süre-

313. Necmeddin Sâdık "Hristiyan olan Kızlar" Akşam, 25 K. Sanî 1928, No. 3336 s. 1.

rek asıl tehlikenin bu olduğunu belirtiyor. Daha sonra Amerikalı misyonerlerin işlerini, mesleklerini, ailelerini ve muhidlerini terk ederek niçin Türkiye'ye geldikleri üzerinde duran Sâdık, bunun iki sebebi olabileceğini belirtir: "Ya kendi ülkelerinde iş bulamayan, sefil, işe yaramaz biçâredirler, eğitim ve öğretime selâhiyet ve iktidarları olmadığı halde ticaret için Türkiye'ye gelmişlerdir, ya da bir misyoner teşkilatınca eğitim ve öğretim değil, telkin ve igfâl vazifesiyle Türkiye'ye gönderilmişlerdir. İki hâlde de bunlara çocuklarımızı teslim edemeyiz." Sâdık, bunları bilen birçok gâfil babanın çocuklarını "iyi mektebimiz yok" bahanesiyle yabancı mekteblere gönderdiğini, halbuki bu düşüncenin "ciddi bir müşahadenin, esaslı bir tedkikat ve tecrübenin mahsûlü değil, yüzeysel bir görüşün, bir taklidin neticesi" olduğunu ileri sürerek, Amerikan kolejlerinin sanıldığı kadar Maarif müesseselerimizin fevkinde olmadığını kaydeder. . . Ona göre "Hayatın bugünkü zarûreti ve Türkçenin bir ilme, bir ihtisasa kifâyet edememesi bir yabancı dil öğretilmesi mecbûriyeti getiriyordu" fakat bunun için illâ da yabancı mekteblere müracaat şart değildi. Galatasaray ve benzeri öğretim yapan birkaç Türk mektebi bu ihtiyaca cevap verebilirdi.³¹⁴

Hükûmete yakınlığı ile tanınan Siirdli, Malih Rıfki, ve Ağaoğlu Ahmed'da Hakimiyet-i Milliyede yayınlanan yazılarında olayla ilgili görüşlerini açıklamışlardır. Siirdli Mah-

314. Necmeddin Sâdık "Ne Yapmaya Geliyorlar" Akşam, 3 Şubat 1928, No. 3345, s. 1.

mud, ~~olayın~~ ^{ya} alelâde bir arzu yada muhite uymak hevesinden kaynaklanmadığını iddia ederek, kesin zaruretler ve ihtiyaçların bizi yabancı okullara çektiğini, şiddetli tavır ve cezalarla meselenin önlenemeyeceğini ileri sürer. Siirdli, daha esaslı tedbir ve ~~kam~~lar alınmadıkça hislerimiz ve kamuoyunun tepkisine rağmen zarûretlere boyun eğeceğimizi " bu zarûreti hissetmiş ve görmüş bir baba" sıfatıyla söylediğini belirterek "unutmamalı ki yabancı mekteblerden müstağni kalmamak zarûreti inkılâb prensiblerimizlede alâkalıdır" diyordu. Siirdli bunu biraz daha açarak "Yeni hayat bize çağdaş medeniyete, çağdaş anlayışa, çağdaş eğitim ve öğretime yaklaşmayı emrediyor. Kendimizi aldatmayalım. Bugünkü şartlar içinde yabancı dil ve irfandan uzak kalamayız" fikrini savunarak takib edilmesi gereken yeni metodu şöyle anlatır: "Yabancı mektepleri programında çok az bir değişiklikle -öğretim metoduyla, faydalı olan bütünşekil ve vasıtasıyla aynen alabiliriz. Kontrol ve eğitim hakimiyeti elimizde olduktan sonra bu mekteblere getirilecek yabancı eğitimcilerinde hiçbir mahzuru olmaz."³¹⁵ Falih Rıfkı Atay ise, "Kendi mekteblerimiz", başlıklı yazısında "memleketimizdeki yabancı mekteblerin kötü niyetli, zararlı ve gereksiz müesseseler olmamakla birlikte "kendi mekteplerimizin de ,inkişâf ve tekâmülünün" zarûretine dikkati çeker. Falih Rıfkı'ya göre artık yabancı mektebler, Türkçe ve Tarih dersleri okutan, Maarif vekâle-

315. Siirdli "Maarif ve Mekteb İşleri" Hakimiyet-i Milliye, 4 Şubat 1928.

tinin emirlerine uygun çalışan, kapitülasyon döneminden farklı bir statü kazanmış, Genç Türkiye'nin eğitim müesseselerinin "kuruluşu ve intikâli" döneminde yaptığı insanî katkılarla teşekkürü hak etmişti. Hatta "bu mekteblerde okuyan azınlıkların hayattaki başarısının" esrarını bir çok Türk ailesi bu mekteblerde ve eğitim sisteminde aramaya başladı. Bu yüzden bu mektebler geniş bir ilgi görmüştü. Falih Rıfkı, halkın son zamanlardaki tepkilerinin de bu ilginin devam etmeyeceğini gösterdiğini belirterek, Galatasayar gibi "yabancı dil ve hayat" mektepleri açılmasını, ilk etapta İstanbul'da bir kız ve Ankara'da bir kız ve bir erkek olmak üzere bu kapasitede üç mektebe ihtiyaç olduğunu vurgulayarak, hükümet ve inkılâbın merkezi olması münasebetiyle "Ankara üzerinde bilhassa ısrar etmeliyiz" diyordu.³¹⁶ Bu yazı, Amerikan Büyükelçisi Gerew tarafından 5 Şubat 1928'de şöyle değerlendiriliyordu: "Amerikan okulları aleyhine açılan basın kampanyasının karışıklığı içinde ilk ışık kümesi bugün Falih Rıfkı Bey'in yazdığı yazıda göründü. Hem milletvekili hem de gazeteci olan Falih Bey bu yazısında Türk eğitim sistemini mükemmelleştirenceye dek Türkiye'de yabancı okullara ihtiyaç olduğunu ileri sürmektedir. Bana öyle geliyorki sorumlu çevreler basın kampanyasının yumşatılması fikirlerini ileri sürmüşlerdir ve Falih Rıfkı'nın yazısı bu fikirlerle yazılmıştır. Zira kendisi o çevrelerle yakın ilişkili durumdadır."³¹⁷ Falih Rıfkı 4 Mayıs

316. Falih Rıfkı "Kendi Mekteblerimiz" Milliyet, Hakimiyet-i Milliye, 5 Şubat 1928.

317. Grew, Age, s. 79.

1928'de Bursa kararını değerlendiren bir yazısında ise "Olayı yeniden" gündeme getirir. Falih Rıfkı'ya göre Türk inkılâbının hakikatini görmeyen yada başkalarına göstermek istemeyen Frenk gazeteleri olaylara hükümetin müdahalelerini değerlendirirken:

1. Lâiklik T.C.'nin sûrî bir iddiasıdır, Bursa olayı hâlâ devam eden dinî taassubun bir aksûlâmelidir.

2. Avrupalılaşmak T.C.'nin samimi bir emeli değildir, Bursa olayı Doğudaki medeniyet düşmanlığının yeni bir delilidir, iddiasını savunduklarını belirterek "Türk halkının vicdanına müdahaleyi men eden T.C.'nin öğrencisinin çoğunluğu Türk olan Frenk mekteblerine hiçbir tazyik yapmadıklarını yıllarca nâfile olarak yazdık, Türk aleyhdarlığını canice bir samimiyet ile meslek edinen levanten veya kilise bozuntusu muharrirler T.C.'nin Türk çocuklarının vicdan hürriyetinin ihlâline müsaade etmemesini tenkid etmekten, tıpkı "Hristiyanlar katlediliyorlar" der gibi çağırmaktan vazgeçmediler" demektedir. O, "kamuoyu ve inkılâb adliyesi onları yalan çıkarmış, Bursa mahkemesinin kararı bizim yalnız davamızda ne kadar samimi olduğumuzu değil, inkılâb prensiblerine karşı şuur ve hissiyatın devlet mekanizmasına da tamamen işlediğini gösteren kıymetli bir vesikadır, Hakimlerimizin söylediği, kanun ve prensiblerimizin söylediği" diyordu. Falih Rıfkı verilen kararın "prensib ve kanunların kudret ve asaletine uygun olduğunu vurgulayarak, Amerikalı muallîmelerin 3'er günlük ev hapislerini "kendi vatanlarında vicdan ve düşünce hürriyetinin hasretini çekenlere Türkiye Cum-

huriyeti topraklarının mesud, tesamih ve ûlvi yönlerini vasfederek "geçirmesi temennisiyle tüm yabancılara şöyle seslenir: "Yabancılar Cumhuriyet Türkiye'sinde bütün bağımsız memleketlerde olduğu gibi, o kadar ve o şartlar da misafirdirler. Türk kanûnundan herhangi bir müsamaha ve istisna beklemekten kaçınmalıdırlar. Türkiye'de müsterrih çalışmak isteyen yabancı, imparatorluk Türkiye'si ve imparatorluk Türküyesi yabancıların bütün hayâllerini zihinlerinden çıkarmalıdırlar. Bir cümleyle özetlersek, yabancılar Türkiye'de doğuda değil batıdadırlar."³¹⁸ İnkılâb hareketinin teorisyenlerinden Ağaoğlu Ahmed ise Bursa olayının "derin ve elim" tesiriyle Türk münevverlerinin dikkatini cemiyetin yahim ve mühim bir meselesi üzerin çekmeye sebep olduğunu hatırlatarak başladığı yazısında "Türkiye'nin büyük önderin liderliğinde hiçbir milletin - Amerika'nın bile- henüz ulaşamadığı bir lâikliğe ve asriliğe yürüdüğünü belirterek, medrese ve tekkelerin kapatılması, şeyhülislâmlığın kaldırılması, dinin ferdi ve vicdanî bir iş olduğunun kabulü gibi gelişmelerin Amerikalı misyonerlerce "Türk toplumu kendi istikbâli ve evlatlarının mukadderatı hakkında ilgisiz kalmaktadır." şeklinde değerlendirildiği, bununsa yanlış olduğunu ileri sürer. Ağaoğluna göre "Türkiye her ne kadar asrî ve lâik olsada hayat düsturu olarak milliyetçiliği benimsemiştir. Türk milliyetçiliği ise İslâmiyetle kuvvetlenebilir. Çünkü tarih ispat

318. Falih Rıfkı "Bursa Kararı" Milliyet, 4 Mayıs 1928, No: 800, s. 1.

ediyorki, Tükk milliyetinin muhafazasında İslâmiyet büyük bir rol oynamıştır. Bu dinin haricine çıkan Türkler milliyetlerini de kaybetmişlerdir." Amerika ve Avrupalıların "Laiklikte" samimi olmayarak bize bol bol misyoner gönderdiklerini belirten Ağaoğlu, yabancı mekteplerin zararlarına karşı mücadelenin yalnız devlet ve hükümetin değil halkında görevi olduğunu vurgulayarak, yalnız dinî olmayan, milli duyguları da etkileyen bu zararları önlemenin yegâne yolunun "milli mektepler kurmak ve çocuklarımızı yabancı mekteplere gitmekten alıkoymak" olduğunu kaydeder. Ağaoğlu, daha sonra yabancı mekteplerin neden tercih edildiği hususu üzerinde durur. Bazı yazarların "mütehassıs yetiştirmek, eğitimin seviyesini yükseltmek ve öğrenciyi pratik hayata hazırlamak" gibi hususlarda yabancı mekteplerin üstün olduğunu iddia ettiklerini, halbuki millî okullarımızın eğitim seviyesinin daha yüksek olduğunu, ülkemizdeki eleman ve mütehassısların hemen hemen hepsinin millî okul mezunu olduğunu, millî okulların nazârî hayat yanında pratik hayatta öğrettiklerini belirterek "Eğer Türk muhitinde yaşayıp, Türkçe okuyup yazamamak, sükseli dans etmek, yalan - yanlış üçbeş kelime ingilizce veya Fransızca bilmek, memleketin tarihinden ve milli duygularından bîhaber olmak, Türke yukarıdan aşağı bakmak, Frenkleri taklit etmek, züppelik yapmak hayatîlik ise Allah Türkü ve Türk okullarını bu gibi hayatîlikten korusun." demektedir. Ağaoğlu Ahmed'e göre bizdeki yabancı mektep hayranlığının gerçekte iki sebebi var.

1. Taklitçilik, yani çocuğunu bu mektebe ne için ver-

diğini bile bilmeyen "çocuğum İngiliz yada Fransız mektebinde okuyor" diyebilmeyi gurur ve iftihar hatta şeref kabul eden babaların hastalığı.

2. Yabancı dil öğrenme ihtiyacı, bu birinci gibi geçici bir madde değil, kalıcı ve müessir bir etkindir, bununla mücadele şarttır. Bunun içinde yabancı dille eğitim yapan müesseseler açılmalıdır. Bunları açmak devletin "millîlik" özelliğini zedeleyeceğinden, bu iş özel cemiyetlere düşer. Türk maarif cemiyetinin vazifesi bu açıdan önemlidir.³¹⁹ Bursa'daki olayla alakalı olarak, Milli Mecmua, Hayat ve Resimli Ay dergilerinde de dikkate değer makaleler çıkmıştı. Mehmet Halid ve İstanbul Üniversitesi Mantık Profesörü Halil Nimetullah Bursa olayı ile ilgili görüşlerini milli mecmua'da yazmışlardı. Mehmet Halit, Bursa olayının "Memleketin her köşesinde her Türk tarafından hayret ve infiâl, teessür ve teessüfle karşılandığını" belirterek "Eski bir Türk şehrinde, eski bir kültür merkezinde meydana gelen bu çok acı, çok elim olay yabancı mekteplerin ve bunlar arasında hassaten Amerikan müesseselerinin vazifelerini kâfi derecede aydınlatması, aziz yurdumuzda ne gibi maksatlarla çalıştıklarını, neyi hedef ettiklerini göstermesi itibarıyla cidden büyük bir itiman ve ehemmiyetle müteala olunmak elzemdir." diyordu. Mehmet Halid'e göre "Yabancı mektepler bilhassa Amerikan müesseseleri vatanımızda temiz bir amelle, hayır için açılmamıştı. Bunların öğretiminde

319. Ağaoğlu Ahmed "Türk Maarif Cemiyeti" Hakimiyeti Milliye, ve Milliyet 11 Şubat 1928.

irfana hizmet gâyesi aramak beyhûde idi. Kim ne derse desin, iş nasıl te'vil ve tefsir olunursa olunsun bu cihet kesin ve açıktı." Öyle ise bunlar ÷lkemize hangi gâye ile gelmişlerdi? Mehmet Halit bunuda şöyle açıklıyordu: "Yabancı ve Amerikan mekteplerinin deruhte ve ifâ ettikleri vazife münhasıren idealimize, dinimize, terbiye ve ahlâkı-mıza, hasıllı kültürümüze, milliyetimize tecavüzden, Türk çocuklarını hüviyeti belirsiz, acaip birer kukla, birer âlet, haline getirerek istikbâlimizi tehditten ibarettir. Bu dün böyle idi. Bugünde böyle ve yarın yine böyle olacaktır. Ülkemizde yakından ve uzaktan alakası olmayan bir yabancının gelip aramızda hiç bir menfeat beklemeden çalışmasını, mesaisini Türk neslinin tenvir ve tezhibine, inkişaf ve teâllisine hasr etmesini iyi ve hulûs bir niyete atfetmek hayâle inanarak kendimizi oyalamaktan ve aldatmaktan, sert, ağır ve zehirli darbesini hissedinceye kadar hakikat önünde kayıtsız durmaktan başka bir şey değildir." Mehmet Halit yabancı mekteplerin Türkiye'de her türlü kötülüğü aşıl原因an müesseseler olduğunu, fayda, hayır, ve hizmet beklemenin, onlara güven ve iltifatın ne büyük bir gaflet, tamiri ve ta'zili güç bir hata olduğunu her Türkün kabul, itiraf ve ifade etmesini gerektiğini vurgulayarak "uhdemize düşen ve ifası derin ve kuvvetli bir haz veren vazifelerimizi" şöyle açıklar: "Yabancı ve Amerikan mekteplerinin, toprağımızdaki bu tufeyli ve bedmaya müesseselerin faaliyetlerine hemenbil-fiil son vermek" Şimdiye kadar nasılsa, ihmal edilen bu mukaddes vazifelerin ifası için hiçbir engelin

olmadığını ve düşünölemeyeceğini belirten Mehmet Halit, bir yandan Hükümetin geleceğimizle ilgili tedbirleri almasına karşılık, diğeryandan ana-babalarında çocuklarını bu mekteplere göndermemesi gerektiğini vurgulayarak sözlerini şöyle tamamlamaktadır: "Cumhuriyet Hükümetinin dikkat, teyakkuz ve tef tişlerinden çekinmeyen, tedbirlerini hükümsüz bırakmaya çalışan bu cüretkâr ve küstah mikroplara gereken dersi vermenin zamanı gelmiş ve geçmektedir... Türk yavrusunun hakiki ve millî bir terbiye ile yükseltecek, hayata hazırlayacak ve hayatta başarılı olmasını sağlayacak, müesseseler ancak Cumhuriyet Türkiye'sinin çok büyük bir itina ile tanzim ve idareye muvaffak olduğu aydınlık ruhlu temiz hükümet mektepleridir. Yabancı mekteplerin bunlara tercihi nasıl bir mantıkla muhakeme olunursa olunsun hiçbir şekilde mazur görölemeyecek bir günahdır."³²⁰ Prof. Halil Nimetullah ise Bursa olayının "Cemiyetimizin geçirmekte olduğu hâleti ruhiyenin bir cûzî" olduğunu ileri sürerek, meselenin "kendi milliyetine alâkasızlığın" bir tezahürü olduğu üzerinde durur. Bununca "Millî kültürün tamamıyla ferdin ruhuna hâkim olamaması ve yeni bir iman duygusunun teşekkül edememesi" sebebiyle ortaya çıktığını belirten Halil Nimetullah, Osmanlı toplumunun "Millî şuur dağılmış, kendi benliğini unutmuş, yabancı etiketli gayri Millî müesseseleri benimsemiş ve onların tasallutu altında kendi özvarlığından uzak, baskıcı bir havada

320. Mehmed Halid "Bursa Hadisesi" Millî Mecmua, C. IX, No: 103, 1 Şubat 1928, s. 1653 - 1654.

ve heyecansız yaşayan" bir topluluk olduğunu iddia ederek Türk hayat tarzının, cemiyeti meydana getiren varlığın Türklük olduğunun unutulduğunu ileri sürer. Halil Nimetullah daha da ileri giderek "Eski Osmanlı cemiyetinde ferdi vicdanları ve ruhları tatmin edecek, arkasından sürükleyecek, mefkûrelerin, toplumu birleştirecek amillerin hemen hemen yok gibi olduğunu iddia ederek, bu yüzden Osmanlıda bir "kültür buhranı" olduğunu, siyasî vahdeti sağlayan ve devlet mefhumuna gereken önemi veren İnkılâp Türkiye'sinin fertlere vermekte olduğu "millî şuur ve millî kültür'ün henüz bazı ruhlara yerleşememesi sebebiyle de bu buhranın devam ettiğini" belirtir. Halit Nimettullah'a göre bugün -1928lerde- "Her Türke yeni bir hayat veren, ruhunu millî mefkûrenin ateşi saran, yaptığı yüksek inkılâbıyla kendi yüksek varlığına bütün cihan hayran kalmış olan bir Türk cemiyeti teşekkül etmiştir. Bu yeni cemiyetin kaynağının "hars(kültür)" olduğunu belirten Halil Nimetullah, medeniyetin her ferdinde "millet şuuru. uyanmış cemiyetlerin gelişebileceğini, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşabilmek için her fertte millî duyguların canlı bir şekilde yaşıyor olmasının şart olduğunu" söylüyordu. Ona göre asrîlik, çağdaş medeniyetin kendi kültürümüze uyarlamak yani medenî hayatı kendi öz benliğimize aşılacak demektir, yoksa kendi benliğimizi, kendi kültürümüzü kaybetmek demek değildir. Bu sebeple inkılâp nesline verilecek, ilk kuşî duygu taassub derecesinde milletini sevmek, mensûbiyet ve cemiyet duygusuydu.³²¹ Dönemin Ameri-

321. Halil Nimetullah "Hars Buhranı" Millî Mecmua, C. IX, No: 104 15 Şubat 1928.

kan Büyükelçisi Grew, 8 Mayıs 1928'de Hatıralarına şunları yazar. "Bursa okulunun kapanması, öğretmenlerinin mahkûm edilmesi olaylarını gözden geçiren bir insan tam bir lâikleşme durumunda olan bir hükümetin neden bu kadar telaş ve gürültü çıkardığını sormamazlık edemez. Ancak olayın Türkler için taşıdığı anlam birkaç öğrencinin Hristiyan olması değil, fakat dini bir meselenin milliyetçiliğe aykırı bir yöneliş olarak yorumlanmasıdır. Hükümeti o kadar şiddetli şekilde harekete, geçirten de budur. Bunun en iyi ifadesini 2, 9, ve 16 Şubat tarihlerinde çıkan Hayat mecmuasındaki üç yazıda görmek mümkündür. Ana sebep kültür medeniyetçiliğidir. Hristiyanlığın kendisi dinsiz bir hükümetin gözünde pek önem taşımaz. Türk öğrencilere Hristiyanlık telkini yapılmasının gerek Türk halkı ve gerekse Türk Hükümeti gözünde tehlikeli olan yönü, bu din hakkında yalnız tartışmalar yapılmasının bile, çabuk etki altında kalan gençlerin Türk devletine karşı manevi bağlarını koparması ihtimalidir. "... Kültür medeniyetçiliği, bütün meselelerin özünü meydana getiren şey; işte budur." Grew hayat mecmuasında yazılan "İmzasız" bir yazıdan alıntılar yaparak, Mehmet Emin'in (Yurdakul'un) da kendisi gibi düşündüğünü belirtir.³²² Mehmet Emin imzasız yayınlanan bu makalesinde olayın doğurduğu aksülâmeler, gazetelerin neşriyatı ve ebeveynlerin heyecanlarındanda anlaşılacağı üzere olayı "birkaç kişinin müslümanlıktan Hristiyanlığa

322. Grew, Age, s. 93 - 94.

geçmesi gibi basit ve alâde bir tarzda değerlendirmenin hatalı olacağı, Laik Cumhuriyetin Maarif idaresinin bile müdahale gereği duymasının olayın boyutunu ve önemini gösterdiği kaydedilmekteydi. "Mektebin gayesi eğitim, eğitimin gayesi ise mensup olduğu milletin müşterek his, emel ve ülkelerini genç nesle aşılardı. Öyle ise bir tek Amerikan ailesinin bile bulunmadığı Bursa'da niçin bir Amerikan mektebi vardı?" Yazar bu husûsda yaptığı sorgulamada, önce yabancı mektep kurucularını ele alır? Bunlara "Niçin Türkiye'de Türk çocukları için mektep açıyorsunuz?" sorusu yöneltildiği zaman bunların "Tamamıyla insanî bir maksatla Türkiye Maarifine yardım için" cevabını verdiklerini hatta öğretimde kanûn ve nizâmlara uyar göründüklerini kaydeden yazar, halbuki bunların "sekiye teşkili adıyla gizlice Hristiyanlık telkininde bulunduklarını" ileri sürer. Seciye teşkili için malzemelerin hep İncil'den seçildiğini ve seciye teşkili derslerini YMCA mensubu öğretmenlerin verdiğini belirten yazar, öğrencilerle haşır - neşir ve onların maneviyatları üzerinde etkili olan bu öğretmenlerin spor, münazara, kutlamalar vb. Sosyal faaliyetleri kullanarak - isimsiz ve gizlice- Hristiyanlık telkin ettiklerini, münazaralarla belli istikâmetlere sevk edilen öğrencilere, sadakât, temiz kalplilik vb. faziletlere götüren yolların hep Hristiyanlıktan geçtiği, terbiyeli, nazik ve insani yetki öğretmenlerde bu faziletlerinin hep Hristiyanlıklarından kaynaklandığının hissettirilmeye çalışıldığını kaydeder. Yabancı okulların millî günlerimizi resmi bir mecbûriyetin gerek-

tirdiği bir hürmetle kutlarken, Hristiyanların dinî günlerini mesele Noeli çok debdebeli bir şekilde kutladıklarını, günlerce hazırlık yapıldığını, noel ağacı dikildiğini, musikî adı altında "carolların" okunduğunu, vecdli bir noel gecesi geçirildiğini belirten Mehmet Emin, daha sonra "laik bir Cumhuriyette din meselesi olmaz" diyenlere cevap verir. Ona göre reşid olan "her insan Budist, katolik, dinsiz yada müslüman olabilir ancak her din bir mefkûre , tatmin edilmeye müştak bir aşktı. Protestan olan bir Türk gencinin ruhunun iştiyakını Türkiye'de, Türk cemiyeti içinde tatmin edemez, gözlerini büyük Protestan cemiyetlerine çevirirdi. Halbuki Türk gençlerinin gözleri kendi cemiyetine dönük olmalıydı." Bununsa eğitimle sağlanabileceğini, en müsbet yabancıların bile Türk gençlerini Türk cemiyetine müsbet yönde etkileyemeyeceğini belirten yazar, bu sebeble yabancı mekteblerin sâdece anormâl değil zararlı da olacağını ileri sürerek, bu zararları şöyle sıralar:

1. Yatılı yabancı okullarda okuyan Türk çocukları, millî ve dinî bayramlarımızdan uzak, yabancıların mukaddes günlerini kutlayan, Türk cemiyetini temsilden uzak bir hayata alışır.

2. Öğrenci seciye teşkili ve sosyal faaliyet adı altında yavaş - yavaş ve gizlice Hristiyanlaştırılır.

3. Öğretmenler giyim kuşam, konuşma ve hareketleriyle romantik, hassas hayâlderst ve idealist Türk kızlarını çabucak etkileyebilir.

4. Öğrenciler tarihte şarkın mazlum milletlerinin

Türk istibdadından kurtulmalarını, coğrafyada yabancı ülkeleri ve hukukta yabancı kanunları okuduklarından onları siyasî yönden etkiler.

5. Yalnız zengin ve yüksek aile çocuklarının bu okulla gidebilmesi toplumda kargaşaya sebep olur, halktan farklı eğitim alması, sosyal sınıf şuuruyla yetişmesi de demokrazi açısından tehlikelidir. Bu eğitimle "millî duygulardan uzak renksiz bir kozmopolitliğin ve açık bir yabancı hayranlığının aşılarmış olması" tehlikeyi daha da büyütüyor.

Kısacası bu mekteblerin dersiyile, eğitimiyle Türk gençlerinin bakışlarını mensub olduğu milletten bir başka millete çevirten, onları yabancı ideallere götüren müesseseler olduğunu vurgulayan yazar Türkiye'deki yabancı mekteblerin yabancıların din, dil ve ideallerini yeni kültürünü yerli gençlere aşılarmak gâyesiyle çalıştıkları halde hınca hınç dolu oluşlarının sebeblerini de şöyle açıklar:

1. Eğitimi "yabancı dil, piyano ve adab-ı muşeret" sanan bazı aile reislerinin bunların ancak yabancı mekteplerde verilebileceğine inanmaları.

2. Eğitimin külfet ve mesûliyetinden kurtulmak için bazı babaların yatılı yabancı mektepleri tercih etmeleri.

3. Şaşalı okul binası ile güzel ve temiz giyimli öğretmenlerin ana-baba üzerindeki etkileri.

4. Maarif idaresinin her sene artan mekteb ihtiyacına cevap verememesi.

5. Kibar ve aristokrat görünme arzusu.

6. Yabancı Dil öğrenme meselesi.

Yazar bunları sıraladıktan sonra yabancı mektebelerin öğretim düzeyinin resmî mekteblerden üstün olmadığını, Mustafa Kemâl, Kâzım Karabekir ve Fevzi Çakmak başta olmak üzere Türkiye'yi yöneten önemli liderlerin bir saat bile yabancı mekteblerde okumadığını, yabancı mektepleri "zarûret" gösteren "yabancı dil" husûsunda bile millî mekteblerin daha üstün olduğunu, en iyi mütercimlerin millî mekteb mezunları arasından çıktıklarını belirterek, evladını yabancı mekteblere gönderen babaların eliyle onların "büyük Türk olma idealini" baltaladıklarını ileri sürüyordu. Yazar son olarak, bir katolik'in cumhurbaşkanı olmasına bile tahammül edemeyen, Ku-Kulux Klan'ın ırkçı faaliyetlerine göz yuman, kendi milliyeti aleyhindeki faaliyetlere oldukça sert tepkiler gösteren Protestan Amerika'nın, Türkiye'de zararlı faaliyette bulunmasının kendi dinî ve siyasi emelleri için Türkiye'deki Amerikan mekteplerinde "Seciye teşkil" çalışması yapmasının "insânî" maksatla hiçbir alakası olmadığını belirtiyordu.³²³

Köprülüzade Fuad, Aynı mecmuada Mehmet Eminin yazısına bazı itirazlarda bulunarak tatlı bir tartışma başlatır. Köprülüzadeye göre olay "birkaç müslümanın Hristiyanlığa geçmesi değil birkaç ferdi Türklük camiasından çıkarak Amerikan camiasına girmesidir." Olay karşısında basının, gençlerin aydınların ve halkın gösterdiği çok büyük nefret ve infiallerin sebebini değerlendirirken Köprülü şunları

323. "Tenassur Hâdisesi" Hayat, C. III sayı: 62 s. 1 - 3. 2 Şubat 1928.

söyler. "Millî şuurun bu fevri aksülameli acaba dini bir taassubun neticesimidir? Yoksa Türk toplumunu ve onun aydın sınıfı bu olayda "milli dayanışmayı" bozmaya yönelik bir suikast mı gördüğü için mi bu kadar heyecan gösterdi?

Hristiyanlaştırma olayının en kozmopolit insanları bile o kadar kuvvetli bir şekilde heyecanlandığını gördükten sonra birinci ihtimale imkan vermek manasız olur" Köprülü olayı sadece yabancı mekteplerin bir eseri olarak görmenin çok yanlış olduğunu belirterek olayın "milli dayanışma ta-ğının" uzun seneden beri çözülmesinin çok önemsiz bir tezahürü olduğunu ileri sürer. Ona göre cemiyetimiz için bundan çok daha zararlı olaylar vardır. Mesela, Türk Kültürünü, Türk muhitini aşağılık görerek batı medeniyeti içinde erimeyi arzulayan, asrileşmeyi millî şahsiyetten soyunmakta bulan ve bunu en ilmi ve avrupsâî bir anlayış olarak benimseyen Lövanten Türklerin adedi bu kızlar gibi bir kaç kişide değildi. Bu lövanten Türkler kendi hareketlerinin tamamıyla milli hatta milliyetperverane olduklarını bile iddia ediyorlardı. Bu yüzden protestanlaşan kızların daha "medeni" Türk olduklarını iddia, kendilerine karşı çıkanları taassubla, medeniyetsizlikle itham etmeleri gayet tabiiydi. Köprülüye göre bütün bu olaylar cemiyette bir kültür buhranı olduğunu gösteriyordu. Bu derin ve kuvvetli buhran ortaya İslâm medeniyetinden çıkarak asri medeniyet dairesine girmenin hayati bir zaruret olmaya başladığı devirlerde yani Tanzimatla başlamış ve bugün en büyük dereceye gelmişti. Tanzimat ve meşrutiyetin eski değerleri yıkmadan yanında

yenilerininide kurma şeklinde tecelli eden "teflikî" siyasetin Cumhuriyet Türkiye'sinde devamının mümkün olmayacağını belirten Köprülüye göre "Nizami mahkemenin yanında şerri mahkeme, mektebin karşısında Medrese, millî hükümetin üstünde fetva hükümeti, hülâsa demokrasi ile teokراسi telifine imkan olmayan zıt mefhumlardı. İktisadi zarûretlerin etkisiyle, şehirli kadın hayata karışınca harem ister istemez yıkılacaktı." Köprülü Cumhuriyet Türkiye'sinin "hayatî ve zarûrî" inkılaplarla eski kıymetleri tamamen yıktığını, Türkiye'nin eskilerin yerine yeni kıymetler ikame etmek içtima birliği asri esaslar üzerine yeniden kuvvetlendirmek için cemiyete yeni bir mefkûre, yeni bir istikamet vermek zarûreti ile karşı karşıya kaldığını belirterek, Bütün demokrat milletler gibi Türkiye'nin de millî mefkûreye dayanan yeni bir Türk cemiyeti oluşturmak için harekete geçtiğini ileri sürer. Köprülüye göre Türkiye bunu yapacak mütefekkir, filizof ve mürebbilerden mahrumdu. Bu yüzden çağdaş avrupa cemiyetlerinin müessese ve kıymetlerini içtimai şartların muhalefeti sebebiyle şeklî olarak almaya çalıştık. Ortaçağın son bakiyesinden de kurtularak tamamıyla asri birhal alabilmek umuduyla, Arap harflerini atarak Latin harflerini almak isteyen şekilperestlerin bu hususta en büyük numûne olduğunu vurgulayan Köprülü "Bizi Avrupadan ayıran en açık farkın zihniyet ve mantık farkı olduğunu anlayarak düşünce ve çalışma metodlarımızı Avrupa bir şekle sokmadıkça iktisadi hayatımızı bugünkü ortaçağa benzeyen halden kurtarmadıkça henüz asri bir cemiyetini kurarken asri medeniyet dairesine girerken çok dikkatli

olma lıydık. O bu hususta şunları söyler: "Ecdadımız ibtida islam medeniyetini dairesine girdikleri zaman millî kültürlerini hâkir görmüşler mîlli şahsiyetlerini islâm medeniyeti içinde eritmişlerdir. Bugün asri medeniyet dairesine girmek isterken yine aynı yanlış yola gitmek tehlikesi karşısındayız. Ecdadından kalan sanat abidelerini yıkarak geniş caddeler açmak isteyen Belediye başkanlarımızı, millî edebiyat ve millî tarihi bilmemekle övünen aydınlarımızı, medeni tarihimizin kalıntılarını saklayan kütüphanelerimizi hafife alan düşünürlerimizi, millî mazimizi sadece los bir rezalet halitasından ibaret gösteren tarihçilerimizi, çocuklarını yabana kültür muhitlerinde eğitmeyi medeniyetin bir gereği sayan milliyetçilerimizi görünce derin ve korkunç bir kültür buhranı içinde bulunduğumuzu anlamamak imkânsızdı. Bütün düşünce ve yayınların gençlik üzerinde çok zararlı tesirleri olduğuna dikkati çeken Köprülü "demokratlık ve asrilik" boyasıyla meydana çıkan ve muhafazakarlık ithamından korktuğu için kimsenin karşı çıkamadığı bu faaliyetler sonucu millî mekteplerde bile gençlerin ruhunun zehirlenmeye başladığını belirtir. Bunun sonucu olarak "Dede Korkut Hikayelerinden Battal Gaziden ve Karacoglundan bahsetmeyi tıpkı ortaçağ medreseleri gibi gülünç ve çağdışı bulan bir genç, Fransız veya Almanların aynı mahiyeteki ortaçağ eserlerinden filozoflar gibi bahsetmeyi büyük bir meziyet sayıyordu" Köprülüye göre asrileşmenin yanlış anlaşılması halk aydın uçurumunu gittikçe derinleştirir ve ruhlarda mütiş buhranlar yaratırdı. Yabancı mekteplerin bu buhranı bir kat daha müzmünleştirdiği inkar edilemezdi. Fakat

bu mektepler olmasada millî dayanışmayı bozan kültür burhanı olacaktı. Köprülü sözlerini bitirirken bu buhranın artmasına sebep olan aydınlara sataşarak şunları söyler. "Millî mâzisini inkar ve millî kültürünü hafife alarak yabancı kültürlerin propagandasını yapmak sömürgelerdeki esir ve geri milletler arasından çıkan sahte ve ilkel sözde aydınlara has bir karekterdir. Asri millet, millî kültür ve şahsiyetini beynelminel bir kıymet kazandıracak şekilde geliştirmiş olan millettir. Türk medeniyeti batı medeniyetinin içinde erimek için değil millî şahsiyetini kuvvetlendirmek için öğrenecektir.³²⁴ Köprülünün bu yazısına hayatın bir sonraki sayısında Talim ve Terbiye kurulu başkanı Mehmet Emin cevap verir. Ona göre Bursa olayının sebebi Fuat Köprülünün iddia ettiği gibi "Cemiyetteki mefkûre zâafı, gençlerin inanacakları bir mefkûre bulumamaları yada babalarının milli dayanışma duygusundan yoksunlukları sebebiyle onların yabancı mekteplerde inançsız yetişmelerine sebebiirci kalmaları" değildi. Mesele bir mektep ve eğitim meselesi idi. Balkan ve İstiklâl savaşlarından sonra millî tesa-nüdün çözüldüğü iddialarının geçersiz olduğunu belirten Mehmet Emin yabancı mekteplerdeki talebe sayısının 1926 - 1927 de 13400 iken 1927 - 1928'de 11100'e düşmüş olmasında bu iddiayı tekzib ettiğini ileri sürüyordu. Ona göre olayın sebebi hareketleri, sözleri, yorumları ile karekteri teşekkül-etmiş ve ailesini tatilden tatile gören öğrencileri zehir-

324. Köprülüzâde Mehmed Fuad "Tenassur Hâdisesi ve Hars Buh-ranı" Hayat, C. III, Sayı 63, s. 1 - 2. 9 Şubat 1928.

leyen öğretmenlerdi. Çocuğu bu mekteplere gönderen babalar ise bu zararları bilmeyen çocuğuna dil öğretmek, ticari kabiliyet kazandırmak için çalışan yada çocuklarının halk çocuklarından ayrı mektep ve muhite mensup olmalarını arzulayan insanlardı. Mehmet Emin daha sonra yabancı mekteplerin talebelerine ictimai ve milli çevreye uygun kabiliyetler vermediğı gibi git gide dini ve millî etkilerle o muhite yabancı duygular verdiğini ve buyüzden çocuk için yeni bir muhitin meydana gelmeye başladığını belirtir. Ona göre bu yeni muhitte yabancı kültürün etkisiyle kendi kültürüne yabancı ve yabancıların dini ve milli muhutlerini özleyen bedbahtlarda olabilir. Bu hususta bu mekteplere çocuklarını gönderen çoğu aydın ailelerimiz ikaz ve ikna edilerek çocuklarını buralara göndermemeleri temin edilmelidir. Mehmet Emin'e göre Devlet ve ailelerin şuurlu mukavemeti yanında milli mekteplerin iyileştirilmesi sonucunda da yabancı mekteplerin milli birliğı bozmak ve tamamen yabancı bir sınıfa ortaya çıkarmak gayesine yönelik zararlı etkileri ortadan kalkan fikri buhran biterdi. Çünkü ülkemizde kültür değil fikir buhranı vardı ve buda milli ve insanı hedeflere yönelik cihetleri göstererek zihinlerimizi aydınlatan ilim ve fikir adamları sayesinde izâle olacaktı.³²⁵ Köprülü yine aynı mecmuada Mehmet Emin'e cevap verir. Ona göre demokrat, halkçı ve milliyetçi bir cemiyetin milli eğitim hakkında fikirleri olmayan halkçılık

325. Mehmed Emin "Tenassur Hâdisesi Bir Hars Buhranı Neticesi midir?" Hayat, C. III, sayı: 64, s. 13, 16 Şubat 1928.

ve milliyetçilik ve milli eğitim gibi mafhumları anlayamayan aydınlara sahip olması bile o cemiyette kültür buhranının varlığına yeterli bir delildi. Köprülü Talim ve Terbiye dairesi Reisini meseleyi daha ciddi bir şekilde ele alması ve hakikati korkmadan söylemesi gerekirken birdakım istasistiklere göre gerçeği saptırmasını ve cemiyette kültür burhanının olmadığını söylemesini anlayamadığını belirterek bugün aydınlamanın çocuklarını yabancı mekteplerde okuttuğunu gören halkında iktisadi gücü nisbetinde bu mektepleri arzu ladıklarını dikkate alınması gerken ölçünün istatistikler değil bugün aydın ve halkımızın imkan bulsa çocuğunu yabancı mekteplere gönderip göndermeyeceği sorusunun cevabının olması gerektiğini ifade eder. Köprülü daha önceki addialarını tekrarlıyarak Osmanlı cemiyetinde Milli tesanüd bağının Tanzimatla hatta daha önceleri sarılmaya başladığını yeni Türk inkılabıyla yıkılan eski değerlerinin yerine yenilerinin konmasının zaruret haline geldiğini bu geçiş döneminde son haddine varan kültür buhranını halletmek için hakikatlere gözlerimizi kapamadan vaziyeti bütün ehemiyeti ve genişliği ile değerlendirerek ona göre tetbirler almamız gerektiğini vurgular. Köprülüye göre ülkemizdeki düşünürler tartışma ve araştırmaya girmeden önce Türk milletine lâyık bir sınıf olduklarını göstermek için "inanmadıklarına inanıyormuş gibi gözükmekten kurtulmalı, düşüncüklerini samimiyetle söylemekten çekinmemeyi öğrenmelidirler."³²⁶ Bursa olayı ile ilgili olarak Mustafa Şekib'den

326. Köprülüâde Mehmed Fuad, "Hars Buhranı Etrafında" Hayat, C. III, Sayı: 65, s. 1 - 2, 23 Şubat 1928.

görüşlerini Hayatta açıklar. Mustafa Şekib, önce Hristiyan Gençler Cemiyetine temas ettikten sonra, bu cemiyetin kurduğu mekteblerin Türk çocuklarını kendi emelleri doğrultusunda yetiştirmelerini, ve Türk topraklarında Türk çocuklarını kendi din ve milliyetinden sayabilecek bir neticeye götüren bir eğitim metodu takib etmelerinin "eğitimin prensib ve gayelerine" tamamıyla zıd olduğunu ileri sürer. Mustafa Şekib'e göre yabancı mekteb yöneticileri "kendi gâye ve metodlarını" tamamen gizli tutarak faaliyetlerini sürdürürlerken, talebe velileride çocuğunun kolayca lisân öğrenerek memlekete daha iyi hizmetini arzulayarak ve bu mekteblerin de "insanlığın bir parçası olan Türklere medeni ve insani yardım gâyesiyle" çalıştıklarını sanarak bu mekteblere ilgi göstermekteydi. Milliyetçilikle mücehhez olmak isteyen Türk milletin çocuklarına anormal bir eğitim sistemi tatbiki kalkınların çok aldandıklarını kaydeden Mustafa Şekib "Mesele İslâm kalmak veya Hristiyanlaşmak meselesi olmayıp tam mânâsıyla maymunlaşmaktır. Bu akibete uğrayan birkaç Türk kızı - hasta değillerse - sun'î çevrenin etkisinden kurtulduktan sonra muhakkak tabiliğe döneceklerdir. Fakat mademki ortaya yörükleri bulandıracak bir kılçık çıkmıştır, bundan öğrenmemek ve kendi yemegimizi kendimizin pişirmesine bakmaktan başka hiçbir çâre kalmamıştır" diyordu.³²⁷ İbrahim Alaaddin ise, Türkiye'de bir "kültür buhranının var olduğunu" bunun aksini iddia etmenin

327. Mustafa Şekib "Tenassur Hâdisesi Dolayısıyla: Sormaz mıyız?" Hayat, C. III, sayı: 63, s. 5 - 6, 9 Şubat 1928.

muazzam bir inkılâbın tesirlerini görmemek olduğunu belirttiği yazısında Bursa olayının bu buhranının varlığı yada yokluğu ile ilgisinin olmadığını ileri sürerek "Yaş-ları itibariyle zâten ruhî bir buhran içinde bulunan, yetişme devrelerinde aile ve cemiyet tesirinden uzak tamamen yabancı ve sistemâtik telkinlere terk edilen birkaç genç kızım başka bir dini kabûl etmeleri en buhransız ve normâl zamanlarda da mümkün olan alaylardandır. Yani Bursa olayını gençlik psikolojisiyle izâh edebiliriz" demek-teydi.³²⁸ Bursa olayının cereyan ettiği günlerde Sabiha Zekerriyya'nın başyazarlığını yaptığı Resimliay Dergisinde, Bursa olayından hiç söz etmeyen fakat âdeta bu tür gelişmeleri destekler bir ifâde ile yazılmış imzasız bir başyazı dikkatimizi çekiyor. Yazıda tüm dünyada ictimai müesseselere karşı açılmış bir gençlik isyanının olduğu I. Dünya Harbinden sonra bütün dünyada ictimai hayatın büyük ve derin sarsıntılar geçirdiği belirtilerek "Bütün ictimai değerler altüst oldu. İctimai hayatın temelini teşkil eden eski içtimai müesseseler biret birer sönüp gitti. Umûmi harp âdeta eski değerlerin bir mezarı oldu. O güne kadar mukaddes tanınan ve bütün bir cemiyeti sevk ve idare eden değerlerin birdenbire boşluğu ve mânâsızlığı anlaşıldı." deniliyordu. Yazar bu değişikliği en çok gençliğin hissettiğini, gençliğe verilmek istenen eski mefkûre ve akîdelerin, hayat tarzının ve davranışın artık sona erdiğini vurgulamaktaydı. Oma göre Gençlik nereye el atsa yı-

328. İbrahim Alâaddin "Türk Maarif Cemiyetî" Hayat, C.III, sayı: 67, s. 6, 8 Mart 1928.

kılıyor eski değerler içindeki hayat kuvveti sönmüş, cansız heykeller gibi düşüp kırılıyordu. Bütün ictimâî, ahlâki, iktisâdî, dinî ve ailevî değerler altüst olmuş, iflâs etmiş, gençliği zabt u rabt altında tutamaz hâle gelen eski bedbin felsefe yıkılmış, hayatı tahammül edilemez bir işkence hâline getiren eski değerler artık âbideleri kalmayan putlar gibi yıkılıp atılmıştı. Artık gençlik için yeni bir hayat başlamıştı. Eski dinî itikadına, ahlâkî anlayışına ve evine önem vermeyen genç, hayatın her şeyden üstün olduğunu anlayarak, yaşamaya, biraz daha keyfli, biraz daha neşeli bir hayat yaşamaya, hayata neşe ve zevk veren yeni değerler bulmağa başladı. Gençlik bu yeni hayata kendini alıştırmak için eğleniyor dala çok eğlenme in yollarını arıyordu. Bu hayat anlayışı fikirde, felsefede, edebiyatta ve sanatta da tesiri gösterdi. Bizde de az çok tesiri görünen bu cereyan karşısında Türk toplumu ilgisiz kalmamalı, bu şuursuz ve eksik isyanın getireceği dertlerden kurtulmak için, bu gençlik cereyanı teşvik edilmeli, şuurlu ve düzenli bir hale getirilerek tüm toplumca benimsenmeliydi. Eski içtimai müesseselere tüm dünyada yetersiz kabul ediliyordu. Avrupa gençliği bu içtimai buhranı hissetmekle kalmamış kendine belirli ve yeni bir felsefe bulmuştu. Türk gençliği ise şuursuz isyanlar ve arayışlar sonucu huzursuz ve rahatsızdı. Gençliği bu buhrandan kurtarmak için onu "Avrupa'daki gençlik cereyanı ile temasa getirmek ruhunda duyduğu isyanı şuurlu bir şekilde sokmak lazımdır.³²⁹

329. "Gençlik Cereyanı" Resimli Ay, C. V. numara 1 - 49, s. 2, Mart 1928.

G. AMERİKANIN TEPKİSİ: Bursa olayı karşısında Amerikan ve Amerikalıların tepkisinin ne olduğu hususunda, Devrin Amerikan Büyük elçisi GREW'in hatıralarına başvuracağız. Grew 22 Ocak 1928'de olayı A.D muhabir! Priscilla Ringdan öğrendiğini belirterek, okulun kapanması halinde senatonun kendi elçiliğini olaylanmayacağını yazıyordu. Grew Amerikan Kültür Kurulu Başkanı Goodshell'in soruşturmayı memnurlukla karşıladığını, zira Amerikan okullarının din propagandasını yasaklayan kânunu titizlikle uyduklarını, soruşturmanın da bunu ortaya çıkaracağını söylediğini belirterek olayı şöyle anlatır: "Bursa okulundaki bazı kızlar öğretmen Edith Sanderson'a büyük bir hayranlık duymakta imişler, onun saadet ve ruh sukûnetinin Hristiyanlıktan ileri geldiğini görerek bu dinin çok iyi bir din olduğunu inanmışlar. Öteki kızlardan bazıları ise kıskançlıktan ötürü bunların yataklarının altından hatıra defterlerini aşır-mış ve Türk milli eğitim memurlarına vermişler, bunlarda defterleri Türkçeye çevirerek Ankara'ya Milli Eğitim Bakanlığına göndermiş, orasıda soruşturma yapılmasını emretmiş. Olayı Dışişleri Bakanlığımıza bildirdim." Elçiye göre "ipin ucu Necati Beyin elinde olduğuna göre Bursa'daki okulun kapatılması kesindi." Onu asıl endişeye sevk eden şey Türk basınının Amerikan aleyhtarı tutumuydu. Grew 31 Ocakta ise günlük gazetelerden Milli Eğitim Bakanlığının "Bursa'daki Amerikan okulunu kapatmak ve din propagandasından sorumlu olanları adliyeye vermek niyetinde olduğunu" açıklayan resmi tebliği okunduğunu belirterek "Bu olay bütün yabancı

okulları kapatmak için atılmış bir adım olacak her halde şimdi önemli olan şey, kolejleri bu tehlikeden kurtarmaktır." diye yazacaktı. Grew'le görürsen A.P. Mahabiri Rigg's Bursa dönüşü ajansına göndermek üzere hazırladığı telgraf-ta "Bursa Amerikan kollejinde gerçekten din propagandası yapıldığını bu davranış öteki Amerikan öğretim kurumlarını da tehlikeye düşürdüğü için Türkiye'deki Amerikalılardan çok kötü karşılandığını" belirtiyordu. Grew Riggs'e bu haberi Goodsehell, Robert kollej müdürü ve Amerikan kız kolleji müdüresi ile görüştüktan sonra Amerika'ya gönderilmesini isterken Riggs'de öğretmen Sanderson'un Hiristiyanlık propagandası yaptığını açıkca itiraf ederek Hiristiyanlaşan kızların sorumluluğunu üzerine aldığını belirtiyordu. 2 Şubatta ise AED Dışışleri Bakanlığında kendisine "durum yatıştırmak ve kontrol etmek için resmi ve dâstâne ilişkiler kurmasının" salık verildiği ve duruma göre davranılmasının istendiğini belirterek Corew, diplomatik baskının onda sesini çıkarmamasını Türk hükümetinin takdir ederek uygun zamanda yapacağı başvuruyu daha nazik ve anlayışla karşılayacağını belirtiyordu. 7 Şubatta ise böyle musait bir ortam doğmuş olmalı ki Grew, Dışışleri Bakanı Tefvik Rüştü (Aras) Bey'le buluşur. Grew, buluşmayı anlatırken, şunları söyler: "Greci ana amacın Bursa olayını görüşmekti Fakat daha önce başka meseleleri ele almayı okul olayına da bu arada tesadüfenmiş gibi söz getirmeyi düşündüm. Fakat Rüştü Bey kendiliğinden konuyu açtı ve olaydan ötürü çok üzüldüğünü ve Türk hükümetinin Bursa okuluna karşı bu

kadar şiddetli tedbirler almaya yönelten nedenleri bana anlatmak istedi." Görüşme sırasında asıl izâhat Grew verir. Rüştü Bey'e Goodshell'in "Türkiye'deki tüm Amerikan okullarının kesin bir şekilde din propagandasından kaçınmaları ve Türk hükümetinin koyduğu nizamla tam bir güvenle imanla uyulması için" derektif ve demeç verdiğini hatırlatan Grew, daha sonra neler anlattığını ise şöyle anlatır. "Başka konulara geçmeden önce Amerikan okulları aleyhinde Türk gazetelerde çıkan yazılara yalnız Bursa değil, tüm Amerikan okullarında aynı davranış yapıyormuş gibi izlenim verildiğini söyledim. Dedim ki eğer tüm Amerikan okulları aleyhine bir kampanya açılacak olursa hemen her okulda aynı mahiyette olaylar bulmak kolay olacaktır. Zira her okulda ders huylu ve mumnun olmayan öğretmenler ve öğrenciler tüm asılsız suçlamalar yapmaya hazırdırlar. Rüştü Bey tüm okullara karşı bir kampanya açılmasının söz konusu olmadığını aleyhteki yazıları durdurmak için bazı adımları şimdiden atmış bulunduğunu söyledi." Fakat Grew'in 15 Şubat'ta belirttiğine göre hükümet Rüştü Bey'i dinlemeyerek Amerikan okullarına karşı tutumunu sürdürmeye kararlıydı. Tefik Bey'in Türk basınına hakim olacağını belirtmesine rağmen gazetelerde hergün çok ağır yazılar çıkıyordu. Grew Amerika'dan 15 Şubat'ta aldığı bir telden olayın Amerika'da kötü bir etki yarattığı kilise çevresi ve kadın kuruluşlarıyla çok olumsuz bir izlenim uyandırdığını, Türkiye'nin muhaliflerine çok iyi bir silah verildiğini ileri sürerek bu telgrafın 18 Şubat'ta Tefik

Bey'le görüşmesinde çok işine yarayacağını belirtiyordu. Grew, 21 Şubatta Başbakan İsmet Paşayla görüştü. Grew, Amerika'da iyi bir hava meydana getirilmesi için Bursa Amerikan kolleji öğretmenlerinin bereat etmelerini ve Talas ve Maraş'taki Amerikan okullarının yeniden açılmasına izin verilmesi ve basın kampanyasının durdurulmasını ister. İsmet Paşa ise meselelerin bir an önce Grew, 25 Şubatta İsmet Paşa ve Tefvik Rüştü Bey'le tekrar görüşür. 26 Şubatta işe Sivas Erkek kollejinin açılmasına ve Merzifon kollejine bir meslek bölümünün ilavesine izini verilir. Grew, bunu Goodshelle telefonla bildirir, oda teşekkür eder. Fakat Sivas'taki okulun 5 yıl süre ile Sağlık Bakanlığına kiralandığını, bu yüzden olayın üzerine yeniden gidilmesini ister. Grew, işe tam bir hayat kırıklığına uğrayarak bunun Necati Bey'in makyonelce bir taktığı olduğunu ileri sürerek yeniden girişime yanaşmaz ve Goodshell'in bizzat Ankara'ya giderek Necati Bey'le görüşmesini ister. Fakat o yine Necati Bey'in okulları açmaya niyeti olmadığına ve Goodshell'i aldatarak geri çevireceğine inanmaktadır. Grew, 30 Nisanda bir yandan Bursa kolleji öğretmenlerinin mahkumiyet haberini ABD Dışişleri Bakanlığına bildirirken diğer yandan "Amerika'da çok olumsuz izlenim bırakacağını ve Türk aleyhtarı propagandaya sebep olacağı" tehdidi ile yeni bir Amerikan devletinin açılmasına izin verilmesi Türk hükümeti nezdinde teşebbüste bulunuyordu. 2 mayısta kararı haksız olarak yorumlayan Grew, Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Beyin kendisine 7 Şubatta "Bur-

sa'nın taassup ve muhalefet yatağı olduğunu, Bursa Amerikan okuluna karşı hükümetin şiddetli tedbir almasının nedeninin kendini savunmak olduğunu" belirttiğini kaydeder. 8 Mayıs'ta ise hayat mecmuasının yazılarını tahlil ederken Türk hükümetinin meseleyi "Milliyetçiliğe aykırı bir yöneliş" kabul ettiği için harekete geçtiğini belirtir.³³⁰

330. Grew, Age, s. 76 - 94.

7. GENÇLİK VE KADIN FAALİYETLERİ (YMCA- YWCA)

Gençlere yönelik faaliyetlerde bulunan ilk misyoner teşkilatı 1824'de Londra ve Glaskow'da İngiliz David Newsimith'in kurduğu "Dinde Kurtuluş İçin Gençler Cemiyeti'dir. Bu cemiyet İngiltere dışında Amerika ve Fransada da şubeler açmaya muvaffak olmuştu. Fakat bu sahada asıl muvaffakiyeti Londralı "Mutaassıb, dindar mütevakkil" bir Hristiyan olan George Williamsın 6 Haziran 1844'de başlayan çalışmalarlarıyla kazandı. İngiltere'nin en meşhur Ansiklopedilerinden Anna Biritannikoya göre "Cemiyetin hedefi büyük şehirlerde bekâr yaşayan gençler arasında işbirliği kurarak onları teşkilatlandırmaktı. Bu cemiyete giren yalnız güzel ahlaklı olması yetmiyor, cemiyetin hedef ve programlarına bağlı kalacağına dair sözde vermesi gerekirdi. Bu cemiyete üye olmak demek Hristiyan Kilisesinin inançlarını kesin olarak kabul etmek demektir." Avrupa'da Müsbet ilimlerin gelişmesi sebebiyle dine ilgisiz kalan ve sefahate sürüklenen Hristiyan gençleri barlardan kurtararak madde-ten ve manen korumak" gayesiyle faaliyete geçen YMCA kısa zamanda İngiltere içinde bir hayli yaygınlaştı. Hatta Amerika ve Avrupa'ya bile taşdı. 1856 da birde kızlar şubesi, YWCA (Young Wamens Christion Association) açıldı. Bundan sonra bu iki teşkilat birlikte hatta YWCA, YMCA'ya bağlı olarak çalıştı. Teşkilat kısa sürede o kadar meşhur oldu ki 1894'de 50. Kuruluş Yılı dönümü kutlanırken İngiltere Kralı cemiyetin kurucusuna Sir ünvanı vererek kutladı.³³³

Cemiyet Amerikada 1855'de Norsfild'de faaliyete geç-

333. Anna Biritannica Ans. 12. Baskı, C. 28, s. 940

ti. YMCA mensupları 1855'de yabancı ülkelerde Hristiyanlığı yaymaya çalışan Gönüllü Gençler Derneği" 1895 "Dünya Hristiyan Öğrenciler Birliği" 1902 "Genç Misyonerler Derneği" gibi organizasyonların kurulmasında önemli rol oynadılar.³³⁴ Spor sayesinde binlerce kişinin gönlünde taht kuran teşkilat XX. yy. başlarında dini maskesini de sıyrarak gerçek yüzü ile açığa çıktı. Bu sırada sporla din içiçe idi. En organize "futbol, basketbol, voleybol ve atletizm" faaliyetleri kilise kontrolünde en güçlü spor takımları ise kiliselerinki idi.³³⁵ YMCA ve YWCA'yı Amerika'da demir ticareti ile uğraşan çok zengin çok dindar ve misyoner bir aile olan "Dodge'lar" finanse ediyordu. YMCA'nın Amerika'daki ilk başkanı William F. Dodge'un aynı zamanda Amerikan Board'un Başkan Yardımcısı da olması YMCA ve YWCA'nın Osmanlı ülkesinde âdeta Amerikan Board'un bir yan örgütü olarak faaliyet göstermesine sebep olur. Örgüt Türkiye'de faaliyetlerini Board'un kontrolünde ve Dodge ailesinin yardımı ile sürdürür. Başkan Wilson'un çok yakın arkadaşı olan Amerikan Board Liderlerinden Cleveland Dodge babasının yolunda devam ederek gelirinin çoğunu YMCA ve YWCA ile Beyrut İncil ve İstanbul Robert kolleje harcıyordu.³³⁶ Oğlu Beyard Beyrut YMCA Başkanı ve İncil koleji müdürlüğü yaparken³³⁷ kendisi Robert Kolej mütevelli heyeti başkanlığı, kızı Elizabethin kocasıyani damadı Prof. George H. Huntington ise Robert Kolej Müdür yardımcılığı ve YMCA Beyoğlu Şube başkanlığı yapıyordu.³³⁸ Cemiyet faaliyetlerini I. Dünya Savaşı

334. Khatib, Age, s. 21 - 22

335. Kırşehirlioğlu, Age, s. 74 - 75

336. Grabill, Age, s. 86 - 88

337. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 120

338. SR. C. 19, A. 493, s. 268

boyunca sürdürmüş I. Dünya Savaşından sonra ise Dünyanın en güçlü misyoner organizasyonu haline gelmişti. Sebilürreşad muhabirinin 1921'de, Cemiyetin kurucusunun 100. doğum yıl dönümünde tören ve konferanslar düzenleyen İstanbul şubesi Başkanı Von Bommel'den aldığı malûmata göre, Merkezi İsviçrenin Jeneral Duför Caddesi No:3'de bulunan cemiyeti 16 kişilik bir "cihan komitesi" yönetiyordu. Komitenin 9 üyesi Çenevre'de diğerleri ise Lozan, Londra, Basel, Arnhem, Newyork ve Filifortta idi. Komitenin her yıl toplanan genel kuruluna ise İngiltere'den 5(3'ü Londra, biri Glasgow ve 1'i de Sussex'den) Kuzey Amerikadan 2 Avusturya, Avusturalya, Almanya, Belçika, Brezilya, Bulgaristan, Çin, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Güney Amerika, Güney Afrika Hindistan, Hollanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Macaristan, Norveç, Portekiz, Rusya ve Türkiye merkezlerinden birer üye katılıyordu. Teşkilatın Çekoslavakya ve Yugoslavya'da da temsilcilikleri vardı. 27 ülkede bu merkezlere bağlı 9065 şube ve bu şubelerin toplam 1.330.532 üyesi vardı. Teşkilatın 1921'deki bütçesi ise 120.54.049 dolardı. Acaba bu kadar geniş bir organizasyona sahip bu cemiyetin gâyesi neydi? 1921'de YMCA İstanbul şube başkanı olan Von Bommel bu soruya şöyle cevap veriyordu: "Hristiyan gençler cemiyeti üyelerini manevi terakki ve telkin için biraraya getiren beynelminel bir cemiyettir. Bu cemiyetin yöneticileri Hristiyan olmakla beraber her din ve millete mensup gençler buraya üye olabilirler. Cemiyetin maksadı beden, fikren ve manen kuvvetli gençler yetiştirmektir." Bommel cemiyetin niçin meselseli alâmet olarak kabul ettiğini soran Sebilürreşad muhabirine "teslis" inancından hiç

bahsetmeden şu cevabı verir "Bir insanın sıhhat, ve ilim ve ahlak adlı üç ayak üzerinde durabileceğini isbatlamak için"³³⁹ Halbuki cemiyetin gayesi hiçbir teville mahal olmayacak şekilde İstanbul'da Motasyon matbaasında basılan İngilizce nizamnamesinin ikinci maddesinde şöyle açıklanıyordu: "Genç Hristiyanlar cemiyeti Kitab-ı Mukaddes iktizasınca Hz. İsa'yı Rabkâbül edenleri, din ve yaşamlarında Hz. İsa'nın yolunda olmak isteyenleri ve gençler arasında Hristiyanlığı yaymak için faaliyet gösterenleri biraraya getirmeye çalışan bir teşkilattır" cemiyetin ne denli art niyetli olduğunu anlamak için aynı nizamnamenin Türkçe'sindeki 2. Maddeye bakmak yeterlidir. Burda cemiyetin gayesi şöyle açıklanır: "Üye olan gençleri asrın icâblarına göre yetiştirmek için onlara musiki, Lisân ve beden terbiyesi dersleri vermek"³⁴⁰

Misyonerlere göre sosyal faaliyetler İncil eğitimi ile doğrudan ilişkili ve içiçe ve onu tamamlar mahiyette olmalıdır. Bunun için de YMCA ve YWCA gibi teşkilatlar biçilmiş kaftandı. Bu teşkilatlar gençlere - özellikle öğrencilere kalacak yer bulabilir onlara, oyun eğlence ve sportif imkânlar sağlayabilirdi. Sosyal yardım insanlara yaklaşmanın en emin ve kestirme yoluydu. Hele hele toplumun sosyal ve ekonomik durumu, düşünce yapısı, kültürü, inançları ve zaafiyetlerine göre yapılan planlı ve düzenli bir yardım kamuoyundan destek görür ve hiçbir insan tarafından reddedilmezdi. Bu düşüncelerle Amerikalı misyonerler Kahire, İskenderiye ve Kudüste ilk YMCA ve YWCA şubelerine aç-

339. SR. C. 20, A. 498, s. 43 - 45

340. SR. C. 21, A. 525-526, s. 43 - 46

tılar.³⁴¹ Bunu Amerikada gönüllü misyonerlik hareketinin önderlerinden YMCA başkanı John Mottun Beyrut Amerikan kolejinde 1895'te açtığı YMCA şubesi takip etti.³⁴² Bugünkü Sınır-
larımız içindeki faaliyetleri anlatmadan önce bu ilk filiz-
lenmelerin sonucu ne olmuştur? Bunun misyonerlerce yapılmış
değerlendirmelerini sunacağız. "Amerikan misyonerliğinin
Şarkta etkili olmasında ve Hristiyanlığın Şarka sızmasında
çok önemli bir yeri olan" bu teşkilatın çalışmaları hakkın-
da Anna A. Milligan, Cornilyus Batan, Wilbert B. Simith gi-
bi misyonerlerin düşüncelerini Arap araştırmacılar Mustafa
Halidi ve Ömer Ferruhun eserlerinden aktarmak istiyoruz.
İngiliz misyoner Anna A. Milliganın "Facts and Faks" (s.
108) adlı eserinde gayesi "Önemli mevkilere gelecekleri et-
kilemek ve etkilediklerini önemli mevkilere geçirmek" olarak an-
latan YMCA ve YWCA'nın Ortadoğudaki faaliyetlerini Cornili-
us Batan "Misyoner grubları" adlı eserinde şöyle değerklen-
dirir. "Misyonerlik sahasında çalışan misyonerler arasında
iş bölümü yapmak gerekince şehirdeki faaliyetler, bilhas-
sa kültürlü tabaka ve öğrenciler arasındaki çalışmalar Hris-
tiyan Gençler cemiyetine verilmişti. Bu gayet akıllıca bir
hareket olmuştur. Bu cemiyetin sosyal ve sportif faaliyeti
sebebiyle Hristiyanlığı kabullenmeleri mümkün olmayan adam-
lar bile Hristiyanlığa çakilebilmiştir." Batan bilhassa il-
mi toplantı ve konferanslarda hatiplerin araya rahatça Hris-
tiyanlık propagandası yapan cümleler sıkıştırdıklarını ya-
zar. Christian Workers (s. 23 - 26. 61 vd) adlı Amerikan
Board'ça yayınlanan bir etütte "sosyal faaliyetleri istis-

341. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 265 - 278

342. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 120

mar için kurulduğu ve çalıştığı" açıkça belirtilen Hristiyan Gençler Cemiyetinin Yakındoğudaki çalışmalarını anlatan Wilbert B. Smith "The YMCA in the Near East" (Moslem Word, 1924 April s. 148 vd) adlı makalesinde şunları yazar: "YMCA Hristiyan müesseselerine yardım için Yakındoğuya gelmiştir. Onun başlıca amacı Hristiyanlık amacına göre insan yetiştirmektir. Bu cemiyetin şubelerinin daimi bir programı vardır."³⁴³ Amerikalı araştırmacı Addison ise bu cemiyetlerin doğuda nadir görülen sosyal ve sportif faaliyetleri kullanarak Müslümanlara yaklaştığını, bu gayr-i milli (Beynelminel) müesseseler sayesinde Hristiyanlık öğretiminin güçlendiğini³⁴⁴ ve Filistin gibi İslam Ülkelerinde Hristiyanlık propogandasının yaygınlaştığını yazar.³⁴⁵

Bu günkü Türkiye topraklarında ilk YMCA şubesi 1913 yılı Nisanında Beyoğlunda Marsellus Başkanlığında açıldı. Onun yardımcılıklarını ise Dr. E. Davids ve D.J. Von Bommel yapıyordu.³⁴⁶ Beyoğlu mutasarrıflığına verilen bir ilmuhaberle resmen fakat kanunsuz olarak açılan Beyoğlu Şubesi³⁴⁷ I. Dünya Harbi sebebiyle Mütarekeye kadar hiçbir faaliyette bulunamadı. Mütarekeden sonra Amiral Bristol ve James Permes gibi Amerikalı yöneticilerin yardımıyla Teşrinievvel 1919 da yeniden faaliyete geçen Beyoğlu şubesinin başkanlığını Prof. J. H. Huntington yürütüyordu.³⁴⁸ Huntington, YMCA'nın ABD'deki para babası ve Wilsonun arkadaşı Cleveland Dodge'un kızı Elizabethin kocası, ve Robert kolejnin müdür

343. M. Halidi - Ö. Ferruh, Age, s. 265 - 277

344. Addison, Age, s. 159

345. Addison, Age, s. 328

346. SR. C. 19. A. 493, s. 268

347. Kırşehirlioğlu, Age, s. 75 - 76

348. Huntington, Age, s. 219 - 220

yardımcısıydı.³⁴⁹ Bu şube İstanbul'un işgali sırasında işgalcilerle işbirliği yaparak çalıştı ve Ermeni-Rum azınlıklara yönelik faaliyetlerde bulundu. Mütareke döneminde İstanbul'da ve Anadolu'da daha birçok şubeler kuruldu. İstanbul'da Ruslara, İngilizlere ve Amerikalı'lara yönelik faaliyette bulunmak üzere Amerikan tandesli YMCA şubeleri açıldı.³⁵⁰ Anadolu da ise İzmir, Konya, Antep, Maraş, Adana başta olmak üzere birçok şubeler açıldı.

1. İzmir Şubesi:

23 Eylül 1919'da Karşıyaka'da açılmıştı. Şube verdiği açılış ilanında "Amerikada bir klubün şubesi olduğunu, siyasetle meşgul olmayarak yalnız spor ve iştisai eğlencelerle meşgul olacağını" açıklamıştı.³⁵¹ YMCA Genel Sekreteri U.K. Cooper 29 Ocak 1922'de New York'da düzenlediği basın toplantısında "Batı Anadolu'da özellikle Yunanlıların hakimiyeti altındaki bölgelerde YMCA'nın korunup desteklendiğini" açıklamıştı.³⁵²

2. Konya Şubesi:

Konya'da İtalyan işgali ile başlayan faaliyetler hakkında Ögüt gazetesi 25 Şubat 1920 tarihli haberinde "Hristiyan Gençler Cemiyetinin Konya'da faaliyete geçtiğini fakat adındaki Hristiyan kelimesi sebebiyle hiç bir Müslüman gencin buraya gitmeye cesaret edemeyeceğini" yazarken³⁵³ 14 Mart Devlet memurlarının Hristiyan Gençler Cemiyetinin ve Film gösterisine katılmasını değerlendirirken "Bu bizi

349. Græbill, Age, s. 88

350. SR. C. 20. A. 513 s. 219 - 220

351. Türk Dünyası, 24 Eylül 1919, s. 1

352. Ulugay Osman, Age, s. 153

353. Ögüt (Konya) 25 Şubat 1920, s. 1, "Hristiyan Gençler Şirketi"

üzmetten çok uzun uzun ve derin derin düşündür en bir keyfiyettir" denilmekte, "Millete  nder olacak memurların sanki resmi bir m esseseymiş gibi Genç Hristiyanlar Cemiyetinin davetine gitmelerinin Konya halkı tarafından teessür ve infalle karşılıandığı" belirtilmektedir.³⁵⁴

3. Antep Şubesi:

Kolonel Abadi "Türk Verd ni Gaziantep" adlı eserinde 1919 Fransız İşgali döneminde Amerikalılara ait Protestan ve Katoliklerin devam edebildiğı bir Genç Hristiyanlar Cemiyeti varlığından bahseder. Bu şube tamamen yabancılar ve Hristiyan azınlıklara bilhassa Ermenilere - yönelik çalışmalarda bulunuyordu.³⁵⁵

4. Maraş Şubesi:

Fransızların işgali ile Maraş'da açılan YMCA şubesi Ermeniler yanında Türklere yönelik faaliyetlerde bulunmuş. Resmi makamların tesbitlerine göre Hüsnüoğlu Mustafa Remzi (Tapucu) Ali Avni, Mustafa oğlu Davud, kardeşi Nuh, ve Alioğlu Mehmed H lisi başta olmak üzere ondan fazla Müslüman Türk sefalet sebebiyle Amerikan dolarları karşılığı Hristiyanlaştırılmıştı. Bunun  zerine YMCA şube başkanı James Crane, karısı Besa ve yardımcısı Woly yurt dışına çıkarılmış ve cemiyet kapatılmıştı.³⁵⁶

5. Adana Şubesi:

Adana'da çalışmalar yapan YMCA mensupları Fransız işgali döneminde himayelerine aldıkları birçok Müslüman

354.  ğ d (Konya) 14 Mart 1920, s. 1 "Yine Hristiyan Gençler Şirketi"

355. Barlas Uğuroğ, Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Karabük 1971, Ozer Matbaası, s. 32

356. Yeni Sabah, 20 Şubat 1939

Türk çocuğunu Hristiyanlaştırmışlardı.³⁵⁷

5. İstanbul Şubeleri:

Mütareke döneminde Anadolu'nun Fransız, İtalyan, Yunan ve İngiliz işgalindeki bölgelerinde faaliyete geçen YMCA 1921'de bütün gücünü İstanbul'a teksif etmişti. Bu sırada cemiyetin Türkiye azası Fincancılar yokuşundaki Amerikan Board Reisi ve Kitab-ı Mukaddes Şirketi Müdürü Dr. William Peetin çalışmalarıyla Beyoğlu Şubesinin kızlar kısmı (YWCA) ile İstanbul YMCA VE YWCA şubeleri açılır. Bu sırada YMCA'nın Türkiye umûm katibliğini Sektr , Umûm müfettişliğini ise Beyoğlu Taksim sokağı No: 17'de oturan Bevit adlı Amerikalı misyonerler yürütmektedir. İstanbul YMCA şubesi 10 Kanunisanı 1921 de Cuma günü Dr. F. Goodshell başkanlığında Divan yolundaki Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Islâmiyesi karşısında Çarşıkapı Medrese sokağı 1 numaralı binada açılır. Kızlar Şubesi ise Miss Pandi yönetiminde Cağaloğlu NO: 1 de açılır. Aynı dönemde Beyoğlu Kabristan Caddesinde de bir YMCA şubesi açılmıştı. İstanbul şubesinin ilk başkanı Dr. Goodshell, Antep, Maraş ve Harput Amerikan kolejlerinde yıllarca müdürlük ve öğretmenlik yapmış, Asuri ve Ermeni şivesiyle Türkçe konuşan 45 yaşında bir misyonerdi. Onun Amerikan Board başkanlığı ve Kitabı Mukaddes Şirketi Müdürlüğüne getirilmesiyle yerine Hollanda asıllı Amerikan Board üyesi Von Bommel getirilmişti. 35 yaşındaki Bommel 500 TL. aylıkla teşkilatın idari Müdürlüğünü yürütürken, 30 - 31 yaşında bir başka Amerikan misyoneri ise yine 500 TL aylıkla Beden Terbiyesi Müdürlüğü görevini yü-

rütüyordu. Cemiyetin Beden Terbiyesi Müdür yardımcılığını 60 TL aylıkla Merzifon Amerikan Koleji mezunu 21 - 23 yaşındaki Caridus Lagudakis 'adlı bir Rum üstlenirken, Umûm idare Memurluğu, Umûm katiplik ve tercümanlık 75 TL. aylıkla 25 - 26 yaşlarındaki Mehmet Şerif adlı Harputlu bir Türk'e verilmişti. YMCA nın ilk Türk üye ve yöneticilerinden olan bu bedbahtın babası Jandarma Tabur Katipliğinden emekli dindar bir ihtiyar Dayısı Ulemadan Mecelle Komisyonu Reisi Mustafa Efendidir. Kendisinin Arap asıllı olduğunu iddia etmesine rağmen öp-öz Türk olup 1895'de Harputta doğmuştur. Babasının vazifesi gereği önce Akka Sancak idadisinde, daha sonra Beyrut Sultanisinde leyl-i Meccani (parasız yatılı) olarak okumuş ve 1913 - 1914 de oradan mezun olmuştur. Bu memleketin parasıyla, bu memleketin mekteblerinde bedava okuyan bu zavallı, Beyrut Amerikan Kolejinde bir sene yüksek öğrenim gördükten sonra, mektep masraflarını karşılayamadığı için İstanbula gelerek Mühendis Mekteb-i Âlisi-ne girmişti. Buradasınıf öğrencisi iken (1919 - 1920) Amerikan misyonerleri ile girdiği sıkı münasebet neticesi ve tatlı vaâdler karşılığı Protestanlığı kabûl etmişti. Bilâhère Amerikalı misyonerlerin Şarktaki liderlerinden mister Peri'den-1921'de Antep'te Kuvay-ı Milliyecilerce öldürülmüştü - Protestanlık akaidine ait dersler alarak okulunda faaliyete geçmiş, birkaç ardadaşını da Protestanlığa ısındırarak, kâabiliyetiyle Protestanların dikkatini çekmişti. Mehmed Şerif, YMCA'nın resmi kuruluş iznini alanlardan ve arkadaşlarıyla ilk üyeliklerini yapanlardandı. Misyonerler ona olan itimatlarını, onu İstanbul Şubesi idare memurluğu ve umûmi kâtipliğine getirerek göstermişler, Çarşıkapısı

Şubelerini âdeta ona emanet etmişlerdi. 1921'de okulu bitiren Mehmed Şerif bekâr olarak cemiyet binasında yatıp kalkmış, cemiyetin resmi yazışmalarını, raporlarını cedvellerini tanzim ve takdim etmiş, Üyelerden aidat toplamış, masrafları idare etmiş, Türk üyelerle olan yazışmaları yapmış, cemiyet yararına dil kurslarına öğrenci kayıt etmiş, konser, sinema ve hamam biletleri satmış, İngilizce konferansları Türkçeye tercüme etmiş, cemiyete gelen Türk gençlerini cemiyetin maddi imkanlarından bahsederek cemiyete üye kaydetmişti. Bütün yaptıklarından haftada bir defa şube müdürüne haber veren Mehmed Şerif ilk Türk YMCA üyesi ve yöneticisi olması bakımından önemlidir.³⁵⁸

Damat Ferid Paşa'nın sağladığı kolaylıklarla mütareke döneminde Çarşıkapısı, Kadıköy ve Kabataş'da birer Şube açan³⁵⁹ YMCA Türk gençlerini ahlâken, ilmen ve bedenen yükseltmek iddiası ile Amerikanlı misyonerler yönetiminde var gücüyle çalışıyordu. YMCA faaliyetlerin iki hedefi yöneltmişti:

1. Hristiyan Azınlıklarda Hristiyanlık Şuurunu Kuvvetlendirmek ve Onları ABD'nin Himayesine Sokmak:

Amerikan ve İngiliz eğitim kurumlarında yetişen birçok Ermeni ve Rum münevveri bu teşkilatla sıkı bir işbirliği içine girmiş, arasıra konferanslar vermişti. Buraya devam eden Rum ve Ermeni gençlere kendi istekleriyle her cumartesi YMCA binasında İncil dersleri verilmişti.³⁶⁰ Rum ve Ermeniler ise onların bütün faaliyetlerini büyük

358. SR. C. 20, A. 513, S. 219 - 221

359. SR. C. 21, A. 525, - 526, s. 43 - 46

360. SR. C. 19, A. 493, s. 265 - 268

bir iştahla katılıyorlar, mütarekenin meydana getirdiği boşluktan istifadeyle Ermeni millî rengi olan Sarı'ya boyanmış muhteşem binanın içinde yıkıcı ve bölücü çalışmalar yapıyorlardı. Zaten bir çok Ermeni Amerikan misyoner teşkilatları hesabına misyonerlik çalışmalarına katılıyor-
du.³⁶¹ Rumlarda Ermenilerden geri kalmıyorlardı. 1921'de YMCA'nın yıllık büyük ayinine Fenerpatrikhanesini temsilen Papaz Adnasyodi katılırken³⁶² Amerikada Boston YMCA şubesi-
since 13 Temmuz 1924'de düzenlenen bir tiyatro gösterisi-
nin Rumca davetiyesine üç Türk Jandarması önünde bir masa-
da duran kesik başlı bir Rumun resmi ve altında "Kan damlayan
kafalar ve susmuş köpekler" yazısı yer almıştı.³⁶³

2. Müslümanları Hristiyanlaştırmak:

YMCA Müslümanları Hristiyanlaştırmak için "gizli Hristiyanlık" metodunu kullanmış, önce Müslümanların inanç-
larını sarsmaya, sonrada Hristiyanlık düşüncelerini yavaş-
yavaş onlara empozeye başlamıştı. Bu çalışmalarla %46'sı
Türk olan İstanbul YMCA üyelerinden Mehmed Şerif³⁶⁴ Çarşı-
kapısı Amerikan Hastanesi Müstahdemi Telât, aynı hastane-
nin kapıcısı Şevki Hristiyanlaştırılmışlardı. Zaman zaman
YMCA şubelerinde ve Amerikan mekteplerinde Protestanlığı
anlatan konferanslar da veren bu mürtedler ve arkadaşları
için YMCA tarafından iş imkanları ve maddi yardımlar temin
edilerek, Mütareke sefaletindeki İstanbul'da Protestanlık
cazip hale getirilmeye çalışılmıştı.³⁶⁵ YMCA'nın faaliyet-

361. SR. C. 21, A. 525-526, s. 43 - 46

362. SR. C. 25, A. 625, s. 13

363. SR. C. 24, A. 611, s. 201 - 202

364. SR. C. 15, A. 4 3, s. 265 - 268

365. SR. C. 21, A. 526, s. 43 - 46

lerini spor, konferans, eğitim, maddi yardım ve tekin olarak sıralayabiliriz.

1) Spor Çalışmaları:

Beden Terbiyesi Müdürü gözetiminde yapılan futbol, voleybol, basketbol, atletizm vb. çalışmalarla Müslüman öğrencilerin spor zafiyetinden istifade edilerek onlar süratle İslami ortamdan Protestanlık ortamına çekilmişti.³⁶⁶ Sebilürreşad'ın bir iddiasına göre Selim Sırrı Tarcan "Spor mecmuasını YMCA ile birlikte çıkarmış, daha sonra anlaşamaları üzerine mahkemelik olmuşlardı.³⁶⁷

2) Konferans Çalışmaları:

Cemiyet zaman zaman Selim Sırrı (Tarcan), Cenap Şahabettin ve Dava vekili Burhaneddin Bege konferanslar verdirilerek misyonerlerin asıl maksatları gizlenmeye çalışılmıştı. 1922'de Cenap Şahabeddine "Hz. Muhammedin (s.a.v)'-in hayatı" adlı bir konferans verdirilmiş, fakat konferans sonrası Rum ve Ermeni gençlerin itirazlarına cevap verdiril-meyerek Müslüman Türk gençleri inanç buhranına iteklenmek istenilmişti. Ayrıca konferanslarda kiralık "dinsiz Türk" yazar ve okumuşlarından da istifadeye çalışılmışlardı.³⁶⁸ Buhlardan en meşhuru şüphesiz ki Abdullah Cevdet (Karlıdağ) ti. Abdullah Cevdet sahibi olduğu İctihat dergisinde de yazdığı üzere 25 Mart 1926 da Genç Hristiyanlar Cemiyetinde "Baba - oğul" bayramı münasebetiyle bir konuşma yaparak "Babanın vazifesinin evlada dünyayı cennet etmek ve mücadele metodlarını öğretmek olduğunu" anlatıyordu.³⁶⁹ 4 Haziran

366. SR. C. 20, A. 513, s. 219 - 221

367. SR. C. 21, A. 525 - 526, s. 43 -46

368. SR. C.21, A. 525 - 526, s. 43 - 46

369. Abdullah Cevdet "Baba-oğul Bayramı" İctihat, 10 Nisan 1926, No: 202, s. 3935.

1926 da Göztepe Amerikan kolejinde "Komünizme karşı tek engelini sermaye ve Amerika" olduğunu anlatan Abdullah Cevdet, Amerikalı misyonierlerin "almak için değil vermek için cihan cihan dolayan, avuçların toplamak için değil sa mak için açan bir yüksek zevk ve idialin" mensubu olduğunu ileri sürerek şunları söylüyordu: "Bu güne kadar ileri fikirleri ve her nevi ilerlemeyi Avrupadan alırdık. Kendi genç vatandaşlarına şiddetle tavsiye ederinki yüzlerini, gözlerini Amerikaya,  imali Amerikaya  evirsinler."³⁷⁰ Aynı dergide YMCA eski başkanı, Amerikan Board başkanı ve Kitab-ı Mukaddes  irketi Müdürü F. Goodshell-i öven uzun bir yazı yayınlanmış ve dergi bu yazıyı man et yapmıştı.³⁷¹

3) Eğitim  alı maları:

YMCA, Üsküdar'da bir ticaret ve lisan dershanesi a mı tı. Mr. Goodshell'in yönetimindeki bu dersanede Hristiyanlık Propogandası yapılmıştı. Maarif mekteplerinin birinde İngilizce muallimi olan Suriyeli Müslümanlardan Nacip Hamm de yönetiminde  ar ıkapsı Amerikan Hastanesi bitişiğinde bir "Amerikan gençler Kütüphane ve K sathanesi" a mı tı. Burada gazete, kitap ve diğer süreli yayınlar okunmaktaydı. Bunların hemen hemen tamamı Hristiyanlık propagandası yapmaktaydı. YMCA'nın bir takım Amerikan okulları ile'de çok yakın bir ilişki içinde çalıştığı görülüyordu. Bu okulların başında Arnavutköy kız okulu, Robert koleji,  ifte Havuzlar (Göztepe) koleji, Gedik Paşa Amerikan koleji, Üsküdar Selamsızdaki T rk tedrisad yapan ve her yıl

370. İçtihat "America Collegiat İ titute'nin Fevkaalede M sameresi" 10 Haziran 1926 No: 206, s. 4009 - 4012

371. İçtihat, Ağustos 1927

10 - 15 mezun veren misyoner okulu gelir.³⁷²

4) Maddi Yardımlar:

Cemiyet kendi mensubu olan Türk gençlerine Amerikalıların yanında iş bulduğu gibi³⁷³ okul talebelerine ayakkabı, gömlek, kâğıt, defter vb. yardımlarda bulunmaktadır³⁷⁴

5) Telkin Çalışmaları:

Amerikalı misyonerler Hristiyanlığı telkin için iki metod kullanmaktadırlar. Önce üye yada muhibbanın teşkilata olan bağı, islamiyet, Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed (s.a.v) ve Hristiyanlıkça kutsal sayılan mefhumlarla ilgili düşünceleri anketlerle tesbit ediyor. Ona göre ya gizli yada açık metod takip ediliyor. Gizli metod üzerinde daha önce durmuştuk. Açık metod olarak Cemiyet merkezinin mefruşatından Câmekanına varıncaya kadar Hristiyanlığı hatırlatan bir kompozisyon göze çarpar. Câmekanda renga renk İnciller durmakta, bina mimari olarak bir Kiliseyi andırmaktadır. Ayrıca her pazar sabahı Mr. Goodshell tarafından Türkçe İncil derseler verilmektedir.³⁷⁵

YWCA VE FAALİYETLERİ

YWCA nizamnamesine göre "Kadınlar arasında ictimai hayatı kurmak için faaliyete geçen" YWCA Beyoğlu, Cağaloğlu ve Kadıköyde şubeler açmıştı. Bu teşkilat YMCA'nın kadınlar kolu olarak faaliyet göstermiş olup merkezi azınlıkların devam ettiği Beyoğlu şubesiydi. Cemiyete girebilmek için "13 yaşını bitirmek itimad edilir birinden referans getirmek, cemiyetin gayesini benimsemek ve üye aidatını

372. SR. C. 21, A. 525 - 526, s. 43 - 46

373. SR. C. 20, A. 513 s. 219 - 221

374. SR. C. 21, A. 525-526, s. 43 - 46

375. SR. C. 20, a. 513, s. 215 - 221

ödemek" şortları öne sürülmüştü. Cemiyetin birde Genç kızlar kısmı olup burada 13 - 16 yaş arası genç kızlar yıllık 75 kuruş aidat vererek Cemiyet üyeliğine hazırlanırlardı. Bir üyenin yıllık aidatı ise 150 Kuruştur. Cemiyet paralı jimnastik, İngilizce, Fransızca vb. dersler yanında, klüpler açmayı ve parasız hafta sonu eğlenceleri tertiplemeyi vaaş ediyordu. İstanbul'da misyonerlerce yayınlanan İngilizce Oriend Nieurs Gazetesinde 25 Aralık 1921 de yayınlanan bir cemiyet bildirisinde 1921 yılı faaliyetleri şöyle değerlendiriliyordu. "YMCA'nın İstanbul ve Beyoğlundaki derseadet şubelerinin iki buçuk senedir tertiplediği yaz kampları, dersaneler ve eğlencelere 1200 den fazla üye katılmıştı. Bu beynelminel teştilat her din ve milleten genç kızların bir arada toplanmaları, birbirlerine yardımcı olmaları ve eğlenmeleri için olup dersane, Jimlastik hane ve sınıflar açtı. Bu faaliyetler için gereken para şimdiye kadar Amerikadan gelmişti. Bu sene 6 Amerikan memurunun maaş ve masrafı dışında Amerikadan 32.540 TL gelmişti. Gerek diğer ülkelerdeki YMCA - YWCA'lara yapılan yardım ve gerekse Amerikadaki işbuhranı Türkiyeden de biraz para toplanılmasını zarûri hale getirmişti. Teşrin - ievvel 1921'de 2.000.- TL yardım toplama kararı almıştı. Bunu üzerine muhtelif milletlere mensup Türk ve Hristiyan 27 hanım cemiyetinin ihtiyaçları, çalışmaları ve gayesi hakkında yaptıkları Propaganda sonucu 172 müessese 199 YMCA üyesi ve 271 YWCA üyesinden 2.000.- yerine 4.000.- toplamışlardı. Bu Dersaadette harcanan paraların %12,5 dur. 120 üye çağrılara cevap vermezken 300 üyede şekerleme satmak ve konser vermek suretiyle yardıma bulunmuşlardı. Cemiyet daha sonra yardım

toplayanlara ve verenlere teşekkür etmekte, 1922 de "Lisan, edebiyat, jimnastik, daktilografi ve çocuk bakımı derslerinin verileceği kursların açılacağı" açıklanmaktaydı. Sebelürreşad muhabirinin tesbitlerine göre 24 Ağustos 1921 akşamına kadar YWCA Çağaloğlu şubesine üye olanların sayısı 83'ü bulmuştu. Bunların çoğunluğu Türk ve Muallimlerdi. Bu sırada cemiyetin katibeliğini ise Evkaf Müsteşarının Kerimesi yapıyordu.³⁷⁶ 1921 sonlarında cemiyetin üye sayısı 300'e çıkarken cemiyete üye Müslüman Türk kızlarından 6'sı protestan olmuştu.³⁷⁷ Bunlar arasında Evkaf Müsteşarının, Şeyh Nabi Efendinin ve Eski Mebuslardan Mehmet Arif beyin kızları da vardı. Mehmet Arif Beyin kızı bir İngiliz Pilot Yüzbaşı ile de evlenmişti. Metbuat-ı Ecnebiye Hülâsalarında anlatılan bir ilginç olay cemiyetin ne türlü igr-enç planlar peşinde koştuğunu açığa çıkarmaktadır. Dergi misyoner faaliyetlerinden bazılarını sıraladıktan sonra şunları yazar: "Bütün bu teşebbüsatin Türk ve Müslüman kalblerini kanatacak ve daha feci ve elim sahafatı vardı. Çağaloğlunda küşâd edilen kızlar şubesi tarafından arasıra kır alemleri tertip edilerek kızlarımız hususi otomobiller ile Arnavutköy ve Bebekte kain Amerikan kolejlerinin bulunduğu sırtlara götürülmekte ve o tenhe mahallerde yalnız Rum ve Ermeni gençleriyle oynamaya terk edilmektedirler. Bu tehlikeli hareket yüzünden maateessüf Rum ve Ermeni gençleri tarafından bazı kızlarımızın namuslarının heder edildiğine mervidir."³⁷⁸

376. SR. C. 20, A. 498, s. 43 - 45

377. Kırşehirlioğlu, Age, s.

378. SR. C. 21, A. 525 - 526, s. 43 - 46

YMCA ve YWCA 1930 sonrası faaliyetlerini hızlandırarak sürdürmüştür. Teşkilat bilhassa "Gizli Hristiyanlık" metodunu var gücüyle uygulamaya koymuştu. Amerikalı araştırmacı Addisona göre zamanla Türk Liderlerce de yönetilen YMCA ve YWCA'nın 1939 sonrası dini görüntüsü daha da açığa çıkmıştı. Sağlık, eğitim, halkla ilişkiler ve daha birçok sosyal faaliyet yürüten teşkilat mensupları Türkiye'de oyun sahaları ve okuma odalarında ilk kurucuları olmuşlardı.³⁷⁹ Yeni Sabah Gazetesi 1939'da cemiyetin Türkiyeden 13.000.-TL yıllık gelir topladığını bunun 4.000.- TL sinin üye aydatlarından kalnın ise Amerikan müesseselerinden intikal eden vakıflarla bazı özel ve milli müessese-lerden temin ettiğini yazıyordu. E. Kırşehirlioğlu ise Cemiyetin varlığını II. Dünya Savaşından sonra "Amerikan Lisan ve Ticaret dersanesi" adıyla devam ettirdiğini iddia ediyordu.³⁸⁰

YMCA VE YWCA'YA GÖSTERİLEN TEPKİLER

1. Devletin Tepkisi:

Mütareke ile meydana çıkan yönetim boşluğu teşkilat mensuplarının işine yaramıştı. Genç Hristiyanlar Damat Ferret Paşaya kendileri için yer bulunmasında ve bina yapımında yardım ve kolaylık isteyebilecek kadar yakındılar.³⁸¹ Milli Mücadeleciler ise bu cemiyetlerin "yıkıcı ve bölücü" faaliyetlerinin bilincindeydiler. Fakat Milli Mücadele son-

379. Addison, Age, s. 110

380. Kırşehirlioğlu, Age, s. 77 - 78 (Yeni Sabah 20 Şubat 1939 vd.

381. SR. C. 21, A. 525 - 526, s. 43 - 46

rası Lozan'da Cemiyet mensupları faaliyetlerini devam ettirmek için bir heyet bile bulundururken TMM Hükümeti bunları kapatıp-kapatmama arasında gidip gelmektedir.³⁸²

YMCA yetkilileri ilk zamanlar Milli mücadelelerden kuşkulamaktadırlar. YMCA Türkiye sekreteri Frenklin Gayland 29 Ocak 1922'de Washington'da YMCA Genel Sekreteri U.K. Co-opere Yakınoğudaki gelişmeler hakkında bilgi vermişti. Bunun üzerine bir toplantı yapan YMCA yetkilileri "Türklerin bu örgütle ilgili olan her Türk Vatandaşını Vatan haini ilan edecekleri yolunda çıkan haberlere şimdilik hiç bir tepki göstermemeye karar vermişlerdi." Türkiye'deki YMCA görevlileri ise "gerçekten yararlı olan bir örgütün faaliyetlerinin lanetlenmesini anlayamadıklarını" söylemişlerdi.³⁸³ Fakat bütün bu söylentilerin arkası gelmez. 1924'te çıkan Tevhid-i Tedrisat Kanunu Teşkilatı daha da güçlendirir. Hatta Laik Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin güvencesi altına sokar.³⁸⁴ 1927 Bursa olayı ve 1939 Yeni Sabah Gazetesinin yazı dizisi Teşkilatı yeniden gündeme getirmişse de Teşkilat II. Dünya Savaşına kadar varlığını "YMCA ve YWCA" adıyla sordürmüştür.

2. Ulemanın Tepkisi:

Dar'ül-Hikmeti'l - İslâmiye azalarından Refik, Rasim, Rebi, Hakkı, Said, Hafız, İsmail ve Avni Efendiler 18 ve 20 Haziran 1921'de yaptıkları toplantılarda teşkilatın ülkemizde faaliyetlerini görüşerek "ilk önce basının dikkatinin çekilmesi ve kamuoyunun meseleden haberdar edil-

382. SR. C. 21, A. 530 - 531, s. 86 - 87

383. Ulugay Osman, Age, s. 152 - 153

384. SR. C.24, A.624, s. 413 - 414

mesi" kararlaştırılacak, ulemanın infialli belirtilmişti.³⁸⁵

3. Basının Tepkisi:

Basınıımızda YMCA ve YWCA'ya karşı olumsuz ve olumlu bir çok yazı çıkmıştır. Bu teşkilata karşı ikdam, Sebilür Reşad, Hakimiyet-i Milliye, Matbuatı Eenebiye Hülasaları, Toksöz vs. gazete ve dergiler mücadele bayrağı açarken, Tanin, Vatan ve Cumhuriyet gibi gazeteler ise teşkilatın çalışmalarını alkışlamışlardı. Teşkilata karşı ilk makaleyi ikdamda Mehmet Ali Ayni yazar. Mehmet Ali Ayni Kanuniansani 1921'de yazdığı bu makalede İstanbul'da kurulan YMCA'nın tehlikesine kapalı bir surette dikkat çeker.³⁸⁶ SR'nin sahibi Eşref Edip ise Müslümün Heyet-i İctikat maiyesinin temellerini takviye lazımdır" başlıklı yazısında memleketimizin bir çok yerlerinde şubeler açan, mütareke sonrası İzmirde şimdide İstanbulda faaliyete geçen YMCA'nın "Gençleri Hristiyanlık ve Amerikan akide ve daireleri dahilinde bulundurmak amacına bedeni ve fikri sıkı bir eğitimle vermeyi amaçlayan bir misyoner teşkilatı" olduğunu belirtiyordu.³⁸⁷ Yine aynı dergide "El-Hadi İlâllah Mecidüddin" takma adıyla bu teşkilat hakkında çok önemli bir seri yazı neşretmiş olan bir başka yazar ise "İstanbul ve İslâm memleketlerinde kurulan genç Hristiyanlar Cemiyetinin asıl maksadı İslâm ictimaiyetini, İslâm Ahlakını yıkmak, İslâm gençlerini tedrici bir şekilde Hristiyanlaştırmak, her türlü cazip vasıtalarla Hristiyan ruhunu yerleştirmek, telkin ve

385. Albayrak Sadık, Son Devrin İslâm Akademisi, Darül Hikmetil İslâmiye, İstanbul, 1973, Yeni Asya Yay. s.127

386. SR. C. 21, A. 525 - 526, s. 43 - 46

387. SR. C. 19, A. 475, s. 59 vd.

telkih etmektir diyordu. Fakat buna rağmen birçok müslüman Türk gencinin cemiyetin mahut binalara skın ettiğinden şikayet eden yazar, bazı kız ve erkeklerin Hristiyanlaştığını da ileri sürerek "İnsan Müslümanlık ve Türklük adına ne söyleyeceğine şaşıyor" demekteydi. Yazara göre İstanbul Hükümeti bu çalışmalara mani olmakta aciz olsa bile gençler buna müsaade etmemeliydi. Halbuki durum hiçte böyle değildi. "Anlaşıllıyorki Hakimiyet ve İstiklalini kaybeden bir millet dini ve millî hislerinden tecrit ediliyordu." Hristiyan vahdetine çalışan Hristiyanlık ruhunu telkin ve telkih gayesi güden, bir çok vasıtalarla gafil islâm gençlerini kendine mal eden bu cemiyet, ameli bir tarzda Hristiyanlığı neşri tamim için çalışmalarını serbestçe ve vargücüyle sürdürmektedir. Cemiyet, Hristiyanları şuurlandırmak ve Amerikan himayesine sokmak, Hristiyan olmayanları ise bu dine kazanmak emelindedir. Bunun içinde her vasıtayı, her avantajı, her zaafiyeti kullanıyor. Fakat sabah akşam bu cemiyete devam eden Türk gençleri, Papazların İncil derslerini dinliyor azınlıkların yıkıcı faaliyetlerini seyrediyor kısacası Hristiyanlık adına çevrilen bu fırıldakları görmüyor, hatta görmek istemiyor, madem beynelminel bir teşkilat o halde birde "Kur'an sınıfı" açalım diyemiyordu."

Yazar YWCA hakkında ise "veba mikrobu gibi memleketimize sokularak içtimaiyatımızı kemirmeye çalışan ve malesef bir çok Türk hanımlarını da milli emellerin hilafına hizmet ettiren bir misyoner teşkilatı..." diye başlayan tenkitlerinde şunları ileri sürer: Beyannamesinden de anlaşılabacağı üzere cemiyetin maksadı kadınlar arasında içtimai hayatı tesis etmektir. Böylece cemiyete yazılan kadınlar

ırk ve din farkı gözetmeksizin tek bir gayeye hizmet edeceklerdirki oda Hristiyanlıktır. Hepsi Hristiyan hayat görüşünün yayılmasına çalışacak, Hristiyan ruhu taşıyacak ve bu ruhla kaynaşacaktır. Bunun en açık misalı İslâm ve Türk adıyla o düşman binaya devam edenlerin kıyafet ve samimiyet cihetiyle Hristiyan rahibelerden farksız oluşudur. Yazar daha sonra, Müslüman Türk kızlarının ve kadınlarının sadece cemiyete gitmekle kalmayıp, cemiyet için çalışmasını, propaganda yapmasını ve para toplamasını çok ağır bir dille yererek "Ne yazıkki Haç namına Mukaddes yurdumuzu baştan başa kirleten, mabetlerimizi yıkan Yunanlıların insanlığın tüylerini diken diken eden iğrençliklerinden kurtulup, İstanbul'a gelebilmiş binlerce bi-çare açlıktan sokak ortasında sürünürken bazı Müslüman Türk hanım ve kızları Genç Hristiyanlar Cemiyetine para veriyorlar ve tahsildarlık yapıyorlar. Rahibe kıyafetine girerek Hristiyan emellerinin gerçekleşmesi için var güçleriyle çalışıyorlar. Bu bir müslüman Türk için insanın düşünemeyeceği kadar iğrenç bir harekettir. Nasıl olurda Müslüman olduğunu iddia eden bir Türk hanımı, bir Türk kızı Hristiyan emellerinin gerçekleşmesine hizmet edebilir? Nasıl olurda gayesi açıkça belli olan bir misyoner cemiyeti adına vatandaşlarından, Dindeşlerinden yardım toplar? Müslüman Türk kadınları eğer hayır yapmak, insanlığa hizmette bulunmak istiyorlarsa, Haçlı ordularını temsil eden Hristiyan komutanların emriyle kocaları boğazlanmış dullarımız, evlatları katledilmiş analarımız, anababaları türlü işkencelerle öldürülmüş masum yetimlerimiz var. İstanbulun kışla, Camii ve medrese-

lerini dolduran ve yoksulluktan renkleri uçmuş olan bu zavallı dindaşlarına yardım etsinler. Yardım kutularını Misyonerler hesabına değil, bu biçare felaket zedelerimiz menfaatine dolaştırsınlar. Biz zerre kadar cemiyet hissi, din hissi olan bir kadının bu denaâti işleyeceğine kani değiliz. Binaenaleyh Genç Hristiyanlar Cemiyeti hesabına çalışan bu vatansız ve milliyetsiz kadınlara kimin neyi olurlarsa olsunlar layık oldukları ceza elbette verilecektir."³⁸⁸ Daha 486 sayısında Genç Hristiyanlar cemiyetine karşılık "GENÇ MÜSLÜMANLAR CEMİYETİ" teklif eden SR.³⁸⁹ 483 sayısında Hakimiyeti Milliye gazetesinin ve 525 sayısında "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" Dergisinin Cemiyet aleyhindeki yazılarını aynen iktibas etmişti.³⁹⁰ Biz 1921'de Milli Mücadele basınında Mehmet Akif - Eşref Edip gibi Sebilürreşadçılarının etkinliğini düşünerek bu yazılarında SR. cıllarca yazılmış olabileceğini düşünüyoruz. SR.'ın 530. sayısında ise "şiarı İslâmiyeyi yıkmak üzere İstanbul'un muhtelif kısımlarında şubeler açan, bu muzır cemiyetin" kapatılması gerektiği savunuyordu. Yazıda kuruluşunda izinsiz oluşu, Kanunlara riayet etmeyişi sebebiyle Hükümetinde böyle bir teşebbüste bulunmayacağını memnûyetle haber alındığı kaydedilerek "İçtimai hayatımızı temelinden yıkmak üzere teşekkül eden böyle bir fesat ocakının herkesin gözü önünde sellemühüsselâm ifâyı tahribat etmesi elbette dinine, istiklaline sahip bir hükümet için tahümmül olunur şey de-

388. SR. C. 19-20, A. 453, s. 265 - 268, A. 495, s. 7-8, A. 498, s. 43-45, A. 513, s. 215 - 221

389. SR. C. 19, A. 486, s. 210

390. SR. C. 21 A. 525 - 526, s. 43 - 46

gildir" denilmekte ve sadece nasihatla yetinilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Yazıda bir tarafta irşatlara devam ederken diğer yandan fiili engellerle böyle yıkıcı faaliyetlerin engellenmesi gerektiği belirtilerek 'Kur'an-ın men etmediği çok şeyler varki Hükümet onlara men edebilir " denilmektedir.³⁹¹ 599. sayıda ise Tanin yazı işleri müdürü Baha Bey ve Vatan Gazetesinde Sabiha Zekeriyya hanımın Hristiyan Gençler Cemiyetini öven yazıları şiddetle tenkit edilmektedir. Bilhassa Baha beye verilen cevapta, onun bir Protestan cemiyetini övmesi ve onun için çalıştığını belirtmesinin Türk gençliği arasında şiddetli Protestolara sebep olduğu ileri sürülerek "Amerikadaki Hristiyanların milyonlarca dolar fedakarlıkta bulunarak kurdukları bu cemiyetlerin gayelerine ulaşmak için ne müthiş gayret ve çalışmada bulundukları bilinmiyormu? Müslümanlar, misyoner teşkilatlarından, Hristiyan cemiyetlerinin çalışma yollarından zamana ve muhite göre açığa çıkan hareket ve faaliyet cephelerinden haberdar değillermiki... Müslümanlar gözlerine çekilen gaflet perdelerini yırtarak hakikatı görmelidirler. Hristiyan cemiyetlerinin nasıl çalıştıklarını, gittikleri yerde kendilerine nasıl taraftar bulduklarını ibret gözüyle görmelidirler. İnsaniyet perverlik gayesiyle çalıştıklarını bıkmadan - usanmadan söyleyerek Tanin yazı işleri Müdürüne bunu kabul ettirmişlerdir. Tanin yazı işleri müdürü arzusunun fikirlerini daha açıkça ifade edebilirdi. Yalnız Genç Hristiyanlar cemiyetinin terbiye ve tehzibinden mahrum kalanları kara yahut yeşil taassubla itham

ederek tahkir etmemeli. Çünkü kendisinin kızıl teassubundan bahseden yok" diyordu.³⁹² 608. Sayısında ise Amerikalı Ceymis'in maarif ve vekaletine müracaatla Anadolu'da klüp açmak istediği belirtilerek bunun "misyoner klüpleri" olabileceği dikkat çekiliyor.³⁹³ 611. Sayıda YMCA'nın Amerika'da Türkiye aleyhine çalışmalar yaptığına dikkat çekilerek bu teşkilatın Türkiyede yeni bir yol izleyerek "Doğrudan Hristiyanlığa davet" yerine "İlk iş olarak Müslümanlık akaidini ve içtimaiyatını sarsacak telkinlerde" bulunduğu anlatılıyordu. Buna göre "Şiar-ı İslâmiyeyi terkeden ve kalplerine İslâm düşmanlığı ekilen gençler yavaş yavaş ahkamı İslamiyeti tenkide ve Hristiyan içtimaiyatını taklide başlıyorlardı." İstanbul'un işgali ile çalışmalarını daha da artıran misyonerler "Amerikadan gelen paralarla bazı genç kız ve erkekleri kendisi uğruna kullanıyor ve onların açıkça Hristiyanlıklarını ilân vesile oluyordu.

Yazıda "İstanbulda Şiarı Diniye ve Milliye'nin yıkılması öyle kendi kendine mi oldu zannedersiniz?" diye sorularak bunun cevabı şöyle veriliyordu: "Genç Hristiyan Cemiyeti gibi nice misyoner teşkilatları... yıllardan beri faaliyetlerini sürdürüyorlar. İslam içtimaiyatını bozmak için milyonlar sarf olundu ve elân olunuyor. Müslümanlar ise gaflet uykusunda vakit geçirdiler. İstanbul yabancıların işgali altına düşünce Batılılar hiç de yabancı bir muhit bulmadılar. Yabancı müesseselerde yetişen, ruhlarına İslam düşmanlığı yerleştirilmiş olan bir zümre, yabancıla-

392. SR. C.24, A. 599 s. 12 - 14

393. SR. C. 24, A. 608, s. 159-"Anadoluda Misyoner Kulüpleri"

rın kucağına atıldı, onlarla beraber çalıştı. Nihayet İstanbul'un içtimali hayatı bugünkü elim ve feci vaziyete düştü. Şimdi istediğimiz kadar çırpınıyoruz. İslâmdan uzaklaşma harekete gün geçtikçe ziyadeleşiyor" Yazıda bu gidişle "misyonerler için kilise inşaatına başlamamız gerekeceği" belirtilerek, buna karşı ne gibitedbirlerin alınması gerektiği hususunda şunlar söyleniyordu: "Dini müesseseleri kuvvetlendirmek, Medreseleri kapatarak memleketin manevi cephesini misyonerler karşısında müdafaasız bırakmanın ne azim bir hata olduğunu anlayarak selamet ve istikbalimizin teminatı olan medreselerimizi açmak ve kuvvetlendirmek, bindiğimiz dalı kesmekten vaz geçerek yabancı teşkilatları, Hristiyan Gençler Cemiyeti ve benzerlerini kapatamıyorsak bari yanına bir kaç medrese açmak. Her ıslaha muhtaç şeyi yıkmak çözüm değildir. Medreselerin kapanması, misyonerlerin dinini müdafa eden insanlardan yoksun Müslümanları Hristiyanlaştırması, ismimizi Dünya haritasından silmesi demektir..." Yazıda Tevhidi Tedrisat kanunun yanlış uygulanmasının milletin manevi cephesinin müdafasız bıraktığı belirtilerek "dinin İslâm dini olduğunu Anayasasının başına yazan ve Ahkamı şeriyenin tenfizini deruhte eden bir meclis elbette Müslümanlığın eğitim öğretim yerlerini kapatarak milletin manevi cephesini müdafasız bir halde bırakamaz" deniliyordu. Yazıda son olarak Hristiyan gençler Cemiyetinin Amerikada ve Türkiye'de bizim aleyhimize faaliyette bulunmalarının gaye ve vazifeleri gereği olduğu hatırlatılarak Milli bünyemizi yok etmeye çalışan ve bizi dünyaya barbar olarak tanıtan bir müesseye karşı kapılarımızı kapatmak-

ta bizim vazifemiz değilmi? Biz vazifemizi yerine getirmeyerek onların işlerini kolaylaştırırsak kabahat kimdedir?" denilmekte ve günlük gazetelerin bu yabancı müesseseler hakkındayapacakları araştırmalarla daha bir çok hakikatı ortaya koyacağı belirtilmektedir.³⁹⁴ 624. Sayısında yazılan "Papaz mektepleri, Genç Hristiyan Cemiyeti" başlıklı uzun yazıda Cemiyet çok güzel bir şekilde tahlil edilerek "YMCA her yerde kendini insani, ilmi ve sıhhi maksatların hadimi olarak takdim etmektedir. Fakat bütün insani, ilmi ve sıhhi maksatlar birer hülül vasıtasından ibarettir. Bu cemiyet gençlerin akaidi Hristiyanıyesini muhafaza ve takviye için teşekkül etmiştir. Hz. Mesihin ulûhiyetine inanmayan bir adamın bu cemiyette yeri yoktur. İngilizce yazılan bütün kitaplarında bu hakikat açıkça ifade edilir. Cemiyet kurulduktan sonra kendi anayurdu olan Hristiyan ülkelerle yetinmeyerek Hristiyan milletlerce işgal edilen ülkelere de yayılmıştı. Buralarda Hristiyanlık ruhunu, Hristiyanlık mefkuresini ve Hristiyanlık âdet ve ananelerini aşılama için bunların Hristiyan gençlerle kaynaşabileceği bu cemiyetler kurulmuştu" deniliyor. Daha sonra cemiyetin Türkiyedeki faaliyetleri üzerinde durularak "İstanbul'un işgalisırasında bu cemiyetin aldığı saldırgan vaziyet unutulmamalıdır. O sırada bu cemiyetler Rum ve Ermeni Propaganda merkeziydi. Cemiyet Türklüğü imha etmeye yönelik suikastlara var gücüyle destek oluyor, bu suikastların icrası için bütün vasıtalarını seferber ediyordu. O zaman bu cemiyet İngiltere, Fransa ve diğer işgal devletlerinin as-

394. SR. C. 24, A. 611, s. 201 - 202

keri kulupleriydi. İstanbul'un kurtuluşu ile bu cemiyette kapatılmak istenmiş fakat muvaffak olunamamıştı. Cemiyet, Hristiyanlığı neşretmeye, Hristiyanlık mefkûresi için istila sahaları açmaya devam etmişti" denilmekte, adı, sanı, faaliyeti ile "Hristiyanlık etrafında temerküzeden bu cemiyetin ülkemizde işinin ne olduğu, neden hala faaliyetlerini sürdürdüğü soruluyordu. Yazıda bu gün ülkemizde Hristiyanlık ruhunu ve mefkûresini yaymak üzere ülkemizde çalışan bir misyoner şebekesinin varlığına dikkat çekilerek her Müslüman Türkün kendisine, memleketimizde faaliyette bulunan gençliğimizi sihirlemek isteyen bu isevi teşkilata karşı bizim neyimiz var? Bunlara mukavemet edecek, bunların çalışmalarını sonuçsuz bırakacak İslami teşkilatlarımız nerede?" sorusunu sorması gerektiği ileri sürülerek, bu sorunun cevabının menfi olacağı, çünkü papazlar, Genç Hristiyanlar yerli yerinde kalırken dinini bilen bir nesil yetiştiren medreselerin kapatıldığı belirtiliyordu. Yazıda medreselerin açık olmasının laikliğe aykırı olmadığı bilakis "İslâmiyetin neşri ve takviyesi, milli hayatın rehası için medreselerin zaruret olduğu" öne sürülerek Hükümetin hiç olmasa Genç Hristiyanlara, Papazlara gösterdiği müsamahayı memleketin sahibi olan Müslümanlara karşıda göstermesi "istenerek "Kendi öz yurdumuzda yabancılar dini teşkilatlarını kursunlar, istedikleri gibi çalışsınlarda bizim aynı şeyden istifade etmemize imkan verilmesin, bu bir muammadır. Fakat bu muammanın devamına imkan yoktur" deniliyordu.³⁹⁵ 625. Sayıda ise yine benzer hususlar üzerinde

395. SR. C. 24. A. 624, s. 413 -414

durularak, bir İslâm ülkesinde Müslümanların ilmi ve Dini müesseselerinin ağızına kilit vurulurken, Hristiyan dini müesseselerini, Genç Hristiyan Cemiyetlerinin serbestçe faaliyetlerinin sürdürülmesinin "çok garip olduğu vurgulanarak, Müslüman adı taşıyan bir çok insanın medreseleri kötülerken, Hristiyanların dini müesseselerine "nevaü şıkar" neşriyatta bulunmaları şiddetle kınanıyordu.³⁹⁶

Konuyla ilgili olarak 1921'lerde Hakimiyet-i Milliyede de oldukça dikkate değer bir yazı çıkmıştı. Yazıda YMCA İstanbuldaki faaliyetlerini son zamanlarda fevkaalede artırdığı belirtilerek bu cemiyet zahiri olarak insani görünmek beraber mutaassıb ve tamamıyla Hristiyan ruhuna sahip bir cemiyettir. Avrupa, Amerika ve hatta İstanbul'un mutaassıp Hristiyanlarının yardım ve destekleriyle faaliyetlerini sürdüren cemiyet İstanbul'da mekteblerimize, Camilerimize kısacası saf Türk muhitlerimize nüfuz edebilmek için her şekle girmektedir" denilmekte ve cemiyetin 20 Mayıs 1921'de Beyoğlu Osmanbey Gazinosunda "darüleytam" daki kızlarında katıldığı bir eğlence programı düzenlediği anlatılarak "bu cemiyet Anadolu'nun saf Türk ve Müslüman köşelerinden toplanarak İstanbul Darüleytamına yerleştirilen Müslüman Türk çocuklarında saldırgan ellerini uzatarak, güya onları himaye ediyormuşçasına dini fikirlerini onlara aşılama çalışmaktadır... Anadolu mücadelesinin ruhunu sezmiş olanlar şüphesiz ki medeniyet ve şefkat kisvesi altında Müslüman Türk muhitlerine sokulan bu koyu Hristiyan ruhunun nüfûz ve hüluna mani olmak mecburiyetin-

dedirler. Avrupa ve Amerikalılar... bir taraftan top ve tüfekle diğer taraftan altan alta zehirleyerek İslâm düşmanlığına devam ediyorlar. Bunu idrak etmek, son derece saf ve gafil olmamak gerekirdi. Fakat maatteesüf görüyoruz ki muhitimizde bu gaflet uykusunda bulunan elân mevcut. Bazı Amerikalı misyonerlerin güler yüzüne aldananlar İstanbul'da elân vardır. Eğer böyle olmasaydı bu Hristiyan cemiyeti Anadolu'nun has Türk ve Müslüman yetimlerinin melcei olan Darüleytam'lara kadar sokulamaz, akraba ve yakınları Anadolu'da Müslüman-Türk istiklali için ölürken burada, onların İstanbul'daki Anadolu yavrularının ruhlarında "bozuk akidelerin yeşermesi için zemin ve vasıtalar hazırlamasına tahammül edemezdi."³⁹⁷

Cemiyetle alakalı uzunca bir yazıda "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" adlı matbuat ve istihbarat umum Müdürlüğüne çıkarılan bir iktibas dergisinde çıkmıştı. Anadolu mücadelesinin dış basındaki akislerinin yayınlandığı dergide böyle bir yazının çıkması Milli Mücadele Hükümetlerinin "Cemiyete" bakışını da yansıtmaya bakımından oldukça önemliydi. Yazıda YMCA'nın İngilizlerin Şarta takip ettikleri ve daha sonra vazgeçtikleri "İseviligi neşir ve Devlete müdahale siyasetinin yeni bir zeyli" olduğu öne sürülerek, Türkiye'deki misyonerlik hareketinin kısa tarihçesinden bahsedildikten sonra söz YMCA'ya getirilerek "cemiyetin adı, alameti (Meselsel'i) ve gizli nizannamesi ile tamamıyla bir misyoner teşkilatı olduğunun açıkça belli olduğu kaydedilmektedir. Daha sonra cemiyetin bazı faaliyetleri

anlatılmakta, cemiyette verilen konferans ve nutuklardan örnekler verilmekte, metodları, kadın ve erkeklere yönelik çalışmaları, Türk münevverlerden bazılarını ifsad etmeleri vb. hususlar üzerinde durularak, gençliğimizi delletten kurtaracak ve misyonerlik çalışmalarına mukabele edecek Milli bir teşkilatın kurulması istenmektedir.³⁹⁸

Hristiyan gençler cemiyeti hakkında basınımızda bazı müsbet yazırlarda çıkmıştı. Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi Tanin yazı işleri Müdürü Baha Beyin yazısıydı. Baha Bey, bu oldukça ilginç yazısında şunları yazıyordu: "Hristiyan Gençler Cemiyeti... İlim ve irfana muhtaç olan memleketimizde bu da bir tedib ve terbiye ocağıdır... Bu gün bu cemiyet hakkında bende düşündüklerimi pervasızca söylemekte tereddüt etmeyeceğim, acaba ne söyleyecekler diyede düşünmeyeceğim... Körü körüne hakikate göz yumarak ile atılan mutaassıb düşüncesizliklere hiç iltifat etmeyeceğim... İki sene bu cemiyetin içinde bulundum. Hiç bir kötü niyet ve fikir görmedim. Bilakis teşkilat ve programıyla onu gençliğin tedib ve terbiyesine hadım bir müessese olarak tanıdım. Teessüf ettiğim cihet oraya devam eden Türklerin diğer milletlerden azlığı idi." Baha Bey daha sonra Türk çocuklarının cemiyete gitmekle Hristiyan olmayacaklarını ileri sürerek "Böyle olunca çok muhtaç olduğumuz bir zamanda ayağımıza kadar gelen ilim ve İrfan, te'dib ve terbiye neden yüz çevirmeli, hür ve İrfana susamış olan yavrularımızı kara bir taassubla neden bundan mahrum etmeli anlamıyorum..

Aklımızı başımıza almalı, iyi düşünmeliyiz. Bu müesseselere düşmanlık yerine derin ve samimi bir hüsn-ü kabül göstermeliyiz. Yalnız İstanbul'da değil memleketimizin hemen her yerinde hatta en küçük köylerinde bile, birer şube açmalarını, gençlerimize yardım etmelerini kuruculardan rica etmeli, halka da bunlara rağbet göstermelerini tavsiye etmeliyiz" diyordu.³⁹⁹ İhtisasını Amerikada yaptığı için bu müesseseyi çok yakından bilmesi gereken bir başka muharrir, sosyalist Sabiha Zekerriyya (Sertel) ise Vatan Gazetesinde Türk Ocaklarının iktisadi ve Siyasi sahada çalışmaları bir yana bırakır yalnız içtiai çalışmalarda bulunmasını isterken "Genç Hristiyanlar Cemiyetinin gördüğü vazifeleri görmelidir" diyordu.⁴⁰⁰ Basınıımızda haber olarakda Cemiyet çalışmalarından övgüyle bahsedildiğide oluyordu. Mesela Cumhuriyet Gazetesi 10 Eylül 1924'de "Kızlara Hayat, Sıhhat, ve Neşe veren Bir Müessese" başlığı ile YWCA'nın faaliyetlerini övüyor, çifte havuzlardaki yazlık kampta yaptıkları çalışmalar anlatılarak "Bu müesseselerde Türk Kızlarının azlığı üzüntü vericidir" denilerek bu müessese genç hanımlarımıza hararetle tavsiye ediliyordu.⁴⁰¹ Adana'da yayınlanan Toksöz gazetesi "Hükümetin küçük dili" saydığı Cumhuriyetin bu yayınının teessürle karşılandığını belirterek YWCA'nın "Merkezi Amerikada olan, İstanbul ve Anadolu da bir kaç şubesi olan Müslümanları Hristiyanlaş-

399. SR. C. 24, A. 599 s. 12 - 13

400. SR. C. 24, A. 599 s. 14

401. Cumhuriyet, 10 Eylül 1924, s.1

-IV - B Ö L Ü M -
BÖLÜCÜ VE YIKICI AKIMLAR

1- BULGAR MESELESİ:

1838' Tanzimat Hareketinden sonra Fransız ihtilali-
ninde tesiriyle gayri müslimler arasında başlayan Milliyet-
çilik hareketi Bulgar da etkilemiş, Amerikalı misyoner Ham-
lin'in de belirttiği gibi Gülhane Hattı Bulgarlar arasında
Milli hisleri kamçılammış, Balkanlarda bir milli uyanış ve
modernleşme hareketi başlamıştı.¹ Bu hareketin doğmasına
ve gelişmesine İngiltere ve Rusya'nın yanında Amerikalı mis-
yonerlerinde katkıları olmuştur. 1840 da İncili Bulgarca
tercüme çalışmalarını başlatan Bulgar Papaz Neophytos, Ame-
rikalı bir misyonerle işbirliği yapıyordu. 1844 de ise İz-
mir'de Amerikalı misyonerlerce "Lüboslovie" (Filoloji) adlı
Bulgarca ilk dergi çıkarılmıştı. İzmir'de Amerikalı misyo-
nerlerce yayınlanan Rumca bir derginin Bulgarca tercümesi
olan bu dergi, 24 sayı çıktıktan sonra 1846 da ilgisizlik
ten kapanır.² Bulgaristanda Amerikalıların misyonerlik fa-
aliyetleri 1850 de başlar. Flodiv'de Bulgar kilisesi üye-
leri arasında başlayan faaliyetler daha on yılı bile dol-
durmadan Samakov ve Sofyaya yayılmış, buralarda misyon mer-
kezleri ve okullar kurulmuş, ilik evanjelik Bulgar kongre-
si toplanmıştı.³ Kırım harbi, Batılı misyonerlerin Bulgar-

-
1. İnalçık Halil, "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal tepki-
ler" Belleken, C. XXVIII. No:112, S. 649. Ekim 1964
 2. Dincer Nihad, "Bulgar İstiklalinin Hazırlanmasında dış
güçlerin yardımıyla Bulgarları uyandıran Kültürel çalış-
malar" zaman Gazetesi, 18 Ocak 1988 S.7
 3. Grabill, Age, S. 18-20

lar arasındaki faaliyetlerini daha da güçlendirmiş,⁴ Amerikalı misyonerler 1858 de Samakov da kolej ve Teoloji Enstitüsü yanında bir de matbaa kurmuşlar, Bulgarlar arasında "Milliyetçilik ve Bağımsızlık" duygularının filizlenmesine sebep olmuşlardı. Yeni Bulgarca kitapların %75'nin basıldığı Samakov matbaasının⁵ bastığı en önemli kitap Bulgarca incildi. Bulgar Milliyetçisi yazar, şair, öğretmen ve teşkilatçı Petko Raçev Slaveykov'un Amerikalı misyonerler Elias Riggs ve Dr. Albert Long'la birlikte İstanbul'da yaptığı bu tercüme, Bulgarca ilk incil tercümesidir.⁶ Amerikalıların Bulgaristandaki faaliyetlerinde misyoner Pedegoğ, Dr. Albert Long (1832-1901)'un çok önemli rolü vardır. Dr. Long, 1856 da Deli ormanın merkezi Şumnuda başlattığı çalışmaları 1859 da Tırnovada da sürdürmüş ve 1863 de İstanbul'a gelmiştir.⁷ Bu yıllarda Bulgaristanda Amerikan Board'un kontrolünde yürütülen misyonerlik çalışmaları Samakov, Sofya, Yeni Zağra ve Raz Igard başta olmak üzere Bulgaristanın her tarafına yayılmış, 1857 de bölgeye bir "Verimlilik tespiti" gezisine çıkan Bebek semineri başkanı Cyrus Hamlin, gezisinden çok memnun dönmüş⁸ ve aynı yıl Bulgaristana

4. Şimşir Bilal, N. Rumeliden Türk Göçleri, Ankara, 1967
TKAE Yay. C.II, S. LIII-LIV

5. Grabill, Age, S. 53 - 54

6. Merdivenci Ahmed "Robert Koleji ilk 40 yılında kolejde yetiştirilmiş olan Bulgarlar I" Türk Dünyası Tarih Dergisi Yıl. 2 Sayı. 15 S. 42 - 49, 1 Mart 1988

7. Merdivenci Ahmet, "Robert Koleji Türkiye'deki ilk 50 yıllık öğretim faaliyetleri" Türk Dünyası Tarih Dergisi, Yıl. 1, Sayı:11, S. 23-26, 1 Kasım 1988

8. Dinçer Nahid, "Yabancı Özel Okullar" Milli Eğitim ve Din Hayata, İstanbul 1981, Boğaziçi Yay. S. 13 - 48

Türkçe, Rumca, Bulgarca, İngilizce ve Ermenice bilen başarılı bir bebek semineri mezunu vazifeli göndermişti.⁹ 1857 de Amerikan Board, Osmanlı ülkesini dört faaliyet bölgesine ayırınca birinci bölge olan "Avrupa bölgesinin" merkezi olarak Samakov, faaliyet alanı olarak da Bulgaristan seçilmişti.¹⁰

1863 de Amerikalı misyonerlerce İstanbul'da açılan Robert kollejin "Bulgar meselesinde" önemli bir yeri vardır. Bu kollejden mezun olan öğrencilerin çalışmalarıyla Bulgaristanda "baş kaldırma, muhtariyet ve istiklâl hareketleri" başlamıştı. Robert Kollejinin 1868 mezunlarından Petar M. Mateev (1850 - 1943)¹¹ Sofyada yayınlanan Bulgarca Mir gazetesinin 20. 6. 1936 da 10774 nolu nüshasında yayınlanan bir yazısında Bulgar milliyetçiliği ve bağımsızlık hareketinin ortaya çıkmasında Robert Kolej ve Eğitim kadrosunun rolü üzerinde durur. Mateev, "Dr. C. Hamlin Müslümanlık nereden İstanbul'a girmişse Hristiyanlığında oradan İstanbula girmesi için Rumeli Hisarı'nın en yüksek kulesi üzerinde bir mektep açmak istiyordu. Sarayı elde edebilmek için 1857 den 1863'e kadar uğraştı. Sarayı elde edene kadar Hisar'ın yanındaki Ermeni keşiş Mektebinin bir dairesinde otuz kişilik bir Bulgar talebe grubuyla ilk mektebi açtı. Ben ilk Bulgar talebelerinden biriyim. Papaz C. Hamlin Türk Hükümetine karşı Misyonerlik hissi vermemek için dikkatle hareket ediyor, Bir yandan Ermeni keşiş mektebiyle ilgilenirken,

9. Kırşehirlioğlu, Age, S. 52, (American Board Report, 1857 S. 13'den naklen)

10. Khatibi, Age, S. 122

11. Merdivenci Ahmet, "Robert Kolleji ilik 40 yılında kollejde yetiştirilmiş Bulgarlar I" Türk Dünyası Tarih Dergisi.

diğer yandan kolejde iradeli ve bilgili Bulgar gençleri yetiştirmek için bildiği gibi hareket ediyordu" diye başlayan itiraflarında 1865 de Rumeli Hisarı'nın en yüksek kulesi üzerinde "Bulgar kolleji" inşaatının başladığını, buradan 1864-1871 arası yüzlerce Bulgar talebesi yetiştirdiğini anlatır.¹² Robert kollejine 1868 sonrası öğretmen ve 1877-1903 arası müdür olarak görev yapan Amerikan Board Türkiye veznedarı George Washburn "Fifty Years in Canstantinople" (İstanbulda 50. yıl) 1902) adlı Hatıratında-eser 1980'de Bulgar milliyetçilerinin Vatan cephesi, (Oteçestven Front) yayını olarak Bulgarcaya tercüme edilerek ve kısaltılarak yayınlanmıştı.¹³ Bulgar meselesiyle alakalı oldukça dikkatleri çeken ifşaatlarda bulunur. Washburn şunları yazar: "Bulgarlar 50 sene evvel Batı Avrupa tarihlerinden kaybolmuşlardı. Biz onları meydana çıkardık. Batı alemine tanıttık. Bulgar milletinin rehberleri olsunlar diye Bulgar gençlerini eğittik. Bu mektebe Bulgar kolleji ismi verilmişti. Bu mektep gerek Türkiyede ve gerekse Bulgaristanda Bulgarcılığa ait bütün olayları yönetmiş, Bulgar milletinin menfaatine uygun hareket etmekten çekinmemişti. Bulgarlar bizim sayemizde Amerikalıları, İngilizleri elde etmeyi başardılar, bir Bulgaristan ortaya çıktı. Bulgaristan devletini kurmaya hazırlanan Bulgar gençleri bu kolej de tam bir Hristiyan eğitimi ve maneviyatı ile yetiştirildiler.

12. Yaver Halil "Bulgaristanı kimler kurdu, Robert kolejini iç yüzü" Yeni İstiklâl Gazetesi, Sayı: 238. S. 9, 2 Mart 1966

13. Merdivenci Ahmet, "Robert Kollejinin ilk 40 yılında kolejde yetiştirilmiş Bulgarlar I" Türk Dünyası Tarih Dergisi.

Rum Patrikhanesi ve Rumlar mektebe karşı soğuk davranmışlardı. Daha doğrusu Rumluğa karşı Bulgarlığı meydana çıkarmak isteyen bir teşebbüse alet olmak istememişlerdi. Rum Patrikhanesi Bulgar kiliseleri meselesinde de bu yolu takip ederek sarayı ikaz etmişti. Bu mekteple Bulgar tarihi arasında tam bir mutabakat vardı. "Bulgarların babası" lakabı ile tanınan Washburn kolejini adının değiştirilmesinin sebebini ise şöyle anlatır: "Türkleri kuşkulandırmamak için silik bir isim koymağa karar vermiştik. Bunun içindir ki teşebbüsümüze yardım eden ve bize bir çok para da bulan misyoner Dr. Robert'in ismini verdik. Mekteb, Robert kolej oldu" Kolejini kurulmasında ve gelişmesinde Cyrus Hamlin, Robert ve Washburn yanında rol oynayan bir başka misyoner ise Br. Albert Long'dur. Dr. Long 1863 de İstanbul'a geldikten sonra Robert kolejini kuruluş çalışmalarına katılmış ve ilk kuruluş yılında Müdür yardımcısı olarak görev almıştı. Bulgar Mateev, Long ve faaliyetlerinde bahsederken şunları söylüyordu: "Robert kolej açılmadan önce 10 Bulgar çocuğunu eğitim için Maltaya göndermişti. Kolej açılınca benim de aralarında olduğum 39 Bulgar öğrenciyi koleje getirdi. Dr. Long Bulgar çocuklarını Bulgaristan'ın istikbali için hazırlıyor ve bu yüzden milli bir Bulgar kahramanı şöhreti taşıyordu." Cyrus Hamlin'e ilk defa Bulgarları da uyandırmayı teklif eden Long hakkında¹⁴ komşusu ve arkadaşı Londrada yayınlanan Daily News'in İstanbul muhabiri Edwin Pears ise hatıralarında geniş bilgi verir. Pears Dr. Long'un Bulgaristanda uzun süre misyonerlik yaptıktan son-

14. Yaver Halil, Agm.

ra İstanbul'a geldiğini ve Robert Kolej'in yapımında ve yönetiminde görev aldığını belirterek "Dr. Long Robert kolle-jine zeki ve çalışkan Bulgar öğrenciler getiriyordu. Dr. Long'un öğrencileri Bulgaristan bağımsızlık mücadelesinde çok önemli görevler yaptılar, devlet mekanizmasında yer aldılar" diyordu.¹⁵

Rusların Panislavizm ve İngiltere desteğindeki Amerikalı misyonerlerin Protestanlık çalışmalarını milli duygularla meczetmeleri 1870 sonrası Bulgaristan'da yavaş yavaş bir hareketlenme başlatır. Robert kolej mezunlarında Stefan Stambolov önderliğinde 1873'de Bulgar Milli Kurtuluş hareketi (B. R.S.K) faaliyete geçer. 1875'de Bosna ve Hersek ayaklanmaları yanında Stambolov önderliğinde eski Zagreb'de iki ayaklanma çıkar. Fakat bunlar kolayca bastırılır. Asıl büyük ayaklanma ise 20 Nisan 1876'da Otluköyde (Koprivštitsa'da) çıkar. Yine Stambolov'un önderliğini yaptığı Rus ve Amerikan destekli bu ayaklanma kısa sürede Batı Trakya ve Rodoplar yönünde gelişir, bir çok müslüman Türk köyü yakılır, yıkılır, yağmalanır ve katliama tabii tutulur. Bulgar yazarlar K. Kosev, N. Yeçev ve D. Daynov'un "1876 Nisan ayaklanması tarihi" (1976). Hrista Gonder'in "1876 Nisan ayaklanması" (1976) N. Gençev'in "Bulgar uyanışı" (1978)¹⁶, Vana Kepova'nın "Bulgaristanın kurtuluşu" (1932) adlı Bulgarca ve Sofya baskılı eserlerinde de itiraf ettikleri gibi olaylar tamamıyla Amerikan ve Rus desteğinde gelişmiş, isyan bastırılınca en büyük tep-

15. Years Sir Edwin "İstanbul'da 40 sene" Hayat Tarih Mecmuası, Sayı: 5, S. 35, Mayıs 1976

16. Merdivenci Ahmet, Robert Kolej'in İlk 40 yılında Kolejde yetiştirilmiş Bulgarlar I, Türk Dünya Tarih Dergisi.

kiyi onlar göstermişlerdi. Bulgar Prenslığı Sabroyanası Başkanı ve olayın liderlerinden Zahariye İstayanof'un "Bulgarlar ^B batakte bir hükümet ^{Kurmuş} kurmuşlar, beş asırlık Türk hakimiyetine karşı ilk silah çekmişlerdi" şeklinde anlattığı isyan kısa sürede bastırılmış¹⁷ ve St. Karakostovun "Diyarbakir Sürgünleri" (1946) adlı Bulgarca eserinde açıkladığına göre isyanını elebaşılarında çoğu Diyarbakır'a sürülmüştü. Bunun üzerine harekete geçen Rusya İstanbul Konferansı (23 Aralık 1876 - 18 Ocak 1877) ile Batılılara "Bulgar milletin" varlığını kabul ettirirken, Amerikalı misyonerlerde İngiltere ve Amerikan nezdinde teşebbüse geçmişlerdi. İngiliz Centebury kilisesi vasıtasıyla İngilterede muhalefetteki İşçi Partisinin Lideri William Gladstone kazanılmış ve Gladstone Muhafazakar Başbakan Benjamin Disraeliyi Bulgarlar leyhine müdahaleye zorlamıştı. Dr. Wasburn, Bulgar davasını savunması için İstanbul'daki İngiliz Büyük Elçisi Sir Henry Eliot'a başvurdukları gibi, Muhabir Edwin Pierce'nin "Daily News" Antonio Galenga'nın ise Times Gazetesine kendileri tarafında verilen bilgileri aktardıklarını yazar. Edwin Pierce 23 Haziran 1876 da "Bulgaristanda İslâm vahşetleri" başlığıyla bu yalanları seri olarak yayınlarken, Antonio Galenga bu yalan haberleri kendi gazetesine geçtiği gibi İstanbul'daki Batılı gazetecilere de satıyordu.¹⁸ İngiliz Büyük Elçisi Eliot, 1875-1895 arası İngiliz basının özellikle Times ve Daily New'in ilk sayfaları

17. Yaver Halil, agm.

18. Merdivenci Ahmet, "Robert Kolejin ilik 40 Yılında Koleyde yetiştirilmiş Bulgarlar I," Türk Dünyası Tarih Dergisi)

hatta ilk sütunlarının "Bulgar katliamı" haberleriyle dolu olduğunu yazarken¹⁹ Daily News'in Muhabiri Edwin Pears hatıralarında Amerikalı misyonerlerle irtibatını itiraf ederek "Batak isyanı sonrası Robert Kolej Müdür yardımcısı Dr. Long ve Öğretmen Dr. Washburn Daily News'e gönderdikleri Bulgarların katline dair mektuplarla İngilterede Bulgarlar leyhine ve Türkler aleyhine bir kamuoyu oluşmasına önemli katkılarda bulundular" diyordu.²⁰ Ayaklanmadan hemen sonra İstanbul Bulgar Ekzarhı Antimile, Robert Kolej'in Bulgar öğretmenlerinden Stefan Panaretov'u Avrupalıları Türklere karşı tahrik için İngiltereye gönderdi. Panaretov, Londrada Times gazetesinde "Konstantinopolitan" takma adıyla Bulgarlar leyhine yazılar da yazmıştı.²¹ Onun bu faaliyeti Babiâli tarafından da tesbit edilmişti.²² Fakat Başbakan Disraeli'nin Büyük elçi Eliot vasıtasıyla yaptığı araştırmalar olayın hiçde kamuoyuna yansıdığı gibi olmadığını ortaya çıkarmış, Başbakan Disraeli Avam kamarasında Sir Eliot'un raporlarına dayanarak Muhalefet Lideri Glaston'u susturmuştu. Amerika Büyükelçisi Meynard da Başkan Hayes'e göndermek üzere benzeri bir rapor hazırlar. Olayın kapanmak üzere olduğunu gören Dr. Washburn hemen harekete geçer. Büyükelçiye "Türkiye'de Hristiyan bir millet katledilirken seyirci kaldı diye seni Cumhurbaşkanı'na şikayet ederim" tehdidi ile korkutur. "Bulgaristanın Kuruluşu" (Sofya, 1936) adlı

19. Eliot Sir Charles, Avrupadaki Türkiye (Çev: A. Sınar-Ş.S. Türet) Tercüman 1001 Temel eser serisi, No: 87, S. 87 - 88

20. Pears Edwin, Turkey And its People, London 1911, Methuen And Co, S. 210 -216

21. Merdivenci "Robert Kolej'de Yetiştirilmiş Bulgarlar I"

22. Mahmud Celaleddin Paşa, Mirâ-i Hakikat, Haz. İsmet Miroğlu, İstanbul, 1983, Berekat Yay. C. I-III, S.134

Bulgarca eserin yazarı Vana Kepova'ya göre kilise ve basın tepkisinden çekinerek yeni bir inceleme komitesi kurmayı kabul eder. Washburn'un talimatıyla bu komitede Amerikanın İstanbul'daki diplomatlarından ve Robert kolej öğretmenlerinden Udgin Skiler, "Bulgaristanda Türk katliamı 1876" (Turkish Atrocities'in Bugaria) adlı eserin yazarı Amerikalı gazeteci Mac Gahan (Januariu Aloysius), İstanbul'daki Bulgar ekzarhı Antimile, Fransız Katolik kilisesi yayın organı Figaronun Muhabiri İvan de Wasteyne bulunuyordu. Komitenin Bulgarca ve Türkçe tercümanlığını ise Robert kolej mezunu ve Türkçe okutmanı Bulgar kurtuluş hareketinin en önemli örgütleyicilerinden Petar Dimitrov yapacaktı. Komite, yine Washburn'un talimatıyla Filibeden başlayarak Bulgaristanı dolaştıktan sonra Türkleri "Hristiyan çocukları kesen Hristiyan kanı için vahşi bir millet" olarak gösteren düzmece rapor, mektup, telgraf ve haberler hazırlayarak İngiliz, Amerikan ve Fransız kamoyuna duyurmaları ricasiyle bu ülkelerin kilise, politika, basın ve üniversite çevrelerine gönderiyorlardı.²³ Peter Mateev'in 1934'de Sofyada basılan Bulgarca "Bulgar milletinin büyük veli nimetleri: Along, G. Washburn, E. Pierce, J. Skiler, Mac Gahan ve Leydi Stangford'un yaşam ve etkinliklerinden" adlı eserinde açıkça yazdığına göre bu zevat el-ele vererek yeni bir Haçlı ruhu uyandırmışlardı. Washburn ve Long batılılara kendi görüşlerine göne bilgi aktarırken, Pierce Skiler ve Gahan uydurma "haberler" ve makaleler yazmışlar, Lord Kimble Stangford'un eşi olan Leydi Stangford ise 1876 da Bulgaristanı Robert

23. Merdivenci "Robert Kollejinde yetiştirilmiş Bulgarlar I", Yaver Halil Ağ.,

kolejin proglamlaması ve kolejin Bulgar öğrencilerinin tercümanlığı ile gezerek İngilterede de "Türk aleyhtarlığı" propogandası ile Gladstone'u bile etkilemiş ve yeniden harekete geçirmişti.²⁴ Gladstone bu Haçlı ruhunun etkisiyle Avam kamarası kürsüsünde elindeki Kur'an-ı Kerimi göstererek "Bu kitap yeryüzünde kaldığı müddetçe Batak Katliamları eksik olmayacaktır" diyecekti. Yıllardır fırsat kollayan Kuzey komşumuz Rusya ise 1877 de "Bulgar katliamı" bahanesiyle Türk topraklarına saldıracak ve meşhur 93 harbini başlatacaktı.²⁵ Bu savaşta bir çok Robert kolej mezunu Rus ordusu saflarında savaşa katılacaktı. Dr. Washburn'un verdiği istatistiki bilgilere göre 1864 - 1906 arası kolejden 199 Bulgar mezun olmuş, Batak olayı sırasında kolej mezunlarının sayısı 37 iken 1879 kurucu meclisini açılış yılında bu sayı 51'e yükselmiştir.²⁶ Bunlardan bazılarının adları ve bulundukları görev hakkında Prf. Ahmet Merdivenci'nin bir araştırmasının özetini sunmak istiyoruz. 1863 - 1864 öğretim yılında faaliyete geçen Robert Kolliji ilik mezunlarını 1868'de vermeye başladı. Biz, 1868 - 1876 arası kolejden mezun olan Bulgarların adları ve bulundukları önemli görevleri sıralamak istiyoruz.

1- Petko Gorbanov: (1846 - 1905) - Elanalı 1868 mezunu Robert Kolejinden ve Filibe'de Bulgarca öğretimini yaptı. Elana ihtilal Komitesi üyesi, 93 harbinde Rus ordusu karargahında istihbaratçı. 1879 Kurucu Meclis'te Milletvekili.

24. Merdivenci "Robert Kolejinde... Yetiştirilmiş Bulgarlar I"

25. Yaver Halil Agm.

26. Merdivenci "Robert Kolejinin... Öğretim Faaliyetleri"

2- Yordan İlkonov: Elana'dan - 1869 mezunu yüksek teoloji semineri mezunu.

3- Stefan Tomov: (1850 - 1939) Kazan (Katel)'dan - 1869 mezunu, yüksek teoloji semineri mezunu 93 savaşı öncesi Yanbolu ve Katel'de savaş sonrası Zıştovi, Varna vb. Bulgar okullarında öğretmenlik yaptı. 93 Harbinde Rus ordusu hesabına istihbaratçılık yaptı.

4- Petar Mateev: (1850 - 1943), 1865 - 1875 arası İstanbul'da İngiliz istihbaratı ve posta örgütünde, 93 harbi sırasında Ros ordusunda önemli görevlerde bulunmuş savaştan sonra Doğu Rumeli Vilayetinde Aleko Paşanın genel sekreteri sonra Posta ve Telgraf genel Müdürü, 1897'de Edirne Bulgar Konsolosu, 1904'de Sent Lui (ABD)'de Dünya Kültür Sergisinde Bulgar Sergisi Baş Komseri, Atınada Bulgar Diplomasi ajansı gibi önemli görevlerde bulunmuştur.

5- Todor Yabarov: Burgaz'dan, Ülkesinde çok önemli görevler yapmıştır.

6- Nayden Nikolov: Burgaz'dan, 1865 mezunu-Osmanlı Bankasında önemli görevler yapmıştır.

7- Stefan Panaretov: (1853 - 1931) -1871 mezunu İslimye'den, 1871 - 1914 Robert Koleji Bulgarca ve Eski Slavca öğretmeni, 1914 - 1925 Washington'da Bulgar elçisi, 1921'de Cemiyeti Akvanda Bulgar delegeliği yapmış, tanınmış ve faal bir diplomattı.

8- Konstantin Stoilov: (1853-1901) Filibe'den, 1871 mezunu, 1879 Kurucu Mecliste Milletvekili, ilk Bulgar Prensi Avusturyalı Aleksandr Battenbeng'in (1875 - 1886) politika sekreteri, Muhafazakâr Partı Lideri, Başbakan,

(1887, 1854 - 1895) Halk Partisi Genel Başkanı, (1894) olmuş, Bulgar politikacısı ve devlet adamı.

9. Ivan Petkov Slaveykov: (1853 - 1901) Travnadan, 1871 mezunu, ünlü öğretmen, şair Petko Raçev Slaveykonun oğlu, 93 savaşımdan önce öğretmen ve edebiyatçı, savaş sonrası Tarnovanın Rus Valisinin genel sekreteri, 1885 Sofya Belediye Başkanı, 1901 Milletvekili ve Eğitim Bakanı.

10. Ivan Stefanov Gesoy: (1854 - 1932) Filibeden, 1871 mezunu Robert Kolejden sonra İngiltere'de ihtisas gördü. Bulgarların Paris (1897 - 1899) İstanbul (1899 - 1904) Viyana (1904 - 1910), Berlin (1910 - 1913), ve Bern (1919 1920) Diplomatik temsilcisi, ilk Bulgar diplomatlarından.

11. Petko Hristov Tıpçileştov: (1854 - ?) Kaloferden, Zamanın ünlü Bulgar tüccarı H.P. Tıpçileştov'un oğlu, 1871 mezunu, Robert Koleji sonrası Londra Ticaret Akedemisi Mezununu, 93 savaşımdan önce İstanbul'daki Bulgar kardeşlik yardımlaşma derneğinin Eğitim-öğretim Başkanı, İstanbul'daki Bulgar okuma evi yönetim kurulu sekreteri. (1874-1877), savaşta önemli rol almış, savaştan sonra yeni devlette Başbakan Dr. Konstantin Stoilov kabinesinin genel sekreteri olmuştur.

12. Stefan Stembolov: (1854 - 1895) Tırnovadan, misyoner Dr. Albert Long'un çok yakın tanışı. Bir süre Robert Kolejde okuduktan sonra Rusyaya öğrenime gitti. 1873 Bulgar Milli Kurtuluş Hareketi Üyesi, 1875 Eski Zagra bölgesi ayaklanmasının önderlerinden, Nisan 1876 ayaklanmasının Liderlerinden 1877 - 1878 Rus ordusunda istihbarat görevlisi, 1881 de Milletvekili, 1884 - 1886 Meclis Başkanı, 1886 da

Bettenberg'in Tahta dönüşünde rol oynamış, Ağustos 1886 da onun tahttan indirilmesiyle Naib olmuş, 1887 Ferdinand'ın Kral olmasını destekleyerek Başbakan olmuş, 1887 - 1894 arası fiili bir diktatörlük kurmuş, Rusyaya karşı Avusturya - Macaristan ve İngiltere safında yer almış, 1894 Mayısında Kral tarafından görevinden uzaklaştırılmış ve 1895 de Sofyada sokak ortasında Sosyalistlerce öldürülmüştü.

13. Peter Dimitrov: (1848 - 1919) Kotelden, 1872 mezunu 1872 - 1876 Robert Kolej Türkçe öğretmeni, 1876 Nisan ayaklanmasına katılmış, Amerikalılarca kurulan inceleme heyetinde klavuzluk ve tercümanlık yapmış, Savaş sonrası Doğu Rumeli Vilayeti Genel Valisi Aleko ve Gavril Paşaların özel sekreteri, 1878 Filibe İdare Amiri, 1892 Belgrad, 1892 1896 İstanbul, 1896 Atina Diplomasi ajanı.

14. Konstantin Kalçev: (1856 - 1941) Filibeden 1872 mezunu, 93 harbi öncesinin en çok etkileyici ihtilalcisi, Filibe ihtilal komitesi baş üyesi, Nisan 1876 isyanı yöneticilerinden, 93 harbi sonrası Rumeli Vilayeti Maliye işleri Müdün vekili, Vilayetin 1885'de Bulgaristana bağlanmasında en çok önemli rol oynamış, bundan sonra önce Filibe'de daha sonrada Bulgar yönetiminde önemli görevler yapmış, Sofyada bankerlik ve ticaret işleri yapmıştı.

15. Dimitar İkonomov: Jerovna'dan 1872 mezunu, çok önemli devlet görevlerinde bulunmuştur.

16. Ivan D. Geşov: Filibeden 1872 mezunu, çok önemli devlet görevlerinde bulunmuştur.

17. Stefan M. Kamburov: Trinovadan 1872 mezunu, orduda görev aldı.

18. İvan Sicanov: Sofyadan, 1873 mezunu, mezuniyet sonrası Filibe de hayatı boyunca keşişlik görevinde bulundu.

19. Hristo Bojilov: 1874 mezunu 1876 kurucu meclisi üyesi.

20. İvan Hr. Bradinov: 1874 mezunu 1876 kurucu meclis üyesi.

21. Dosi İkonov: 1874 mezunu 1876 kurucu meclisi üyesi.

22. Peter Gorbanov: 1874 mezunu 1876 kurucu meclisi üyesi.

23. Petar Çernev: 1874 mezunu 1876 kurucu meclisi üyesi.

24. Vasil İvanov Zolotov: (?- 1903) Kaloferden, 1875 mezunu 1886 - 1890 Sofya Kız Lisesi öğretmeni ve Müdürü.

25. Todor İvançov: (1858 - 1905) Tırnovodan 1875 mezunu 1886 - 1887 ve 1889 Eğitim Bakanı, 1899 - 1901 Başbakan Narodna Pravda (Milli Hakimiyet) Gazetesinin yayıncısı, Devlet ve Politika adamı.

26. Aleksander Lüdskanov: (1854 - 1922) Tırnovadan 1875 mezunu, ünlü Halkçı ve Politikacı. 93 harbinde Rus ordusunda mütercim, Plevne, Lofça, Şipka ve Şeynova savaşlarına katılmış, savaştan sonra İstanbul'daki Bulgar elçiliği ikinci sekreterliği yapmış, 1901 - 1902 ticaret ve tarım, 1902 - 1903 İçişleri, 1911 - 1912 Kamu yapıları, yollar ve ulaştırma bakanı.

27. Svetoslav Tıpçileştov: (1856 - 1910) Kaloferden,

1875 mezunu, Çar Alexsandır ve Çar Ferdinandın özel kalem Müdürü.

28. George Hacı Stefanov: İslimyeden 1875 mezunu, çok önemli devlet görevi yapmıştı.

29. Georgi Manov: Samakavden, 1875 mezunu çok önemli bir devlet görevlisi.

30. Yordon Petrov: Koteldæ, 1875 mezunu, çok önemli bir devlet görevlisi.

31. Marin Marinov: 1876 mezunu, Yüzbaşı, Kral Alexsandırın yaveri, 1886 Bulgar-Sırp savaşında öldü.

32. İvan Belinov: 1876 mezunu, Subay, Bulgar - Sırp çarpışmaları kahramanlarından, 1891 - 1902 Kamu yapıları, Yolları ve Ulaştırma Bakanı.

33. Varbon Viranov: 1876 mezunu, Bulgar ordusunda general.

34. Dobri P. Minkov: 1876 mezunu, İslimyeden 1877-1877 İstanbul Bulgar ekzarlılığı sekreteri, ve İstanbul'da Bulgarca yayınlanan "Doğu Vakti" gazetesinin yayıncı ve yazarlarından. 93 savaşından sonra Sofya, istinaf mahkemesi baş Hekimi (Yüksek Hakim) olmuştu.

35. Nikola Hristov: 1876 mezunu, Sofya İstinaf Mahkemesi Sekreteri.

36. İliya Dimitrov: 1876 mezunu, Bulgar ordusunda general.

37. Teofil İkonomov: 1876 mezunu, Hekim.²⁷ Prof. Merdivencinin Robert Kolejden mezun olan ilik 37 Bulgar öğrenci üzerinde yaptığı bu araştırma bile Kolejin Bulgar mese-

27. Merdivenci "Robert Kolejde... yetiştirilmiş Bulgarlar I.

lesiyle nedenli iç içe olduğunu gösteriyor. Batılı birçok araştırmacı da Eserlerinde aynı sonuca varırlar. Bunlardan misyoner J.C. Hopkins "The Sword of Islâm or suffering Armenia" (Toronto 1896, S.400) adlı eserinde "1877'de Türk idaresinden kurtulan Bulgaristana yardım eden ve şimdi de milletlerini Müstakilen idâre etmek üzere Rus entrikalarından kurtarmaya çalışan bir çok genç Robert Kolej de tahsil görmektedirler" derken²⁸ İngiliz ajanı G. H. Filzmanrica 1907'lerde "Bulgaristanın mevcudiyetini yabancı mekteplere borçlu olduğunu" rapor ediyordu.²⁹ Stonwoard Cobb "The Real Türk" (s. 158) adlı eserinde "Bulgar devlet adamlarının Bulgar ihtilâlinin hazırlayanların, en büyük Bulgar baş Vekilinin Robert Kolejden mezun olmalarıyla övünürken³⁰ Clair Pirice 1923'de yayınlanan "The Rebirth of Turkey" adlı eserinde "Robert Kolej mezunları zamanla bir çok milletin lideri durumuna geldiler. Buradan mezun olan Bulgar talebeler Bulgaristandaki Milli Hareketin başına geçtiler" diye yazacaktı.³¹ İngiliz Bakanlardan Cherlis F. G. Masterman Amerikada yayınlanan "The Atlantic Monthly" adlı derginin Ocak 1923 tarihli sayısında yayınlanan "Türkün dönüşü" adlı makalesinde "Amerikalı misyonerler Türkiyede Müslümanları Hristiyanlaştırmak için değil, Türk baskısı altında ezilen Hristiyan Halkı eğitmek ve onlara yardımcı olmak için vardı... Örneğin Boğaziçinde bir abide gibi yükselen

28. Kırşehirlioglu, E. Age, S. 65

29. Ulubel en Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1967, Yayıncılık Matbaası, s.32

30. Erol Mine, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerikanın Türkiye'ye Karşı Tutumu, Ankara 1976, Bilgi Yay. s.53

31. Ulubelen Erol, Age, s 169

Robert Kolejde yetişen Bulgar geçleri daha sonra Bulgaristana giderek en önemli devlet mevkilerine geçmişlerdi" derken³² Balkan tarihi üzerine çalışan Barbara Jeleovich Amerikalı Protestanların kurduğu bütün okulların Milli Politik idiallere kaynaklık ettiğini" ileri sürüyor.³³ Tarihçi Joan Hasliph ise II. Abdülhamid dönemindeki Bulgar olaylarını değerlendirirken "Bulgaristanda karşılaşılan güçlüklerin büyük bir kısmı doğrudan doğruya Boğaziçiindeki Robert Kolej tarafından meydana getirilmişti. Çünkü Milliyetçi Bulgar Şefi Stamboulof bu kolejde yetitirilmişti" diyordu.³⁴ Amerikalı araştırmacı Joseph Grabill de 1863 - 1903 arası Kolejden mezun olan 435 öğrencinin yarısına yakınının Bulgar olduğu, 1876 Nisan isyanı elebaşılarının bu kolejde öğrenci olduğu, 1879 da toplanan ilk Bulgar kurucu meclisine baskınlı Parleментoların işleyiş tarzında bilmenin avantajıyla bu kolej mezunlarının hakim olduğu, 1894'e kadar Bulgaristanda "Bakan, Yargıç ve Diplomatlık" gibi önemli mevkilere gelmenin şartının bu kolej mezunu olmak olduğu gibi hususların Robert Kolej'in Bulgar tarihindeki önemli yerini gösterdiğini belirtir. Grabill'in tesbitlerine göre Bulgar Kralı Ferdinand, Robert³⁵ Kolej Müdürü Dr. Washburn ve yardımcısı Dr. Gates'e 1888'de "Bulgaristanın kurulması ve tanıtılmasındaki hizmetlerine nişane olarak" birer madalya vermişlerdi. 1904'de ise Dr. Washburn'a Bulgarlara

32. Ulagay Osman, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1974, Yelken Matbaası, s. 238 - 239

33. Jalavich, Barbara, The Establishment of the Balkan National States 1840-1920, Washington, 1976 Universtof Washington Press, s. 136

34. Hasliph Joan, Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid, (Çev: N.Kuruoğlu) İstanbul 1964, Teker Matbaası, s.225

35. Grabill, Age, s. 54

yaptığı hizmetlerden ötürü Bulgaristan yönetemince Vatan-
daşlık Liyakat Nişanı verilmişti.³⁶ Amerikalı misyonerler
faaliyetlerini yalnız Robert Kolej vasıtasıyla değil Bul-
garistanda da sürdürmüşlerdi. Amerikalı misyonerlerin bas-
kısıyla 28 Şubat 1870'de bir fermanla Bağımsız Bulgar Kili-
sesi (Ekzarhlığı)³⁷, 1871 de ise Amerikan Board'un çalışma-
larıyla Sofyada 1936'ya kadar faaliyetlerini sürdürecekt
olan Bulgar Protestan Kilisesi kurulmuştu.³⁸ 1888'de bir
çok Bulgarın Protestanlığa geçtiği büyük bir ayin yapılmış
ve ayini isteyenler arasında bulunan Kral Ferdinand, Sof-
ya Protestan Kilisesine 500 frank bağışta bulunmuştu.³⁹
Amerikalı misyoner Hopkins'in tesbitlerine göre 1896'da
Amerikan Boordla beraber, Newyork Episkopal, Metodist Epis-
kopal, Babtist ve Murakblar Kiliselerine mensup bir çok
Amerikalı misyoner faaliyet gösteriyordu.⁴⁰ Birinci Dünya
Savaşı sırasında Bulgaristanın Almanyanın yanında yer alma-
sı Amerikayı zor durumda bırakmıştı. Amerikanın Bulgaristan-
da oldukça yaygın bir misyonerlik faaliyeti vardı. Başta
J. Barton ve Cleveland Dodge olmak üzere bütün Amerikalı mis-
yonerler Senatör Ladge'un 1916'dan beri süren Savaş teşeb-
büslerine karşılık bir Amerikan-Bulgar savaşına karşıydılar.
Mart 1918'lerden sonra Bulgaristandaki Amerikan Board mis-
yonerlerden bir temsilci grubu Başkan Wilson'un yakın çev-
resini ve danışmanlarını ziyaret ederek Başkanı etkilemeye

36. Merdivenci "Robert Kolej'de... Yetiştirilmiş Bulgarlar I"

37. Agm,

38. Addison, Age, s. 317

39. Grabill, Age, s 58

40. Kırşehirlioğlu, Age, s. 65

çalışıyorlardı. Bu çalışmalar sonucu Başkan Wilson bile Haziran 1918'de Senato Dış İlişkiler Komitesinde "Bulgaristana karşı savaş açılmaması gerektiğini" savunmaya başlamıştı. Bundan sonra Sofyaya Bulgaristanı ittifakçılardan ayırarak, ateşkes ve barışa razı edecek bir heyet gönderilmesi kararlaştırıldı. Bu sırada Amerikada Bulgar Büyük elçiliğini Robert Kolej mezunu ve bu Kolejde 40 yıl öğretmenlik yapmış olan Stefan Paneretov yürütüyordu. Paneretov, Dodge ve George Wasburn'un yakın dostuydu.ve misyonerlere Amerikan ve Bulgar savaşının çıkmaması için vargücüyle yardım ediyordu. Theoodore Roosevelt,Paneretov'u casuslukla suçlarken, Dodge Wilsona Paneretov'un sorumluluğunu yüklediğini belirtiyordu. Paneretovun teklifiyle Barton ve arkadaşları 1918 Temmuz ve Ağustosunda Dr. Washburn ve Prof. Dr. Edward C. Moore (ABD Senatosunun güvenilir başkanı, Havard Üniversitesi Hocası ve din adamı)'un Bulgaristana gönderilmesini teklif ettiler. Dr. Washburn ve Prf. Dr. Moore, BulgaristandaBaşkan Wilsonun Balkan sınırlarının Bulgaristan leyhine yeniden düzeltilmesi için arabuluculuk yapabileceğini belirtecek, 1913'deki Bölgesel kayıpları düşünlürse Bulgaristanda bunu kesinlikle kabul edecekti. Washburn - Moore komisyonu Başkanı danışmanı House ve Amerikan Board tarafında benimsenir, ancak dışişleri bakanı Lansing ve çevresinin gündeminde Proje fazla önemsenmez. Onlar 1918 yazında Almanyanın Doğu cephesindeki Askerlerini çekmesiyle Bulgar ordusunu büyük bir çöküntünün beklediğine inanıyorlardı. Yavaş yavaş ittifakçılar mağlup oluyordu. Barton, mütarekeden önce Amerikanın "Şark meselesine" sız-

ması için Washburn - Moore komisyonunu yeniden gündeme getirdi. Artık Amerika için yenilmekte olan ittifakçılara savaş açmakta hiçbir sakıncayoktur. Wilson'da 23 Eylül 1918 de savaş için kongreyi toplamayı düşündü. Fakat bundan vazgeçti.⁴¹ Çünkü bu sıralarda Bulgarlar yenilmiş ve mütareke istemişlerdi. (15 Eylül 1918) Bulgarların bu isteği kabul edilerek 28 Eylül 1918 de ateşkes yapılmış, 27 Kasım 1919 Neuilly antlaşması ile teslimiyeti ve mağlubiyeti kabul eden Bulgaristan Kral III. Boris'in Başbakanı Stambolov'un diktatörlüğü altına girmişti.⁴² Eski bir komiteci olan Stambolov Amerikalılarla işbirliğini o derece ilerletmişti ki bizim uğruna dernekler kurduğumuz, fakat gözüne insan olarak Hristiyanlardan başkasını sokamadığımız Başkan Wilson⁴³ 29 Mart 1920 de "Türkler Avrupadan atılmalı, Edirne ve Havlisi Bulgarlara verilmeli" diyecekti.⁴⁴ Kral II. Boris döneminde Amerikan okulları sayıca azalmakla birlikte Bulgaristandeki faaliyetlerini sürdürürler. 1928 - 1929 istatistiklerine göre Amerikalıların Bulgaristanda 4 öğretmen ve 119 öğrencili bir ilkokulla 5 öğretmen ve 36 öğrencili bir lisesi hala faaliyetteydi.⁴⁵ Bulgar yazar Dimitri Dimov "Sarı Dünya" (Tütün) adlı eserinde Amerikan okulları mezunlarının İkinci Dünya Savaşı sonrası Balkanlarda Amerikan emperyalizmine nasıl hizmet ettiklerini anlatır.⁴⁶

41. Grabill, Age, s. 93 - 1000

42. "Bulgaristan" MC. C. II. S. 633

43. "Wilson Oda Geçti, İnsan Deyince Yalnız Hristiyan Görüyordu" Hakimiyet-i Milliye, 4 Mart 1920

44. Ulubelen, Age, S. 237

45. Ali Haydar, Bulgaristan Maarifi, İstanbul 1931, Devlet Matbaası, S. 145 - 146

46. Dimitri Dimov, Sarı Dünya (Tütün), İstanbul, 1967

2- ERMENİ MESELESİ

Amerikan'ın en güçlü misyonerlik teşkilatı olan Amerikan Board, 1820'de Osmanlı ülkesine gelir. Fakat Yahudiler ve Müslümanlar arasında umduğunu bulamaz. 1828 de Türk - Yunan savaşı sebebiyle merkezleri olan Beyrut'u terkederek Malta'ya dönerler. 1830'a kadar iki yıl süren Malta röneminde taktik değiştirmeye, Yahudiler ve Müslümanlar yerine Gregoryen Ermeni, Katolik Arap ve Nesturiler başta olmak üzere "soysuzlaşmış" dedikleri Hiristiyan Doğu Kiliseleri mensublarına yönelirler. Ortadoğuyu daha önce tanıdıkları için Doğu Anadolu'ya Ermeniler ve Nesturiler üzerine inceleme yapmak üzere Eli Smith ve Herrison Gray Dwighten oluşan bir ekip kurarlar. İki Rum rehber yönetiminde, sarık ve kaftanlar giyerek 1830'da Beyrut'tan Doğu Anadolu'ya doğru yola çıkan Smith ve Dwight çok zor şartlara rağmen 1830 Mayısında gezilerini bitirirler. Smith Beyrut'a dönerken, Dwight 1830'da Ermeniler arasında çalışmak üzere İstanbul'a gelir. İncelemeleriyle ilgili düşüncelerini "Ermenistan'da Araştırmalar" adlı bir raporla Boston'daki Amerikan Board merkezine bildiren Dwight ve Smith Ermeni ve Nestûrilerin bölgedeki islâmi etkinliği yok edecek ve bölgenin Hiristiyanlaştırılması için misyonerlik çalışmalarında kullanılabilecek en önemli ve yegane güç olduklarını belirtiyorlardı.⁴⁷

47. Grabill, Age, s. 8 - 9.

Dwight, İstanbul Ermenileri arasında ilk çalışmaları başlatır. Ona bir yıl sonra, Mayıs 1831'de Beyrut'tan gelen William Goodell'de katılır. Ve aynı yıl Goodell başkanlığında Amerikan Board İstanbul merkezi faaliyete geçer. Bu sırada İstanbul'da, Amerikalı araştırmacı Addison'un iddiasına göre yüzbin dolayında Ermeni yaşamaktadır. Bunlar içinde Kiliseyi reforme etme aşkıyla yanıp tutuşan küçük bir grup misyonerlerle işbirliğine hazırdır.⁴⁸ Goodell'in asıl ilgilenmek istediği ise Anadolu'da geniş bir coğrafyaya dağılmış ve yüzden Gregoryan Kilisesi etrafında güçlü bir birlik kuramamış Anadolu Ermenileriydi.⁴⁹ Yarı özerk, kendi dil, gelenek ve dinlerini serbestçe yaşayan, Osmanlıların "Millet-i Sadıka" dedikleri çoğu Türkçe konuşan Anadolu Ermenilerini Grabill'in tabiriyle "Müslüman denizinde boğulmaktan" korumak için faaliyete geçen Amerikalı misyonerler, bunlar arasında çağın en ilkel ve en eski etnik organizasyonu ile karşılaşmışlardı.⁵⁰ Fakat bu misyonerleri yıldırmaz. 1832'de İstanbul'da William Goodell başkanlığında yapılan toplantıda İstanbul dışında Maraş, Antep, Tokat, Sivas, Harput, Diyarbakır, Bursa, Kayseri, Erzurum ve Trabzon başta olmak üzere Anadolu'nun her tarafında Ermeniler arasında refermasyon çalışması yapacak misyon merkezleri kurulması kararlaştırılır.⁵¹

48. Addison, Age, s. 82.

49. Akgün Seçil, Agm.

50. Grabill, Age, s. 11.

51. Kırşehirlioglu, E, Age, s. 27..

Amerikalı misyonerler İstanbul'da ilk faaliyetlerin "Yenileme projesine" kendini adayan Ermenileri kullanarak başlar.⁵² 1834'de İstanbul Beyoğlu'nda bu yenilikçi ermeniler arasında ilk Amerikan okulu faaliyete geçer. Bu Gregoryen Patrikhanesinin sert tepkilerine yol açar. Patrikhane Bâb-ı Âliye müracaatla tedbir alınmasını ister.⁵³ Babıâli ise 1835'de Hiristiyanların mezheb değiştirmelerini yasaklayan bir karar alır.⁵⁴ Buna rağmen 1836'da İngiliz Büyükelçiliği ve Amerikan misyonerlerinin himayesinde "Evangelical Union" (Evangelikal Birlik) adlı 20 üyeli ilk protestan Ermeni teşkilatının kurulması engellenen Evangelikal Birliğin başkanlığını John der Shakian adlı genç bir Ermeni yürütmektedir. Bütün hareketlerinde Amerikalı misyonerlerin tesiri görülen Shakian, Gregoryenlerin mistik ve toplumca düşüncelerinden çok edebi bir Hiristiyanlık fikrine yatkındır. Evangelikal Birliğin çalışmaları Amerikalı misyonerler metodların da bazı değişikliğe yol açar. Eski kiliseleri yıkmak ve yeni bir mezhep yaymaktan çok İncil'in önemli itikadlarını tanıtmak ve benimsetmek üzere başlayan çalışmalar Evangelik birliğin kurulması ve olayların Amerikalı misyonerleri daha aktif hale getirmesi sebebiyle misyonerlere eski gayelerini unutturmuş onları Protestan Ermenilerin sayılarını çoğaltmaya ve Protestan âyinleri düzenlemeye sev-

52. Addison, Age, s. 82.

53. Şimşir Bilal N. Age.

54. Engelhardt, Age, s. 90.

ketmişti. İncilin Ermeni harfli Türkçeye çevrilmesi ve Evanjelik yazıların dağıtımı Ermeniler arasında büyük bir dağılmaya yol açmıştı. Protestanlaşan Ermenileri "Allah'ın mübarek ruhunun işâreti" olarak değerlendiren Goodell, günlüğüne şunları yazıyordu. "Ermeniler arasındaki başarılı çalışmaya Piskopos, Banker ve her meslekten insanı sürük-lüyor. Amerika'dan ayrılalı beri hiç böyle bir şey görmemiş-tik" Bu gelişmeler Ortadoks ve Gregoryen Ermeniler arasında-ki tepkilerin gürültüye dönüşmemesine sebep olur. Gregoryen Ermeni Patrikliği bir açıklama yaparak, Evengelikal Birliğin Ermeni milli bütünlüğüne saplanmış bir hançer olduğunu belir-terek, birlik mensuplarını, Amerikalılarca yayınlanan yeni İncil tercümleri ve dini yazıları okuyanları, Amerikan mis-yonerlerini ve onlarla işbirliği yapanları lanetler. Patrik 1838'de Shakianlı Babıali'ye şikayet ederek tutuklattığı gi-bi⁵⁵ 1836'da Amerikalı misyonerlerce İstanbul'da Ermeniler için açılan ikinci okuluda kapattırır. Patrikhane, Amerikalı misyonerlerin eğitimle dini çalışmaları bir arada yürüterek Ermenilerin Protestanlaştırılmasına var gücüyle karşı çıkmak-tadır.⁵⁶ Fakat Amerika misyoner teşkilatı 1834'lerde İzmir ve İstanbul matbaalarında basılan dini yayınları ve 1839'larda Bursa, Adapazarı, İzmit, Trabzon ve Erzurum'da kurdukları misyon merkezleriyle patrikhane engelini aşmaya çalışıyordu.⁵⁷

55. Grabill Age, s. 10 - 12.

56. Şimşir Bilal, N. Agm.

57. Addison, Age, s. 83.

1839 Mısır - Osmanlı mücadelelerinde Osmanlıya yardım eden İngilterenin baskısı bunu da sağlayacaktı. Babiâli Shakian' ı serbest bırakırken, patrikhanede Evangelikal Birliğin çalışmalarına ses çıkarmayacaktı. Bu sebeple Birlik 1840'lar da 100 üyeye sahip aktif bir teşkilat olarak yeniden faaliyete geçecekti.⁵⁸ Aynı yıl Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin'in "enerji dolu" önderliğinde Bebekte bir Ermeni keşiş mektebinde⁵⁹ Amerikalı araştırmacı Clair Price'agöre "Ermeni meselesinde başrolü oynayacak olan" Bebek Semineni açılır.⁶⁰ Okula ilk tepki Ermeni patrikhanesinden gelir. Hamlin patriğin sık sık kendilerini "memleketlerine geri dönmeleri ve Ermeni gençlerin eğitim işlerine karışmamaları için ikaz ve ihtar ettiğini, patrikhane sekreteri Baron Nişanın bir kere sinde okula devam eden Ermeni öğrencilerin velilerinin listelerini bunların hapsedileceğini söyleyerek istediğini yazar.⁶¹ Fakat bütün menfi şartlara karşılık, baştan beri metodları "Hiristiyan edebiyatını geliştirerek ve modern eğitimi yayarak Ermeni kilisesini diriltmek ve Ermenileri uyararak müslüman yönetime karşı isyan ettirmek" olan Amerikalı misyonerler ilk on sene içinde Ermeniler arasında önemli bir kültür çalışması yapmışlardı. Başta Bebek Semineri olmak üzere okulların faaliyeti, tercüme İncil ve diğer dini kitapların çevreye yayılması, küçük bir misyonerler

58. Grabill, Age, s. 12.

59. Addison, Age, s. 84.

60. Ulubelen Erol, Age, s. 169 - 170.

61. Ortaylı İlber, Agm.

grubunun inatçı ve özel çabaları bekleneninde ötesinde neticeler doğurmuş, protestanlığa geçişleri hızlandırmıştı. Amerikalılarca yetiştirilen Ermeni protestan Papazların İstanbul kiliselerine verdikleri vaazlar yalnız İstanbul'daki Ermenileri değil İstanbulla irtibatlı olan Adadolu vilayetlerindeki Ermenileride etkilemiştir.⁶² Gregoryen Kilisesi'nin sırtını dayayacak papalık gibi bir güçten yoksun milli bir kilise oluşu misyonerlere karşı organize bir güçten yoksun güçlü bir muhalefet oluşturmayaışı Ermeniler arasında protestanların etkisini gün geçtikçe arttırmıştı.⁶³ Amerikalı misyonerlerin Ermeniler üzerinde gittikçe artan nüfuzu İngiltere'nin işine gelirken Fransa ve Rusya'nın tepkisine sebep oluyordu. Fransa Katolik Ermenileri protestan etkileri dışında tutmaya çalışırken, Rusya Ortadoks Ermenileri hamisi olarak Osmanlı İmparatorluğuna "Amerikalıların misyonerlik faaliyetlerinin yasaklanması için" baskı yapıyorlardı. Hatta bir keresinde Babıalide Amerikan misyonerlerinden Schaufle ile karşılaşan Rus büyükelçisi Boutinev, Schaufleye "efendimiz Çar hazretleri Osmanlı İmparatorluğunda protestanlığı yaymanıza asla izin vermeyecektir." diye çıkmıştı.⁶⁴ 1844'de Ermeni patriği olan Matteos Amerikan misyonerliğine karşı yeni ve aktif bir mücadele başlattı. Amerikan misyonerliğine karşı Gregoryenler arasındaki tepkileri birleştirerek ve organize ederek işe başlayan Matteos

62. Addison, Age, s. 83 - 84.

63. Addison, Age, s. 120.

64. Ortaylı İlber, Agm.

vargücüyle uyanmaya başlayan Protestan tehlikesini bastırmaya çalışıyor ve muhafazakar dini içgüdüleriyle reformistlere karşı müdadele bayrağını dalgalandırıyordu. Matteos, Protestan olanları önce iş yerlerinden kovdurarak ekonomik yönden zor durumda bırakmaya çalışıyor, sonrada bunları bütünü toplumda tecrit etmenin yollarını arıyordu. Matteos, 1844 - 1846 yıllarında sık sık yaptığı çağrılarda Ermeni toplumundan protestanları içlerinden kovmalarını, onlara yiyecek ve giyecek satmamalarını, hatta onları işkence ve hapisle cezalandırmalarını istiyordu. 1846'da yaptığı bu tür ilginç bir çağrıda "Herkimin protestan bir oğlu, kardeşi ya da iş ortağı var ve ona yemek vererek besliyorsa, bilsinki evinde zehirli bir yılan besliyor demektir. Unutmasınki bu yılan bir gün ev sahibini de sokarak mukaddes ruhunu öldürür" demektedir.⁶⁵ Fakat sırtını İngiltere'ye dayayan protestanlığı durdurmak mümkün görünmüyordu. 1846'da Bebek Semineri bünyesinde bir protestan papaz okulu açılırken,⁶⁶ İngiliz büyükelçiliğinin yardım ve himayesi ilede Abraham Ütücüyanın başkanlığında "İstanbul Protestan cemaati" teşekkül eder.⁶⁷ Aynı yıl İstanbul'da birde protestan kilisesi açılır. 1847'de İngiliz büyükelçisi Stratford Canning ile Amerikan misyonerlerinin lideri William Goodell'in elele vermesiyle protestanlık resmi bir hüviyet kazanır. Bu başarı Amerikan Board'

65. Grabill, Age, s. 13, Addison, Age s. 85.

66. Addison Age, s. 90

67. Uras Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni meselesi, Ankara 1950, yeni matbaa, s. 153.

ın Boston'daki merkezinde coşkulu bir şekilde kutlanır. Amerikan Board sekreteri bu başarıyı değerlendirirken "İngiltere'nin Hindistan'da sömürgelerinin olmasına ve bu sömürgelere gitmek içinde serbest bir yola ihtaycın olmasını Allaha borçluyuz" diyordu.⁶⁸ 1850'de ise Russefareti ve Ermeni patrikhanesinin itirazına rağmen Protestanlar ayrı bir millet olarak tanınır.⁶⁹ Amerikalı misyonerlerin tesiriyle yalnız protestanlar ayrı bir millet olmamış, Ermeni toplum düzenide altüst olmuştur. Bütün sosyal faaliyetleri ve Osmanlı ile olan münasebetleri Gregoryan patrikhanesince sağlanan, oturmuş ve dini bir sistemle yönetilen Ermenilerin yeni konumları hakkında Amerikalı araştırmacı Elie Kedourie şunları yazıyordu. "Batı, 1830'larda bu yerleşmiş ve alışılmış düzenin içine Amerikan misyonerleri hüviyetiyle karıştı. Gayelerinin bu gelişmemiş, uyku halindeki Hristiyan toplumlarına canlılık ve ruh aşılama olduğunu söyleyen misyonerler deliller, kontratlar ve ödeneklerle gelmişlerdi. Yerleşmiş olan hiyerarji bu müdahalelere karşı koyarak protestan olan Ermeni'leri sürer ve hapseder, misyonerleri ise Osmanlı hükümetine şikayet eder. Buna karşılık misyonerlerin kanun hükmüne gerek olmadan Allah'a inananların kurtulacağı fikrine inanarak protestan olan Ermeniler, Ortadoks Ermeni aydınlarında yardım ile toplumun yönetim düzenini yenilerler. Ermeni toplumunu temsil yetkisi imtiyazlı ruhanilerin ellerinden alınarak temsilciler konseyine verilir."⁷⁰

68. Grabill, Age, s. 14.

69. Gürün, Age, s. 66.

70. Gürün, Age, s. 43.

Amerikalı misyonerler protestanlığı resmi bir hüvyet kazanmasından sonra vargüçleriyle onlara yönelik eğitim faaliyetlerine yönelirler. İstanbul, Adana, Antep, Maraş, Harput, Erzurum, Trabzon, Merzifon, Sivas, ve Kayseri başta olmak üzere Anadolu'nun dört bir yanına ilkokul, ortaokul, highschool ve kolejler açtılar. Bu okullarda Ermeni milli şuuru uyandırılmaya çalışılıyor. Ermenilerin yücelştirilmiş edebiyatı, efsaneleştirilmiş tarihi ve abartılmış coğrafyası okutuluyordu.⁷¹ Bebek seminerinde 1856 Kırım Harbi sırasında öğrencilerin yaptığı ekmeklerden kazanılan 25 bin dolar ile Anadolu'da 13 protestan Ermeni kilisesi yapılıırken⁷² Antep'te Bebek mezunu Ermenilerce Amerikan okulları açılıyordu. 1850'de Zenop Varjebet yönetiminde başlayan çalışmalarda Levonya Kirbar Hagopyan Karabet meşhur misyonerlerden Mr. Schneider, Dr. Fırat Dr. Trowbridge, Rery Montgomery, N. C. Clark vb. leriyle elele çalışmışlar, okulda gündüzleri Ermeni öğretmenler Ermenice, geceleri ise Amerikalı misyonerler İngilizce ders vermişlerdi. 1871'de açılan Antep merkezi Türkiye koleji nede Amerikan standartlarına göre fakir sayılan Ermenilere 1200 altın yardım etmişlerdi. Bu okulda okuyan öğrencilerinse tamamına yakını Antep ve çevre illerden gelmiş, misyonerlerce kurulan Kilikya ittiheadının bursu ile okuyan Protestan öğrencilerdi.⁷³ Harput'ta da du-

71. Öke, Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s. 92.

72. Grabill, Age, s. 21.

73. Barlas H. Ural, Age, s. 19 - 27.

rum bundan farksızdı. 1859'da Harput'a Ermeni Şehroz mahallesinde Fırat kolejini açan Amerikalı misyoner C.H. Wheeler 1880'de İngiliz seyyah H.F. Tozere "bugün yada yarın İngiltere'nin Ermenistan idaresini deruhte etmesine taraftar olduğunu" söylüyordu. Zaten Ermeni protestan papaz yetiştirmek için açılmıştı. Fransız seyyah Vitali Cunientin "Protestan Ermeni okulu dediği kolej, H.G. Tozere göre Wheeler tarafından "her meslekten zeki Hristiyan liderler yetiştirmek suretiyle bütün bir memleket-te Hristiyan medeniyeti kurmak gayesiyle" açılmıştı.⁷⁴

1863'de Merzifon'da aynı gaye ile yeni yerli Hristiyan papaz yetiştirmek niyetiyle açılan okul 1886'da Kolej haline getirildiğinde 135 öğrencisinden 108'i Ermeni 27'side Rumdu. Kolejde Ermenice öğretmenine Türkçe öğretmenin üç katı maaş veriliyordu. İki bin ciltlik kitaplığı ise adeta bir Ermeni araştırma merkezi idi. Sivas Amerikan konsolosu Jewett'in 15 Eylül 1887'de yazdığına göre başta Merzifon koleji olmak üzere bölgedeki Amerikan okullarına bir akın vardı. Ermeniler arasında bu okullar vasıtasıyla gittikçe batı uygarlığının ve liberal eğitimin nimetlerinden yararlanma arzusu artmaktaydı.⁷⁵ Erzurum'da ise Amerika'dan her yıl 50 bin dolar yardım alan Williams Chambers yönetiminde bir okul⁷⁶ Ermeni meselesiyle çok yakından alakalanmaktadır. Hatta Mart 1881'de bir Ermeni öğrencisi tarafından "Türkiye aleyhine

74. Sunguroğlu İshak, Age, c. II. s. 85 - 92.

75. Şimşir Bilâl N. Agm.

76. Şimşir Bilâl N. British Documents on Ottoman Armenias Volume II. (1880 - 1890), Ankara 1983, T.T.K. yy. s. 259.

oldukça kötü sözler sarfedilerek "yazılan şiir, okulunun edebiyat öğretmenininde tasvibinden geçer. Bir yoklama sırasında bu şiirle geçince, 1 Nisan 1881'de Osmanlı hükümetince soruşturma açılır, öğrencinin itirafları doğrultusunda 15 Nisanda okul müdürüde göz altına alınır. Ancak İngiltere'nin Erzurum konsolosunun kardeşi olması sebebiyle İngiltere devreye girer ve mesele kapanır.⁷⁷ Amerikalı misyonerler Ermeniler arasındaki eğitim çalışmaları ile ilgili bir hayli bilgi bulmak mümkündür. 1867'de sadece Harput'ta 2900 Ermeninin okuduğu 92 okuduğu okul vardı.⁷⁸ İngiliz büyükelçisi Layard 17 Temmuz 1877'de İngiliz dışişleri bakanlığına bu okullarla ilgili bir rapor sunarak "Ermenilerin İngiliz dili ve edebiyatını öğrenmeleri kuşkusuz yararlıdır. Bu halk arasında Amerikan misyonerleri birçok okul ve kuruluşlarıyla dilimizi öğretmek de bir hayli iş yaptılar. Bu okul ve kuruluşlar Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde kurulmuştur" diyordu.⁷⁹

Amerikalı misyonerler sadece eğitimle değil basın yayınlarda Ermeni meselesinin çıkmasında önemli rol oynamışlardı. İstanbul'daki Amerikan matbaası hemen hemen Ermeni harfli Türkçe İncil ve dini kitaplardan başka birşey basmazken,⁸⁰ Antep'teki Amerikan matbaasında aynı yolu takip etmişti. 1915'e kadar Antep'in tek matbaası olan bu müessesede 40 bin Ermeni harfli Türkçe İncil yanında⁸¹ Ayıntab, Avedaper, Kolej ve

77. Şimşir Bilâl N. British Documen s. 68.

78. Şimşir Bilâl N. Osmanlı Ermenileri s. 87 - 88.

79. Şimşir Bilâl N. Osmanlı Ermenileri s. 103.

80. Grabill, Age, s. 20.

81. Barlas H. Uguroğlu, Age, s. 19.

Rehnüma gibi Ermeni harfli Türkçe kitaplarında basılmıştı.⁸² Ayrıca ilk Ermenice dilbilgisi kitabı yazan Elias Riggs'in Ermeni dili üzerindeki çalışmaları da Türkçeden başka dil bilmeyen Ermenilere Ermenicenin öğretilmesinde önemli bir rol oynamıştır.⁸³

Kendisine Ermenilik şuuru verilen "Milleti -sadıka" yavaş yavaş kaynaşmaya başlamıştı. 1881'de Erzurum'da ilk defa kendini gösteren Ermeni kıpırdanmaları 1893 - 1896 olaylarıyla isyan haline dönüşecekti. Burada kısaca Ermeni isyanları ve bu isyanların çıkış ve gelişmesinde Amerikalıların rolü üzerinde duracağız.

1893'de Amerikan Board sekreteri Judson Smith Türkiye'de 1317 misyoner 6224 okul ve 436 ibadethaneye sahip olduklarını ve yıllık giderlerinin 285 bin doları bulduğunu belirterek "Bütün bu asil hizmetlerimiz Ermeni milletini bize karşı sonsuz sevgi ve şükran duygularına garketti. Ermenilerin yüreklerini çelik bir çengelle misyonerlere bağladı. Artık Ermeni milleti bu velinimet ve koruyucularının ellerinde bir balmumuna döndü" diyordu.⁸⁴ Aynı yılın başlarında ise Anadolu'nun göbeğinde Merzifon kaynıyordu. Merzifon Amerikan koleji öğretmenlerinden Karabet Tomoya'nın başkan ve Ohannes Kayaya'nın sekreteri olduğu "Küçük Ermenistan ihtilal komitesi" nin tertiblediği isyan, kısa zamanda bastırıldı. İsyanın elebaşları tesbit edilerek yakalanır ve Ankara'

82. Barlas H.Ugurol, Age, s. 60 - 61.

83. Grabill Age, s. 20 - 22 Shaw, Stonford - Shaw Ezel Kural, Age, C. II. 163.

84. Şimşir Bilâl N. Agm.

da yargılanarak Amerikalı misyonerler Joseph Green, Dr. Smith, Dr. Dodd ve Eransford'un da şahadetiyle suçlulukları tesbit edilerek idame mahkum edilirler.⁸⁵ Bunun üzerine Amerika ve İngiltere'de Tomayan ve Kayayanı kurtarma kampanyaları başlar. Bu iki protestan öğretmeni kurtarmak için Londra'daki bizzat Merzifon Anadolu koleji müdürü Dr. Herrick yönetir. Kampanyalar sonucu Türkiye - İngiltere ilişkilerinde bir kriz yaşanmaya başlar ve Türkiye çareyi bu iki protestan Ermeni'yi yurt dışına sürmekte bulur.⁸⁶ Bu olay üzerine bir yazı yayınlayan Amerikalı misyoner Cyrus Hamlin, misyonerlerin göreceği baskıdan çekinerek olayı Rusların üzerine yıkmaya çalışır ve olayı Rus altın ve zekasının idare ettiği Hınçakların düzenlediğini iddia eder. Hamlin Amerikalı misyonerleri Hınçaklardan uzak durmaya çağıran 23 Aralık 1893 tarihli bu mektubunda Anadoludaki misyonerlere şunları tavsiye eder. "Hınçak komitesi, Türkiye'de Türkleri protestan Ermeni ve protestan misyonerlere karşı tahrik etmektedir. Bütün Merzifon karışıklıkları bu gayeye dayanır. Ermenilere yardım ederken bu hareketi tasvib eder şekilde yorumlanabilecek hallere düşmemek, nefret ve vahşet hisleri uyandırmamak için çok dikkat etmemiz gerekir. Biz Ermeniler ızdıraplarıyla ilgilenirken protestan misyonerlerin tamamıyla imhasını, kilise, okul ve İncil faaliyetlerinin tahririni hedefleyen maharet ve gayretler takip olunan bir maksada alet olmamak için bu gibi meczubane teşebbüslerden

85. Uras Esat, Age, s. 470 - 473.

86. Şimşir Bilâl N. Agm.

uzak durmalıyız. Amerika ve yabancı ülkelerdeki misyonerler Hınçaklarla birleşmekten ve bunlara yüz vermekten sakınsınlar.⁸⁷ Bu ifadeler Amerikalıları temize çıkarırmıydı? Aslında Osmanlı istihbarat birimleri Ermenilerin isyan çıkaracaklarını, çok önceden anlamışlar ve bu yüzden Merzifon olayları kısa sürede bastırılmıştı. 31 Ocak 1892 tarihli bir iradede "Protestan misyonerlerin silah ve zararlı yayın dağıtarak Ermenileri ihtilale teşvik ve tahrik eder. Fesatçılıkları karşısında alınması gerekli güvenlik tedbirlerini görüşmek üzere dahiliye nezareti müsteşarlığı başkanlığında bir komisyonun oluşturulduğu" belirtiriyordu. Bu komisyonun çalışmalarıyla bazı tedbirler alınmış bu da olayın geçici bir zaman içinde olsa bitmesini sağlamıştı.

II. Abdulhamid'de olayın kaynağının Amerikalı misyonerler olduğuna inanıyordu. Bu yüzden 15 Nisan 1895 tarihli bir iradeyle Merzifon Amerikan kolejinin "ne zaman kimin izniyle kurulduğunu ve öğrencilerin etnik durumunun tesbitini ister."⁸⁸ 1896'da Hatıralarında şunları yazıyordu. "Ermeniler harici tesirlerle isyana sürüklenmişlerdir. Ermeni hareketinin tertib olmadığını söylemek gülünç olur. Bu hareket Merzifon'daki dini mektebin kuruluşundan (1862'den) sonra başlamıştır. Bu mektebi bitirenler Ermenileri bir millet halinde birleştirmek için komiteler teşkil etmişlerdir."⁸⁹

87. Uras Esat Age, s. 473.

88. Kırşehirlioğlu E. Age, s. 145 - 146.

89. Sultan Abdulhamid, Siyasi Hatıratım, İstanbul 1984 Dergâh yay. 4. baskı s. 81.

1894'lerde Anadolu'da yeni bir Ermeni isyanı provası yapılır. Başta Merzifon, Harput, Bitlis, Van, Diyarbakır, Mardin ve Maraş olmak üzere Anadolu'nun doğusunda her taraf kaynamaktadır. Anadolu Koleji Müdürü George White'ın Hatıralarındada naklettiği gibi Merzifon Anadolu kolejinin Ermeni öğrencileri milliyetçi şarkılar söyledikleri için tutuklanmışlardı. White, davalarında haklı olan bu Ermeni gençlerle yakından ilgilendiklerini yıllardır eğitim ve beslenmelerini ihmal etmedikleri bu gençlere ceza evinde de yiyecek götürdüklerini kaydeder.⁹⁰ Harput'ta ise müdür Gates öğrencileri tahrik edici konuşmalar yapıyor ve konuşmaları "yaşasın Ermenistan" nidalarıyla kesiliyordu.⁹¹ Mardin'deki isyanlara Amerikan okullarının çok katkısı tesbit edilirken⁹² Bitlis'teki isyanı Amerikan koleji müdürü George yönetmişti. Amerikalı bir misyonerin Bitlis'de doğmuş ve büyümüş oğlu olan George, 1885'de babası tarafından açılan ve fenni bilgilerle çok komitecilik öğreten Amerikan misyoner okulunun başına geçer. Bitlis polis Komiserliğinin 18 ve 27 Ekim 1895 tarihi telgraflarından üç Ermeninin 7 Kasım 1895 tarihli ihbar mektubunda ve olayı soruşturmakla görevli Saadeddin Paşa ve İbrahim Cemal efendinin raporlarından tesbit ettiklerimize göre olay özetle şu şekilde gelişmişti: George, 50-60 kilometrelik çevre köylerden gelen öğrencilerinin tümünün bağımsızlık fikirleriyle doldurarak geri köylerine gönderir.

90. Grabill, Age, s. 47 - 48.

91. Grabill, Age, s. 65.

92. Akyüz Yahya Türkiye'de Öğretmenin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848 - 1940) Ankara, 1978, s. 74.

Bunlarda akraba ve komşularının aynı ideallere sürüklenmesine vesile olurlar. George, Ermeni piskoposu vasıtasıyla de Ermeni ile gelenlerini Hıncak komitesine almayı başarır. Buna karşı çıkanları ise Haçik ve Kevork'a yaptığı gibi hizmetçisi Osep vasıtasıyla ve kendi silahıyla susturur. Bağımsızlık isteyen Ermenilerden Enkestion adlı silahlı komiteyi kurar. İngiliz baskısıyla alınan reform kararlarının Ermenistanın kurtuluşu için işaret olduğuna inanan ve bunun Bitlis Piskoposunada bildiren George, nihayet bu reformların bir an önce yapılmasını ve İngiltere'nin müdahalesini temin için bir isyan çıkartmaya karar verir. 12 Ekim 1896 Perşembe günü Bitlis Kamerak kilisesinde George başkanlığında yapılan toplantıda "Cuma günü cuma namazı vakti Bitlis büyük camii'nin basılması kararlaştırılır. 13 Ekim cuma günü yine Georg başkanlığında Çanlı kilisede (enklıoron da) yapılan toplantıda baskının ayrıntıları George tarafından baskıncılara anlatılır. George burada yaptığı konuşmada Ermenilere "bağımsızlık için isyanın şart olduğunu İngiltere'nin arkalarında olduğunu ve Anadolu'nun dörtbir yanında Ermenilerin isyan edeceğini " söylemekteydi. Cuma vakti gelince verilen talimat gereği Çanlı kilisiden çalınan birinci Çanda sokak ve çarşıdaki Ermeniler evlerine girmiş, ikinci Çanda Ermenilerce yer yer yangınlar çıkarılmış, üçüncü Çanda ise Cami'ye doğru hücum başlamıştı. Camideki müslümanlar, müslaman kadınların ikazıyla hutbeyi dinlemeden dışarıya çıkmışlar ve Ermenilerle çatışmaya başlamışlardı. Ermeniler güvenlik güçlerinin müdahalesiyle kısa sürede kontrol altına alınmışken, bölgenin sevi-

len şahsiyeti Şeyh Haydar Efendinin Ermenilerce katledildiği haberi olayların Bitlis köyleri yanında Muş ve köylerine de yayılmasına sebep olmuştu. Saadettin Paşa ve İbrahim Cemal Efendiye göre bilhassa Muş ve köylerinde çıkan olaylarda da Çanlı kilise ve Bitlis Amerikan kolejinin çok büyük rolü olmuştu.⁹³ Van Rus konsolosu General Mayevski'nin de belirttiği gibi bu yıllarda "Bitlis ve Van vilayetlerindeki Amerikan mekteplerinde profesör den ziyade çok mahir komiteci ihtilalciler ve propagandacılar yetişiyor, Amerikalılar Ermeniler için her sene birçok fedakarlıktan kaçınmıyorlardı"⁹⁴ Bu komiteciler Bitlis ve Muş'tan sonra Van'da da olaylar çıkarmışlardı. İsyanda Sadettin Paşa'nında belirttiği gibi başrolü fenni bilimlerden çok Ermeni tarihi ve coğrafyası okutan Amerikan mektebi . . . oynamıştı.⁹⁵ Bitlis'ten Van'a sirayet eden olaylar kısa zamanda bastırılır ve olaylar sebebiyle Van'a yığılmış olan Ermeni halk köylerine gönderilir. Fakat Amerikalı misyonerler bundan memnun olmazlar. Bölgeye müfettiş olarak gönderilen Şakir Paşa 19 Şubat 1896 tarihli raporunda "İngiliz ve Amerikalı misyonerler sönmüş olan fesat ateşini yeniden canlandırmak için heyecanlı telkinlerden geri kalmıyorlar, İngiltere'den gelen ianeleri dağıttıkları Hristiyanlarla, görüşmekte oldukları aşiret reislerini ihtilâl ve isyana teşvik arzusuna

93. Hocaoglu Mehmet, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezalimi ve Ermeniler, İstanbul, 1976, Ertu matbaası, s. 273 - 277.

94. General Mayevski, Van - Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği, (Tercüme: MehmetSadık) İstanbul 1330, Matbaa-i Askeriye s. 105.

95. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 122 - 123.

düştükleri anlaşılıyordu. Fakat bu işi çok becerikli yaptıklarından açık vermiyorlardı" diyor. Bu olay üzerine bölgeye gönderilen Sadettin Paşa ise 5 Mayıs 1896 tarihli raporunda Van'daki gelişmeleri şöyle anlatıyordu. "Buraya geldiğimde 4 binden fazla köylü Ermeninin mallarının yağmalandığı bahanesiyle şehirli Ermenilerin evlerinde toplandıklarını gördüm. Van'da okul açıp Ermenilerin kafasını ihtilal ve isyan düşüncesiyle doldurmaktan ve Ulu hakanlarından soğutmaktan özge bir işi olmayan Amerikan protestan misyonerleri tarafından üç mahallede fırınlar açılarak Ermenilere ekmek verildiğini ayrıca elbise dağıtıldığını işittim. Bunun üzerine eğer bu yardım bir insanlık eseri ise bu halkı buraya toplayıp emniyet ve asayiş bozmadan ve idareyi güçleştirmeden daha az masrafla köylerine tahıl göndermekle yapılabileceğini İngiliz konsoloslugu aracılığıyla misyonerlere bildirdim. Bunun üzerine köylü Ermeniler birer ikişer köylerine dönmeye başladılar. Ancak bu kısa sürdü.23 Şubat olayları sebebiyle yeniden geri dönüş başladı. Asayiş ve emniyetin devamından memnün olmayan protestan misyonerler bu fırsattan faydalanarak tekrar fırınlar açtılar...Misyonerler kesenin ağzını açarak altın saçmaya başladıklarından köylü Ermeniler dalgalar halinde şehre gelmeye başladılar. Tahıllarını kuyulara gömmüş davarlarını müslüman komşuları üzerine yazdırmış zengin Ermenilerde misyonerlerden yardım almaya geliyorlardı. Bölgenin İslam ahalisinin Ermenilerin verimli arazisine karşı misyonerlerin insani merhametlerine zerre kadar olsun mazhar oldukları görülmemiş ve işitilmemişti.

Misyonerlerin ortalığa altın saçarcasına gösterdiği cömertliği işiten Bitlis Ermenilerinin de dalga dalga gelip Van'da toplanmaları ve yardım görmeleri Misyonerlerin maksatlarının insanlığı hizmet değil Hükümetin idaresini zorlaştırmak niyetinden ileri geldiği kendiliğinden açığa çıkıyor. "Sadettin Paşa raporunun sonunda "Amerikadan gönderilen gazeteler ve Van'daki Amerikalı Misyonerlerin tahrik ve teşvikiyle" ihtilal ve isyan fikrinin Ermeniler arasında günden güne güçlendiğini, durumun Van'daki Amerikan misyonerlerini kovmak ve Okulları kontrol altına almakla yatıştırılabileceğini belirtiyordu.⁹⁶ Bu sırada Van'da Rus konsolosu olan General Mayevski'ye göre Sadettin Paşa ve Vali Nazım Paşa'nın Van'a Ermeni yığılmasını önleme teşebbüsleri başarılı olamamış, Şubat ve Mart'ta Van'daki Ermenilerin sayısı dahada çoğalmıştı. Bunda Amerikan Fakir Sevenler Cemiyetinin dağıttığı yardımların rolü büyüktür. Gerektiğinde üç - beş kuruşa bile ayaklanmaya katılabilecek bir hayli Ermeni Van'da kalmış her yerde olduğu gibi Van'da da ilkbaharla ihtilal ve isyan hazırlıkları hızlanmıştı.⁹⁷ Nisan 1896 sonlarında beklenen isyan çıktı. Gerekli tedbirler alındığı için isyan Mayıs 1896 başlarında fazla genişlemeden bastırıldı. Sadettin Paşa'nın 5 Haziran 1896 tarihli raporuna göre "isyanlı Ermeniler kurtuluşu Amerikan misyoner müesseselerine sığınmakta bulmuşlardı."⁹⁸ Van isyanlarında Amerikalı misyonerlerin çok

96. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 122 - 123.

97. General Mayevski, Age, s. 154.

98. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 334 - 340.

önemli rolü vardı. İsyanın hazırlık safhasında komiteci-lerle Erzurum'daki merkezleri arasındaki irtibatı Ameri-
kâli misyoner C.C. Reynold sağlarken,⁹⁹ isyan sırasında
da Van Amerikan yetimhanesi müdiresinin Frankfurt'taki bir
arkadaşına da yazdığı gibi "Ermenilere para ve silah yardı-
mı" yapılmıştı.¹⁰⁰ İsyan bastırıldıktan sonra tutuklanan
Rus ve İngiliz uyruklu Ermeni komitecilerinin ilk ziyaret-
çileri ise 6 Haziran 1896'da Van İngiliz konsolosu, Ameri-
ka'nın Erzurum kolejinin eski müdürü Williams chambers ile
Van'daki Amerikalı misyonerlerin başkanı Dr. Regnault olmuş-
tu.¹⁰¹ Diyarbakır bölgesine giden bir başka komisyonun 12
Eylül 1896 tarihli raporuna göre "Silvan ve çevresinde bir
Prostan misyonerin kışkırtmalarıyla olaylar çıkmış, ancak
kısa sürede yatıştırılmıştı."¹⁰²

Görüldüğü gibi Anadolu kaynıyordu ve olaylar hep
Amerikalı misyonerlerin başının altından çıkıyordu. Konuyla
alâkalı olarak II. Abdülhamid'e bir rapor sunan Muhammed
Mansur efendi "Yüz sene'dir Osmanlı ülkesine gelen Frenk
papazlarına istedikleri yerlerde birer mekteb açıp Ermeni
çocuklarını talim ve terbiye etme izni verilmesi Ermenilerin
başkaldırıp Devlet-i aliye aleyhine bulunmalarına sebep oldu"
diyordu.¹⁰³ II. Abdülhamid'de olaylardaki misyoner rolünü
hatırlatında şöyle anlatıyordu "İmparatorluğumuzun şarkında

99. Şimşir Bilâl N. Agm.

100. Demiroğlu Faiz, Van'da Ermeni Mezâlimi (1895 - 1920) An-
kara, 1985, TKAE. yay. s. 40 - 41.

101. Uras Esat, Age, s. 505.

102. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 237.

103. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 122.

protestanlığı yaymak için propaganda yapan Anglo - Amerikan misyonerler müslümanları tahrik edecek şekilde hareket etmişler ve kabalıkları bütün islam âlemine hakaret şeklini almıştı. Daha sonra Ermeniler de aynı küstahlık ile hareket edebileceklerini ve aynı şekilde cezasız kalabileceklerini zannetmişlerdi."¹⁰⁴ Olaylarda Amerikalı misyonerlerin rolü Amerikalı araştırmacılarca da kabul ediliyordu. Prof. E.M. Earle "Amerikalı misyonerler tamamıyla dinin tesirlerinde kalarak Ermenileri Müslümanlara karşı hazırladılar, dinamit yapılmasını öğrettiler ve her fırsatta onları müslümanlara karşı kullandılar" derken¹⁰⁵ Joseph Grabill ise eserinin "Ağlayan Ermenistan" başlıklı bölümünde "189 da 1896'ya kadar Ermenilerin katliamı ve Amerikan Board'un yağmalanması, yakındoğudaki azınlıkları milliyetçiliğe iten bir misyoner çalışmasının varlığını ortaya koyuyor... Misyonerler Ermenilerin gizli faaliyetlerini ve politik ayaklanmaları için Türkler yerine Ermenilere yardım yaptılar. İncilin Ermeni Türkçesine çevrilmesinin ve Ermeniler arasındaki bir çok Amerikan okulunun Ermeni milliyetçiliğine sebep olabileceğini misyonerler de bilmiyorlardı" demektedir.¹⁰⁶ Addison ise "1895'de Amerikalı misyonerlerin Türkiye'de 14'ü büyük 282 merkezleri, 152'si Amerikalı ve 800'ü Ermeni 952 misyoner kadrosu, 12 bünyeli 111 kilisesi ve 20.000 taratarı var-

104. Sultan Abdülhamid, Age, s. 8.

105. Earle, E.M. Agm.

106. Grabilli, Age, s. 42.

dı. Gittikçe artan protestan nüfuzu sayesinde misyonun geleceği çok parlaktı. Bu sağlam ilerleme ilk darbeyi 1895 katliamı ile yedi" derken, Ermeni olayları ile Amerikan misyonierlerinin çalışmaları arasındaki paralellik de dikkat çekmiş oluyordu. Olaylar durduktan sonra da ilk yardım Amerikalı misyonierlerden gelecekti. Addison'a göre olayların akışı misyonierleri ve onların Ermeni yardımcılarını "kurtarma" vazifesiyle karşı - karşıya getirecekti. Amerikan Board üç yıl sadece dul, yetim ve yoksul Ermenilerin meselesiyle ilgilenecek, onlar için Amerika'dan 1,5 milyon dolar yardım toplayacaktı.¹⁰⁷ Bu sırada Amerika'nın Sivas ve Erzurum'da konsoloslukları vardı. 1886'da açılan Sivas Konsoloslukunun başında bir Amerikalı misyonierin Tokat, doğumluğu, H.M. Jewett vardı. Konsoloslukun Ankara konsolosluk ajanlığına "Amerika'da okuyan ve Amerikalı misyonierlerce harerretle tavsiye edilen Ermeni Dr. Dikran Tabibian getirilmişti. Konsoloslukun haber kaynakları 1886'da sayıları 25 ve 1892'de 73 olan Amerikalı misyonierlerle, yerli Ermenilerdi. 1887'de Sivas Ermenilerinin 110.000 olan nüfusunun ABD dışışlarına 250.000 olarak bildiren Jewett, Sivaslı Ermenilere 1896'da 50.322, 1897'de 55.594, 1898'de 23.678 ve 1889'da 18.514 dolar olmak üzere 1896 - 1899'da toplam 148.896 dolar dağıtmıştı. 1896'da açılan Erzurum Konsoloslukunun başında ise Leon Bergholz vardı. Postacısı Serkis Fidanoğlu yanında 3 Tercümanı da Ermeni olan Bergholz, 26 Amerikalı

107. Addison, Age, s. 88 - 89.

Misyoner ve Amerikan vatandaşlığına geçmiş çok sayıda Ermeni vasıtasıyla bilgi topladığını söylüyordu. Bilhassa Ermenilere yardım Ermeni ihtilalcileri ile ilişkileri düzenlemek ve bunların açığa çıkmaması için çalışmakla vazifeli olan Brgholz, Aralık 1895 - Kasım 1896 arası Erzurum, Hınıs, Kağı, Kemah, Bayburt, Tercan ve Erzincan yöresinde 264 yerleşim biriminde 66.100 Ermeniye 45.191 dolar dağıtmıştı. İşin ilginç tarafı Amerikanın Sivas konsoloslğunun Derbaban ve Erzurum konsoloslğunun Garabedyan adlı Ermeninin konağında ve Ermeni mahallesinde açılmış olmalarıydı, Amerikan resmi yardımlarını konsoloslar dağıtırken, Amerikan Board'da kendi topladığı yardımları dağıtmak üzere Anadolu'ya en azılı Türk düşmanlarını gönderiyordu. Bunlardan en önemlisi Newyork Christian Herald başyazarı W.W Hovard'di. Newyork'taki Osmanlı Büyükelçisi Mavroyeni Bey'in "yazı ve konuşmalarıyla koyu bir Türk düşmanı olduğunu belirttiği Howard 5 Ekim 1896'da misyonerlere Amerika'da toplanan yardım bir bölümünü dağıtmak üzere Van'a gelmişti.

1894 - 1896 olaylar, bilhassa Amerika'da çok büyük bir yankı yapmıştı. 1894'de Amerika'da Amerikan Board, Amerikan protestan kilisesi, Amerikan kızılhaçı ve başta Christian Herald olmak üzere Amerikan Basınının işbirliği ile "Ermeni olayları" sebebiyle büyük bir Türk düşmanlığı kampanyası başlatılır. Türk barbarlığı ve zulmünü işleyen protesto, gösteri ve konuşmalar yapılır. Kitap ve broşürler yayınlanır. Amerika'daki büyük elçimiz, ABD Dışişleri bakanlığına müracaatla bunun önlenmesini ister. Büyükelçimiz Mavroyeni

Beye göre mesele "Dini bir ayaklanmaya" dönüştürülmüştür. Fakat, bu düşmanlık yalnız sokakta ve kilise'de kalmamış ABD senatosuna, hatta Beyaz saraya bile yansımıştır. 3 Aralık 1894'de Loisiona senatörü Newton Blanchard bir önergeyle senatoyu "çağdaş insanlığın yüz karası olan Türkiye'deki Ermeni katliamını" kınamaya çağırır. Bunun üzerine Senato ABD Başkanı Chevlend'in Türkiye'deki durumla ilgilenmesini ve gelişmeler hakkında senatoya bilgi vermesini kararlaştırır. Başkan Clevland Babiâliye müracaatla, Sivas Amerikan Konsolosu Jewett'in gayrı resmi gözlemci sıfatıyla Doğu Anadolu inceleme komisyonunda görevlendirilmesini ister, fakat Babiâli bunu reddeder, 1895 olayları senato'da yeni bir hareketlenme başlar. Senato 9 Aralık 1895'deki toplantısında Başkan Clevland'dan "Türkiye'deki Amerikalıların güvenliği ve Ermeni zulümü" hakkında bilgi ister. Başkanı "Pısrıklık ve uyuşuklukla suçlayan" senatoya başkan adına cevap veren Dışişleri Bakanı Onley "Ermeni zulümüyle ilgili haberlerin abartıldığını" belirtir. Fakat misyonerlerin çalışmalarlarıyla Amerikan kamuoyu aksini söylemektedir. Nihayet bir ay sonra Başkan Clevland'da onlara katılarak "Anadolu'da durumun iyi olmadığını fakat yapabileceği hiçbir şeyin de olmadığını" açıklar.¹⁰⁸ Bu açıklama senato'da bir dalgalanmaya sebep olur. Illinoia senatörü shelby M.Collum 21 Ocak 1896'da bir önergeyle Anadolu'daki ermeni halkın ölüm - kalım mücadelesi verdiğini belirterek Amerika ve Avrupa devletleri-

108. Şimşir Bilâl N. Agm.

nin hristiyanlık adına müdahalesini ister.¹⁰⁹ Avrupa devletlerinin isterlerse Ermeni kalkınmasını bir günde durdurabileceklerini iddia eden Collum'un önergesi üzerine söz alan Ohia senatörü Charhes Henry Grasvenor "Ermenilere sadece sempati beslemek yetmez. Binlerce Ermeni kurtarılmayı bekliyor. Amerika Türkiye ile diplomatik ilişkilerini keserek silahlı müdahalede bulunmalı" diyordu. Collum'un önergesi 22 ocak 1896'da senato dışişleri komisyonunda yeniden ele alınır ve başkan Cleveland'ın "Berlin antlaşması hükümlerini uygulamayan Türkiye'ye karşı Avrupa devletlerinin müdahalesini istemesi" kararlaştırılır.¹¹⁰ Başkan Cleveland bir yandan Avrupa devletlerine başvururken, diğer yandan senatör Collum'un önergesini de dikkate alarak "San Fransisco ve Marblehead" krovözörlerini Türk karasularını göndererek Sultan II. Abdülhamid'den Berlin antlaşmasının Ermenilerle alakalı maddesini uygulamasını, Harput ve Maraş'da tahrib olan Amerikan Board tesisleri için 90.000 dolar tazminat ödemesini ister. Bu hareket misyonerlerce de sevinçle karşılanır. Amerikan misyonerliğinin liderlerinden 81 yaşındaki Cyrus Hamlin "Amerika kuvvetlerini yapacağı böyle bir gösteri ile hem Ermeni katliamlarını, hemde II- Abdulhalid'in protestan misyonerleri kovma ve mal varlıklarına el koyma teşebbüsünü durduracağını" belirterek, Başkanı teşvik ediyordu. Buna karşılık Ermeni isyanının arkasında Amerikan okulları olduğuna bütün kalbiyle inanan II. Abdülhamid, taz-

109. Grabill, Age, s. 43.

110. Şimşir Bilâl N. Agm.

minat teklifini reddettiği gibi, Harput'lu 60 Ermeninin "çocuklarının Amerikan Misyonerlerinin zehirli ellerinden kurtarılmaları için" verdikleri dilekçeyi dikkate alarak bölgedeki Amerikalı misyonerleri bölge dışına çıkarmıştı. 1897'de Başkanlığa vekalet eden James B. Angell, II. Abdülhamid'in saraylarını başına yıkma hayalleri kurarken geleceğin ABD lideri Roosevelt "Türkiye'ye savaş açılmasını ister. Fakat II. Abdülhamid bütün bu topyekün saldırı karşısında Türkiye'nin itibarını korumuştur. Bu sırada misyonerlerce dağıtılan bir tablo'da II. Abdülhamid ve Alman İmparatoru II. Wilhelm Ermeni kafatası ve kemikleriyle, harabelerin bulunduğu bir Türkiye haritası üzerine oturtulmuşlar, Wilhelm Abdülhamid'i, Ermeni meselesindeki tutumundan dolayı tebrik ederek "Benim değerli arkadaşım yeterki bana Berlin - Bağdat hattının imtiyazını ver. Her zaman arkadayım. Düşmanlarıyla Kızıl Sultan, Büyük Cani, Lanetlenmiş Abdülhamid demelerine de aldırma" demekteydi.

Amerikanda yönetim dışında kilise ve Amerikan Board tarafından yönetilen kampanya da bir hayli etkili olmuştu. Hristiyan kadınların içkiyle Mücadele Birliği Başkanı Frances E. Willard Ermenilerin cesur iffetli, temiz inançlı, masum ve barışsever Türklerinse vahşi, zalim, çılgın, fanatik, işkenceci karşı harekete geçirmeye çalışırken, Amerikan Board ve Amerikan Kızılhaçı ortaklaşa Papaz Fredericle F. Greene başkanlığında Ermeni Milli Yardım Komitesini kurarlar. Misyoner Edwin M. Bliss, Misyoner Hamlinin yardımıyla yazdığı, "Türkiye ve Ermeni Vahşeti" adlı kitabında birçok ki-

lisede ayinler düzenlendiğini, basın yayın organlarının meseleye çok büyük bir yer verdiğini ve Amerikan toplumunda her insanın Ermeni meselesinle ilgilenmeye başladığını "belirterek Amerika'da Anadolu'daki Ermenilere verilmek üzere Amerikan Board ve Kızılhaç tarafından bir hayli yardım toplandığını, bunların misyon merkezleri ve kolejler vasıtasıyla Ermenilere dağıtıldığını yazar.¹¹¹ Papaz Greene ise "Ermeni katliamı Yada Muhammed'in kılıcı" adlı eserinde Türkiye'ye karşı büyük bir Haçlı seferi çağrısında bulunur. Greene'ye göre İngiltere , Fransa, Almanya ve Rusya gibi batılı devletler suçluydu. Fiziki, ahlaki ve zihni yetenekleriyle, enerji ve zekasıyla temayüz etmiş Ermeniler Berlin antlaşmasına rağmen hala bağımsızlıklarını kazanamamışlardı. Reform işi onları kılıçtan geçiren Türklere bırakılmıştı. Halbuki, hasta adam ölmüştü. Batılılara düşen onu gözden irak bir yere gömerek mirasının bir kısmını almak,kalanını da imparatorluğun "mutlu öksüzleri" (Ermeniler) adına yönetmek üzere Rusya'ya vermektir. Bunu sağlamanın tek yolu ise tehdit değil silahlı müdahale idi. Bir başka Amerikalı yazar A.W.Williams ise "Kanayan Ermenistan" adlı eserinde Anadolu'da korkunç bir Ermeni katliamı olduğundan bahsediyordu.¹¹² Bu propagandaların tesiri çok sonralara kadar gelmiş olmalı ki, Amerikalı araştırmacı Addison 1894 - 1896 olaylarını 1942'de şöyle değerlendirir: "Yöneticilerden tam des-

111. Grabill, Age, s. 42 - 47.

112. Şimşir Bilâl N. Agm.

tek gören Türkler ve Kürtler nerede bulurlarsa bulsunlar müdafasız Hristiyan Ermenilerin üzerlerine çullananak binlerce erkek, kadın ve çocuğu katlettiler. Bu korkunç saldırı ile 80 bin Ermeni öldürüldü. 500 bin Ermeninin ellerinden her şeyleri alındı. 500 kilise imha ve yağma edildi. Protestan Katolik farkı gözetilmeyen bu katliam'da 25' i Protestan vekil olmak üzere 10 binin üzerinde Protestan Ermeni'de katledilenler arasındaydı. "Addison bundan sonra Amerikan Board'un bu Ermeni mazlumlar için büyük bir gayret gösterdiğine temas ederek "Öldürücü darbe niteliğinde olan bu dehşet verici hayat kaybı ve maddi tahribata rağmen Ermeni topluluğu birkaç sene zarfında yavaş yavaş kendini buldu... Amerikan gayreti ile hükümetin inancı muhalefetine rağmen asrın sonlarına doğru Ermeniler arasında katliam ve yağmadan eser kalmadı ve işler rayına oturdu." demekteydi.¹¹³

Amerikalılar bu yeni fırsatı değerlendirmek için yeni vesileler aramaya başlamışlardı. 1000'de Harput kolejinin yeniden tamiratına izin vermeyen II. Abdülhamid'e inat Harput'ta bir konsolosluk açarak işe başladılar. Ermeni şehroz mahallesinde, Ermeni Serkis Kürkçüyanın konağında Thomas H. Norton yönetiminde 1 Ocak 1901'de açılan bu konsolosluğun postallığını Ermeni Avedik Mağırdıçyan, tercümanlığını ise Harput Amerikan koleji mezunu ve öğretmeni Ermeni Kevork Karyarian yapmaktadır. Konsolosluk raporlarına göre yılda ortalama 100 Ermeni kızının evlenmek için Amerika'ya gittiği

113. Adisson, Age, s. 88 - 89.

Harput'ta konsolosun haber kaynağı 40 Amerikalı misyoner ve Amerikan tebaiyyetine geçmiş 260 Ermenidir.¹¹⁴ Amerika'nın tam desteğini alan misyonerlerde de bir hareketlenme vardır. 3 Şubat 1905'de Van Valisi Ferit Paşa'nın belirttiğine göre, Erzurum'daki Amerikalı misyonerlerden Dr.Androk Muş'ta yardım dağıtmış ve Amerikalı misyonerlerin istihbaratına göre Van'da yeni bir Ermeni isyanının çıkacağını belirtmişti. Ferit Paşa'nın 20 Şubat 1905 tarihli bir başka telgrafına göre ise Van İngiliz Konsolosu Tril ve Amerikalı Dr.Androk tarafından Sasun ve Taluri dağlarındaki Ermeni köy ve mahallelerine 14.805 Kuruş naki para, 243.920 Kgr. Tahin, 100 Hasır, 14.300 arşın bez, 24 Keçe, 8 çift çorap ve çarık, 6 Şalvar dağıtılmıştı.¹¹⁵ 16 Ocak 1905 tarihli bir iradede ise Sivas Valiliği Sivas Vilayeti çevresinde Amerikalı misyonerlerle Ermeni komitecelerin birlikte faaliyetine karşı tedbir için uyarılıyordu.¹¹⁶ Fakat II. Abdülhamit 1908'de II. Meşrutiyetin ilanı Ermeni meselesinde yeni bir dönem başlatmıştı.

Amerikalı araştırmacı Addison Meşrutiyetin ilanı sırasında Amerikalıların Ermeniler üzerindeki çalışmalarını değerlendiren şunları söyler: "1908'de Protestan Ermeni topluluğu her hususta 1895'den daha güçlüydü. Daha önceye göre sadece bir kaç kilise ve misyon merkezi fazlaydı. Fakat kilise üyelerinin sayısı %30 artmış ve taraftarların sayısı iki

114. Şimşir Bilal N. Agm.

115. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 394 - 395.

116. Kırşehirlioğlu, E. Age, s. 147.

katına çıkmıştı... Gregoryen Kilisesi ile Protestanlar arasında bir nesil boyu süren düşmanlığın dozu yavaş yavaş azaldı. Bu değişikliğin bir delili olarak Gregoryen Ermeni Patrikhanesi Modern Ermenice yazılmış İncillerin Allah kelamı olduğunu kabul etti, hatta bazı Gregoryen Papazlar bunların halkın eline geçmesi için çalıştılar. Amerikalı misyonerlerin "Karanlık günlerdeki" (1895 - 1896 olayları ve sonrası) büyük hizmetleri asrın başından beri var olan kötü izlenimleri yavaş yavaş yok etti. Protestan Papazların Gregoryen Kilisesinde vaaz etmesine, her iki gruba mensup çocukların aynı okula gitmesine hatta Gregoryen Papaz adaylarının Protestan Papaz okullarında okumasına bile ses çıkarmayan Ermeni patrikhanesi, artık kendi içindede Protestanlığın uyanışını ve akılcı ilerlemesini hissediyor ve modern Protestan okullarına duyulan ilginin klasik İncil öğretimini ortadan kaldırmasından korkuyordu.¹¹⁷

Bu tesbitlerde gösteriyorki Ermeniler arasında yavaş yavaş mezhep kavgaları bitmiş, İngiltere yanında Amerika'nında desteğini alan Ermeniler "Dinamik" bir şekilde kendilerini göstermeye hazırlanıyorlardı. Bundada gecikmediler. 31 Mart olayı onlar için iyi bir bahane oldu. Bir grup Ermeni Dört-yoldan Cebelibereket Sancağı Merkezi Erzin'e yürüdü. Bunun üzerine başlayan Ermeni Türk çatışması 11 gün sonra Adana'ya sıçradı. Adana'dan 3 gün, 3 gece süren sokak çarpışmalarında bir çok Ermeni ve 1850 Müslüman öldü.¹¹⁸ Daha sonra

117. Addison, Age, s. 89 - 90.

118. Şimşir Bilâl, N. Agm.

Tarsus, Haçin ve Antep'e yayılan olaylarda Grabill'in iddiasına göre "Ölenlerin sayısı 20 binden çoktu. Yaklaşık 50 kilise ve okul, 5. bin ev ve dükkan tahrip edilmişti. Ölenler arasında 2 Amerikalı misyoner ve 20 Protestan Papaz da vardı. Haçin'de 5 Amerikalı misyoner kadın bir haftalık Türk muhasarasından sonra kurtulmuşlardı. Amerikan ve İngiliz savaş gemileri binlerce Mülteciyi kurtarma çalışmalarına başlamışlardı." Grabill'e göre İttihatçılar bile Ermenilerin masumluğuna inanırken¹¹⁹ Amerikalı misyoner Krilmanın The New York Times'a yazdığı bir makaleye göre olay tamamen Ermeni tahrik ve faaliyetlerinin sonucusuydu.¹²⁰ Tarsus Amerikan Mektebi Müdürü Christin ve Adana'daki Amerikalı misyoner Chambers'in Cemâl Paşa'ya yaptıkları ihbarlara görede bu olayda başrolü Adana Gregoriyen Ermeni Kilisesi Patriği Museg oynamıştı.¹²¹ Fakat bizce dikkati çeken bir başka husus olayın, "Anadolu'daki Amerikan misyonerlerin bütün güçlerini Ermenilere konsantre ettiği" bir dönemde çıkmış olmasıdır.¹²² Buna rağmen Amerikalı misyonerler kendilerini olayın dışında göstermek istemişler. Antep merkezi Türkiye kolejinde 1909'da Ermeni olaylarında elebaşılık yapmaktan 30 öğrencinin kaydı silinmiş ve Müdür John Merrill 20 Ermeninin okuduğu koleji bu sebeble 6 hafta kapatmıştı. Bu olay hakkında Grabill'in yorumu ilginçtir: "Misyonerler Merrill'in yaptıklarını Türk makamlarına Erme-

119. Grabill, Age, s. 50.

120. Uras Esat, Age, s. 559 - 560.

121. Hocaoglu, Mehmet, Age, s. 673.

122. Addison, Age, s. 95.

ni - Türk çatışmasında okulun bir rolü olmadığını ispat etmek ve onları şüpheden kurtarmak için yeterli sayıyorlardı. Tabii ki Merrill'in sert davranışı Türklerin şüphelerini azalttı. Fakat bir çok Türkün misyonierlerin Ermeni ayaklanmasındaki rolünü bilmesinide engelleyemedi. Misyonierler Türk - Ermeni ilişkilerindeki olumsuz faktörlerden sadece biriydi."¹²³ Adana ve çevresinde Ermenilerce tertiplendiği Amerikalı misyonierlerce ifade edilen ve Amerikalı misyonierlerin rolü Grabill ve Addison gibi Amerikalı araştırmacılarca da belirtilen olayların Amerika'da yeni bir "Türk Düşmanlığı Kampanyasına" sebep olması taassubun, bağnazlığın ve peşin hükümlülüğün açık bir ifadesinden başka ne olabilir. 24 Nisan 1909'da Aran S. Yaretzian adlı Ermeniyle, Fresno Ermeni komitesi, 27 Nisanda ise jostondaki 3 Protestan Ermeni kilisesi adına M. Bagdararian ve S.S. Yeovkian adlı Papazlar ABD Cumhurbaskanı Taft'a bir telgraf çekerek "Türklerin çaresiz Ermenileri kılıçtan geçirmelerine son vermeleri için insanlık, Hristiyanlık ve Amerikan medeniyeti adına" yardım istemişler ve Başkan Taft adına Dışişleri Bakan vekili Huntington Wilson 29 Nisanda verdiği cevapta durumla yakından ilgilendiklerini belirtmişti. 30 Nisanda Başkan Tafta bir mektup gönderen Arthur E.Smith ise günlük gazetelerden Türkiye'de katliam olduğunu ve Amerikalıların öldürüldüğünü okuduğunu belirterek, Başkana gerçek Amerikanizmin ne olduğunu göstermesini, Türkiye'yi işgal için ilk etapta Beyrut'un kömür üssü olarak

123. Grabill, Age, s. 48.

kullanılmasını ve Türkiye'nin Hristiyan devletler arasında paylaşılmasını tellifle "Böyle bir hareketin zamanı artık gelmiştir." diyordu. 1 Mayıs'ta Boston'dan Başkana bir mektup yazan Gümrükçüyan ise Türklerin 1896'da Ermeni ırkını yok etmek için başlattıkları katliamı sürdürdüklerini belirterek Hristiyan devletlerinin buna seyirci kalmalarını nefretle protesto ediyor ve onları Türkiye ile suç ortaklığı yapmakla suçluyordu. 5 Mayıs'ta yine Boston'dan Başkana yazan Mred R. Borton'da mektubunda "Türkiye'deki cinayetleri durdurmak ve sorumluları cezalandırmak için Tanrı ve insanlık aşkına Amerika'nın gücünü kullanmasını" . istiyordu. Pensylvanya Piskoposluğu 4 - 5 Mayıs'ta Protestan Klisesi ve Piskoposluk binasında yaptığı iki günlük toplantıda "Başkan ve Dışişleri Bakanına Türkiye'de Hristiyanların kesilip doğranmasını durdurmaları ve zarar görenlere yardım yapmaları için müracaat etme" kararı alınıyordu. 6 Mayıs'ta ise 12 milyon üyeli Methodist Episkopal Kilisesi Piskoposlarının Batı Virjinya Toplantısında Ermenilere ve Amerikan misyonerlerine başsağlığı dilendikten sonra Başkandan insanlık ve Hristiyanlık adına Asya ve Avrupa ülkeleriyle birleşerek "Ermeni ızdıraplarını dindirmesini, ölenler için tazminat istemesini, Amerikan Misyonerlerini korumasını ve Türkiye'ye baskı yapmasını" istemişlerdi. Kilise bu hususta birer yazınında İstanbul'un Ermeni Patrikliğine, Amerikan misyonerleri örgütüne, İngiltere, Rusya ve Almanya Dışişleri Bakanlıklarına da gönderileceğini belirtiyordu. Başkan adına Methodist kilisesine cevap veren ABD

Dışişleri Bakan vekili Huntington Wilson "Başkanında durumdaki kaygılandığını, Amerikalıların canlarını ve mallarını korumak için elden gelen tüm önlemleri aldığını ve karışıklık çıkan bölgeye hemen Amerikan savaş gemileri gönderdiğin" belirtiyordu. 7 Mayıs'ta Kaliforniya eyaleti Fresno kentinde bir protesto mitingi düzenlenmiş ve bir karar alınmıştı. Belediye başkanı Chester Hawell imzasıyla Beyaz Saraya gönderilen kararda "Yirminci Asırda Medeniyetin Yüzkarası" bu vahşet ve barbarlığın protesto edildiği belirtilerek, başkandan "Avrupa devletleriyle birlikte katliamları durdurması ve Çukurova bölgesinin milletler arası bir güç tarafından kontrol altına alınması yolunda uğraşması" isteniyordu. Illinois Eyaletinde faaliyet gösteren Ermenistanın Amerikan Dostları Cemiyeti 10 Mayıs'ta Türk sularına Amerikan savaş gemileri gönderilmesini alkışlayarak, Avrupa devletlerine Berlin Anlaşmasındaki yükümlüklerini hatırlatıyordu. 8 Mayıs'ta New York, 17 Mayıs'ta Kaliforniya'nın Sacramento ve Virgin'yanın Richmond kentinde yapılan mitinglerde "Türk katliamı ve zulmu protesto" edilirken, 14 Mayıs'ta Amerikan kiliseler topluluğu Milli konseyi ve New Jersey eyaletinde harekete geçiyordu. 18 Haziran 1919'da ise Amerikan protestan Ermenileri birliği adına M. G. Papzyan, G. Benneyan ve H.M. Dadoryan imzasıyla Başkan Tafta gönderilen mektupta Avrupa devletleri Berlin'de verdikleri sözü tutmamakla suçlanarak "ABD artık sesini açık seçik duyurabilir. Bugünkü durumda ABD tek başına 6 Avrupa devletinden daha güçlü durumdadır." denilmekte ve Türk su-

larına savaş gemisi ve İstanbul'a Elçi olarak Mr. Straus'u göndermesinin başkan Taftın Türkiye işlerine yakın ilgi duyduğunun göstergesi olduğu belirtilerek "Türkiye'de bugünkü kargaşayı tezelden durduracak, ileride insan kıyımlarının tekrarlanmasını önleyecek tek insan ABD başkanıdır." görüşü savunulmaktaydı.¹²⁴ Başkan Taft'da Ermeni meselesine duyduğu ilgiyi 17 - 18 Kasım günlerini Ermenilere bağış günü kabul ederek göstermişti.¹²⁵

11 Kasım 1914'de Osmanlı Devletinin Almanya safında I.Dünya Savaşına katılması, İngiliz, Rus ve Amerikan koruyuculuğunda yeni bir Ermeni meselesinin ortaya çıkmasına sebep oldu. Armen Garo liderliğinde Rusya'ya Bogos Nuhar Liderliğinde İngiltere'ye baş vuran Ermeniler İtilafçılara işbirliği teklifi yaptılar. Kafkas cephesinde Rus ordusuna bağlı gönüllü Ermeni alayları kurulurken, Türkiye'deki Ermenilerden birçoğu İngiliz, Rus, Fransız ve İtalya konsolosluklarımızı sattılar. Bununlada yetinmeyerek 1915 başlarından itibaren Zeytun, Kayseri, Bitlis, Erzurum, Harput, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Ankara, Van, İzmit, Adapazarı, Bursa, Adana, Halep, İzmir, ve Kastamonu'da isyanlar çıkarttılar.¹²⁶ Bunun üzerine harekete geçen Hükümet 24 Nisan 1915'de Vilayet ve mutasarrıflıklara bir genelge yollayarak Ermeni komite merkez ve şubelerinin kapatılmasını ve elebaşların tutuklanmasını emreder.¹²⁷ Aynı gün Amerikan Büyükelçisi Morgenthau,

124. Şimşir Bilâl, N. Agm.

125. Erol Mine, Türkiye'de Amerikan Mandası, Meselesi, s.17.

126. Öke Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s. 124 - 125.

127. Öke Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s. 144.

Ermeni meselesini görüşmek üzere ittihatçı Liderleri ziyarete başlar. Dahiliye Nazırı Talat Paşa "Hükümetin, ittifak Devletleriyle savaş açtığı bir dönemde bir iç isyanı önlemek için bazı Ermeni Liderlerin tutukladığını" belirtti. Morgenthau ondan Ermenilere iyi davranılmasını ister. Talat Paşa II. Abdülhamid'in 33 yılda yapamadığını ittihatçıların üç yılda yaparak Ermeni meselesinin üzerine gittiklerini belirterek sakalını kesmiş olan Morgenthau'ya "Amerikan resmi makamları yeniden gençleşeli bizim tavsiyelerimize pek itibar etmez." diye takılır. Morgenthau ise "Ermeniler için üzüntüden ağardıda onun için kestik" cevabını verir. Talat Paşa daha sonra Morgenthau'ya ittihatçıların "dörtte üçü bitirilmiş bir işi bitireceklerini bağımsızlık isteyen ve Ruslara yardım eden Ermenilere gerekli dersi vereceklerini belirtir ve Türkiye'nin davranışının Amerika'nın Kızılderililere davranışından daha ağır olmadığını söyler. Morgenthau Cemal Paşa'ya gider fakat Cemal Paşa batının sürekli müdahalelerinin Türk ve Kürtlerle Ermenileri birbirlerine kötü davranmaya ittiğine inandığı için, Morgenthau'yu "Ermeniler Amerikanmı?" diyerek azarlar ve Osmanlının içişlerine karışmamasını ihtar eder. Morgenthau ise Ermenilerin dostu olduğunu söyler. Burada Büyükelçiye verdiği cevapta Ermenilerin Van'da olduğu gibi düşmanla bile işbirliği yaptıklarını Hükümetin olayların üzerine gitmesinin normal olduğunu belirterek Amerika'nın Ermenileri koruma siyasetinden vazgeçmesi için Morgenthau'yu uyarır. Osmanlı Liderleri Morgenthau'ya bir Yahudinin Hristiyanları niye sa-

vunduğunu sorunca oda "Ben ABD'yi temsil ediyorum. Halkım gibi %97 Hristiyan, %3 Yahudiyim" diyordu. Morgenthau'un İttihatçılarla yaptığı görüşmelerden netice alamaması üzerine 26 Nisanda Robert kolej Müdürü Gates ve Amerikan Board Türkiye sorumlusu Willam W. Peetle "Ermeni bilmece-sini çözmek üzere" biraraya gelir. Ermenilere açık sempati besleyen bu üç Amerikalıda Türkiye'de azınlıkların eğitilmezlerse Türkiye'deki Amerikan misyonerlik çalışmalarının çökeceğine inanıyorlardı. Bunu önlemek içinde Washington "Zulüm haberleri" göndermeye ve Başkan Wilson'u harekete geçirmeye karar verdiler. Osmanlı hükümeti ise bir gün sonra aralarında Robert kolej öğretmeni Garabadyanında bulunduğu yüz Ermeni komiteciyi tutuklar. Bu sırada Doğuda mühim olaylar cereyan eder. Van'da Ermeniler isyan ederler.

İsyanı bastırmak için Cevat Paşa harekete geçince, Ermeni isyancılar Amerikan Board misyonerlik merkezine sığınırılar. Ermeni isyancılar ve aralarında Clarence Usher ve Ernest A. Yarrovun'da bulunduğu 11 Amerikalı misyoner yardım istemek için Rusya'ya mesajlar gönderirler. Şehrin doktoru olan misyoner Usher gece - gündüz Ermeni isyancılardan yaralananları tedavi etmektedir. Mayısın ikinci haftası Ruslar Van'a ve Bitlis'e girince çaresiz kalan Türkler Amerikan Board müessesine sığınırılar. Fakat Ermeni katliamından kurtulamazlar.¹²⁸ Bu katliamlar üzerine Amerikan kamuoyunun Ermeniler aleyhine geçmesinden korkan Ermeni Lider Bogos Nubar'a Amerikan Board

128. Grabill, Age, s. 60 - 67.

Başkanı Barton tarafından yazılan bir mektupta Amerikan kamuoyunun Türkleri senelerdir misyonerler sayesinde vahşi ve kandökücü bir millet olarak tanıdığını, Ermeniler ne yaparsa yapsınlar asıl suçluların Türkler olduğu imajının hiç değişmeyeceği" belirtiliyordu.¹²⁹ Haziran 1915'de Ruslar yavaş yavaş bölgeyi terketmeye başlayınca, Ermenilerde Van ve Bitlis'teki Amerikan misyon merkezlerine sığındılar. Van'da Türklerin askeri saldırısına karşı Ermeniler ve Amerikalılar birleşirken, Bitlis'te ise çevreden gelen 12.000 Ermeninin 8.000 Amerikan hastanesinde, 700 Amerikan misyon merkezinde besleniyordu. Türk ordusu Bitlis'i kurtarınca Amerikan misyonerleri himayesindeki Ermeniler arasındaki suçluları tutukladı. Bazı Ermeni komitecilerin, Amerikan misyonerlerinin evinde saklandığı ihbarı üzerine buraya basan Türk Güvenlik kuvvetlerine kadın kılığına girmiş bir Ermeninin açtığı ateş sonucu bir askerimiz şehit olur.Olay sonrası intihar eden bu Ermeni gence silahı Amerikalı misyonerlerin verdiği ortaya çıkınca, Bitlis'teki Amerikalı misyonerler yurtdışına gönderilirler. Merzifon'da çıkan olaylarda ise Merzifon Anadolu kolejinin yedi öğretmeni çarpışmalarda ölmüştü. Eylül 1915'e kadar okuldaki Ermeni öğretmen ve öğrenciler Devletçe okuldan kovulmuştu. Bir iki Amerikalı misyoner dışında diğer Amerikalılar Merzifonu terketmişti. Bir yanda bu olaylar olurken diğer yanda ABD Büyükelçisi Morgenthau Misyoner Peet ve Gates'le birlikte faaliye-

129. Grabill, Age, s. 291.

tini sürdürüyordu. Morgenthau yaza kadar Dışışleri bakanı Robert Lansingin Sekreterine düzenli mektuplar yazmaya başladı. Gates'in Ermenileri Kaliforniya'ya nakletme fikrini bile yazdı. Morgenthau Ermenilere yurt bulmaya çalışırken, misyoner Peet'de Ağustos 1915'de Amerikan Board'un Boston'daki merkezine yazdığı bir yazıyla "Nereye iskan edileceği belli olmayan Ermeniler için bir yardım fonu kurulmasını istedi."¹³⁰ 27 Mayıs 1915'de dahiliye vekaleti suçlu Ermeniler için Tehcir Kanunu çıkarttı. 15 Eylülde Meclisten geçerek uygulamaya konacak olan Tehcir Kanununa¹³¹ göre Ermeniler Çukurova, Suriye ve Irak'a nakledileceklerdi. Morgentau 3 Eylülde ABD Dışışlerine vasıtasıyla Amerikan misyonerlerinin Liderlerinden Cleveland Dodgea gönderdiği mektupta "Türk ülkesinde Ermeni ırkının yok olmasını önlemek ve göçe zorlanan Ermenilere yardım etmek, hatta bu Ermenileri Washington, California ve Oregona nakletmek üzere bir komite kurulmasını, Enver Paşa'nın Ermenilerin Amerika göçlerine müsaade için yeşil ışık yaktığını" bildiriyordu. Dışışleri bakanlığı 9 Eylülde bu mektubu Dodgea ileterek Board başkanı James L.Barton'a bir mektupla Reckefellerinde desteğini alarak daha önce teklif ettiği komitenin bir an evvel kurulmasını "Ermeni hikayesinin kelimelerle anlatılmayacak kadar kötüleştiğini yazar. 16 Eylülde Dodge ve Barton önderliğinde "Dodge yardım komitesi" oluşur. Genel Sekreterliğine, Komiteye 66 bin Dolar yardım eden Congregasiyonel Kilisesi üye-

130. Grabill, Age, s. 61 - 68.

131. Öke Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s. 147 - 148.

si, İstanbul Amerikan kız koleji mütevelli heyeti başkanı, Colambia Üniversitesi öğretmenler koleji Eski Müdür Muavini ve Amerikan Barış Harekatı Liderlerinden Samuel Train Dutton getirildi. Komitenin Mütevelli heyeti başkanlığını ise Amerikanın sayılı zenginlerinden Amerikan Board'un en önemli destekleyicilerinden Charles R.Crane seçildi. Barton ve Crane Washingtona, Dışişleri Bakanlığına giderek Dışişleri bakanı Lansingin özel sekreteri olan Cranein oğlu vasıtasıyla, Ermeni meselesiyle alakalı olarak ABD yönetimine sunulmuş gizli araştırma ve belgeleri gözden geçirirler. Bunun sonucu Ermenilerin toplu göçünün Amerika'da çok büyük bir tepki doğuracağını tespitle bundan vazgeçerek, bunun yerine Ermenilere yardıma başladılar ve hemen 100 - 150.000 dolar yardım gönderdiler. Bu sırada Anadolu'da da göçler başlamıştı. Bir misyoner Sivas'ta 25 bin Ermeninin göç ettiğini yazarken Konya'da da bir başka Amerikalı misyoner Türk askerlerince süngü zoruyla Ermeni kadın ve çocuklarının şehir dışına çıkarıldıklarını yazıyordu.¹³² Doğu Anadolu'nun her tarafında başlayan tehcir olayı en büyük tepkiyi Amerikalılardan alıyordu. Amerikalı misyonerlerin gösteri ile Urfa ve Zeytun'da yeni isyanlar çıkmıştı. Urfa'da 19 Ağustos - 29 Eylül 1915 yapılan isyanın liderliğini Urfa Amerikan yetimhanesi müdürü İ.H. ceslay ve onun yardımcısı Antep Amerikan Koleji mezunu Ermeni Protestan papaz soğoman yapıyordu. Yetimhanenin demir döküm atölyesinde hazırlanan

132. Grabill, Age, s. 69 - 72.

silahlarında kullanıldığı isyan sonrası yakalanacağını anlayan yetimhane müdürü Ceslay intihar etmişti.¹³³ Zeytun'da ise 1915'de başlayan isyan Amerikalı misyoner Henry Blank'ın Osmanlı Hükümeti sizi aldatıyor. Tahriki ile zaman zaman yeniden alevleniyordu. İsyan sırasında zarar gören Ermeni köylerine yardımı en önemli vazife sayan Amerikalı misyonerlerin asıl korkusu Ermenilerin tehciri idi. Bunu Antep Amerikan Koleji Müdürü John E. Merill Amerikan Board'a şöyle değerlendirir. "Bölgenin okumuş ve kabiliyetli hristiyan halkının göç ettirilmesi Amerikan misyonerlerinin menfaatlerine direk bir darbedir. Elli yıldan fazla süren bir çalışmanın ve binlerce dolar masrafın neticesi tehlikeye sokulmaktadır."¹³⁴ Buradan anlaşılacağı gibi Amerikan'ın tehciye karşı bayrak açması insanı ve barış sever tutumundan değil emperyalist arzularından kaynaklanıyordu. Nitekim 1914'de İngiliz yazar Sydney Whitman "Turkish Memories" (London 1914 s. 120 - 121) adlı eserinde Türkiye'deki Amerikalı misyonerlerin bu durumunu şöyle anlatıyordu. "Bugün bu ülke küçük bir hristiyan azınlığı hristiyanlık ve modern Avrupa fikirleri çevresinde eğiterek kendi hamiliklerini onlarıda kabul ettirmek isteyen Hristiyan, çoğunlukla protestan misyonerlerin mektepleriyle doludur. Misyonerlerin bu eğitim çalışmaları bir kaç nesil sonra Asya Türkiyesinde Ermeni ihtilal hareketlerinin doğmasına sebep olmuştur."¹³⁵ Hal böyleiken Amerikan

133. Hocaoglu Mehmet, Age, s. 589 - 592.

134. Gürün Kamuran, Age, s. 200 - 201. (I JSNA, M. 353/6, no: 86700/761. s. 196)

135. Günün Kamuran, Age, s. 43 - 44.

büyük elçisi Morgentha Üsküdarı bile geçemediği halde Ermeni patrikhanesi Ermeni asıllı ABD İstanbul elçiliği baş tercümanından aldığı haberlerle ABD Dışişleri Bakanlığına Anadolu'da Ermenilere zulmedildiğini belirten bir hayli bilgi aktarmıştır.¹³⁶ 1915 - 1916 yıllarda Büyükelçi Morgenthan'ın verdiği bu tür haberler Wilson'da insanlık adına Türkiye ile savaşmak duygusunu uyandırmış çok sevdiği Ermenilere zulüm yapıldığı inancı onu kalp hastası yapmıştır.¹³⁷ Dahiliye nezaretinin 6 - 11 - 1916 tarihli bir teskeresinden anlaşıldığına göre Anadolu'da ermeni komitecilere düzenli maaş bağlayan Amerikalı misyonerlerinin¹³⁸ Amerika'da da onlara yardımcı olmaları gayet doğaldır. 1896'larda Misyoner papaz Frederick D. Greene başkanlığında Amerikan kızıl haçının katkılarıyla kurulan milli ermeni yardım komitesi (National Armenican Relief cemmittae)¹³⁹ 1915'e kadar Türkiye'de misyoner Peet vasıtasıyla takriben 200 bin Ermeniye 1,5 milyon dolar yardım dağıtmışlardır. 1915 ermeni tehciri olayı sebebiyle bu yardımın yetmediğine inanan Peet ve Morgentha'nın teklifiyle (Dodge yardım komitesi) faaliyete geçmişti. Ermenilere asıl yardım ise 20 Kasım 1915'te kurulan ACASR (Suriye ve Ermenistan için Amerikan yardım komitesi) yapmıştır.¹⁴⁰ Biz bu yardımlara genel olarak "yar-

136. Öke, Mim Kemal, Ermeni Meselesi, S. 175 - 176.

137. Grabill, Age, s. 100.

138. Öke, Mim Kemal, Ermeni Meselesi, s. 9. (BBA - Dahiliye Nezareti, 69/199, 6.XI.1961)

139. Grabill, Age, s. 42.

140. Grabill, Age, s. 69 - 72.

dım Faaliyetleri" bölümünde temas ettiğimiz için 1917 sonrası Ermeni Meselesi ile ilgili gelişmelerde Amerikan misyonerlerinin tavrını anlatmakla yetineceğiz. 1917 sonlarında Osmanlı devletinin yıkılacağı varsayımı üzerine yeni planlar ortaya çıkmaya başlamışdı. 1916 gizli Sikes-Picot antlaşması ile Ermenilerin hak iddia ettikleri Trabzon, Erzurum, Bitlis ve Van, Rusya'ya, Elazığ, Diyarbakır ve Çukurova Fransaya bırakılmıştı. Amerika Dışişleri bakanlığı ise Federatif Osmanlı Devleti içinde özerk bir Ermenistan düşünüyordu. Bu fikir Barton tarafından benimsenir ve savunulmaya başlanır. Bazı "bağımsızlıkçı" Amerikalı Ermenilerin tepkilerine rağmen, Barton, ACASR Sekreteri William H.Hall, Bages Nubar ve İngiliz Bryce tarafından bu hususta hazırlanmış açık bir ACASR teklifi dışişleri bakanlığına verilir. Bu arada Barton tarafından ACASR sözcülüğüne getirilen Ermeni lider Arshag Schamavonian'ın organizesi ile Nisan 1918'de Barton, Crane, Peet ve Tiflis Milli Ermeni Konseyi'nin Washington'daki gayr-i resmi temsilcisi Garegin Pastırmacıyan bir araya gelmişlerdi. Bu toplantıda da aynı hususlar ele alınmış ve yapılan çalışmalarla alakalı olarak ABD Dışişleri bakanı Lansing ve başkanın özel danışmanı House'e bilgi verilmişti. 28 Mayıs 1918'de Erivan Ermeni Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilân etmesi Barton'u Ermeni meselesiyle alakalı olarak daha çok ümitlendirdi. Ancak Haziran 1918'de Almanların Kafkas petrol kaynaklarını ele geçirmek için Tiflis üzerine yürümesi Ermenileri çok zor durumda bırakmıştı. Bu sırada Bakû'ye

ulaşmak emeliyle Irak'ta Türk kuvvetleriyle çarpışan İngiltere, bölgeye Amerikan'ın müdahale etmesi gerektiğini savunuyordu. Barton'da Dışışleri Bakanı Lansing'den Ermenilere yardım için, içinde Amerikalı askerlerinde bulunacağı bir müttefik ordusunun Ağrı bölgesine gönderilmesini istedi. Fakat Amerika buna aldırmıyor, İngiltere ise yavaş yavaş ilerliyordu. "Petrol vermek" vaadi ile Eylül 1918 ortalarına kadar Türk ordularını oyalayan Ermenilerin durumları gittikçe kötüleşiyordu. Barton, Ermenilere 20 bin dolar yardım için ABD yönetimine müracaat etti. William Peet'in çok büyük çabasına rağmen Washington bu parayı vermedi. Ancak Ekim 1918'de Kafkasya'ya giren İngilizler Ermenilerin yardımına yetişti. Bu gelişmeler Bartonu yeni ümitler ve hayallere sürüklüyordu. Barton "bağımsız Büyük Ermenistan" hayaliyle yanıp tutuşmaya başladı. Barton, Erivan Cumhuriyeti ile Kars, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis vilâyetlerini içine alan bir Ermenistan düşünüyordu. Fakat bunu engelleyen bazı meseleler vardı. nce onları halletmek gerekiyordu. Başta, Doğu Anadolu'da Ermeniler Türklere göre azınlık durumundaydı. Erivan Cumhuriyeti ise gelirinin, giderinin onda biri olması sebebiyle ekonomik; komşularının tehdidi altında olması sebebiyle de siyasi sıkıntı içindeydi. En nemli Ermeni liderlerin Türklere karşı mcâdelede canlarını kaybetmesi, Ermeniler arasındaki dini ve siyasi görüş ayrılıklarının daha da büyümesine sebep olmuştu. İstanbul ve Kilikya'da Farklı Ermeni patrikhâneleri, Anadolu'da Gregoryen ve Protestan, Erivan Cumhuriyetinde ise Orta-

doks Ermeniler bulunmaktaydı. Asıl çekişme ise siyasi idi. Bir tarafta Erivan cumhuriyetini kuran Taşnaksutyan grubu, diğer yanda ise İstanbul Ermeni patrikhanesi ile irtibatlı Paris Milli Ermeni Temsilciler heyetini kuran ve Çukurova ve Kuzey Suriye'de bağımsız bir Ermenistan kurmak isteyen Rangavar'lar grubu. Taşnaksut'ların liderliğini Erivan cumhuriyeti başkanı Aharonian, Rangavarların liderliğini ise Ermeni Genel Yardımseverler Cemiyeti başkanı Bagos Nubaryan yapmaktaydı. Amerika'da Erivan Cumhuriyetini gayr-resmi olarak Garegin Pastırmacıyan, Nubar grubunu ise 7 Ermeni Amerikan gurubunun birleşmesinden oluşan 21 kişilik Ermeni Milli Birliği'nin başkanı Mihran Sevasly temsil etmekteydi. Bu iki grup arasındaki rekabet ve kıskançlığı izale için Amerikan Dışişleri Bakanlığının da tavsiyesi ile harekete geçen Barton, Ekim 1918'de Sevasly ve Pastırmacıyanı Ermeni - Amerikan komitesinde bir araya getirdi. Barton bundan sonra sürekli olarak bu komiteyi Türk - Amerikan ilişkilerinin misyonerler leyhine devam etmesi için kullanacaktı. Komite, 25 Ekim 1918'de Batı mandasında Kars, Erivan dışında Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bitlis, Muş, Van vilayetleri ile Trabzon ve Adana gibi Karadeniz ve Akdenizden iki liman şehrini de kapsayacak bir Ermenistan teklif ediyordu. Bu kadar büyük bir toprağın Ermenilere verilmek istenmesinin ana nedeni Balton'un Ermenilere olan güveni ve yeni Ermenistanın liderinin daha önce Çukurova'da bağımsız bir devlet kurmak isteyen Rangavar lideri Bagos Nubar olacaktı. Pastırmacıyan ve arkadaşları Ermenistan'ın denize açılması yanında, Doğu

Anadolu'da nüfus üstünlüğünün sağlanması için Türk ve Kürtlerin göçettirilmelerini teklif ediyorlardı. "Ermenilere sermâye ve âdil bir hükümet verin, on yıl içinde Türkiye'nin Cennet olduğunu göreceksiniz" diyen Barton ve arkadaşları ise bu büyük Ermenistan'ın ABD gibi tarafsız ve güçlü bir devletin yönetiminde olmasını istiyorlardı. ABD yönetimi 30 kasım 1918 Mondros Ateşkes antlaşmasının Ermeni -Amerikan Cemiyetinin görüşlerini de kapsaması için İngiltereyi ikna edememişti. Barton, Aralık 1918 başlarında Wilson'un Avrupaya hareketinden önce Mondros görüşmelerinden memnun olmadığını belirtmek üzere bazı girişimlerde bulundu. Ermeni bağımsızlığı konusunda Ermeni - Amerikan komitesi ve ACARS'ın yeterince etkili olmadığını görerek Ermenistan'ın bağımsızlığı için Amerikan komitesini (Amerikan Committee for the independance of Armenia) kurdu. Kısa adı ACIA olan komitenin Başkanlığını eski Almanya büyükelçisi, Ermeni dostu James W.Gerard, sekreterliğini ise Vahan Candashian adlı Ermeni yapıyordu. Cleveland Dodge, James L.Barton yanında Charles Evans Hughes, Henry Cabot Lodge ve Elihu Root gibiönde gelen cumhuriyetçi senatörde cemiyetin üyesi idi. ACIA ile Ermeni - Amerikan komiteside sona ermişti. Barton, ACIA sekreteri Cardashian'la yaptığı yazışmalarda yeni Ermeni devletinin bakanlarından, Ermeni meclisine girecek olan misyoner temsilcilerine, mezhep serbestliğinden eğitim sistemine varıncaya kadar her hususu görüştü. Barton ve ACIA, başkan Wilson üzerinde etkili olabilmek için çeşitli metodlar kullanıyorlardı. Taşnakçı Garegin Pastırmacıyanın " Er-

menistan Niçin Özgür Olmasın" adlı kitabı misyonerlerce bastırılarak, senatoda dağıtır. Pastırmacıyan bu kitabında, itilâf devletlerinin Kafkasya'da Türk ve Almanlara karşı savaşırken ölen Ermenilere olan borcunu Ermenistan'ın bağımsızlığına yardım ederek ödeyebileceklerini bildiriyordu. Amerikan Board lideri Barton'un bu çabaları yavaş yavaş meyvelerini vermeye başlamıştı. İlk yankı İngiltere'den geldi. İngilizler bölgeyi en iyi Amerikalı misyonerlerin sildiğini öne sürerek, Amerikan mandasında bir Ermenistan kurulması tezini desteklemeye başladılar. İngiltere'de bir Ermeni lobisi oluşturan meşhur İngiliz yazar James Bryce sürekli Amerikan desteğinde bir Ermenistan tezini savunmuş ve eski başkan Roosevelt'e "Ermenilerin Hürriyeti için Amerikan yardımı" için bir mektup yazmıştı. Arnold Toynbee, "Türklerin öldürücü zulmü" adlı kitabında benzer görüşleri savunurken, İngiltere başbakanı David Lloyd George Paris Barış Konferansında "Ermeniler üzerinde Amerikan mandası" savunacaktı. 1918 sonlarında misyonerlerin tahrikiyle ABD ve Batı, Ermeni meselesini kanıyordu. Wilson prensipleriyle Ermeni özerkliğini desteklerken, eski başkanlardan Roosevelt Eylül 1918'de New York şehir meydanında "Ermenilere Hürriyet Verilmeli" diyordu. Aralık'ta ise ACIA üyesi senatör Lodge ABD senatosuna "Türkiye'deki 6 vilâyetin (Erzurum, Erzincan, Elazığ, Bitlis, Muş, Van) Ermenistan adıyla bağımsız olması için bir önerge sunar. Bu sırada Avrupa'da da Ermenilere açık destek başlamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı sekreteri "Ermenistan'ın bağımsızlığı müttefiklerin başta gelen ve en önem-

li amaçlarından" açıklamasını yaparken, İtalyan Parle-
mentosu Ermeni bağımsızlığı hakkında bir rapor kabul et-
miştir. Fransa başbakanından da destek vaadi olan Bagos
Nubar, Eylül 1918'de "Büyük Ermenistan" ın bağımsızlığını
ilân ederek, Amerika'dan kendilerini denetlemesini istedi.¹⁴¹
Bu, savaş sebebiyle çoğu Amerika'ya dönen misyonerlerin ye-
niden dönüşü için bir dayanak oldu. Bilhassa Amerikan Board
üyeleri ACRNE (Yakın Doğu Yardım Komitesi)'nin programları
doğrultusunda, Anadolu'ya gelmeye başlamışlardı. 1919'lar-
da Türkiye'ye gelen ACRNE'ye bağlı bir grup 50 şehirde
Ermeni kadın yazar Aurora Mardigonian'ın "Ravished Armenia"
(Gaspedilmiş Ermenistan) adlı hikâyesinden uyarlanmış bir
temsili oynamışlardı. Eski başkan Taft, Pittsburg'da "ACRNE
sayesinde Ermenilerin Yakın Doğu vadisinde bir çiçek gibi
yeniden açılacaklarını" söylüyordu. ACRNE Finans komitesin-
den Morgenthau "Amerika yardım etmezse Ermeni ırkı yok ola-
cak" derken, ACRNE'de Literary Digest dergisi ve New York
Times gazetesine verdiği tam bir sayfalık ilanlarda, Hz.İsa'
nın ayak izlerinin aydınlattığı topraklarda yaşayan biçâre
Ermeni ve Süryânileri ve bunları Hz. İsa'nın önderliğinde
Amerika'nın kurtarışını simgeleyen iki resim yer almıştı.
Barton ilk olarak ABD ve ACRNE'nin çabalarıyla Ermenilerin
eski yerlerine dönmelerini temine çalıştı ve bizzat Ermeni-
lerle ilgilenmenin kendini mutlu edeceğini belirterek Şubat
1919'da İstanbul'a doğru yola çıkar. Daha önce temas ettiği-

141. Grabill, Age, s. 101 - 113.

miz gibi bir yığın yiyeceklerle gelen ACRNE yöneticilerinin asıl gâyesi Anadolu'daki Ermeni katliamı (!) hakkında delil toplamaktı. Robert Kolej müdürü Gates'in temin ettiği 22 vagonluk bir trenle Amerikan Board başkanı Barton yönetiminde İstanbul'dan Halep'e doğru hareket eden gurup, Antep'e gelince Gates "Burada çok üzücü hikâyeler, olaylar işittik" diyerek, dikkatli olmalarını tembihler - Urfa'da Gates'in oğlu Moore Gates "Buradaki Ermeni mahallesindeki 400 evden sâdece 12 ev ve 20.000 kişiden 500 kişi kalmış, 500'e yakın Ermeni çocuğu Amerikan yetimhanesine sığınırken, Protestan kilisesi binası ise boşalmıştı. Türkler Amerikan Boardla ilişkisi olan bütün Ermenileri öldürmüştü. Bu katliam sırasında Urfa'da bulunan Amerikalı misyoner, tehdit, çalışma zorluğu ve top bombardımanı karşısında zehir içerek intihar etti" diyerek Barton'daki Ermenicilik duygusunu ateşler. Barton Halep'e varır varmaz gurubu bırakarak birkaç günlüğüne Kahire'ye giderek General Allenby'den Ermenilerin tekrar eski yerlerine rahatça yerleşmesi için bölgeye bir ordu göndermesini ister. Fakat Allenby bunu kabul etmez. Amerikalı misyonerler Nisan ve Mayıs 1919'da Mardin'den "Ermeni vilâyetleri" dedikleri Doğu vilâyetlerimize, hareket ederler. Barton, Mayıs 1919'da biten gezisi sonucu Anadolu'da Ermenilerle ilgili gözlemlerde bulunur. Halep'den İstanbul'a dönen Gates ise daha önce Amerika'da savunulan Federal Osmanlı yönetim fikrini savunarak, ayrı bir Ermenistan Kurmanın Anadolu'da yeni olaylara sebep olabileceğini savunur. Robert Kolej'in Ermeni öğrenci, öğretmen ve

hizmetlileri Gates'e sert tepkiler gösterirler, protesto gösterileri yaparlar. Gates ise 24 Nisan 1919'da görüşlerini anlatmak üzere Amiral Bristol tarafından Paris' gönderildi.¹⁴²

ERMENİSTANDA AMERİKAN MANDASI

Amerika'da bu husustaki tartışmaların 1918'lerde başladığına daha önce işaret etmiştik. Başkan Wilson'un 14 prensibinden onikincisinde de bu hususa temas edilmişti. Başkan, Aralık 1918'de geldi. Paris'te kendi prensiplerini kabul ettirmek için uğraşıyordu. Bunda başarılı da olmuştu. 21 Ocak 1919'daki toplantıda İngiliz Başbakanı Llyod George ve Fransız başbakanı Clemanceau Ermenistan başta olmak üzere tüm Anadolu'da biz Amerikan Mandası istiyorlardı. Wilson, İstanbul ve Ermenistan'da bir Amerikan mandasına taraftar olmakla birlikte, Anadolu'da bir Amerikan mandası konusunda ilk başlarda tereddütlüydü. Wilson prensiplerine göre, her bölgede çoğunluk kimdeyse hakimiyette onda olacaktı. Ancak Wilson prensipte, Doğu Anadolu için böyle bir tesbite yanaşmıyordu. Çünkü bölgede Ermeniler azınlıktaydı. Üstelik, bir çok Ermeni'de Suriye'de mültece olarak bulunuyordu. Wilson, Barton ve Dodge bir Ermenistan mandası hususunda çok arzuluydular. Başkan Wilson bunu Dodge'a "Ermenistan'ı koruma ve tam bağımsızlık istegimden şüphenez olmasın" diye yazıyordu. Başkan 28 Ocak'ta ise Barton'un "Amerikan Mandasında bir Ermenistan için dokuz maddelik Planın" barış konferansına sordu. Konferans

yüksek konseyinin 30 Ocaktaki oturumunda tasarı ele alındı ve bu meselede James Bryce'nin tesirinde kalan İngiliz başbakanı Lloyd George "Amerikan'ın asıl manda vazifesinin Ermenistan'da olduğunu" belirterek tasarıyı destekledi ve tasarı benimsendi. 8 Şubatta Başkan Wilson, danışmanı House, Ermenistan'a asker göndermenin ne gibi riskler getireceğini soruyor ve bu hususta kendisinin arzulu olduğunu imâ ediyordu.¹⁴³ Bu arada konferansta çıkan bazı antlaşmazlıklar sebebiyle Amerika'ya dönen Başkan Wilson¹⁴⁴ 15 Şubatta tekrar geldiği Paris'e, bir "Ermenistan Mandası" planı da getirmişti. Wilson bu planda Doğu Anadolu'da Erivan'dan Mersin'e, Van'dan Şebinkarahisar'a, kadar uzanan, Trabzon ve Mersin limanlarıyla Karadeniz ve Akdenize açılan Birleşmiş Milletler gözetiminde bir Ermenistan teklif ediyordu. Bu teklifi görüşmeye başlayan murahhaslar mandaterin Amerika olmasını istediklerini söylüyorlardı.¹⁴⁵ İngiltere ve Fransa'nın gizli anlaşmalardaki Rusya'nın yerine ABD'yi koyma ve demokrasi havarisi Wilson'a rağmen emperyalist arzularını gerçekleştiribilmek için buldukları mahirâne bir taktikti.¹⁴⁶ Bu sırada ABD kamuoyuda yavaş yavaş manda meselesini tartışmaya başlamıştı. Misyonerler, ABD'nin Ermenistan mandasını kabul etmesi için aktif bir gayret içindeydi. Boston Herald gazetesinde William Reef ve Luther Fowle, The New York Times'den Cleveland Dodge, independent'de Talcott Willi-

143. Grabill, Age, s. 179 -180.

144. Grabill, Age, s. 192.

145. Erol Mine, Amerikan Mandası Meselesi, s. 17 - 18.

146. Grabill, Age, s. 179.

ams, Amerika Sosyal bilimler ve politika akademisi dergisinde yine Tolcott Williams ve Henry W. Jessup Ermenistan'da Amerikan mandasını savunan yazılar yazmışlardı. Mihran Sevasly'in Milli Ermeni birliği ile James Gerard ve Vahan Kardeşyan'ın ACIA'sı birlikte yayınladıkları "Amerika Ermenistan Mandasını kabul edecek mi?" adlı broşürde, ABD'nin böyle bir vazifeyi kabul etmesinin Amerikan misyoner çalışmaları başta olmak üzere tüm Amerikan çıkarları için oldukça faydalı olacağı anlatılıyordu. Amerikan Board ise tüm ağırlığıyla Paris'teydi.¹⁴⁷ Dünya milletlerini başkalarını yönetmeye muktedirler, kendi kendini yönetenler ve her ikisininide yapmaktan aciz olanlar diye üçe ayıran ve birinciye Amerikayı, ikinciye Ermenileri ve üçüncüye Türkleri örnek veren Barton¹⁴⁸ Paris'te Protestan Bogos Nubaryan Paşa liderliğinde ve Amerikan mandasında bir Ermenistan istiyordu.¹⁴⁹ Başkan Wilson'un danışmanı House tarafından kurulan New York koleji rektörü S.E. mezes ve gazetesi W. Lipmann liderliğinde kurulan Yakındoğu Araştırma Komisyonu da Barton tarafından verilen "Ermenistan" planını aynen benimseyerek 22 Aralık 1918'de Başkan Wilson'a sunmuştu.¹⁵⁰ 7 Şubat 1919'da Temsilciler meclisinde bir konuşma yapan senatör E.C. Little de Ermenilerin, onları dini taasbun zevkini tutmak için öldüren Türklerin elinden kurtarmak gerektiğini söylüyordu.¹⁵¹ Bu sırada New York kilise federasyonu

147. Grabill, Age, s. 171 - 173.

148. Grabill, Age, s. 117.

149. Grabill, Age, s. 173.

150. Erans, Age, s. 73 - 75.

151. Erol Mine, Amerikan Mandası Meselesi, s. 17 - 18.

Wilson'a bir telgraf çekerken Ermenistan'da ya Amerika'ya da İngiliz mandasının kurulmasını ister. ACIA başkanı Gerord, Başkan Wilson'a Ermeni meselesinin kalbine bir ok gibi saplandığını yazarken, İngiliz Bryce ise ABD'nin yakınoğunun iyiliği için ABD mandasını kabul etmesini ister. Wilson büyük bir etki altındadır. 24 Şubatta Boston'da Paris dönüşü yaptığı ilk konuşmada hemen Ermeni meselesine temas ederek Amerikalılara şunları söylüyordu: "Ermenilerin çektikleri işkenceyi hiç düşündüğünüz mü? Ermenilere yardım için çok para harcadınız. Şimdi de bütün gücünüzü ortaya koyun ki Ermeniler bir daha işkence - zulüm görme-sinler." Ermeni milli komitesinden Mihran Sevasly, başkan Wilson'un bu hususta nasıl bir güç kullanacağını ve burda ABD hükümetinin rolünü araştırıyordu. Bu sırada Paris Barış Delegasyonu yüksek Konseyinin Ermenistan'da bir Amerikan mandası kararı açıklanır. Dodge bu hususta Başkanı ikna edecek, tek insandır ve sürekli ona nüfuz eder. Wilson 26 Şubatta Beyazsarayda bazı kongre üyelerine verdiği bir yemekte ABD'nin Ermenileri desteklemekle dünyada mümtaz ve şöhretli bir yer kazanacağını söyler. 28 Şubatta ise Kongrede müttefiklerin İstanbul ve Ermenistan'da bir Amerikan Mandası istediklerini açıklan. ACIA üyesi, Demokrat senatör LODGE'de ABD Barış Komisyonu üyesi Henry White vasıtasıyla gelişmelerden haberdardı ve Başkan Wilsonu destekliyordu. Lodge "Zalim Türklere kesinlikle yardım edilmemesini" istiyordu. Şubat sonlarında Erivan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Boghos Nubor Paris Barış Konseyine bir mektup

T. C.

**Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi**

göndererek Amerika ve İngiltere himayesinde bağımsız bir Ermenistan istemişlerdi. Londra'da bir açıklama yapan Bryce'nin İngiliz Ermeni komitesi Ermenistan'da bir Amerikan Mandası isteklerini açıkladı. Bu gelişmeler üzerine Başkan Wilsonun danışmanı House, Lloyd George ve Clemanceau'ya ABD'nin Ermenistan'da bir mandayı kabul ettiğini belirtti. ACRNE Finans komitesi başkanı Morgenthau günlüğüne bir Ermenistan mandası ihtimâlinde sözetti. 20 Martta Başkan Wilson'da House'la görüşerek Ermenistan Mandasını kabul edeceklerini açıkladı.¹⁵² Mart 1919 sonlarında Halep'te ACRNE treni terkeden Robert Koleji müdürü Gates ise Osmanlı ülkesinin tümünde bir Amerikan Mandası savunuyor, sadece Ermenistan'daki bir ABD mandasının karışıklıkları arttırmaktan başka bir işe yaramayacağını belirtiyordu. Onun bu düşüncesi Robert Kolejinin Ermeni öğretmen, hizmetli ve öğrenci kadrosu tarafından şiddetle protesto edilmişti. Ermenilerin bu protestosuna rağmen, İstanbul'daki Amerikan sorumlusu Amerikalı Onun görüşlerini benimsemiş ve 24 Martta bu görüşleri Başkan Wilson'a anlatmak üzere onu Paris'e göndermişti. Gates Paris'te, Başkanın danışmanı House'la görüşerek Ona görüşlerini aktardı. Fakat fazla ilgi görmedi.¹⁵³ Bu sırada İtalya Başbakanı Orlando diğer müttefiklerle anlaşmazlığa düşerek Roma'ya dönmüş ve onun emriyle İtalya Antalya'yı işgal etmişti. Buna Yunanlıların İzmir işgali de eklenince müttefikler telaşa düştüler ve bölgedeki sükuneti sağlamak, üzere bir

152. Grabill, Age, s. 180 - 181.

153. Grabill, Age, s. 164.

itilâf gücünün İstanbul ve Anadolu'ya gönderilmesini kararlaştırdılar. Gelişmeler Gates'in fikirlerini yeniden gündeme getirdi. Müstakıl bir Ermenistan'ın bölgede katliamlara sebep olabileceği tezi güçleniyordu. Gates yavaş yavaş House'un fikrini "Tüm Anadolu'da bir Amerikan Mandası" şeklinde değiştiriyordu. Bunu haber alan ACIA Başkanı Gerard House ile görüşecek, Amerika'nın "Müthiş Türklerin bulunduğu hiçbir yerde" manda yönetimi kurmaması gerektiğini belirtti. Baghos Nubar'da House aynı görüşleri tekrarladı. Bu Barton ve Dodge'nin 1918'de biraraya getirdiği Hayırseverler, Misyonerler ve Ermeniler arasında görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına sebep oldu. Bu yüzden 13 Mayıs 1919'da İngiliz Başbakan Lloyd George'nin "ABD, İstanbul ve Ermenistan mandasını almalıdır" sözü Başkan Wilson tarafından suskunlukla karşılandı ve birkaç dakika sonra Gates'in fikrini kullanarak "ABD'nin tüm Anadolu'da Amerikan mandası istediğini" açıkladı. Fakat İtalya Başbakanı Orlando, İzmir'de Yunan, Antalya'da İtalyan, Anadolu'da Fransız, İstanbul ve Doğu Anadolu'da Amerikan mandası istiyordu. Bu sırada Amerika'nın Anadolu'ya gönderecek bir işgal ordusu yoktu. Bu yüzden Yunan ve İtalyan işgallerini normal karşılayabilirdi. Fakat bilhassa Yunanlıların İzmir'deki zulmü Anadolu Türk halkının "Tüm Hristiyanlara kin tutmasına sebep olabilirdi." Bu yüzden İzmir'deki Amerikan Koleji müdürü vekili Edgar Fisher İzmir'deki Yunan zulmünün aleyhinde raporlar göndererek burada yapılan katliamları bir aptallık olarak değerlendirdiler. Paris'te bulunan eski Türkiye Bü-

y kel isi Morgenthau ve Robert Kolej eski müdürü Washburn' da Gates'in tezini desteklediler. İngiliz Bryce ise "Ermenistan'da bir Amerikan mandası" tezini savunmaya devam ediyordu. Wilson'un "Anadolu'yu bölmenin doğru olmayacağını" ileri sürmeye başlaması Fransız başbakanı Clemenceau'nun Ortadoğuda gizli bir İngiliz - Amerikan işbirliğinden ş phelenmesine neden oluyor ve Clemenceau'yu sinirlendiriyordu. Fakat Amerikan yönetimi de ilk etapta tüm Türkiye üzerinde hâkimiyet kurmasının Fransa ve İtalya'nın tepkisi sebebiyle imkansız olduğunu düşünüyor, Ermenistan mandasını daha akla yatkın buluyordu. Bunun için bazı  n çalışmalar da başlatıldı ve Ermenistan'a para, yardım ve misyonerler gönderildi.¹⁵⁴ Bu arada Amerikalı misyonerler arasında "Ermeni meselesiyle" ilgili görüş ayrılığı kesin  izgilede ortaya çıkmaya başlamıştı. Bir tarafta Gates, Bliss, Mac Lochlan, Crone, Lybyer ve Washburn diğer tarafta Barton'un yönettiği ACRNE, Gerard'ın yönettiği ACIA ve Bryce'in yönettiği İngiliz Milli Ermeni Komitesi vardı. Eski büyük elçi Morgenthau ise bu iki gurubun arasını bulmaya çalışıyor, bu husustaki birliğin Türkiye'deki protestanlığın geleceği için çok olumlu katkıları olacağını vurguluyordu. 1919 Mayısnda bu tartışmalar b y m ş¹⁵⁵ Wilson'un en büyük destekcilerinden senatör Lodge senatoda "Amerika için Ermenistan'daki mandacılık kapısının henüz kapanmadığını"

154. Grabill, Age, s. 181 - 185.

155. Grabill, Age, s. 190.

söylemişti. Buna karşılık Gates ve arkadaşları ise Amerika'nın "aşırı Ermeni talepleri Türklerin sabrını taşırmadan işe müdahalesini aksi halde Anadolu'da bir Hristiyan katliamının olabileceğini" ileri sürmüşlerdi. Amerika'nın "Anadolu'ya müdahalesini medeniyetin bir gereği" olarak gören Barton ise ABD yönetiminin Paris'te, Anadolu'daki olaylara yenik düşerek "Osmanlı hükümetinin Ermenilere uyguladığı zulmü durdurmadığını ve sürgünde mülteci bulundurmaya devam ettiğini" söyleyerek "Anadolu'nun istikbâli Türklerin istediği gibi olmamalı" diyordu. Grabill'e göre korku ve dehşet saçan Ermeni teröristlere bile sempati besleyen Barton, ABD'nin Ermenistan mandasına tehir etmesinin Türk zulmünü söndüreceğini söylüyordu. Bu gecikme iki gurup arasındaki mücadeleyi arttırırken, 3 Haziran 1919'da "Türkiye Mandaları Komisyonu Amerika Kolu" olarak King Crane heyeti Türkiye'ye geldi. King Crane komisyonu İstanbul'da ilk olarak Amerikalı misyonerlerle "manda" hakkında bir toplantı yaptı. Toplantıda Amerika'nın Ermenistan mandasını mı, Anadolu mandasını mı alması gerektiği tartışılacaktı. Toplantıya Mayıs 1919'da Doğu Anadolu'ya yaptığı "Ermenistan'a Yardım" gezilerini bitiren Barton ve arkadaşlarıyla, Robert ve İstanbul Kadınlar Koleji yöneticileri katılacaklardı. Barton ve Peet, Ermeniler için gerekli garantiler bulunan bir tasarıyı komisyona anlattılar. Daha sonra Barton yeni ACRNE grubu adına Miss Mary Graffon söz aldı. Graffon "Ermenilerle Türkleri barış içinde, birlikte tutmanın mümkün olmadığını" ileri sürerek "Sivas, vilâyetinde 20.000 muhâcir Ermeni'den

ancak 10.000'nin dönmesine izin verilmesinin bunun delili olduğunu" öne sürdü. Daha sonra aynı gruptan George White söz aldı "sömürüden başka hiçbir başarı kazanamayan Osmanlı yönetimi ve Mustafa Kemal'in Ermeni ve Yunanlıları yok etmeyi hedefleyen Türk bağımsızlığı hareketine karşı" olduğunu saçmalarıyla konuşmaya başlayan White "Tek çerenin ABD mandasında bağımsız bir Ermenistan" olduğunu ileri sürmüştür. Barton, Peet, White ve Graffon gibi Amerikan Board üyelerinin Ermeni yanlısı bu düşüncelerine karşılık Amerikan Kadınlar Koleji müdürü Miss Mary Milles Patrick söz alır. Patrik "tüm Osmanlı ülkesini kapsayacak bir ABD mandası daha iyi bir okul sistemi sağlayacak, bu da Amerika'ya Yakındoğuda mükemmel bir kazanç kapısı açacak" diyordu. Daha sonra görüşlerini açıklayan Gates'de onu destekledi ve Anadolu'daki çeşitli etnik grupları ABD mandası altında birleştirmenin kargaşayı önleyeceğini ileri sürdü. Bu tartışmaya İstanbul'daki ABD temsilcileri de katıldı. Amiral Mark Bristol Gates'e, General Gabriell Ravendal Barton'a arka çıktılar. Bu arada Komisyonun dinlediği Türk siyasi parti temsilcileri bir "Ermenistan mandasına" kesinlikle karşı çıkarken, Ayrılıkçı Kürt ve Nestûri temsilcileri ise Doğu Anadolu'da Ermenilerin hak iddia ettikleri yerlerde "Amerikan mandasında Kürdistan" ve "Amerikan mandasında Nestûri" devleti istiyorlardı. Bu komisyonun, "tüm Osmanlı ülkesinde Amerikan Mandası" tezine uygun bir rapor yazmasına sebep oldu. Barton bir yandan Beyazsaraya 21 Haziran'da "Anadolu'da bir Fransız mandası" için telgraf çekerken, diğer

yandan ACRNE'nin Suriye, Çukurova ve Doğu Anadolu'daki Ermenilere yaptığı yardımı sürdürmesini temin için Walter Smith ve Clarence Ussheri Paris'e gönderdi. Ussher'in yanında "Ermenistan'a Amerikan askeri personeli getirmek ve mülteci Ermenileri yerlerine geri döndürmek" için bir de plan vardı.¹⁵⁶ Ussheri bu planı Dahiliye vekili Ali Kemâl'e de göstermiş ve buda Paris'teki Başvekil Ferit Paşa'ya göndermişti. Bu olay basının tepkisini çekmiş ve Ali Kemâl istifa etmişti. Ali Kemâl daha sonra bir yazıyla Ussherini gayet masûm olarak "iade-i muhacirin komisyonu" kurmak istediğini King - Crane komisyonuna da onun taslağını verebileceğimizi söyleyerek¹⁵⁷ bilmeden Amerikan Board ve ACRNE başkanı Barton'la aynı görüşleri savunmuştu. Bu sırada, Erzurum kongresi Amerikan mandasını reddetmiş ve Anadolu'da Milli mücadeleçilerle Ermeniler arasında mücadelenin şiddetlendiği söylentisi Bristol'u harekete geçirmişti.¹⁵⁸ Bristol 22 Ağustosta, başkan Wilson'un "Anadolu'da müslüman Türk ve Kürtlerin Ermenilere dokunmamalarını, aksi halde Osmanlı İmparatorluğunun ortadan kaldırılacağını ve çok kötü barış şartlarının zorla kabul ettirileceğini belirten notasını baş vekile verdi. İngiliz kaynaklarının 31 Ağustostaki raporuna göre, Amerika Türkiye'yi Ermeniler adına son adamına kadar ortadan kaldırmakla" tehdit etmişti. Aynı kaynaklara göre İngiliz Amiral Webb, 19 Ağustos 1919'da Doğu Anadolu'

156. Grabill, Age, s. 196 - 206.

157. Ali Kemâl "Dr. Eşir Projesi" Paym, 2 Ağustos 1919. Dr. Eşir Projesi ve Bir Mülakat" Türkçe İstanbul, 6 Temmuz 1919.

158. Grabill, Age, s. 205.

da bir Ermenistan mandasının sakıncalarını anlatırken şöyle diyordu: "Ben Amerikan misyonerlerinin tehlikeli hareketlerinden korkuyorum, din tesirinde kalıp halkın büyük çoğunluğunu teşkil eden müslümanlara kötü davranacaklardır.¹⁵⁹ Fakat aynı dönem Amerikalılar ise Anadolu'da "Türk zulmünden ve Hristiyanların katledildiğinden" bahsediyorlardı. Ermeni meselesini Paris'te gündemde tutabilmek için kurulan Amerikan komitesi adına Cleveland Dodge ACIA'ya yardımcı olmaları için Başkan Wilson'a senatör Lodge ve Charles Evansa birer telgraf çekti. ACIA Ermenistan'daki gönüllü 50 bin Ermeniye donatmak için cephane ve yiyecek istiyordu. Paris'te ise Morgenthau, Smith ve Ussher... Kafkasya'ya askerî bir inceleme heyeti gönderilmesi için House, Lansing, Hoover ve diğer Amerikan Barış komisyonu üyeleriyle görüştüler, ACRNE mali direktörü Morgenthau, onların tavsiyesi ile General G. Harbord'la görüştü ve Harbord'a Kafkasya ACRNE direktörlüğü ve Amerika'nın Ermenistan mandaterliğinin yöneticiliğini teklif etti. Başkan Wilson, Ermenistan meselesini Morgenthau ve Hoovere havale ederek 28 Haziranda Amerika'ya dönmüştü. Morgenthau hemen "Amerikan mandasında Ermenistan" tezini konferansın gündemine getirmek için harekete geçti. Morgenthau'ya göre, Paris Barış Konseyi böyle bir kararı hemen kabul edebilirdi, ancak Hoover bunu kabul etmiyordu. Morgenthau misyoner Walter Smith'le birlikte ACIA'ya Hoover'in Ermeniler hakkında olumsuz düşündüğünü rapor ederek, gerekli girişimlerde bulunulmasını

159. Ulubelan, Age, s. 205 - 206.

istediler. Dodge Başkan Wilson nezdinde girişimlerde bulunur ve Başkan I Ağustos'dan General Harborldun Doğu Anadolu'ya gönderilmesini kabul eder, ancak Ermenistan'da bir Amerikan mandası hususunda birşey söylemez. Bu sırada Kafkasya'da durum karışıktır. Erivan Cumhuriyeti, bir yanda Bolşevikler diğer yanda Kemalistlerle karşı karşıyadır. ACIA Başkanı, Genard bir Amerikan mandasından ümidi kesmiş, ABD Dışişleri Bakanı Lansing'e "Paris Konferansında Amerika'nın kendi çekingenliği sebebiyle Ermenistan mandası şansını kaybetti." demişti. O ümidini Cemiyet-i Aleuamia bağlamış ve cemiyetten Erivan hükümetini tanımasını ve 50.000 kişilik savaş malzemesi yollamasını ister. Tiflisdeki ABD elçisi de Ermenilerin durumunun günden güne kötüleşiyor olması Paris'deki diplomatların vurdumduymazlığına bağlayarak, Gerard gibi Cemiyet-i Akvam'ın durumamüdahâle etmesini istiyordu. Amerika'da ise ACRNE, ABD Yardım Dairesi, ve eski Başkan Taft harekete geçmişlerdi. 6 Ağustos 1919'da ABD Yardım Dairesinden Howard ve Franklin D.Roosevelt, Kafkasya'da Ermenilere yardım için ACRNE'ye işbirliği teklif ettiler. Bunun üzerine ACRNE yöneticileri ile ABD Yardım Dairesi Kafkasya grubu Başkanı Haskell, İstanbul'da biraraya geldiler. ACRNE Başkanı Barton, Haskell şerefine verdiği yemekte, onunla birlikte mükemmel bir şekilde çalışabileceğini keşfetmişti. Barton ve Haskell, Ağustos 1919 ortalarında Ermenilerin durumunu yakından görmek üzere Kafkasya'ya gittiler. Gördükleri olayların etkisiyle genişleyen yardım organizasyonunu da kullanarak Ermeniler için yeni çıkış yolları ara-

maya başladılar. Barton ve Peet, Haskel'in tavsiyesi ile Dodge'u Başkan Wilson nezdinde teşebbüse zorladılar. Ermenilerin açılan 50.000 adet ABD yapısı silâha ve 100 makineliliye ihtiyaçları olduğunu, 5000 kişilik bir ABD birliği yanında, bir keşif uçakları filosunun da en geç bir ay içinde Kafkasya'ya gelmesi gerektiğini bildirdiler. Kendileri de Washington'un cevabını beklemeden 20.000 Ermeni çocuğu yetimhânelerine aldılar ve 300.000 Rusya ve Türkiye Ermenisine yardıma başladılar.¹⁶⁰ Kâzım Karabekir Paşa ACRNE Başkanı Barton'a yazdığı 29.1.1921 tarihli mektupta bu yardımlar hakkında şunları söylüyordu: "İnsanlığa hizmet gibi ulvî ve insanî bir maksatla birkaç seneden beri Ermeni yetim ve yoksulları besleyen ve idâre eden müessesemiz tarafından bütün yardım himâyeler yalnız Ermenilere vakfedilmiş, Ermeni zulmü ve açlıktan ölen İslâmlara ilgi göstermemenize rağmen hükümetimiz devamlı size kolaylıklar göstermiştir. 1919 - 1920'de ordumuzun karşı olmasıyla birçok Türk katili, Ermeni çeteci kaçamayarak müessesenize sığınmıştı. Bu gibi cani ve katilleri müessesenize sığınmaları yanında, müessesenizde vazifeli Ermenilerin onların firarlarına ve Taşnak komitesiyle irtibatlarına yardımcı olmaları mucib-i hayrettir."¹⁶¹ Bir yandan cani ve katilleri barındıran ACRNE diğer yandan bu masumlar (!) için ABD'nin yardımını istemeye devam ediyorlardı. Barton ve Peet, Dodge

160. Grabill, Age, s. 205 - 212.

161. Karabekir, Kâzım, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1969 Türkiye Yay. 2. Baskı, s. 857.

baskılarını arttırdılar fakat Dodge sadece onların bu düşüncelerini Başkana aktarmakla yetindi. Başkan kargaşa içindeki bir bölgeye ABD askeri göndermeye cesaret edemiyordu. Anadolu'nun kısa süre sonra İtalya, Yunanistan, Ermeniler ve Türk milliyetçileri arasında kanlı bir kavgaya sahne olacağını tahmin eden Wilson, böyle bir kavgada hiçbir surette bulunmak istemiyordu. Fakat, Barton ve Peet Mayıs - Ağustos 1919 arası sürekli Ermenilerin durumunu gittikçe biraz daha kötü gösteren yazılar gönderiyorlardı. Bu şartlarda 5 Temmuz 1919'da Wilson manda meselesini kökten çözmek için General Harbord'u Anadolu'ya göndermeye karar verdi.¹⁶² General Harbord Paris'te Ermeni lider Boghos Nubor Paşayla da görüştüktan sonra 15 Eylül'de İstanbul'a vardı ve Amerikan diplomatları ve Azınlık temsilcileriyle görüştüktan sonra 18 Eylül'de "gerçek bir Ermenistan ve katliamlar" görmek hayaliyle Doğu Anadolu ve Kafkasya'ya doğru hareket ediyordu. Van ve Bitlis dışında bütün Doğu vilayetlerimizi kapsayan gezisi sırasında 21 Eylül'de Sivas'ta Mustafa Kemâl Paşa ve arkadaşlarıyla görüşen Harbord'un ondan Ermenilerin can güvenliği için garanti istemesi ilginçti. 26 Eylül'de Rus Ermenistan'ına geçen Harbord, 16 Ekim'de seyahatini bitirerek uzunca bir rapor hazırlamıştı. 29 sayfasında, kendilerine yardımcı olan Amerikalı misyonerlere de teşekkür edilen bu raporda Anadolu'daki millî mücadelelerin "Birleşik İslâm imparatorluğu kurmak ve Doğu Anadolu'da bir Ermenistan kurulmasını önlemek için harekete geç-

162. Grabill, Age, 212 - 213.

tikleri belirtiliyordu. Komisyon üyelerinden General Moseley Incil'de geçen "Ermenistan" kavramına göre Ermenilere bir yurt tayin etmeye çalışırken, Prof. W.W. Cumberland Ermenilere yardımın Amerikan hümanizmi ve idealizminin kaçınılmaz bir gereği olduğunu ileri sürüyordu. Yarbay Jasper Y.Brinton Ermenilerin ancak Amerika'dan gelen yardımla millet olabileceklerini ve bu yüzden Amerikan mandaterliğinin, ABD'nin medeniyete karşı vazifesi olduğunu savunurken, John Price Jacksona göre ABD "Şeref insanlık ve dostlarının yanında bulunmak için" mandaterliği kabul etmeliydi. Harbord raporunda umûm kanaat, Tehcir kanunundan önce bölgede Ermenilerin çoğunlukta olduğu, fakat artık geri dönseler bile çoğunluk olamayacaklarıydı. Bu yüzden heyetin çoğu üyesi, ayrı bir Ermenistan mandasının ABD'ye birçok ekonomik külfet getireceği düşüncesiyle buna karşı çıkmışlardı.¹⁶³ Harbord heyeti Anadolu'da incelemeler yaparken ACRNE adına Barton, Alexander Mac Lachlon ve Howard Bliss Amerika'nın Michigan ve Grand Rapids şehirlerinde halka Ermenistan mandası leyhinde konuşmalar yapmışlardı. Amerikan Board ise Barton ve Henry King'den oluşan bir komite kurarak, Amerikan Kiliseleri nezdinde teşebbüse geçmişti. "Ermenistan için Kongreler Birliği" adlı komiteye İngilizler de bir temsilci gönderdiler. Washington'daki İngiliz büyükelçisi Grey'de "Amerika'nın Ermenistan'da mutlaka mandaterlik alması arzusuyla" bu komiteyi destekliyordu. Barton, meselenin senato-

163. Akgün Seçil, Age, s. 63 - 154.

da çözüleceğini biliyordu. Bu yüzden Dodge ve Morgenthau ile birlikte senatoyu etkileyecek bir lobi oluşturdu. Önce morgenthau harekete geçti. 9 Kasım 1919'da The New York Times'a bir beyanat vererek "ABD Anadolu'da bir mesuliyet almadıkça medeniyet tehlikede olacaktır. Anadolu'da dengeyi sağlayacak tek gücün ABD olduğuna Lloyd George ve diğer Avrupalı devlet adamları da inanıyor. Savaş'ta 40 milyar dolar harcayan Amerika, kendisine sâdece 4 milyar dolara mal olacak mandaterliği kabul etmelidir." dedi. Barton ve arkadaşları, Harbord raporunda geçen "misyonlarımızı ve kolejlerimizi korumak için manda şart" cümlesini kullanarak, Ermeni mandası hususundaki çalışmaların boyutunu genişletti. Robert Kolej eski öğretmenlerinden Edgar Fisher'e 1919 sonbaharından 1920 yazına kadar "Niçin Türkiye'ye Yardım?", "Amerika ve Yakındoğu Mandası", "Ermenistan'ın Çağrısı", "Türkiye'de Hristiyan Amerika'nın nüfuzu" başlıkla konferanslar verdirdi. Ermenistan'da bir Amerikan mandasının mali külfetine yardımcı olabilmek için ACRNE'nin sermayesini 12 milyon dolar arttırarak 40 milyona çıkardı. Buna rağmen senatoyu harekete geçiremedi. Bu yüzden ocak 1920'de arkadaşı Bryce "senatonun işini sonraya bırakmasından bizim insanımız rahatsızdır" diye duygularını aktardı. Ancak gerçekte kiliseler de ayağa kaldırılamamıştı. Bu yüzden Barton ve Ermeni milli komitesi üyeleri manda meselesine karşı çıkan siyasetçilere ve kiliselere kızgındı. Barton ve arkadaşları kendilerini aceleci bulan Wilson ve senatör Lodge gibi en yakın destekçileriyle bile zaman zaman bozuşmaya başlamış-

lardı. Kendi manda fikri ve aceleci stratejisinin doğru olduğuna inanan Barton, senatonun bu ilgisizliği sebebiyle ABD'nin dünyada itibar kaybettiğini bile düşünüyordu. Konuyla alâkalı olarak AP. ve The New York Times'la birer mülakat yapan Edgar Fisher'de Barton'u destekleyerek senatoya "Alçak politikacılar" diye saldırmakta ve günlüğüne "savaşın bitmesiyle Avrupa'da işimiz bitmedi. Yeniden inşa vazifemiz devam etmektedir" diye yazmaktaydı. Aynı günlerde Morgenthau, The New York Times'ta Harbord raporundan alıntılar yaparak yazdığı bir makalede "Eğer Anadolu'da bir mandayı reddedersek, dünyada çıkacak yeni yangından da biz mesûl olacağız" diyordu. Bu sırada misyonerler arasında mandanın şekliyle alâkalı tartışma yeniden başladı. Amiral Bristol'un Anadolu Türk mandası tezine karşılık, Barton ve arkadaşları Ermenistan Mandası tezinde ısrarlıydılar. ACIA Başkanı Gerard ise fikir değiştirerek ABD'nin Ermenistan mandası yerine Erivan Cumhuriyetini tanımasını ve desteklemesini istemeye başlamıştı. Aslında "Eğer ABD Ermenilerin isteklerine bir manda ile cevap vermezse bu son yüzyılların en büyük cinayeti olacak" diyen Bristol, açıkça Ermeni meselesine karşı çıkmıyordu. Gerard ise kendi başına bazı şeyler yapmak istiyordu. İlk defa Dodge'un yardımını olmadan Wilson'la görüştü ve ondan Ermenistan'a yardım istedi ve ayrılırkende Wilson'un masasına Ermenistan'da mandayı hücum eden 52 sayfalık bir kitap bıraktı. Bunun üzerine harekete geçen Barton, Ermenistan için Kongreler Birliği vasıtasıyla yakınoğuda bir Amerikan mandasının protestanlığı

ğın çıkarına olduğunu Gerard ve ACIA üyesi protestan Ermenilere kabûl ettirdi. Barton yeni bir organizasyon kurmak için Ernest W.Riggs ile birlikte harekete geçti.Yeni komite'de Barton ve Riggs'ren başka Morgenthau, Gerard ve Bogos Nubarın'ın Amerika temsilcisi ve Robert Kolej eski öğretmenlerinden A. der Agopyon bulunacaktı. Dodge'un yardımıyla Beyazsarayın da desteğini kazanan Ernest W.Riggs başkanlığındaki "Ermenistan'ın Amerikalı Dostları" yada "Amerikan Ermeni Cemiyeti" adlı bu yeni komite, Ermenistan için Kongreler Birliği, Ermenistan'ın Bağımsızlığı için Amerikan Komitesi (ACIA) ve Yakındoğu Yardım Komitesi (ACRNE)'ni bir araya getirmişti. Bu sırada Riggs "Ermenistanı Kurtarınız" adlı bir broşür yayınladı. Gerard ve ACIA'sı hâlâ yeni komite içinde eski fikirlerini hakim kılma düşüncesinde gizlice çalışıyorlardı.

Bu sırada Amerika'da misyonerlerce Ermenilerin masum ve çok zor durumda oldukları propagandası da yoğunlaştırılmıştı. Morgenthau Independence gazetesinde, Anadolu'da Türkler tarafından öksüz bırakılan 15 bin Ermeni çocuğunun bildikleri İngilizceyle sâdece "Bread, Unclesam" (Ekmek!. Sam Amca) diye ağladıklarını yazarken, Misyoner Miss Elliot Maraş'tan çok açıkkl katliam mektupları göndermişti. Elliot'a göre 1919 sonbaharında Fransızlara bağlı Ermeni Ramgavar askerlerince işgal edilen Maraş, ocak 1920 sonlarında millî mücadelelerce kuşatılmış ve paniğe kapılan Ermeni halk 12 şubat 1920'de güneye doğru kaçmaya başlamışlardı. Elliot onların bu kaçışını anlatırken şunları söylüyordu: "Binlerce

Ermeni hüngür, hüngür ağlıyor, haykırıyor, bağırıyordu. Bize ve diğer büyük ve güçlü müttefiklerin sözlerine güvenmişlerdi. Bu yüzden Maraş'a geri dönmüşler ve bizim korumamız altında evlerine yerleşmişlerdi. Şimdi ise onları Türklere bırakmıştık" Elliot daha sonra, ıslahiyeye doğru kaçan annelerin sırtında 50 bebeğin donduğunu ve Maraş'a geri dönüşünde ise kalan Ermenilerin Türkler tarafından öldürüldüğünü gördüğünü yazıyordu.¹⁶⁴ İngiliz Amiral Sir F.'de Robeck'in 10 Şubat 1920 tarihli raporuna göre Kilis ve Antep'te Ermeniler için çalışan ve Türk askerleriyle çatışmaya giren iki Amerikalı misyoner öldürülmüş,¹⁶⁵ Antep merkez'de birçok Amerikalı Ermeniler ve Fransız ordusu safında Türk askerlerine kurşun atmışlar, Antep Merkezi Türkiye koleji Fransız ve Ermeni askerlerin top atış karargâhı olmuştu.¹⁶⁶ Buna rağmen Amerika'da suç Türklere yıkılmış, Miss Elliot'un raporu üzerine harekete geçen Barton, Dodge vasıtasıyla Başkan Wilson'dan Çukurova'ya bir ABD birliği göndermesini istemişti.¹⁶⁷ Halbuki Ermenileri sun'i evliyalık pâyesi vermişler"¹⁶⁸ ve onlar için var güçlerini ortaya koymuşlardı. Ermeni George Papazyana 1920 başlarında bir mektup yazar. Merzifon Anadolu koleji müdürü George White "iyi ve daha çok mahsûl alınması için bu kadar kan döküldüğü Ermeni tarihinin hiçbir safhasında görülmemiştir. Anadolu kolejinden, 8 öğretmenin ölümü bir kolej tarafın-

164. Grabill, Age, s. 222 - 243.

165. Ulubelen Erol, Age, s. 99.

166. Uzel Sahir, Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Ankara 1952, Doğu Matbaası, s. 64 - 112.

167. Grabill, Age, s. 241.

168. Ulubelen Erol, Age, s. 169 - 170.

dan öğrencilerinin mensup olduğu millete yapılmakta olan hizmete bir taahhüttür inancındayım. Mazi'de Ermeni gençleri kadar kolejden hiç kimse faydalanmamıştır. Bu uğurda kan döktük ve Ermeni milletinin geleceğini üzerine alabilecek gençler yetiştirdik. Gerekirse yine de kan dökeriz" diyordu.¹⁶⁹ Buna karşılık Barton "masum Ermeni" propagandasıyla Lodge, Bryce, Gates'e ve diğerlerine mektuplar yazıyordu. Gates, Anadolu mandası görüşünde ısrar ederken Başkanla arası açık olan senatör Lodge Beyaz saray'ın kararını beklemesi tavsiyesiyle onunla alay ediyordu. Bu sırada Barton'u ümitlendiren bazı gelişmeler oldu. Başkan Wilson Dodge'a "Senatoyu Ermenistan mandasını kabûl etmiş görmek beni sevindirecektir. Sen ve senin arkadaşların bu meselede halkın nasıl etkileneceğini ve sonrada senatoyu nasıl etkileyeceklerini çok iyi bilirsiniz. Bu hususta yapılacak propagandadan memnun olacağım" diyordu. Misyonerler propaganda için hemen harekete geçtiler. 5 Nisan 1920'de The New York Times'a büyük bir ilân verdiler. Müttefiklerinde aynı günlerde ABD'ye Ermenistan mandası teklif etmesi misyonerlerin propagandasını daha da güçlendirdi. Fakat Mandaya karşı çıkanlar daha da güçlüydü. Chicago Tribune gazetesi vb. yayın organları ABD'nin Türkiye'yi düşünmeden garp etmesine karşı çıkıyorlardı. Gazetenin yönetmeni misyonerlerin Amerikalı işadamlarına Ermenistan mandası için hiçbir sebep gösteremeyeceklerini belirterek "Bu Ermenis-

169. Pontus Meselesi, 3. Kısım, s. 5 - 6.

tan'ın tac giymesidir... Halbuki onun hiçbir yağı yoktur." diyordu. Buna karşılık, Ermenistan'ın Amerikalı Dostları'ndan ve Independent gazetesi baş yazarı Hamilton Holt "Ermenistan'ın Hristiyanlığını" gündeme getirerek "Ermenistan'da Amerikan mandası için bir orduya gerek yok, sadece Ermenileri eğitmek için bir kaç Amerikalı vazifeli yetecek" diyor ve inanmadığı halde sanatoya şirin görünmek için "Amerikalıların Hristiyan şehitler için olan üzüntüsü Wilson ve Lodge'a yardım edecek, aralarındaki itilâflar kalacak Ermenistan kurtulacak, ABD Birleşmiş milletlere girecek ve dünya barışı sağlanacak." diye yazıyordu. Amerikalıların çoğu Monroe doktrinin bozulmasından, Anayasanın ihlâlinden, bolşevizinden, Türkiye'de bir fakir Ermenistan'ın hiçbir ekonomik gelişmeye sahip olmamasından korkarak mandaya karşı çıkıyorlardı. Hatta Stondort Oil, Ford Motor ve General Elektrik gibi şirketler Başkan Wilson'a Erivan Cumhuriyetinin Rusya'ya iltihakının kendileri için hiçbir şey değiştirmeyeceğini bu yüzden Amerika'nun "manda" düşüncesiyle Rusya'yı rahatsız etmemesini istediler.¹⁷⁰ Buna rağmen Başkan Wilson, 24 Mayıs 1920'de senatoya Ermenistan mandaterliği projesini teklif eder. Wilson'un gerekçeleri şunlardır:

1. Ermeni halkının geçmişte maruz kaldığı katliam ve mezalimlerle, halen çekmekte oldukları açlık, sefalet ve ızdıraplar,

170. Grabill, Age, s. 140 - 146.

2. Bölgedeki Amerikan vatandaşlarının can ve mal güvenliği,

3. Amerikan halkının Hristiyanlığa olan ilgi, sevgi ve bağlılığı,

4. Paris ve San Remo'da müttefiklerin Amerika'dan Ermenistan mandasını kabul etmesini istemeleri,

5. Amerikan halkının Ermeni sempaticizmi ve bütün Hristiyanlar gibi Ermenilerinde kendi hür devletini kurmaları gerektiği inancı.

Ancak senato 1 Haziran 1920'de yaptığı toplantıda 23'e karşı 52 oyla Wilson'un teklifini reddediyordu.¹⁷¹ Bu Barton'u tam bir hayâl kırıklığına uğratmıştı. Çünkü gerek Paris'te ve gerekse daha sonra Anadolu'ya gönderilen King - Crane ve Harbord raporlarında hep bu umut canlıydı. Barton'un dini romantizmi de bu umudu kuvvetlendiriyordu. Ancak senato bu umudun belini kırmıştı. Buna rağmen kurulacak bağımsız Ermenistan devletinin sınırlarını Amerika'nın tesbit edecek olması Barton'u ve arkadaşı Riggs'i yeniden ümitlendirdi. 1920 Ekiminde Ermenistan sınır tesbiti vazifesini yapan William Westerman başkanlığındaki komite, Amerikan Board istatistiklerini kullanarak Türkiye'den Ermenistan'a toprak bağışlıyordu. Doğudaki Bolşevik saldırılarına karşı ACIA, batıda Amerikan destekli bir Ermenistan kurmak istiyor fakat millî mücadeleler buna müsaade etmiyorlardı. Elihu Root'un girişimleriyle Başkan Wilson 23 Kasım 1920'de TBMM hükümetine kukla ve hayâli Ermenistan'ın

171. Akgün Seçil, Age, s. 155 - 158.

sınırlarının yazıldığı bir ulti-mat-om gönderdi. Türkiye'nin buna cevabı Ermenilerin elindeki Kars'ı kurtarmak oldu. Barton, Anadolu'daki misyon-er-ler-in geleceğ-inin Ermenilere bağı-lı oldu-ğu düşünces-iyle sürekli Wilson'u teşvik ediyordu. Bu sırada Ermenilerin Amerikalı Dost-lar-ı'nın yöneticilerin-den Ernest Riggs Ermeniler arasında eğitim çalış-ma-sı yapmak ve İncil'in fikirlerini yeniden tesis için Anadolu'ya gön-derildi. Fakat, Kemalistler buna müsaade etmi-yor-lar-dı. Sam-sun'dan bir ACRNE görevlisinin yazdığı gibi onlar ACRNE ve Amerikan Board'ın Ermeni ideallerine hizmet için kurulmuş teşkilatlar olarak görüyordu. Bunun üzerine William Peet ve Walter Smith, Cenova'ya giderek Birleşmiş milletlerden Ermeniler leyhine yardım istedi. Ancak Kasım 1920'de Kemalist-ler-le Erivan Cumhuriyeti arasındaki buzlar erimeye başlamış-tı. Bu misyon-er-leri, Doğu Anadolu yerine Çukurova'da bir Ermenistan kurma sevdasına yöneltti. Zaten Sevr'den sonra böyle bir plan Ermenilerin Amerikalı dost-lar-ının yeni sek-re-teri misyon-er Montogomery tarafından hazırlanmış ve Bar-ton'un da tasvibiyle Çukurova'da Boghos Nubar başkanlığın-da bir Ermeni devleti düşünül-müş-tü. Montogomery ocak 1921'de Başkan Wilson ve senatör Lodge'a "ABD'nin diğ-er mütte-fik-ler-le birlikt-e böyle bir hükümet-i himâyesine alması" tek-lif etmiş, ancak ABD'de yönetim Harding-e geçmişti. Ermeni-lerin Amerikalı Dost-lar-ı ve ACIA, Harding yönetiminin Erme-ler için iyi şeyler getireceğini ümid ediyorlardı. Yeni ABD Dışiş-leri ba-ka-nı Hughes, ACIA'nın en önemli üyelerinden bi-riydi. Barton, Montogomery ile birlikte mart 1921'de Bakan

Hughes'e "Çukurova Ermeni devleti" projesini anlattı ve Ermeni millî Yurdu projesini sundu. Ancak ACIA Başkanı Gerard ve sekreteri misyoner Henry Jessup, bu teklife ve Bakan Hughes'in Sovyet Ermenistan'ını tanıma teklifine karşı çıkarken, Doğu Anadolu'ya silahlı 10.000 Ermenin gönderilmesini istediler. Onlar "Büyük Ermenistan" hayâliyle tutuşan Cardashian'ın tesirindeydiler, Jessup, "Ermenistan'ı Harap Eden Adam Wilson" adlı bir kitap yazarak, Ermeniler için kalp hastası olan Wilson'u bile suçlamaktan çekinmedi.

Bu iki Ermeni yanlısı grup arasındaki tartışmalar sürerken, Barton 1922'de Lozan'da "Milli Ermeni Yurdu" meselesini yeniden gündeme getirdi. Barton, Montgomery, William Peet vb. misyonerler İsviçre'ye karargâh kurarak Ermeni meselesini yeniden gündeme getirmek istemişler ve bu yolda kilise teşkilatlarını da arkalarına alarak, İngiliz dışişleri bakanı Lord Curzon vasıtasıyla meseleyi kurcalamaya başlamışlardı. Ancak gerek ABD yönetimi ve gerekse Amiral Bristol başkanlığındaki ABD heyeti onları desteklemeyince hiç bir sonuç alamamışlar ve Ermeni meselesini unutmak zorunda kalmışlardı.¹⁷²

172. Grabill, Age, s. 247 - 275.

3. ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ

1878 Berlin antlaşması ile bir kısım Arnavutluk toprağının İtalya ve Karadağa bırakılması Arnavutlar arasında tepkiler doğurdu. Sultan II. Abdulhamidin de desteklediği 38'i müslüman 43 Arnavut Prizren İttihadını oluşturarak bu gelişmelere karşı çıktılar. Abdül bey Başkanlığındaki bu grubun arzuları daha sonra istiklale dönüşünce 1880'den itibaren Osmanlıya karşıda açıktan mücadeleye başladılar.¹⁷² Amerikan misyonerleri istiklal arzularının çok güçlü olduğu bu ülkeye 1889'da geldiler. Misyonerlerin açık desteği ile güçlenen Milliyetçi bir grup 1899'da Boston'daki Amerikan Board misyonerlik merkezini ziyaret ederek misyonerlerin Arnavutlukta çalışmalarını dahada hızlandırmalarını ve genişletmelerini istediler.¹⁷³ Bu arzuya uyan Protestan misyonerler 1900'de Korsikada bir Arnavut Okulu ve Arnavutça basım yapan bir matbaa kurdular.¹⁷⁴ Bu çalışmalar sonunda 1908'de Arnavutlar Amerikalı Misyonerlerin de katkısıyla ortaya çıkan yeni Arnavutluk alfabesini kullanmaya başladılar.¹⁷⁵ Bunda 1900 - 1908 Arası Amerikada Harvard Üniversitesinde edebiyat, astronomi ve İlahiyat öğrenimi yaptıktan sonra Amerikan Protestan Kilisesi Patriği Platonun emriyle 8 Mart 1908'de Arnavut Protestan Ki-

172. Süsseheim K. "Arnavutluk" İA.C.I, s. 573 - 592

173. Grabill, Age, s. 55

174. Dinçer Nahit "Yabancıözel Okullar", Milli Eğitim ve Din Hayatı, İstanbul 1981, Boğaziçi yay. s. 39 vd.

175. Grabill, Age, s. 55

lisesini Kuran Edirneli Fan Nolinin (d. 1880) de Büyük rolü olmuştu. Çok meşhur bir Arnavut Milliyetçisi olan Noli başta Amerikalı Şair Longfellow'un "İskender Tarihi" olmak üzere batı dillerinden bir çok eseri Arnavutçaya çevirmiş, bu çevriler içinde Amerikalı Misyonerlerin yardımıyla yaptığı kitabı Mukaddesin Arnavutça çevrisi onu oldukça meşhur etmişti. II. Meşrutiyetinde tesiriyle başta Fan Nolinin Amerikada kurduğu ve liderliğini yaptığı Bessa olmak üzere Başkım, Drita (Aydınlık) vb. Cemiyetlerin çalışmaları, İtalyada Radonun "Arnavutluk Bayrağı" ve Schironun "Genç Arnavut'u ile Avrupada Koniçalı Faik beyin (Thrang Spiro Bey) çıkardığı "Albania" adlı dergilerinin yayınları ile Arnavutlukda bağımsızlık yolunda önemli bir zemin hazırlanmıştı. Faik Bey 1909 dan sonra Amerikaya giderek Bostonda "Dyelli (Güneş)" adlı çok önemli bir Arnavutça gazete yayınladı. Bu kültürel çalışmalara Balkan savaşının getirdiği siyasi ve askeri müdahalelerde eklenince Arnavutluk 1913 de Protestan Prens Wilhelm Von Wied yönetiminde bağımsız oldu.¹⁷⁶ Bu gelişmeler üzerine bir basın toplantısı düzenleyen Amerikan Board Başkanı James Barton"ileri gelen Arnavutlar İslami atarak Hristiyanlığı almak istiyorlar ve Amerikalı Protestanlardan bağımsızlıklarına destek bekliyorlar." demekteydi.¹⁷⁷ Arnavutluk Birinci Dünya savaşı döneminde Avusturya ve Bulgarların idaresinde kaldı.¹⁷⁸ Bu işgal Amerikalı Protestan misyonerlerin tepkisine sebep ol-

176. Süssheim K. Agm.

177. Grabill, Age. s. 55

178. Süssheim K. Agm.

muştur. Bu hususta 1916 da Londra "Muslim World" dergisine bir mektup gönderen misyoner Ericeson "Asırlarca Osmanlı baskısı, Zulmü ve istilâsı altında ezilen Arnavut milleti- nin bu esaretten kurtulur kurtulmaz Ortodoks ve Katolik Av- rupa devletlerinin saldırılarıyla karşı karşıya kaldığını" belirterek "eskisinden daha vahim" olan bu tehlikeden kur- tulmaları için yegane çarenin onları Protestanlaştırmak olduğunu ileri sürüyordu. Ericeson'a göre "Arnavutluğun milli birliğine teminat ilerleme ve yükselmesine kefil ola- cak yegane kurtuluş çaresi Protestanlaştırmaktı. Esasında Arnavutlarda bu kurtuluş çaresini hissetmişlerdi. Bunun en büyük delili Londra Konferansında Arnavut resmi heyetinin bir Protestan Frans istemesiydi." Ericeson daha sonra za- lim Osmanlı Sultanlarının kendileri için bir belâ olduğunu anlayan Arnavutların "kıyam ve isyanla bağımsızlıklarını kazandıklarını, bununla da kalmayarak Osmanlınıninki gibi Islâmiyetinde boyunduruğunu kırarak" Avrupaya ve onun dini olan Hristiyanlığa" dönmek istediklerini iddia ederek ge- rek dini merasimleri ve gerekse Balkan savaşındaki zulüm ve vahşetleri sebebiyle Katolik ve Ortadokslardan da nef- ret ederek Protestanlığı istediklerini yazar. Ona göre Ar- navutlar gözlerini "Büyük İngiliz ve Amerikan Protestan mil- letine dikmişler, onların adetlerini, hürriyetperverlik- lerini, maddi ve manevi ilerlemelerini, ûlvî fikirlerini takdirle ve dikkatle takip ediyorlardı." Bu yüzden Arnavut- luktaki Amerikan Board misyonuna büyük bir ilgi gösteril- diğini, birçok Arnavut'un kendilerine rehber Arnavutlar ye- tiştirilmek üzere, okul, öğretmen ve vaiz istediğini ile- ri süren Ericeson, Arnavutların bu arzularını duyurmakla

kendisini vazifelendirdiklerini, Arnavutluğun Protestanlaştırmak için ikisi yerli 4 Amerikan Board üyesinin ve sınırlı imkanların yetmeyeceğini, Amerika ve İngiltereden yeterli öğretmen ve vaizlerin getirilmesi için acilen 100.000 dolar ve yıllık 15.000 doların gönderilmesi gerektiğini belirttikten sonra sözlerini şöyle tamamlar: "İnanmalıyızki bu sayede 25 yılda bütün Arnavutluk Protestan olacaktır. Bu zeki kavim islâm dünyasının Hristiyanlaşması için mükemmel bir anahtardır. Bunlar İslâmiyetin zayıf ve kuvvetli taraflarını çok iyi bildikleri için mükemmel birer misyoner olurlar. Arnavutlar Osmanlı idaresi döneminde birçok kudretli ve seçkin memurlar yetiştirmişlerdir. Fakirliğe ve meşakkate alışık ve ölümden kesinlikle korkmazlar. Kendi hayatını hiçe sayan ve Mesih'in ruhu ile takdis olacak olan Arnavutlar öyle kuvvetli bir silâh olacak ki Şeytanın bütün kale ve istihkamları onun önünde dayanamayacaktır. Yeterki İngilizler ve Amerikalılar para yardımıyla bulunsunlar."¹⁷⁹

Savaş sonrası Arnavutluk İtalya işgali ile karşı karşıya kalır. Bunun üzerine Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson Arnavutluğu himayesi altında aldığını açıklar. Paris Barış Konferansına İtalya saldırıları karşısında Arnavutluğun bağımsızlığını korumak için Amerikadaki Arnavutlar ve Arnavutluk hükümeti adına Protestan Arnavut misyoner Fan Noli katılır. Fan Noli, Arnavutluğun bağımsızlığını korumak için verdiği uğraşta başarılı olur. Ve 1920 de Arnavutluk yeniden bağımsızlığını kazanır. 1922de Arnavutluktaki Amerikan Board faaliyetleri kısabir sarsıntı geçirmekle bera-

179. "Arnavutluk Alem-i İslâm'ın Hristiyanlaşması için bir Anahtarmış." SR. Adet: 295, s. 162 - 163

ber 1924'de Başbakan olan Fan Noli'ninde desteğiyle 1939 kargaşalarına kadar sürer.¹⁸⁰

4- KÜRTÇÜLÜK MESELESİ:

Amerikan misyonierlerinin Kürtçülük hareketlerinde Rusya ve İngiltere kadar rolü olmamakla birlikte bu hususta çalışmaları 1830'lara kadar gider. Amerikalılar Hakkari Sancağının merkezi olan Aşitade bir misyonier evi inşa etmişti. Kürtler arasında Aşita köyünde yabancıların bir saray inşa etmekte oldukları ve burada esaslı bir şekilde yerleşerek Kürtler arasında Hristiyanlığı yaymak emelinde oldukları haberi yayılmıştı. Bunun üzerine İslâmiyeti muhafaza duygusuyla harekete geçen Bedirhanlı Kürtleri yerli Hristiyan Nesturilere saldırmış ve ilk Kürt-Nestûri çatışmaları başlamıştı.¹⁸¹ Kürtler arasında müstakil bir çalışmanın zorluğunu bu olayla anlayan Amerikan Board Misyonierlik Teşkilatı, Kürtçülük hususunda Ruslar ve İngilizlere yardıma başlamıştı. 1880 Şeyh Ubeydullah olayında Ruslara yardımcı olmuşlar,¹⁸² hatta Şeyh Ubeydullah'ın karısını bir Amerikalı misyonier tedavi etmişti.¹⁸³ 1887'de ise İngiliz Lash'ın Musul bölgesindeki Kürtçülük çalışmalarına yardımcı olmuşlardı.¹⁸⁴

180. Süssheim K, Agem, Grabill, Age, s. 55

181. Averyanoff P. Ondokuzuncu asırda Rusya-Türkiye ve İran Muharebeleri. (mütercümeleri Adil ve Mustafa efendiler) Ankara, 1926, Hakimiyet-i Milliye Matbaası s. 80

182. Çay, M. Abdulhâlûk "Kürtçülük" Türk Milli Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu, Ankara 1985, TKAİ yay. s. 169

183. O. Balance Edgor, 1961-1970 Irak Kürdistanı Kurtuluş Mücadelesi, Tarihsiz yöntem yay. No:42, s. 15

184. Çay. M. Abdulhaluk Agm, s. 169

5. ARAP IRKÇILIĞI

Amerikalı misyonerlerin Araplar arasında çalışmaları Ekim 1823'de Amerikan Board üyesi William Goodell ve İsaac Bird'in Beyrut'a gelmeleriyle başlar. 1827'de onlara Eli Smith'in de katılması misyonu bir hayli güçlendirir. Amerikalılar ilkönce müslümanlar arasında çalışmayı düşünerler. Fakat kısa zaman sonra sünni müslamanlar ve Osmanlı devletinin tepkisi, Şii İsmaili ve Mutevilleler, Dürziler, Nusayriler (Aleviler) vb. heretik grupları Hristiyanlaştırmanın zorluğu gibi sebeplerle bölge halkının beşte birini teşkil eden Hristiyan gruplara yönelirler. Ortadoks Rumlar, Yakûbiler, Ermeniler, Maruniler ve diğer Katolik Araplar arasında faaliyete geçtiler. Addison'un da belirttiği gibi "Müslümanlara yaklaşmak zor olsada, rûhi ihtiyaçları açıkça belli olan onbinlerce Hristiyan onları bekliyordu. Bunlara ulaşmanın en kolay yolu ise eğitim ve basında. Bunun için misyonerler basımevi ve okul binalarına çok önem vermişlerdi. 1829 Türk - Yunan savaşı ve 1821 Mehmet Ali isyanının badirelerini fazla yamalmadan atlatan Amerikan misyonerleri, 1834'de Malta basımevinin Arapça kısmını Beyrut'a taşıma, 1849'da Beyrut Protestan Kilisesini açma, 1847 - 1863'de İncili Arapçaya tercüme etme, 1865'de Beyrut Amerikan kolejini açma gibi faaliyetlerle Araplar arasındaki faaliyetlerini pekiştirir ve bir Arap milliyetçiliği fikrinin

ortaya çıkmasına sebep olur.¹⁸⁵ Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında Amerikan okulları, Basın - yayın çalışmaları ve Amerikan misyonerleriyle işbirliği yapan Hristiyan Araplar başrolü oynar.

Arap ırkçılık hareketinin ortaya çıkışında ve gelişmesinde şüphesizki en önemli rolü Amerikan misyoner okulları oynamıştır. Bu husus birçok araştırmacı tarafından ifade edilmiştir. Araplar üzerine araştırmalarıyla tanınan Bernard Lewis bilhassa Hristiyan Araplar arasında bu fikrin gelişmesinde Amerikan misyoner okullarının etkili olduğunu kaydederken¹⁸⁶ Amerikalı araştırmacı Grabill ise Amerikan misyoner okullarında Arap çocuklara model olarak Amerikan rüyası ve Amerikan inkılabının öğretilildiğini, Amerika'daki hürriyet heykeline kinaye olarak yazılan:

"Ey hürriyet, ne zaman yüzünü doguya doğru çevireceksin?

Istikbâl, Piramitler yakınında bir hürriyet heykeli
görmeyecek mi

Senin kızkardeşini Akdeniz üzerinde görmek nasib

olmayacak mı?"

mısralarının Ortaokul öğrencilerine bile ezberletildiğini belirtiyordu.¹⁸⁷ Hristiyan Arap araştırmacılar-ki çoğu misyonerlerle işbirliği içinde bulunuyordu- aynı sonuca varırlar. Amerikan Dışişleri bakanlığı Ortadoğu müsteşarlığı da yapan K.Hitti, hareketi Amerikan misyonerlerinin kontrolün-

185. Addisan Y. Age, s. 113 - 116.

186. Lewis Bernard, *The Arabs in History*, London 1958 s.173.

187. Grabill, Age, s. 55.

de Beyrut Amerikan kolejinde okuyan Hristiyan Arapların başlattığını iddia ederken¹⁸⁸ meşhur Arap ırkçısı George Antonius Amerikan misyonerlerinin öncülük ve babalık çalışmalarını ile başlayan entellektüel coşkunun Arap uyanışının ilk hareketlenmesinde başlıca rolü oynadığını ileri sürmüştü.¹⁸⁹ Beyrut Amerikan Üniversitesi hocalarından Halil Gürani, Arap ırkçılığının Batı medeniyetinin Arap hayatı üzerindeki ilk etkisi olduğunu, belirterek Batılı ahlaki ve dini değerlerin yayılması ve Arap gençlerine şerefli geçmiş ve milliyetlerinin öğretilmesi hususlarındaki üstün gayretlerinden dolayı Amerikan misyoner okullarına bol bol övgüler düzerken, Şam Üniversitesi hocalarında Konstantin Zerrik, ilk gizli Arap örgütün 1880'de Suriye Protestan okulunda eğitim görmüş gençler tarafından kurulduğunu belirterek, Suriye ve Lübnan'da bulunan yabancı misyonerlerin gerçekleştirdiği eğitim hamlesi sonucu ırkçılık duygusuna sahip kültürlü bir orta tabakanın doğduğunu, bu tabakanın bilahare halk kitleleri arasında yoğun bir biçimde ırkçılık propagandası yaptığını ileri sürüyordu.¹⁹⁰ Arap araştırmacılar da bu hususda hem fikirdir. Prof. Enver el-Cundi, Arap ırkçılığının başlamasında en önemli rolü Amerikan misyoner okullarına yüklerken¹⁹¹ Prof. Dr. Refik Şakir en-Netşe, "İkin-

188. Hitti K. Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (Çev. S.Tuğ) İstanbul 1981, Boğaziçi Yay. c.3, s. 1227 - 1228.

189. Grabill, Age, s. 56.

190. M.Muhammed Hüseyin, Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi (Çev. Sezai Özel), İstanbul, 1986, İnsan yay. s. 134 - 139.

191. Enver el-Cundi, Age, s. 280 vd.

ci Abdulhamid ve Filistin" adlı kitabın Arapça eserinde Arap ırkçılığının Amerikan kolejlerinde filizlendiğini ileri sürmekteydi.¹⁹² M.Muhammed Hüseyin'de aynı kanaattedir.¹⁹³ Yakınçağ islâm Tarihi üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Meryem Cemile'de Arap milliyetçilik hareketinin Lübnan'da Protestan misyonierlerin doğrudan idaresi ve himayesi altında başladığını söylerken aynı kanaati paylaşır.¹⁹⁴ Arap milliyetçiliğinin asli kaynağını böylece tesbit ettikten sonra misyonierlerin Araplar arasındaki eğitim faaliyetleri, bilhassa Beyrut Amerikan koleji ve bu kolejde ilk gizli Arap örgütlerinin nasıl teşkilatlandığı ve Arap milliyetçiliğinin nasıl genişlediği üzerinde durmak istiyoruz.

Araplar arasında 1823'de faaliyete geçen Amerikan misyonierleri 1828'de Beyrut ve yakınlarında 600 öğrencili 13 okula sahiptirler. 1828 - 1830 arası kargaşalarda kapanan bu okullar, 1831'den itibaren yeniden açılmaya başladı. 1834 Beyrut'ta kızlar¹⁹⁵ Abeyh'te yerli Dürziler için açılan okulları 1835'de Shimon Calhoun'un Beyrut'ta açtığı erkek okulu takip etti.¹⁹⁶ Addison'un tesbitlerine göre 1840'lardan sonra "Batılılaşma" arzusuyla Amerikan okullarına olan ilgi ve istek artmış¹⁹⁷ ve 1860 Dürzi-Maruni çekişmesinin dikkatleri Lübnan'a çekmesiyle bu faaliyetler Avrupalılarca da desteklenmeye başlanmıştı. Bu artan istek ve taleblere

192. Refik Şakir en-Netşe, es-Sultan Abdulhamid es-Sani ve'l Filistin, Riyad, 1985, 3.baskı, 3.bölüm, 2.kısım. (Tercüman, 16 - 18 Şubat 1987 s. 2)

193. M.Muhammed Hüseyin, Age, s. 232.

194. Meryem Cemile, Garp Materyalizmi karşısında İslâm, (Çev. Kemal Kuşçu), İstanbul, 1964, Hilal yay. c. 2, s. 89.

195. Addison, Age, s. 119.

196. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 116 - 117.

197. Addison, Age, s. 119.

cevap verebilmek üzere Beyrutta bütün misyoner gruplarınca desteklenen bağımsız bir Amerikan kolejinin kurulması kararlaştırılmıştı. Suriye Protestan koleji, Beyrut İncil koleji, Beyrut Amerikan koleji gibi adlarla da tanınacak olan bu kolej "misyonerlerce yönetilen ve misyonerlik için çalışan bir müessese" olarak 1865'de Dr. Daniel Bliss başkanlığına faaliyete geçmişti.¹⁹⁸ 1870 - 1880 arası kolejde, Bustani, Wortebeth, Yazıcı ve Nimr gibi Hristiyan Arap Daniel Bliss, George Bliss ve Cornelius Van Dyck gibi Amerikalı misyoner öğretmenlerin çalışmalarıyla yepyeni bir ortam doğdu. Ders kitapları, sözlük, İncil ve süreli bazı yayınlar Arapça olarak yayınlanmaya başlandı. Arapçanın git-tikçe önem kazanması ile Arap öğrenciler laiklik ve Batıcılık yanında Arap kültürünü öğrendiler.¹⁹⁹ 1920'lerde Arap dünyasının ilk modern Üniversitesi olacak olan kolejin ilk talebeleri Hristiyan Araplardı. Daha sonra bunlara Müslüman Araplar da katıldı. Derslerde önce Batı kültürünü, sonra Arap mazisi daha sonrada Türk hakimiyetine isyan öğretiliyordu. 1875'de okulda kurulan "Edebiyat mahfilinin" gizli toplantılarında "Araplar kalkın uyanın" diye alevli şiirler söyleniyor. Türk tiranlığına (!) isyan duyguları kamçılanı-yordu.²⁰⁰ 1876'da bu mahfil "Beyrut gizli Arap Cemiyeti" olarak faaliyetini sürdürecektir 1880'den sonra ise yavaş yavaş

198. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 117 - 133, 173 - 182.

199. Grabill, Age, s. 55.

200. Kayaoglu İsmet, "İslâm Ülkelerinin yakın tarihi" A.Ü. İlahiyat Fak. dergisi, c. XX, Ankara 1975, s. 207-208.

kendini açığa vuracaktı. Cemiyet Suriye'nin büyük şehirlerinde teşkilatlandığı gibi, bildiri, afiş ve pankartlarla da sesini yükseltmeğe çalışacaktı. 1880'de 22 kişilik bir merkez komitesiyle, Paris, Newyork ve Kahire gibi dış merkezlerinde desteği ile Türk güvenlik birimlerinin dikkatini çekmeğe başlar. Bu dönemde yayınladıkları bildirilerde "Laik ve bağımsız bir Arap cumhuriyeti" isteği ile kendilerinden söz ettirirler. Bu tür bildirilerin birinde Arap halka "Türkler size zulmediyorlar, kanınızı emiyorlar, size vadetmiş oldukları reformu uygulayacakları yerde sizden daha ağır vergiler istiyorlar. Ödemeniz gereken bu mali külfetin vatan savunmasında kullanılacağını söyleyerek sizi kandırıyorlar. Aslında Türkler her türlü ahlaksızlık için israf ediyorlar. Sizi vatan elden gidiyor diye cepheye sürüyor sonrada kanlarınızı dökerek koruduğunuz toprakları böyle gerekti diyerek Bulgar, Karadağ, Rum, Rus ve Sırlara peşkeş çekiyorlar." denilerek, Müslüman-Hristiyan ayrımı olmadan bütün Araplar birlikte isyana çağırılıyor, "Araplar kalben birleşiniz. Çünkü saldırganlardan özgürlüğünüzü koruma davasında çıkarlarınız birdir." deniyordu. Cemiyet üyeleri merkez Suriye - Filistin ve Lübnan olmak üzere Arabistan'dan Fas'a, Yemen'den Mısır'a kadar uzanan bir Arap devleti kurmak istiyorlardı. Cemiyet üyelerinin çoğu Hristiyan ve Dürzi idi.²⁰¹ II. Abdülhamid cemiyetin zahirde Türk

201. Tuğ Salih, İslâm Ülkelerinde Anayasa hareketleri, İstanbul, 1969, İrfan yay. s. 259 - 260.

-Öke Mim Kemal, Siyonizm ve Filistin sorunu (1880 - 1914) İstanbul, 1882, Uçdal yay, s. 67 - 68.

idare ve boyunduruğundan hakikatte ise İslâm hakimiyetinden kurtulmak, ehl-i salib devirlerini geri getirmek emelinde olduğunu görerek Pan - İslâmizm siyaseti ile müslüman Arapların büyük çoğunluğunun cemiyet dışında bırakmayı başarmıştı. Ancak dış destekli cemiyet "Suriye ve Lübnan"ın özerkliği, Arapçanın resmi dil olarak kabulü, sansür ve fikir hürriyetini kısıtlayan hükümlerin kaldırılması, bölgesel askerlik" gibi arzularının afiş ve pankartlarla açıklamaktan geri durmuyordu.²⁰² 1883'de Osmanlı polisinin geniş bir operasyon düzenlemesinden korkan cemiyet üyeleri ülkesini "Avrupanın bir parçası sayan" Hıdiv İsmail Paşa'nın İngiltere kontrolündeki ülkesine sığındılar.²⁰³ Fakat Beyrut Amerikan kolejinde misyonerlerin çalışmaları durmadı. Grabill'e göre bu okulda diploma alanlar basın - yayın çalışmalarıyla "Arap rönesansının doğmasında çok önemli rol oynadılar. Bunların çoğu Ortadoğuda kalarak dükkanlar, ithalat- ihracat şirketleri, bankalar vb. kuruluşlar kurmuşlardı. 1903'de kolejin 576 kişilik mezunundan %90'nın Ortadoğu'da olduğu tesbit edilmiştir. Araplar arasında büyümekte olan izzeti nefis davasında bunlar çok önemli bir rol oynamışlardır. 1910'a kadar okulda çıkmakta olan bir dergi "Middle East Form" adlı bir misyoner yayını ile birleşerek Arap ırkçılığına çok büyük hizmetlerde bulunmuştu.²⁰⁴ Kolej in Arap mil-

202. Karasapan, Celal Tefik, Filistin ve Şarkü'l-Ürdün, İstanbul 1942, Ahmet İhsan Basımevi c. 1, s. 122 - 123.

203. Meryem Cemile Age, c. 2 s. 89 - 90.

204. Grabill, Age, s. 55.

liyetçiliği üzerindeki rolü hakkında Beyrut'ta yayınlanan Ceride-i Amel gazetesi 8 Temmuz 1949'da yayınlanan baş makalede kolejin Lübnan'ın varlığı aleyhine hilelerle dolu bir çukur olduğu belirtilerek "Sapıtmış Lübnanlılardan çoğu bu okulun kucağında sapıtmıştır" denilmekteydi. Ceride-i Diyar gazetesi 16 Temmuz 1949'da buna cevap olarak "Amerikan Üniversitesinin bize faydaları" adlı bir başmakale yayınlayarak ona cevap verir. Başmakalede "Öğrencilerin Araplık izzetinin ruhunu kendilerinde uyandıran ve Arap ülkelerinin bütün çocuklarını toplayan bu müessese ile iftihar ettikleri" belirtilerek, Arap dünyasının dayandığı Arap milliyetçiliği gücünün bu öğrencileri omuzlarında yükseldiğini, bu öğrencilerin doğuda Arap bölgelerinin önderleri, istiklâl ve hürriyet bayrağının taşıyıcıları olduklarını ileri sürüyordu.²⁰⁵ Mısır'a giden kolej öğrencileri ise orada bilhassa basın - yayın çalışmalarlarıyla uğraşıyorlardı. Grabill bu yüzden Arap milliyetçiliğinin yükünün yarından fazlasını Kahire'deki Basımevlerinin taşıdığını ileri sürer. Bu öğrenciler milliyetçilik duygusu yanında "Batıcılık" rüzgarının etkisinde kalarak "Laik ve Batıcı bir milliyetçilik" düşüncesinin bayraktarlığını yapmaya başlarlar. Böylece I. Dünya savaşı öncesi Suriye'de Amerikan mandası fikrinin yeşermiş olmasında da önemli bir rol oynarlar. Arap milliyetçileri, Arap kıpırdanmasına yardım eden Amerikalıları, kucaklamaya hazırdırlar.²⁰⁶ Arap milliyetçiliği fikrinin yeşerme-

205. M.Halidi - Ö.Ferruh, Age, s. 111 - 112.

206. Grabill Age, s. 55 - 56.

sinde Amerikan misyoner okulları ve yayınlarıyanında Amerikan misyonerleri ile işbirliği yapan Araplarında önemli rolü olmuştu. Bunlardan bazıları misyonerlik çalışmalarında katılmışlardı. 1849'da açılan Beyrut Protestan kilisesinin 30 üyesinden 11'i Amerikan Board misyonerlik örgütünde ücretli öğretmen, tercüman öğretmen ve yardımcı misyoner olarak görev yapıyordu.²⁰⁷ Arap milliyetçiliği davasında rol alan ve Amerikan misyonerleriyle işbirliği içinde olan çoğu Hristiyan olan Araplar ve faaliyetlerini anlatmak konunun biraz daha anlaşılmasına sebep olacaktır.

1. Butros El-Bustanî (1819 - 1883): Meşhur bir Marûni ailesine mensub olan Bustani, 1840'larda tanıştığı Amerikan misyonerlerinin tesiriyle Protestan oldu. Amerikalı araştırmacı Grabill tarafından "19. yüzyıl Arap uyanışının kışkırtıcısı ve ilk Arap milliyetçisi "kabul edilen Bustani, ilk önce Beyrut İngiliz ve Amerikan konsolosluklarında tercüman, daha sonrada Abeyh ve Beyrut'taki Amerikan kolejlerinde öğretmen olarak çalıştı. İncil'in Arapça tercümesinde Eli Smith ve Coruilius Van Dyck'e yardımcı oldu. Misyonerlerle birlikte çalıştı, köylerde Arapça Protestanlık propaganda-sı yaptı. 1849'da Beyrut Protestan kilisesinin kurulmasında çok önemli rol oynadı. 1854'de Amerikan misyonerlerince ilk yerli "papazlık" ünvanı ona verildi. Fakat 1857'de misyondaki iç mücadelelerinde tesiriyle bağımsız hareket etmeye başladı. "Vatan sevgisi imandandır" Hadis-i Şerifini bayrak yaparak Müslüman - Hristiyan ayırımının olmadığı laik ve batıcı

207. Grabill, Age, s. 18.

bir vatanseverlik ve milliyetçilik anlayışını savundu. Ona göre yakın doğu Batının keşif ve düşüncelerinin etkisiyle canlanabilirdi. İlk modern Arap edebiyatı ve gazeteciliğinin öncülerinden olan Bustani, "Al - Cunejne ve Al-Canna " adlı iki gazetesi, Al-Cinan adlı dergisi, "Dairtü'l-Maarif" adlı altı ciltlik Ansiklopedisi, "Al-muhit" adlı lugati ve "Al-Vatan" adlı medresesi ile Arap milliyetçilik tarihinin en önemli simasıdır. Bustani Arapça dışında İngilizce, Grekçe ve İbranice de biliyordu.²⁰⁸

2. Faris el-Şidyak (1801 - 1887: Şidyakta meşhur bir Marûni ailesine mensuptu. Kardeşi Esat, Amerikan misyonerlerinin tesiriyle Protestan olduğu için Marûni Patriklerince hapse atılarak orada öldürülen ilk Araptı. Faris de aynı tesirle Protestan olarak Amerikan misyonerlerinin hizmetine girdi. Amerikan misyonerleri onu önce Mısır, sonra Malta'ya gönderdiler. Malta'daki basımevinin Arapça bölümünde çalıştı. 1848'de İncilin Arapça tercümesine yardımcı olmak üzere İngiltere'ye gitti. Fakat birkaç yıl sonra Paris'e döndü ve burada tanıştığı Tunuslu Ahmet bey'in tesiriyle müslüman olarak "Ahmet Şidyak" adını aldı. Daha sonra Osmanlı devleti hizmetine girerek 1861 - 1864 arası Islâmî propaganda ile Arap âleminin dört bir yanında yankılar uyandıran "El-Cevaip" adlı Arapça gazeteyi yayınladı. Şidyak ilk meşhur Arap milliyetçilerindendi.²⁰⁹

208. Bustani için bakınız.

-Hitti, P.K. Siyasi ve kültürel Islâm Tarihi, c.4, s. 1214 - 1215.

209. Yurdaydın H.Gazi, Age, s. 12 - 21.

3. Nasif Yazıcı (1800 - 1871): 1840'dan önce Marûni Emir Beşirin hizmetinde bulunan Yazıcı, Dr. Van Dyck'ın yönettiği Beyruttaki Amerikan matbaasına sık sık uğruyor, İncilin Arapçaya tercümesine yardımcı oluyor ve Amerikan okullarında Arapça öğretmenliği yapıyordu. İgn. Krackovski onun Arap milliyetçiliğine katkıları üzerine şunları söyler: "O Arap dili Hristiyanlaştırılamaz prensibinin artık geçerli olmadığını göstermiş ve öğretmişti. Ona göre her Hristiyan Arap, kavminin bir parçası olarak kendi vatanının uyanışına katılmalıdır. Yazıcı bu bakımdan Arap milli cereyanına önemli katkılarda bulunmuştur." Yazıcı, bilhassa "Makamat" tarzında şiirleriyle tanınmıştır. Arap milletini uyanışa teşvik eden kasideleri ünlüdür. O,

"Güzel kadın meclislerini bırak artık,
ve onların uykulu bakışlarının hevesini" ve
"Dikkat edin ve uyanın ey Araplar

Sel Alüvyonları yükseldi, hatta dizleri" geçti misraları ile başlayan iki kasidesi ile Arap ırkçılarına bayraktarlık yapar. Diğer Arap ırkçıları gibi oda Mısır'a kaçmış ve orada ölmüştür. Maşon localarının Kahire ve İskenderiyede onun için anma törenleri düzenlemesi çok manidardır.²¹⁰

4. İbrahim Yazıcı (1847 - 1906): O da babası Nafis gibi en meşhur Arap milliyetçisi ve şairidir. Amerikalı misyonerlerle işbirliği yaparak İncilin Arapça tercümesinde ve Amerikan okullarında çalışmış "Ziya" dergisini çıkarmıştır. El-Ikd

210. M.Muhammed Hüseyin, Age, s. 233.
Kracovski "Yazıcı" 1A.

adlı şiir kitabıyla tanınır. Şiirlerinde hep Arap ırkçılığı ve Türklere isyan fikirlerini işlemiştir. O bir kasidesinde şöyle der:

"İllet döşeginde oturanın safânesine

Türklerin elini, etegini öpen için ne layıktırki?

Kişinin tam kâderi zalimin elindeyse ne ümit eder?

Haşerelerin bile altında bir zillete düşen kişi için,

Hakkını satmış, kanı boşuna akanın safâ neyine?

Vatanın harap ve yıkıntılar halinde çignendiğini

görenin zevk nesine?

Alyanaklı gelinler baba ve kocasını kaybedip soldular,

Şimdi bana feryadla ağıt söyle: Kayıplarım için"

Yazıcı kasidesinin sonunda Arapları da Balkan toplumlarının yaptığı gibi Türklere karşı ayaklanmaya çağırarak şöyle der:

"Daha ne umuyoruz, onlara karşı savaştan öte?

Ey milletim bırakın laubali işleride öbür yiğit

milletlerden örnek alın biraz

Nasıl anlaştılarda, ne kıymetli varlıklarını, vatanlarını feda ettiler...

Aramıza fitne tohumları atan onlar,

Birliğimizi hurma dalları gibi dağıtan onlar..."

Yazıcı, bir başka kaside de Arapları Osmanlıya karşı ayaklanmaya çağırır:

"Ey milletim boş emeller ve hayaller peşindesiniz

Çepeçevre ateş içinde olduğunuz halde,

Allah kerim miş, bu ne gaflet?

Beşikler sizi toprağa şikayet etti..."

Yazıcı daha sonra halka eski dönemleri hatırlatır.

"Kalkın ey millet, Ulus sizleri neler bekliyor,
Bir zamanlar siz idiniz doğu ile Batıyı fetheden
Kralları dize getiren, Dünyayı titreden,
Sizdiniz gittiğiniz her yerde ölmez eserler diken..."

Ve nihayet Türklere hitab ederek tehditler savurur:

"Ey Türk milleti sizden haklarımızı kılıçla alacağız,
Siz ki çağlar boyu zulmettiniz bize...
Ömrü olan görececek yaratacağız hârikaları...
Türklerin anasını ağlatacağı, Dünya görececek..."²¹¹

5.. Salim Takla (1840 - 1892): Öğrenimini 1866'da Amerikalı misyoner Dr. Van Dyck'ın Ubye kolejinde tamamladı. Dahasonra Mısır'a kaçarak orada 1876'da Mısırın ilk günlük gazetesinde olan El-Aham'ı çıkardı. Salim, gerek faaliyetleri ve gerekse gazetesıyla Arap ırkçılığına çok büyük hizmetlerde bulunmuştur.²¹²

6.Carci Zeydan (1861 - 1914): Amerikan misyonerleriyle çok yakın münasebette bulunan Zeydan Beyrut Amerikan kolejinde eczacılık öğrenimi yapmış, tıp öğrenimini yarıda bırakarak 1882'de Mısır'a kaçmıştı. Burada Beyrut Amerikan kolejinde yayınladıkları "Al-Muktataf"ı devam ettirmiş, gazete

211. M.Muhammed Hüseyin Age, s. 233 - 235.
-Kroçkovski, Agm, IA.

212. M.Muhammed Hüseyin Age, s. 236.
Hartmann M. "Matbuat (Arap)" IA. c. 7, s. 36.

daha sonra İngiliz çıkarlarını savunan Al-Mukattama dönüşünde onda çalışmıştı. Bir müddet Sudan'ı işgal eden İngiliz General Gordon'un tercümanlığını yaptıktan sonra 1885'de Beyrut'a döndü. Fakat 1886'da Londra'ya kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra Kahire'ye yerleşerek orada "Al-Hilal"adlı meşhur mecmuasını çıkardı. Zeydan eski Arap tarihiyle ilgili hikayeleri yanında, "İslâm Medeniyeti Tarihi" adlı eseriyle tanınır. O eski Arap medeniyetlerine övgüler düzen müfrit bir Arap ırkçısıydı.²¹³

7. John Wortabeth: Bustani'nin milli ideallerini takib eden Wortabeth 1873'de Beyrut Protestan kilisesinin başına getirildi. Lübnan asıllı olan Wortabeth, Grabill'in tesbitlerine göre basın - yayın, sözlük ve İncil tercüme çalışmalarına katılmış Suriye'nin göze çarpan ünlü milliyetçilerinden biriydi.²¹⁴

8. Faris Nimr: Grabill'e göre Wortabeth'le aynı konuda olan Nimr'de çok meşhur bir Arap ırkçısıydı.²¹⁵ Kahire'de El-Mukattam'ı neşretmişti.²¹⁶

213. M.Muhammed Hüseyin, Age, s. 236 - 237.
Rratschkovsky Ign "Corci Zeydan" İA c. 3, s. 194 - 195.

214. Grabill, Age, s. 18 - 55.

215. Grabill, Age, s. 55.

216. Kayaoğlu İsmet, Agm.

6- NESTÜRİ MESELESİ

Hız. İsa ve Meryemin de diğer insanlardan farksız olduğu tezi ile ortaya çıkan İstanbul Patriği Mesterius'un (Ölüm-439) kurduğu Mesturilik 431 ve 451 Efes ve Kalkedon konsillerinde mahkûm edildikten sonra Bizans İmparatoru tarafından mensupları Mezopotamya ve İrana sürülmüş bir Hristiyan mezhebi idi. Nesturiler misyonerlik ruhu ile çalışmışlar, Hristiyanlığı Moğolistan ve Çin içlerine kadar yaymışlardı.²¹⁷ Rus kaynaklarında Aysori, İngiliz ve Amerikan kaynaklarında Asuri (Assyrians) ve kendi kaynaklarında Surisi olarak adlandırılan Nesturiler XVII. yy'da ikiye ayrılmışlardır. Bir kısma Mar Yusuf başkanlığında katolik Roma kilisesine bağlanarak Keldani adını alırken, eski ananeye sadık lanalar Çölemirik yada Koçanis de oturan Mar Simon başkanlığında Nesturi adıyla varlıklarını sürdürmüşler, Osmanlı Ülkesi (Hakkari ve çevresi) ve İranda (Urmie ve Çevresi) XIX. yy'a kadar sesiz ve sakin bir hayat yaşamışlardı.²¹⁸ XIX.yy öncesi Nesturiler hakkında hiçbir şey bilmeyen Amerikalılar, 1820'de İstanbul'da bir İngiliz papazın kaleme aldığı notlardan bu kavim hakkında ilk bilgileri edindiler. Ancak ilk temas 1830'larda gerçekleşti. Bir tarafta Eli Smith ve Harrison Dwight Anadolu gezileri sonrası Urmieyede uğrayarak Amerikan Board'a "Nesturiler

217. Addison, Age, s.

218. Nikidine B "Nesturiler" İA.C IX. s. 207 -212

arasında çalışmanın zarureti" not ederken²¹⁹ diğer tarafta Musuldaki Amerikan Board üyesi Dr. Asahd Grant Hakkari bölgesine gelerek dağlı nesturilerin merkezi olan Aşita köyü de bir misyoner merkezi inşa etmişti. Bunun üzerine Kürtler arasında Aşita da "Kürtler arasında Hristiyanlığı yaymak için bir misyoner evinin yapıldığı" söylentisi çıkmış ve bu sonu kanlı bitecek ilk Nesturi - Kürt kavgalarının başlamasına sebep olmuştu.²²⁰ Fakat Nesturiler arasında asıl faaliyet 1834 de Urmiyeye gelen Justin Perkins'le başlar Smith ve Dwight'in raporları üzerine Amerikan Board tarafından gönderilen Perkins, çok zor şartlarda, hamile karısı ile birlikte Trabzon üzerinden Urmiyeye vararak ovalı nesturiler arasında çalışmaya başlar 1840'da dağlı nesturiler arasında bir ingiliz misyon merkezinin açılması ile başlayan ingiliz Amerikan rekabeti ve bunu uzantısı olan Nesturi-Kürt çatışmaları Asahd Grant'ın yatıştırma çalışmalarına rağmen durmamış, 1846 yıllarında Nesturiler önemli kayıplar verirken Anglikan misyonerlerin hepsi ve üç Amerikan misyoner bölgeyi terk etti. Grant dahil 5 misyoner ise bir salgın hastalıktan ölene kadar faaliyetlerini sürdürdüler. Bu vasat misyonerleri çalışmalarını Urmiye de temerküz etmelerine sebep olur. Önce incil klasik Süryaniceden Urmiye lehçesine çevrilir, okullar açılır, ilkel bir dispanser bir hastaneye dönüştürülür. Daha önce eski kiliseyi reforme etmeye çalışan misyonerler 1862'den itibaren protestanlığı yaymaya çalışırlar ve 1870'de protestan Ne-

219. Grabill, Age, s. 135

220. Avriyanof, XIX. yüzyılda Rusya, Türkiye ve İran Muharebeleri, Çev: Adil ve Mustafa Efendiler, Ankara, 1926, s. 80

turileri yönetmek üzere bir kuruluş oluşmasını temin ederler.²²¹ Artık bundan sonra İran şahı nezdinde Nesturileri malikler değil her mehebi temsil eden "milletbaşılar" temsil edecekler.²²² İngilterenin Erzurum konsolosu Taylor'un 19 Mart 1869 tarihli raporuna göre Dağlı Nesturiler arasında, ve urmiyedeki merkez gözetiminde, 12 merkezde 24 yerli vaiz ve öğretmen soru cevap yöntemiyle eğitim yapmaktaydı. Ancak bu çalışmalar bir İngiliz ve Amerikan misyonerlik mücadelesini yeniden gündeme getirdi. Nesturi patriği Mar Simon, Musuldaki İngiliz Konsolos yardımcısı Rassam ve bazı Nesturi papazlar vasıtasıyla İngiliz Centerbury kilisesi başpapazına bir dilekçe göndererek Amerikan misyonerlerine karşılık büyük manevi yoksulluk, baskı ve bilgisizlik içinde bulunduklarını belirterek yüksek kilisenin yardımını dilemektedir. Buna karşılık Amerikalı misyonerler İngilterenin Erzurum konsolosu Taylor'a iletmekte olan Hristiyan işlerini saptıracak ve rahatsız edecek bu gibi bir harekete yardım veya teşvik verilmemelidir." müracatını yapıyorlardı. Taylor, İngiliz büyükelçiliğine gönderdiği raporunda Amerikalı misyonerlerin bu düşüncesine aynen katıldığını belirterek "Patrik Mar Simon'un bu samimiyetten yoksun davranışının halkın zihnini başka tarafa çekmek, para yardımı sağlamak ve İngiliz müdahalesi ile politik baskılardan kurtulmak olduğunu ileri sürer"²²³ Urmiyede de yavaş yavaş tapkiler kendini göstermeye başlamıştır. Ortodoks

221. Grabill, Age, s. 136 - 137

222. Nikitine, B. Agun

223. Şimşir Bilal N, Osmanlı Ermenileri, s. 88 - 89

Nesturi kilisesi 1820'de bölgenin kuzeyinin Rus hakimiyetine geçmesinden sonra Urmiyedeki Nesturileri yönlendirir hale gelmiştir. Ortodoks Nesturi patriği ve papazları protestanlaşan Nesturilere "Sizi aforoz edeceğiz, tırnaklarınızı sökeceğiz, köyden köye sizi arayacak ve fırsat bulabilirsek öldüreceğiz." diyerek tehditler savurmuşlardı. Katolik Nesturi ruhanileri de benzer tepkiler gösteriyor, papanın 1870'de Urmiyeye Frenh lazaritesi göndermesi bu tepkileri dahada artırıyordu. Bu tepkiler yüzünden bazı Nestûriler Amerikalıları terk etmişti. Fakat bu rekabet ve mücadele ortamında Urmiyedeki Amerikan misyonu yinede en canlı hristiyan müessesesi olarak hergün birazdaha geliyordu.²²⁴ Nestûrileri Osmanlı Devletine karşı kullanmak isteyen İngilterenin desteğine karşılık,²²⁵ İngiliz kilisesinin rekabetide gün geçtikçe artıyordu. İngiliz Van konsolosu Clayton, İngilterenin Erzurum Başkonsolosu binbaşı Trottere gönderdiği 14 Kasım 1874 tarihli raporunda şunları yazar: "Mar Simon Amerikan misyonerlerine bağlı protestanlarada acı çektirmektedir. Kısa bir süre önce Centenbury başpapazlığından bir temsilci Mar Simonu ziyaret etmiş ve inanılması çok güç ama onu Amerikalılara karşı kıskırtmış, oysa misyonerlerin yaptığı işler çok iyidir. Temsilci, Amerikan misyonerliğini yok etmek için o tarihten beri uğraşmaktadır. Birkaç gün önce kendine bir mektup yazarak bundan kaçınmasını istedim. Bunun doğru olmadığını, eğer cezalandırılmışsa bunun nedeni bir saldırı olduğu yolunda aldım,

224. Grabill, Age, s. 137 - 138

225. Kodaman, Bayram, Şart Meselesinin Işığı Altında II. Abdülhamit'in Doğu Anadolu Politikası, S. 154 (BA. Kısım 14, Ev No: 88/48 zarf karton 13)

bizzat misyonerlerin yaptıkları bunun gerçek olmadığını kanıtlar. Benim kendisi ile olan yazışmamın bir dereceye kadar bütün olaylarda, onu protestanları ezme eğiliminden alıkoyacağını umut ederim. "Başkonsolos Trotterbu raporu büyükelçi Layard'a oda 18 Aralık 1879'da İngiliz Dışişleri Bakanı Marki Silisbury'e gönderir. Büyükelçi Layard bu hususta kendi düşüncelerininide şöyle aktarır: "Centerbury başpapaazlığından gelen bir temsilcinin Nesturi patriğini ziyaret ederek onu Amerikan misyonerlerine karşı düşmanca davranmaya ve Amerikan Protestanlığını yok etmeye çalışmasına ilişkin yüzbaşı Clayton'un ifadesinde dikkatinizi çekmek isterim. Bu ilk kez olan bir olay değildir. Üzülerek söylüyorum ki, İngiliz papazlar sosyal münasebetleri olan Nesturi papazlara Amerikalı misyonerlerle karşı karşıya getirmek istiyorlar. Oysa Amerikalı misyonerler Clayton'unda düşündüğü gibi Hristiyan Nesturiler arasında çok iyi işler yapıyorlar. Centerbury kilisesi ise İngiltereyide kullanarak Nestûrileri kışkırtmaya ve Amerikalılarla mücadeleye devam ediyorlar. Buna göre dini hürriyetin gerçek ruhuna ters düşen bu davranışın Amerikan misyonerlerine karşı gösterilmemesi için bu kişiler uyarılmalı, bu gibi hareketlerin öteki dini cemaatlerde de huzursuzluk meydana getireceği ve birkaç yıl önce olduğu gibi Nestûrileride çok ciddi sonuçlara götüreceği hesaplanmalıdır.

Amerikan misyonerleri yaklaşık yarımüç yıldır Kürt dağlarında ki Nestûri aşiretleri arasında ve İranda yerleşmiş bulunuyorlar. Misyonerler onlara Hristiyanlığı kendilerini örnek göstererek öğretiyorlar, okutuyorlar ve bu

Hristiyan halkı medenileştiriyorlar. Bunlar fedakarlıkta bulunarak çok şey yaptılar, Nesturiler arasında birçok okul ve yardım merkezi kurdular. Bana göre İngiliz kilisesinin Amerikalı misyonerlerin işine karışmadanda yapacağı çok şey var. Eğer Amerikalıların dini hizmetleri durdurulur ve etkileri yok edilmeye kalkışılırsa ciddi üzücü bir durum olabilir. Çünkü bu İngiliz kilisenin doktrin ve disiplinine tamamıyla ters düşer ve sonunda Nesturiler arasında rekabet ve kavgalara sebep olur. Bu onlar Müslüman Kürtlerin yeni zulüm ve eziyetleri ile karşı karşıya bırakır."²²⁶

1880'de Osmanlı desteğinde isyancı Kürtlerin İranın batısını Urmiyede dahi işgal etmeleri Amerikalı misyonerleri çok zor durumda kalmalarına neden oldu. Durum bir misyonerin girişimleriyle Ohiolu bir kongre üyesi tarafından Başkan Arthur'a anlatıldı. O da bir misyonerin oğlu olan S.G. Wbenjamini 1883'de Benjaminin 20 yıl bazı küçük stratejik ve Ticari münasebet dışında hep protestan nesturilerin meselelerinde ilgilendi. 1883'de Türklerin geri çekilmesi ile sakinleşen ortam, 1904'de İngiliz asıllı Amerikan Board üyesi Benjamin W. Labearenin Kürtler tarafından öldürülmesi ile yeniden karıştı. İran hükümeti olaya hemen müdahale ederek olaya karışan kürtleri tutukladı ve misyonerlere 300.000.- Dolar tazminat ödedi. Fakat misyonerler bununla tatmin olmayarak, Amerika Birleşik Devletlerinin İran'ı "ezmekle" tehdit etmesini sağladılar ve bu korkuyla İranın olaya karışan Kürtlerin kabilesi üzerine askeri birlikler göndermesine sebep oldular. Bunun üzerine bu kürt kabilesinde Osmanlıya sığınınca yeni bir Osmanlı - İran mücadelesi

226. Şimşir Bilal N, Osmanlı Ermenileri, s. 364 - 366

si başlamış oldu. Türk Ordusu kısa zamanda İran topraklarına girerek Kürtleri kurtardılar ve Amerikalı misyonierlerin tahriki ile İranla işbirliği yaparak başkaldıran Hakkari bölgesindeki Dağlı Nestûrileri ezdi. Labeare vak'asının etkisi henüz devam ederken 1906 - 1909 İran İnkılap kavgaları yeni bir olayı gündeme getirdi. İnkılab hareketleri sırasında A.B.D'nin "Şahı destekleyin" talimatına rağmen Amerikalı misyonierler meşrutiyetçileri destekliyorlardı. Ancak A.B.D misyonierlerin bütün girişimlerine rağmen olaylar sırasında evsiz ve yiyeceksiz kalan İranlı meşrutiyetçilere yardım etmediği gibi, olaylara karışan Amerikan Board üyesi misyonier Howard C. Baskerwille'nin de işine son verilmesini istiyordu. Amerikan Board, A.B.D. Dışişlerini Baskısı karşısında Baskerwille'nin işine son verdi. Bu 21 yaşındaki liberal Baskerwilllerin olaylara daha çok karışmasına ve lideri olduğu tebriz olayları sırasında Şah taraftarlarınca öldürölmesine neden oldu. Bu miyonierlerin yeniden harekete geçmesine ve A.B.D'nin saf değıştirerek, meşrutiyetçilerin 1909'da yönetimini ele geçirmelerine sebep oldu. Fakat onları destekleyen rus ya urmiyede dahil kuzey İrana hakim olmuştu. Bu ilk önce, Ortodoks nesturi hareketinden korkan Amerikalı misyonierlerin tedirgin olmasına yol açmışsada sonradan bu korkunun yersiz olduğu anlaşıyordu. Ruslar, 1909 - 1915 arası Amerikalı misyonierlerde dahil bölgede 10 batılı misyonier teşkilatının çalışmasına izin vermişlerdi. Bölgede başlayan bu misyonierler yarışında Amerikan Board, Urmiye (1834) Tahran, (1871), Tebriz (1873), Hemadan (1881), Rasht (1906), Kermenşah (1910),

gibi merkezleri, başta Urmiye koleji ve Fiske Papaz yetiştirme okulu olmak üzere 2000 öğrencili 100 okulları, 50'si Amerikalı 125 misyonerleri ve 3000 kişilik protestan taraftarları ile en faal ve gelişmiş misyonerlik çalışmalarını yürütüyordu. I. Dünya savaşı ile 1915'de yeni bir safha başladı. Osmanlı Ordusu, Ocak 1915'de Rus ordusunun geri çekilmesi ile Urmiyey yeniden ele geçirir.

Bu Türk ordusunun Rusların kışkırtmaları ile arkadan vuran Dağlı Nesturiler ve Ruslar safında Türk ordusu ile mücadele eden Ovalı (Urmiyeli) Nesturiler için çok büyük bir hayal kırıklığına sebep olur. Nesturiler Amerikan misyon merkezeleri hastaneleri, okulları ve evlerine sığındılar. Bir kadın misyoner "Bütün salon, Banyo kiler ve tuvalet-yerlere yatarak değil ayakta durarak tıka basa dolmuştu. Bizim kapalı sahamıza doğru ilerleyen binlerce mülteci duvardan delik açarak bizimle irtibat kurmaya hazırdı." diyordu. İlk haftalarda misyonerlere sığınan Nestûri sayısı 15.000 'den fazla idi bu arada Amerika misyonerlerce Nestûriler için bir yardım kampanyası başlatıldı. A.B.D. protestan meclisi genel sekreteri Robert Speer başkanlığında Pennsylvania'da bir evde toplanan misyonerler "İran savaşı yardım fonunu" (ACARS)'ı kurdular. Amerikan protestan meclisinin 49 yıllık genel sekreteri olan Speer 1890'da Princeton seminerinde tanıştığı barışçılığı, dirayeti ve basiretine hayran olduğu Urmiyedeki Amerikan Board temsilcisi William A. Shedd vasıtasıyla bu yardımı ulaştırmayı düşünüyordu. Fakat bütün bu yardımlara rağmen Urmiyede büyük bir sefalet hakimdi. 1915'de binlerce Stoka, yiyecek

ve ilaç yardımına rağmen Urmiye sefaletle boğuşuyor, bir-biri üzerinde yatan insanlar sebebiyle bulaşıcı hastalıklar yayılıyor, ölümler artıyordu. Mayıs 1915'de 18 misyonerden 13'ü Tifo yahut tifüs"ten yatağa düşmüş, misyoner E.W.Mc. Dowell içlerinde kendi karısı ve Shedd'in karısının da bulunduğu 3000 cesedin gömülmesine nezaret etmişti. Misyonerlerden biri günde en az on kere "Aman Allahım, ne zamana kadar diye dua ettiklerini" yazıyordu. Kuzeyde Rus hattına ulaşmak isteyen 8000 nesturiden yarısı ölürken, A. B.D.'nin İstanbul temasları sonuçsuz kaldı. Amerikalı misyonerle ise Amerikada Ocak - Haziran 1915 arası çekilen sıkıntıları "İranda bir misyonerlik savaşı" adlı broşürle Amerikan kamuoyuna duyurdu ve bazı Nesturileri ACARS'da çalışmak ve propaganda faaliyetlerine katılmak üzere Amerika'ya götürdü. 1915 sonları bölgenin yeniden rusların eline geçmesi Amerikalı misyonerleri rahatlattı. Shedd, 1917 baharında misyonun gelişmesini planlıyorduki, Bolşeyik ihtilali sebebiyle Rus birlikleri Urmiyeden çekildi. Bunun üzerine Türk Ordusu yeniden harekete geçti. Osmanlılara karşı cephenin geniş bir kısmı Çarlık Rusya subaylarının organize ettiği ve silahlandığı Dağlı vahşi Nesturilerce tutuldu. Bu Nesturiler gücü İran ve Türk köylerindeki 1917 hasatını mahvettiler. Bu sebeble kışın binlerce kişi açlıktan öldü. Urmiyedeki müslüman İranlıların sabrını taşımak üzereydiki Misyoner Shedd oraya girerek Şubat 1918'de iki tarafı anlaştırdı. Ancak nesturiler 2 gün sonra anlaşmayı bozarak akıl almaz bir şekilde müslüman İranlılara saldırdılar. Onlarda Kürtlerden intikam için yardım istediler.

16 Martta Kürtlerin bir Nesturi Psikoposunu öldürmesine, Nesturiler birkaç Kürt köyünde yaşayanların hepsini öldürerek cevap verdiler. Gelişmeler tansiyonu bir hayli yükseltmişti. Nesturiler arasında "Kimin silahı yoksa, karısını satsın silah alsın" sözleri dolaşıyordu. Nisan 1918'de Enver Paşa'nın Van'a girmesi ile 20.000 kişilik bir ermeni grup nesturilere katılmak üzere Türk köylerini talan ve yağma ederek Urmiyeye kaçmışlardı. Urmiye kargaşa içindeydi. Amerikan misyonerlerinin problemleri günden güne çoğalıyordu. İran hükümeti bölgedeki nüfuzunu tamamen kaybetmişti. Aynı zamanda A.B.D. Konsolos yardımcısı olan Shedd'in evi, Osmanlıya karşı koyacak Ermeni ve Nesturi milislerin buluşma ve tartışma yeri olmuştu. 1917 sonlarında Ruslar bölgeyi boşaltınca, ACASR'ın kredisi ile eski Rus ordusundan kalma silah ve malzeme alan Shedd, bununla ermeni-Nesturi gönüllülerini silahlendirmiştir. Olaylar bir anda Shedd'i: Urmiyenin yöneticisi durumuna getirmişti. İranlı müslümanlar Shedd'i Tahrandaki Şah hükümetine "Kış boyunca yasa dışı yollardan Nesturilere silah verdiği" için şikayet ettiler. Hükümetin hemen harekete geçmesi ile A.B.D. Tahran elçisi "Shedd'i Konsolos yardımcısı sebebiyle dokunulmazlığı olduğunu" sert bir biçimde İran yönetimine hatırlatarak, bu takibetı sonuçsuz bıraktırdı. Shedd'in verdiği silahlarla Ermeni - Nesturi gönüllüler Türkleri Urmiyeye sokmadılar. Ancak, 8 Haziran da Irak cephesinden gelerek "Tark Pan İslamistlere karşı birkaç hafta dayanmalarını, yakında otomatik silah mühimmat ve cephane gibi askeri yardım yapacağını" belirtmesine rağmen İngiliz yardımının bir

türlü gelmemesi ve güneyde bir Türk Mefrezesinin pusuda beklediği söylentisi Temmuz 1918'de Halk İngilizlere sığınmak için göçe başladılar. Grabill'e göre 70 bin ermeni ve Nesturi Urmiyeden ayrılarak oluktan boşanırcasına ve kargaşa içinde kaçmaya başlar. Shedd'in göçü önleme ve direnişi sürdürme gayretleri sonuçsuz kalır. Shedd'de karışı ile beraber onlara katılır. Osmanlı Süvarilerinin saldırıları karşısında Shedd "ateşli kolera hastası olmasına rağmen gece gündüz kurşunların ortasında gönüllü milislere öğütler veriyor ve yaralılara yardım ediyordu. Urmiyeden ayrıldıktan Üç gün sonra ilk göçenler İngiliz Karargahına ulaşırken Shedd'de koleradan öldü. Karısı onun ölümü üzerine Ermeni ve Nesturilerin "Şimdi biz ne yapacağız Babamız gitti,, belimez büküldü. Yeryüzünde bize yardım edecek hiç kimse yok keşke halkımızın yarısı ölseydide o yaşasaydı" diye ağıtlar yaktıklarını kaydeder. Türk Ordusu Urmiyeye girerken, Onlarla çarpışan birlikte şehirde kalan 6000 Nesturiden 100'üde tutuklanarak cezaevine konur. A.B.D protestan meclisi başkanı Speer, 1918 sonlarında, Temmuz 1918'den beri Urmiye Nesturilerinin yaşayıp yaşamadıklarından, misyoner binalarını ayakta kalıp kalmadığından bir haber alamadığını belirtiyordu. Türk Ordusu Urmiyeden sonra kuzeydeki Dilmânı kuşatıp Şehri teslim bayrağını Şehir meclisinin kararıyla Amerikalı misyoner Edward M. Dodd hazırlar ve dalgalandırır. Dilmânı alan Türk Ordusu, Amerikalı misyonerleri ve nesturi liderlereden bazılarını tutuklar. 1918 Eylül ve Ağustosunda Türk mahpushanesinde yatmakta olan Dodd ve arkadaşlarıyla birlikte bu gelişmelerden "Nesturi-

lere bu kadar imziyaz veren ve I. Dünyü savaşına katılan "Amerikalı misyonerlerin, yanâ kendilerinin baş suçlu olduğu sonucuna varır. Shedd'de yakın çevresine aynı duyguları ölmeden önce açıklamıştı. Sadece Protestan Nesturilerle ilgilenmeyi, Barbar Nesturilerden uzak durmayı düşünmesine rağmen, konsolos yardımcılığı zırhı ve önder olma arzusu onun bütün mültecilerle ilgilenmeye sevk etmiştir. Ölümünden iki gün önce Amerikan Board merkezine gönderdiği raporda "Dağlı Nesturilerin ahleksızlıklarını ve zulümlerini sıralayarak, durum sakinleşince onları bir daha görmek istemeyeceğini" belirtiyordu. Protestan kurulunun yaptığı bir araştırmaya göre 1918 Urmiye bozgunu "Zulüm, katliam, öldürücü ve bulaşıcı hastalık, kıtlık, sürgün, ölüm ve yıkım getirmiş, olaylar Urmiyedeki misyon varlığının bütününe zarar vermişti. Bazı misyonerler ölmüş kalanlar bölgeden uzaklaşmış, misyon merkezleri bitmiş Amerikalı misyonerlerin azameti parçalanmış, delik deşik bir yığına dönmüştü." Bu sonuç, misyonerlere azınlık meselesi, milli hareketler ve devlet işlerine karışmakta nasıl bir yol izlemelerini gerektiginide göstermişti. Grabill'e göre Akıllı liderlerin yönetimindeki misyonerler, politikadan uzak kalmadan Müslümün, Hristiyan, kültür ve kanun farklarını hesaba katmalı, müslümanlar ve Hristiyanlara yönelik ortak faaliyette bulunan okullar ve hastaneler açmalıydılar. Böylece I. Dünya savaşından daha az zarar görecektlerdi. Nestûri meselesi 1918'lerde Amerikada sürekli gündemde tutulmuştu. 1917 sonlarında Ruslar bölgesi terk edince, İngiltere Türk -İran birleşmesinden korkarak A.B.D ye bölgeyi işgal etmeyi teklif etti.

A.B.D Türkiye ile savaş halinde olmadığı için misyoner Barton ve Peetin dürtüklemesine rağmen bunu kabul etmedi. 1918 in ilk günlerinde Van ve Urmiyedeki durum Boston'a ulaşınca, Barton Doğu Anadolu ve Kuzey Batı irandaki misyonerlerin geleceği hakkında endişeye düştü ve 1918 martında Dodge Crane (Şikago valisi) House, (Wilson'un danışmanı) ve Mezes (ABD Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Araştırma grubu başkanı) ile bir araya gelerek, İrana bir yardım heyeti gönderme ve ABD Dışişlerini harekete geçirme kararı aldılar. Mezes'in teklif ve tavsiyesi Barton, Crane ve Dodge'nin tasvibi ile Şikago Üniversitesi başkanı tarihçi Prof. Harry Pratt Jidson başkanlığında bir İran komisyanu kurulması Judsonun yardımcılığında Colombia Üniversitesini Öğretim üyesi, İran Konusu uzmanı A. V. W Jackson'un seçilmesi kararlaştırıldı. A.B.D. dışişlerinin yarı resmi muavafakatında alan proje, Judson ve Jackson'a telgrafla bildirildi. Judson önceleri yaşı ve komisyonun gerçek amacını anlayamadığı gerekçesi ile teklifi kabul etmek istemedi. Judson "İdana kaçan Ermenilere ve Nestûrilere nasıl yardım edileceğini, bunda İranın rolünün ne olacağını" merak ediyordu. Mezes ise ona kısaca tasarının "hayri ve politik fonksiyonlarını" anlattı. Ondan tatmin olmayan Judson 1918 mayısında Newyork ve Washington'da temaslarda bulundu. Misyoner Peet onu A.B.D. Dışişleri Bakanı Lansing ile görüştürdü. Judson yavaş yavaş A.B.D. Hükümetinin olaya insani amaçlarla karıştığına ve kendisinin irandan başarıyla dönerse barış görüşmelerine danışman olarak değerlendirileceğini düşünmeye başladı. Dodge ve Mezesle Newyork ta yaptı-

ğı görüşmelerden sonra teklifi tamamen kabul etti. 1918 Haziranında İrana gitmeye karar vermişti ki, The New York Tribüne gazetesi ACASR New York bürosuna dayanarak komisyonunu amacının "Rusların İrandan çekilmesi ile ortaya çıkan boşluğu doldurmak için Alman yayılmacılığına karşı koyma ve ABD'nin İrandaki güvenliğini artırmak" olduğunu yazdı. Bunun üzerine Judson gitmekten vazgeçti. Dışişlere Bakanlığı onu yeniden ikna ederek "İnsani ve hayri neticeleri büyük olacak olan İran komisyonu başında gitmesini temin etti. Zaten Mayıs 1918 sonlarında yardımcısı Jackson 5'i misyoner 16 kişilik bir heyetle İngiliz sömürge valisi ile görüşmek üzere Hnıdistana gitmişti. 12 Temmuz da ACASR'dan büyük yetkiler olarak 13 Temmuz 1918'e Şikago Üniversitesinde Prof. Maurice Wertheim Ve ABD eski Türkiye Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun New York'lu bir iş adamı olan damadı ile beraber Londraya hareket etti. Judson bir kaç ay temas-
tan sonra İngiltere hükümeti ile İrana yardım yapmak için bir gezi Konusunda anlaşmıştı. Judson Ocak 1919'da Londra-
da Bartonla görüşerek Avrupa devletlerinin Nesturilerle ilgili sorumluluklarını konuştular. Bu sırada İrandan açlık ve sefalet ve ölüm haberleri gelmeye başlamıştı. Amerika-
lı misyonerlerin raporlarına göre birçok Nesturi ve Ermeni "Köpek, ölmüş hayvan, ot hatta insan eti yemeye başlamışlardı." Böyle bir ortamda Judson, on ton ilaç, 50 bin kişilik serum ve 250 bin kişilik yiyecek İrana gelir. Burada komisyona üç misyon daha katılarak, Misyonerliğin etkisi açıkça vurgulanmak istenir. Komisyonun, Judson dan gizli tutulan politik amacı Barton tarafından İngiliz yö-

netimine açıkça anlatılmıştır. Barton'a görev Komisyon İrandaki Alman etkisini azaltmak için elinden geleni yapacak, yeni personeller getirterek misyonerlerin rahatlatacak, açlığı ve yokluğu ortadan kaldıracaktır. Judson buna karşı çıkarak geri dönerken, Hindistan üzerinden gelen Jackson ve arkadaşları "Hristiyan mültecilere yardım etme ve İranın kötü ellere düşmemesi için çalışmaya hazır olduklarını belirterek iranda kaldılar. İran yönetiminde komisyonun çalışmasını olumlu karşılıyor. Avrupa Emperyazilmi karşısında ABD'yi Wison ilkeleri Shuster teknik yardımı sebebi ile bir teminat olarak görüyordu. Şahın yüksek dereceli bir memurun "İran'ın kalbinin Amerikalıların elinde olduğu zaman rahat eder" diyordu.²²⁷ Şubat 1919'da toplanan Paris Barış konferansında Amerikalı Misyonerlerin büyük çabaları ile Nesturi meselesi de gündeme gelir. Bryce İngiliz Centerbury kilisesi ile de işbirliği yaparak bu hususta İngiltere de bir kamuoyunun oluşmasını temin eder. Centerbury Patriği ve James Bryce İngiliz hükümetine yazdıkları mektuplarda "Nesturilerin İngiliz koruyuculuğu altına alınmalarında ve Bakıba kampında barındırılmalarında" önemli rol oynarlar. Speer, Cemiyeti Akvamı da kullanarak Nesturilere bağımsızlık yolu açmaya çalışmaktadır. Bu amaçla Urmiye Nesturilerinin Patrik Mar Simon'un ve Amerikadaki Protestan Nesturi teşkilatının temsilcileri ile toplantılar düzenlerler ve Nesturi merkez komitesi adlı bir teşkilat oluştururlar. Bu yeniteşkilatta savaşın başından beri ACRNE New York bürosunda çalışan Paul Simon ve Isaac Yonan Colombia Üni-

227. Grabill, Age, s. 135 - 147

Üniversitesi Doğu dilleri hocası Anglikon Prof. Dr. Abraham Yohannan ile Synod adlı Urmiyeli Nesturi liderler bulunmaktadır. Speer, I. Dünya savaşı döneminde Nesturilerden 1000 Dolar yardım toplamış faal bir lider olan Paul Simonu eski başkan Rooswelt ilede görüştürerek cesaretlendirmiştir. Speer'in Simon ve Yonan'ı Nesturi merkez komitesi delegeleri olarak parise göndermek için ABD. Dışişleri Bakanlığı ve ABD Barış komitesi nezdindeki girişimleri başarısızlıkla sonuçlanır. Bunun üzerine Speer, Anglikan Prof. Dr. Abraham Yohannan'ın delegeliğini kabul ettirir. Yohannan önce Londra'ya uğrayarak Bryce ile görüştüktan sonra Parise geçerek Nesturi merkez komitesinin İrandan gelen temsilcileri ile görüşür. Temsilcilerin daha önce konferans başkanlığına verdiği dilekçenin ardından ikinci bir dilekçe ile Nesturi meselesinin gündeme alınmasını ister. Yohannan daha sonra ABD başkan Wilson ve ABD Barış komitesinden Mezes'e Speer'in mesajını iletir. Bu sırada ABD Yönetimine Nesturi meselesini gündeme getirme fırsatı çıktı İngiltere karşısında ABD ye yanaşmak isteyen İranın Dışişleri Bakanı, bir yemekte bir araya geldikleri ABD Delegasyonuna Judson komisyonu ile İran halkının birçoğunu ölümden kurtaran ABD yönetimi ile daha iyi ilişkiler kurmak istediklerini, ABD'nin İranın Liberelleşmesi ve gelişmesi için yardımcı olacağını umduğunu belirtti. ABD yönetimi ise buna karşılık bağımsız bir "Nesturi devleti" şartını getirdi. ve İran dışişleri bakanı bunu kabul etti. Yohannan çok sevinçliydi. Speer'e "Farsous, Fisk, Smith, Dwigh, Jessup ve Barton tarafından ortaya konan eskihayallerin gerçekleşebileceğini İslam dünyası-

nın göbeğinde kurulmuş bir Nesturi devleti ile İranlılara, Türklere, Kürtlere ve bütün islam dünyasına Hristiyanlığı yayma imkanının doğduğunu " bildiriyordu.²²⁸ Fakat bu hayal olmaktan ileri gidemez. İngiltere İran'da bir Amerikan nüfuzuna şiddetle karşı çıkarak, Judson komitesi ve Amerikan teknik yardımını etkisiz hale getirmek için var gücüyle çalışan İngiltere, Ağustos 1919'da Şahı zorlayarak, İranı İngiliz himayesine almak için Anglon persian antlaşmasını imzalattı, ancak Amerikan Dışişleri Bakanı Lansing bir taraftan İngilterenin İrandaki Emperyalist siyasetini protesto ederken, diğer taraftan İran meclisini bu antlaşmayı reddetmesini sağladı. Bu İranda Modern Milliyetçilik akımının yerleşmesini sağlıyordu. İranda kaybeden İngiltere Pariste direniyor. Bir Nesturi devletini kabul etmiyordu. Yohannan ve diğer Nesturi temsilcilerin gayretleri sonuçsuz kalıyordu. Yohannan 1919 Kasımında Speer'e Nesturiler için yapabilecekleri hiçbir şeyin kalmadığını yazıyordu. Paris Barış konferansı Nesturiler için hiçbir şey getirmemişti.²²⁹ Amerikan Board Başkanı Barton 1920 sonlarında Türkiye dönüşü uğradığı Londrada, Musul yakınında Bakuba kampında bulunan 30.000 Nesturi için yardım aramaya başladı. İngiliz Koloni bürosundan T. E. Lawrence ve Churchill ile görüştü. Churchill, Bartona İngilterenin mülteci Nesturileri geri ülkelerine döndürerek malı güce sahip olmadıklarını, ABD'nin göçmen kanunlarında bazı değişiklikler yaparak Nesturileri Amerikaya götürmesini İngilterenin bu teklif gerçekleşirse nakil masraflarını da karşılayacaklarını, bu yol

228. Grabill, Age, s. 153 - 154

229. Grabill, Age, s. 237 - 238

da ABD yönetiminin baskı yapmalarını teklif etti. Amerika-ya dönen Barton, Protestan meclisi başkanı Robert Speer ile birlikte Mart 1921'de Yeni başkan Harding'in Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'e giderek Churchill'in tavsiyelerini anlatarak yardım istediler. Fakat netice alamadılar. Bu arada Mezopotomyadaki mülteci Nesturiler için yeni bir yardım fonu kurdular. Ve Amerikan Nesturileri ile birlikte başkan Hardig'e Nesturilerin yurt problemlerini çözümü için başvurdular. Speer başkan Harding'e en etkili biçimde yazmasına rağmen netice alamadığını, yazarken, Barton ACRNE'nin eski başkan Wilson'un bütün kalbiyle desteklemesine ve büyük bir teşkilat olmasına karşılık yeni başkanının gözünde fazla bir etkinliğe sahip olmadığını anlıyordu.²³⁰ Bu sırada Amerikalı misyonerlerde Nesturilerle ilgili çalışmalarını sürdürüyorlardı. Nesturiler "Tek arkadaşımız var: ACRNE, derken, Speer, Amerikan yönetiminin kapısının Nesturilere açmasına çok üzülüyordu. Bu arada İranda bir ışık belirdi. Amerikanın, "Mills Paugh Projesi" ile İrana teknik yardımda bulunması İranın 1922 Ağustosunda bölgede kürtle-ri sürerek bir miktar Nesturinin geri dönmesinden izin vermesine sebep oldu. Speer, hemen harekete geçirdi, ve geri dönen Nisturilere tohum ve 800 öküz gönderdi. Misyoner Mc. Dowell buna memnun olmuyordu. Çünkü Nesturilerin hepsi İrana yerleşmeyi kabul etmiyor bade Nesturilerin üç ayrı grup olarak İran, Türkiye'ye ve İngiliz Kontrolündeki Irak'ta yaşıyorlardı. Mc. Dowell bu üç ülkedeki Nesturilerin üç devlettede alınacak topraklar üzerinde kurulacak bir

230. Grabill, Age, s. 256

Nesturi Devleti çatışması altında birleşmelerini istiyordu. Ancak, Lozan Konferansı öncesi Mc. Dowell bu hususta Lord Curzon'la görüşmesi neticesiz kaldı. MC. Dowell ve Speer İngiliz hükümetine baskı yapmayı denedi fakat başarılı olmadılar. Speer, girişimlerini sürdürdü. O, İngilterenin "Nesturilere tutulmayan sözler verdiğini ve onları kuzeydeki askeri operasyonlarında yem olarak kullandığına" inanıyor ve İngilterenin çıkarları için Nesturilerin feda edileceğini ileri sürüyordu. 1924'lerde Mc. Dowell Birleşmiş Milletler gözetimindeki Türkiye ile Irak arasında bir özerk Nesturi devletinin kurulmasını teklif etmeye başladı ve Speer'den ABD Yönetimine bu doğrultuda baskı yapmasını istedi. Fakat Speer, ABD Yönetiminin üzerinde etkili olamıyordu.²³¹ Lozanda İngiltere Türkiye'nin "Anane ve Dini hayatlarına dokunmaması" kaydıyla Nesturilerin Hakkariye yerleşmelerini teklif etti. Bu teklif Fransa, İtalya ve ABD tarafından kabul edildi. Fakat Türkiye bunu kabul etmedi.²³² Zaten Nesturilerde Türk Hakimiyetinde yaşamak istemiyorlardı. İngiltere ise buna karşılık Nesturilerin silahlandırdı. Onlardan misil teşkilatı kurarak kendi hava gücü desteğinde 7 Ağustos 1924'de Türk Topraklarına saldırttı. Hakkari valisinin esir edildiği bu isyan ve 22 Kasım 1924'deki ikinci isyan Türk Ordusunca kısa sürede bastırıldı. Bölgedeki İngiliz Yüksek Komiseri Dobbs, Türkiye'nin Musuldan vazgeçmesi için Hakkarinin Nesturilere ve-

231. Grabill, Age, s. 278 - 279

232. Yavuz, Ahmet, Yakındoğu meseleleri ile ilgili Lozan Barış Konferansı tutanakları, Ankara, 1969, Dışişleri Bakanlığı Yay. C. I. I. kitap s. 200 - 336
 Melek Kemal, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu, (1890-1926) İstanbul, 1983, Uçdal Neşriyat, s. 50

rilmesi teklifini canlı tutarak Musul meselesinde Nesturileri kullanmıştı.²³³ 1924'de Lozanda ve 1926'da Ankarada umduklarını bulamayan Nesturiler 1932'de bağımsız olan Irak'a İngilizlerden kalma silahlarla isyan ederler, Fakat Irak bu isyanı kanlı bir şekilde bastırarak Nesturileri bölge dışına sürerler.²³⁴ İran ise I. Dünya Savaşının başlaması ile Amerikan misyoner okullarını kapatır. Amerikan hastanelerini ve kliniklerinin sayısını azaltır. Ve Nesturileri yeniden canlandırmak için 10 yıldır çalışan Urmiye misyon merkezini kapatır. Bundan sonrada nesturi meselesi yani Mc. Dowell'in "Allah, İstanbul'dan İran Körfezine kadar İslam dünyasının tam ortasına Ermeni ve Nesturileri yerleştirtsin ve misyonerler onlar vasıtasıyla İranlıları, Türkleri, Kürtleri ve Arapları Hristiyanlaştırsın ve medenileştirtsin. Hayalî sona erdi. 1960 de Nesturiler, Irak, İran Lübnan ve ABD'de dağınık bir biçimde yaşıyorlardı.²³⁵ Amerikan Misyonerler ayrı bir Nesturi devleti kurdurmayı başaramamışlardı. Fakat ABD-İran arasında ilk diplomatik ilişkilerin başlamasına İranın çeşitli dış müdahalelere sahne olmasına ve iç kavgalar binlerce insanın birbirini öldürmesinde Hristiyan azınlıkların kışkırtılarak bölgede huzurun bozulmasında önemli rol oynamışlardır.²³⁶

233. Oke Mim Kemal, Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926) İstanbul, 1987 Tüdev yay. S. 133 vd.

234. "Nestüriler" Yeni Türk ansiklopedisi Ç. VII s. 2644-2646

235. Grabill, Age, s. 279

236. Grabill, Age, s. 137 - 139

7. PONTUS MESELESİ

Amerikalı misyonerler 1820'de İzmir'e ve 1822'de Beyrut'a ayak bastıklarında Ortadoks Rumlarla ve onların tepkileriyle karşılaştılar. Ortadoks Rumlar Amerikalı Misyonerleri suçlarken, Amerikalı Misyonerler 1825'lerde iki Rum gencini "Yunan bağımsızlık hareketinin bir Hilâl Haç kavgası olduğu yolunda propaganda yapmak üzere Amherst ve Yale kolejine gönderdiler.²¹⁷ Aynı dönemde Yunanistan'a ise Amerikalı Janes King gönderilmişti. King, Yunanistan da bir protestan kilisesi kurana kadar faaliyetlerini sürdürdü. Bu yüzden bir Yunan kahramanı olarak sevilmiş ve tutulmuştu.²¹⁸

Amerikalılar Osmanlı topraklarına ayak bastıktan kısa bir süre sonra Yunan bağımsızlık Hareketi de başlamıştı. Amerikalıların hedef seçtikleri "Soysuzlaşmış" doğu kiliselerinin en önemlilerinden biride Ortadoks Rum kilisesi idi. Amerikalılar Atina ve İzmir'i Rumlar arasında çalışmak için merkez seçmişlerdi.²¹⁹ Atina'daki faaliyetler Jonas King vasıtasıyla yürütülüyordu. King, Yunanistan bağımsız olduktan sonra yıllarca Yunan kilisesini reform etmeye çalışmış faal

217. Grabill, Age, s. 4 - 6.

218. Nâhid Dinçer, Agm.

219. Grabill, Age, s. 9.

bir misyonerdi.²²⁰ Bu sırada Beyrut Ortadoks Rum kilisesi mensupları arasında yürütülen Evanjelizm çalışmaların Ortadoks Rum patriğinin tehdit ve aforazlarına rağmen yavaş yavaş meyvesini vermeye başlamıştı.²²¹ Amerikalı misyonerlerin birkaç Rum gencini Amerika'ya göndererek Yunan bağımsızlığı için batıda kamuoyu oluşturmalarına yardımcı olmaları Rumlar arasında olumlu bir tesir bırakmıştı.²²² Bütün bunlara rağmen uzun yıllar İzmir ve İstanbul'daki ferdi ilgilenenler dışında Osmanlı Rumlarının bütünü ile ilgili bir Amerikan çalışması görünmez. Bununla birlikte Robert kollejdən 1871 - 1906 arası 82 Rum gencinin mezun olduğu da unutulmamalıdır.²²³

Amerikalı misyonerler 1867 de Merzifon Amerikan kollejinin açarlar. Ermeni ve Rum öğrenci ile öğretime başlayan okul önceleri Ermeni meselesinin en önemli tahrip merkezlerinden biri iken²²⁴ 20. y.y. başlarından itibaren Pontus Rum meselesinde el atar. 1904 de Merzifon Amerikan kollejinde "Amerikan kolleji Müdür ve muallimlerinin düzenli yardımlarıyla" Pontus Rub Klübü açılır. Klübün gayesi, Rumları Yunan emelleri ve Pontus hükümetinin ihyası için teşvik ve hazırlamaktır.²²⁵ 16 Şubat 1921 aramalarında ele geçirilen bel-

220. Grabill, Age, s. 4 - 6.

221. Addison, Age, s. 109.

222. Kırşehirlioğlu, Age, s. 27.

223. Merdivenci Ahmet "Robert kollejinin Türkiye'deki ilk Elli yıllık öğretim faaliyetleri" Türk dünyası Tarih Dergisi, Kasım 1987, sayı 11, s. 23 - 26.

224. Şimşir Bilâl N. Agm.

225. Pontus Meselesi 3, Kasım, s. 1 - 3.

geler arasında bulunan nizamnâme'ye göre, klüp 1904'de Merzifon Amerikan kollejindeki Rum gençleri', Maarif ve Evrefes (Musiki) klüplerinin birleşmesiyle kurulmuştur. 1908'e kadar bölgenin tek Pontus Rum Cemiyeti olan klüp, kolej dışında kalan Rumların hepsinin tabii üye kabul ediyordu. Klüp yönetimi ise kolejin Rum öğrencileri, Merzifonlu Rumlar ile cemiyetin gayelerini benimseyen çeşitli ırk ve mezhepteki kimselerden teşekkül edecekti. Cemiyet gelirini ise üye aidatları, üye bağışları, halkın yardımı, kitap satışlarından kazanılan kârlar ve çeşitli kimselerde verilen hediyelerden oluşuyordu. Amerikan misyonerler kontrolündeki bu gizli cemiyet bilhassa 1908'lerden sonra Pontusculuk gayesiyle önemli çalışmalar yapmış, klüp Başkanı M.Papadopoulos, Pire'li Yani Averof'a yazdığı 24 Kanunu evvel 1908 tarihli mektubunda "Yabancıbir mektep (Merzifon Amerikan kolleji) dahilinde ve Şanlı Yunanistanın biz evlatları arasında maa-lesef pek az devam eden misafirliğinizde bizi fevkâlade minnettar ve mütehassıs kılan esaret-i ruhiyemizi isbat ve te'yid etmiş oldunuz" derken hangi menfur emeller peşinde olduklarınıda açıklamış oluyordu. Aynı kişi 2 Teşrini sani 1908'de de Samsun Rum Teceddüd ve İhya Cemiyeti başkanına gönderdiği mektupta, 4 yıl önce çok cılız olarak başlayan faaliyetlerinin Amerikan mektebi talebelerinin "vatanperverâne ve terakkiperverâne himmetleri sayesinde" çok canlı ve kuvvetli bir duruma geldiğini, "Muhtelif yerlerde gelecek tahsil yapan bu mektepteki talebelerininibirbirleri ile muavenet ve kardeşliğini temin, eğitim ve öğretim ile on-

ların rûhi ve bedeni kuvvetlerini geliştirmek gâyesiyle çalışan cemiyetlerinin Samsun'daki Rum Teceddüt ve ihya Cemiyetini kardeş kabul ettiğini belirterek, birleştirmek ve yılmadan çalışmaktan bahsediyor ve mektubunu "Yaşasın Yunan, Yaşasın Kurtuluş sloganları ile bitiriyordu. Bu menfur cemiyet, Kolejin konferans salonunda "Pontusculuk" gâyesine uygun konferanslarda düzenlemişti. Başkan Papadopoulos, 10 Teşrinisani 1919'daki konferansında "Samsun'daki bir Rum çetesindeki çalışma ve Türk güvenlik kuvvetleri ile çatışmalarını" anlatırken 18 Teşrinisani 1919'daki konuşmasında Pontus'a "Anadolu Yıldızı" denmesini teklif ediyordu. 27 Kanunu evvel 1919'da Laçeryanos "Kayıtsızlıklarımız" adlı konferansı ile halkın Pontusculuk hareketine olan ilgisizliğinden yakınırken Garigeryos Çakalof 13 Şubat 1920'de verdiği "Askeri hayat" adlı konferansı ile "ordu kurma, savaş usûlleri, ordu yönetimi ve hataları telafi teknikleri" hakkında bilgi veriyordu. 20 Mart 1920'de Sivas'lı Teodoris, Türk ordusundaki Rum askerlerin firarlarının mı yoksa Türk ordusunda Rum emellerine hizmet etmelerinin mi daha avantajlı olacağı hususunu gündeme getirirken, firarlarının daha avantajlı olacağını savunan Aya Keçidis Sivas'ta Rum asker kaçakları ve muhacirlere klübün yardımlarını anlatmıştı. I. Dünya savaşında Türkordusu saflarında bulunan Dr. İlyas Sözyadis 23 kanunu evvel 1919 tarihli konferansında "Türklerin gayesinin Hristiyanlığı yok etmek olduğunu ve çarenin Yunanistan'a iltihak olduğunu" anlatırken, 8 Mayıs 1920'de Dedeoğlu'nun okuduğu "Doğan Yunanistan'a Selam"

adlı şiirden sonra "Bugünkü Yunanlıların Menşei" adlı bir konferans vererek Efsenanyadis, Anadolu Rumları ile Yunanlıların aynı idealleri taşıyan ve aynı idarelere koşan tek bir ırk ileri sürmüştü. Merzifon'daki Amerikan matbaasında basılan ve Rumlara dağıtılan bildiriler ve broşürlerde de aynı "menfur emeller" fazlasıyla kendini belli ediyordu. Cemiyet adına 29 Aralık 1908'de yayınlanan bildiride "Yunanistan'a bağlı oldukları" açıklanırken 18 Aralık 1910 tarihli bildiride Amerikan kolleji talebeleri Helenizme gönül vermeye çağrılarak "Sevgili öğrenciler, Bizde o Yunanlılardanız, biz de bu mukaddes gayeye takdis ve tebci edelim" deniyordu. Anestes Tarakcıoğlu imzalı broşürde "Yıllarca Türk zulmü altında ezilen Rumların 1821'de başlayan kurtuluş mücadelesini devam ettiği Anadolu'daki Rum gençlerinin yegâne vazifesinin eski Yunan vatani olan Anadolu'yu kurtararak Yunanistan'a teslim etmek, olduğu belirtilirken, Yani Dimitriyadis'in yayınladığı broşürde Pontusun "Mavi-Beyaz"lı bayrağının kaldırmanın yani isyan etmenin zamanının geldiğini bildiriyordu. Klüp Katibi K. Mimioğlu ise yayınladığı bir bildiri ile "Klübün imanlı askerleri, nur mücadelesine geliniz" çağrısı yaparken, yayınlamış olduğu broşürde ise şunları söylüyordu: "Hürriyetin sihirli rüzgarı ummadığımız halde şimdi buralara tesir etmeye başladı. Tabiatı diriltti, zincirleri çözdü ve duvarları yıktı." Kolej binasında her söylenen marş ve ilahilerde de aynı duygular, aynı haince temenniler vardı. Harp meydanı adlı marşta "Her birimiz vatan için ölmek şerefine nail olalım." denirken, Harp Kıtası

adlı marş'ta "Sabırsız çocuklar, silahınızı kuşanın" emir veriliyordu. Kurtuluş marşlarının birinde klüp içinde "Kurtuluş - Yaşa" diye bağrılması istenirken bir başka kurtuluş marşında kurtuluşun "Yunanlıların mukaddes kemiklerinden doğacağı" ileri sürülüyordu.²²⁶

Kolej ve bitişindeki Amerikan hastanesi içinde yapılan menfurca çalışmalar bununla bitmiyordu. Merzifon Amerikan hastanesinde bir buçuk sene çalıştıktan sonra 2,5 ay evvel Amasya Şefkati islamiye yurduna geçen bir müslüman kadının "Hastane ve kolejde toprak altı yol ve depolarının olduğu, buraya otomobillerle top, tüfek, bomba ve cephane yığıldığı, bazı silahlı Hristiyan köylülerin burada korunduğu ve saklandığı, hastane yöneticilerinin Tavşandağında kaim Hristiyan köylülerle gizli münasebetler içinde olduğunu" ileri süren ihbarı sonucu merkez kumandanlığının emri ile 5. fırka kumandanlığı ve Merzifon kaymakamlığınca "Hükümetimizin Amerika ile hüsnü münasebete bulunmak arzusunu nazarı dikkaten uzak tutmadan Amerikalılara muameleyi tahrikiyeden kaçınılarak" 16 Şubat 1921'de yapılan arama sonunda Pontus meselesi ile alakalı olarak şu belgeler bulunmuştu. 1 - 1904'den beri faaliyette bulunan "Pontus" adlı gizli cemiyete ait nizamname, mühür, arma, bayrak, marş ve ilâhi defterleri, yazışma evrakları, konferans ve seminer notları vs...

2- Kolej müdürü ile Samsun Amerikan Konsolosu arasında Rum gençlerin Amerika ve Avrupaya kaçırılmalarıyla ilgili muhaberat evrakı.

226. Pontus meselesi, Kısım 1, 2. fasıl, s. 92 - 102.

3. Kolej müdürünün Goodshll'e yazdığı "Rumların Amerikalılara muhtaç olduğunu" belirten 25 Teşrinievvel 1920 tarihli mektup.

4. Rum Gümüşhacı köylüleri tarafından kolej müdürüne yazılan "Hükümetten şikayet ve nasıl hareket etmeleri hususunda talimat istenilen" bir mektup.

Tokatlı Lazoros'un evinde yapılan aramada ise;

1. Kantarcıoğlu imzalı 5 adet "Merzifon Anadolu Koleji" adlı matburisale,

2. Pontus Mektepleri ile Merzifon Amerikan Kolejinin birleştirilmesine dair Rumlarla Amerikalılar arasında teati edilmiş bir nizamname,

3. Pontus ibareli edebi ve siyasi Rumca vesikalar, Yunan Efsun askeri kıyafetinde çekilmiş bir fotoğraf ve münderecatı calib-i dikkat Rumca iki gazete ele geçirilmişti.

Yapılan soruşturma ile de:

1. Kolejde silahlı Rum köylülerinin barındırıldığı,

2. Kolej in Türkçe öğretmeni Mehmet Zeki'nin Pontuscuları ihbar ettiğı zannıyla kollej öğrencilerinden Pavlidis ve Protestan Lay tarafından öldürüldüğü,

3. Gözaltına alınan kolej yönetici ve öğretmenlerinin hiç bir şey söylememelerine rağmen aralarına konan ingilizce bilir bir subayın tesbitlerine göre olaylardan tamamen haberdar oldukları anlaşılmıştı.

Bunun üzerine Dahiliye vekaleti 13 Mart 1921 tarihli bir tebliğı ile "Pontus cemiyeti ile alakadar olduğu elde edilen evrak ve vesikalarda anlaşılan kolej in Bakanlar ku-

rulu kararı ile kapatıldığını, Kolejin 29 öğretmeni ve Hastane Baştabibi Dr. Martini'nin Samsun yolu ile sınır dışı edildiğini, 2 öğretmenin ise Merzifon'daki Amerikan tesislerinde bekçi bırakıldığını" açıklamıştı. Hükümet gelişmeler hakkında "Amerika ile dost geçinmek arzusu" sebebi ile Türkiye'deki Amerikan temsilcisi Amiral Bristol'a da bilgi vermek ihtiyacı hissetmişti. Hükümet adına Hariciye vekili Ahmet Muhtar 21 Nisan 1921'de Amiral Bristol'a gönderdiği mektupda özetle:

1. Kolejde Karadeniz sahilllerinde bir Yunan hükümetinin kurulması için Rum gençliğini tahrik ve teşvik ederek Yunan sultasına sokmaya çalışan Pontus Rum Klübünün açığa çıkarılması,

2. Rum gençlerinin yurt dışına kaçmaları ile ilgili olarak kolej müdürünün gayreti,

3. Kolejin Türkçe öğretmeni M. Zeki beyin kolej öğrencilerince öldürülmesi gibi olaylar Kolejin Türkiye aleyhine bir takım siyasi çalışmalara ocaklık yaptığını göstermektedir. Amerikan teb'asının bazılarının idare ettiği ve tarafsız addedilen bir müessesenin Türkiye hükümetinin samimiyetini suistimal ederek müesseseyi Türkiye aleyhine çalışmalara merkez tahsis etmelerinin insanlık şiarıyla telifi gayri kabildir. Buna rağmen TBMM hükümeti büyük bir kadrişinaslık örneği göstererek yalnız Merzifon'daki Amerikan müessesesini kapatmış ve öğretmenlerini sınır dışı etmiştir" denilmekte ve Amiral Bristol'un teminat vereceği yeni bir kadronun gelmesi halinde Merzifon'daki okulunda açılaca-

ğı belirtilmekte idi.²²⁷ Devrin maarif vekili Hamdullah Suphi ise Şubat 1921'de TBMM'de şöyle diyecekti: "Bazı mahsurlar olmasa Türkiye dahilinde bir tek ecnebi mektep bırakmam, fakat bu dahili olduğu kadar harici bir meseledir. Amerikan Mekteplerinin kapattığımız gün Amerika üzerinde bunun akisleri ne olacaktır, müteala etmeliyiz."²²⁸ Hükümetin resmi ajansı olan Anadolu ajansı ise 24 mart 1921 tarihli tebliğinde "Hükümetimizin Amerika ile dostca münasebet e bulunmak arzusu gereğince Anadolu'daki bütün yabancı mektepler kapatıldığı halde Amerikan mekteplerinin serbestce öğrenime devam etmelerine izin verilmişti. Maalesef görülyorki bu mekteplerin bazıları kesinlikle anlaşıldığı üzere kuruluş gayelerinin tamamen hilafına olarak doğrudan doğruya gayri Türk unsurların müfsitkârane faaliyetlerine merkezlik hizmetleri görüyorlar Merzifon kolejinde ele geçirilen evrak ve vesikalar hiç bir tereddüte mahal kalmayacak şekilde bu hakikati meydana çıkarmıştır... Muhtelif kaynaklardan aldığımız bilgilere göre diğer Amerikan mekteplerinin tamamıyla haricinde bir takım siyasi işlere karışıyorlar Türk halkı, Rum ve Ermeni gençlerin hükümetce Amerikan mekteplerine gösterilen müsamahadan istifadeyle siyasi propagandada kullandıkları her çeşit gazete, kitap ve evrakın bu mektepler vasıtasıyla temin ettiklerini şikayetlerle sürekli hükümete duyurmaktadır. Bu durum devam ederse millet ve hükümetin Amerikan müesseselerine şimdiye kadar göster-

227. Pontus meselesi, Kısım 3, s. 1 - 9.

228. T.B.M.M. Zabıt Ceridesi C.8. Şubat 1921.

diği dostluk yok olabilir. Temenni ederimki ABD, bu gibi müesseseleri idare eden merkezler vasıtasıyla Amerikan mekteplerini bu siyasetçiliğini önlesin" denilerek aynı husûslar dile getiriliyordu.²²⁹ Resmi makamlar her ne kadar Amerika ile ilişkileri düşünerek olayı biraz daha ağıra alsalarda hükümete bağlı bazı güçler olayları merkezlerine ve kamu oyuna bütün çıplığıyla anlatmışlardı. Bu minvalden olmak üzere Merkez Ordusu Kurmay Başkanı Hüseyin Hüsnü, Genel Kurmay Başkanlığına gönderdiği 4 Mart 1921 tarihli uzun raporunda "Bütün belgelerin bu müessesenin tarafsız ve insanî gayelerle değil Hristiyanlığı yükseltmek için çalıştığını, Bu kolejin irşad ve müsalesiyle bu kolejde yetiştirilen genç Pontuscuların edebi ve irfani bir maskeyle kurdukları ve kolej dışında dal budak salan Pontus teşkilatından, her gün Anadolu'da TBMM hükümetinin faaliyetleri hakkında Samsun'daki Amerikan Konsolosuna malumat veren kolej müdürünün haberinin olmamasının mümkün olmadığını" anlatmaktaydı.²³⁰ Merkez ordu kumandanı Nurettin Paşa ise "Mülki ve Askeri makamlara, Ulema ve meşayih ve halka hitaben" yayınladığı beyannamede Amerikan misyonerlerinin Pontusculuk gayesine nasıl hizmet ettiklerini anlatarak herkesi "uyanık ve birlik" olmaya çağırmıştı.²³¹ Hakimiyet-i milliye gazetesi de meseleye çok önem vermiş. 31 Mart - 7

229. Hakimiyet-i milliye, 25 Mart 1921, s. 2.

230. Pontus Meselesi, Kısım 3, s. 4 - 5.

231. SR. C. 19 A. 478, s. 102 - 103.

Nisan 1921 tarihleri arasında yayınlanan "Pontus Rum Cemiyeti hafiyesi" adlı yazı serisinde klübün 85 üyesinin tamamının kolej talebesi olduğunu ve klüp başkanını kolej müdürünün tesbit ettiği anlatılmakta, arama sonuçlarıyla ilgili bilgi verilmekte, Pontuscuların "fesat ocağı" haline gelen okulun kapatılmasının memnuniyetle karşılandığı belirtilmekteydi.²³² Aynı gazetenin 23 Haziran 1921 tarihli nüshasında ise Amerikan müesseselerinin kendilerinin, "Hayır ve insaniyet" için çalıştıklarını ileri sürdükleri belirtilerek "Türk istiklalini Karadeniz sahillerinde tehdit eden Rum Pontus Cemiyetinin merkezini hükümet bundan bir kaç ay önce Merzifon'daki Amerikan mektebinde keşfetmişti. Karadeniz Rumları arasında ihtilâl teşkilatı buradan yapılıyor dağıtılan ihtilâl evrakları burada basılıyordu. İhtilâli haber veren Türk muallimi aynı müessesede ders okuyan Rum muallimler bu müessesenin içinde öldürdüler. Yunanistandan gelen talimat ve vesikalar burada bulundu. Merzifon Amerikan mektebinin hayır ve insaniyet vazifeleride işte buydu." denilmekteydi.²³³ Amerikan misyonerlerinin bu menfur faaliyetleri bir tarafa atarak Amerika'da yeni bir Rum katliamı propagandasını başlattıklarını hatırlamalıyız. Amerikan Yakın doğu Yardım Komisyonu üyeleri - ki bunlardan Keçil Mütarekede Türk halkından itilaf devletleri mümessili olarak

232. "Pontus Rum Cemiyeti Hafiyesi" Hakimiyet-i Milliye, 31 Mart 1921 - 7 Nisan 1921.

233. "Amerikan misyonerleri" Hakimiyet-i Milliye 24 Haziran 1921, s. 1.

topladığı yardımları Rum ve Ermenilere dağıtmıştı.²³⁴ 10 Temmuz 1921'de Samsun seyahati dönüşü The New York Times' e verdikleri beyanatta "Bölgedeki Hristiyanların komple bir baskı ve zulüm altında inlemekte olduklarını yalnız Pontus bölgesinde 350.000 Rum'un kitle katliamı sürgün ve açlığa terkedildiğini" ileri sürmüşlerdi.²³⁵

234. Pontus Meselesi, Kısım 3, s. 5.

235. Ulugay Osman, Age, s. 139.

S O N U Ç

Bu çalışmamızda geniş bir şekilde Amerika'lı misyon-
nerlerin 1820 - 1930 arası çalışmalarını inceledik. Prof.
Edward M. Earle'in deyimiyle "bu çalışmaların sonucunda
harcanan milyonlarca dolar ve bu uğurda kurban verilen
binlerce başla ilgili geniş bir istatistik toplamamız müm-
kündü."¹ Biz bundan ziyâde bu faaliyetlerin tarihi gelişimi,
kapasitesi ve etkisine ana hatlarıyla yer vermeye çalıştık.

Şüphesiz ki Amerikan misyonierliğinin bizim üzerimiz-
de önemli tesirleri olmuştu. Onların kışkırttığı ve yetiş-
tirdiği Ermeniler, Bulgarlar, Rumlar, Nestûriler, Araplar,
Rumlar, Arnavutlar vb. Osmanlı devletinin yıkılmasında da-
hilde ve hariçte önemli rol oynarken, misyonierler onların
bu isyanlar sonrası ortaya çıkan acılarını istismar ederek
Avrupa ve Amerikaya Türk düşmanlığı tohumunu ekmışlerdi.
Bilhassa Ermenileri evliyalık derecesine çıkararak, Ameri-
ka'da "Barbar Türk, Kurbanlık Ermeni" efsânesini yaymışlar.²
Misyonierlerin değiştirerek, saptırarak yada istismar ederek
verdiği bilgiler sonucu Amerikan halkı "Türkleri zalim ve
Türkiye'deki Hristiyan azınlıkları mazlûm" olarak değerklen-
dirmeye başlamıştı. Misyonierler topladıkları mali yardımla-

1. Earle M. Edward, Agm.

2. Clarr Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, s.65

rın artması arzusu³ ve çalışmalarının zorluğu ve mukaddesliği derecesinde mükafatlandırılacakları inancıyla bu düşmanlığın dozunu hergün biraz daha arttırmışlardır. Bu çalışmalar sonucu Protestan kilisesi himâyesinde güçlü bir Türk düşmanlığı doğmuş, bu düşmanlığıda kullanan misyonerler milyonlarca dolar toplamışlar ve Türkiye'deki Amerika'lı diplomatları arkalarına almışlardı.⁴ Günümüzde bile aktarılan bu düşmanlık sebebiyle Amerika'da Türk deyince "kaba, vahşi ve yırtıcı bir varlık" anlaşılmaya başlanmış⁵ ve mütareke döneminde bir ACRNE basın muhabirinin dediği gibi Amerikan basın patronları, Türkiye'den gelen haberler içinde sadece Türklerin bu şekilde vasıflandırarak suçlulara para vermeye başlamışlardı.⁶ Amerika'lı misyonerler Türkler hakkındaki bu menfi duygularını yalnız Amerika'da ve Türkiye'deki azınlıklar arasında öğretmekle kalmamışlar, bazı Türk münevverlerine bile-az da olsa-yansıtmışlardı. Protestan Selim, Tefvik Fikret, Hüseyin Bey, Baha Bağ, Halide Edip, Gülistan Hanım, Abdullah Cevdet vb. birçok Amerikan hayranı Türk, Amerikan okullarında yada cemiyetlerinde aldıkları yanlış fikirlerle Amerika'ya önemli ölçüde hayranlık beslemeye başlamışlar, hatta Halide Edip, Amerikan tipi

3. Earle M. Edward, Agm.

4. Oke Mim Kemâl, Ermeni Meselesi, s. 92.

5. "Amerika Mektupları" Tasvir-i Efkâr, 16 T. Evvel 1909 no. 136, s. 7 - 8.

6. Gürün Kâmuran, Age, s. 45.

bir demokrasi ve milliyetçilik istediğinden yönetimle anlaşamayarak yurt dışına çıkmıştı.⁷ Bu yüzden Amerikalıların iki temel hedefi "yerli ırkın batı medeniyetine hayranlık duyması ve batı ticaretine uygun bir ortam hazırlamak olmuştur."⁸ Daha önce azınlıklar üzerinde durulmuş sayü irfanı tebdil-i tebaiyyet eden ve Robert Kolejini verdiği⁹ "havay-ı sâf-ı hürriyeti teneffüs ederek ciğerlerinde bir hafiflik, bir kuvvet ve ciyâdet hisseden, Türkiye ve insanlığa hizmet için kollejde çalışmaya (!) başlayan" Tefik Fikretlere⁹ rağmen daha çok azınlıklara önem verilmişti. Ancak 1920'lerden itibaren durum değişmeye başladı. Önceleri manda meselesi için Amerikan emperyalizmine davetiye çıkarılırken, daha sonra Türklerle ilgilenmeye başlandı. 1918'de mütareke ile İstanbul'a dolmaya başlayan Amerikalı kapitalistlerin çalışmalarını¹⁰ 31 Mayıs 1919'da bölgedeki konsoloslarında, petrol alanlarını tespiti ve geleceği ile ilgili raporlar isteyen ABD Dışişleri bakanlığının siyasi manevraları da eklendi.¹¹ 30 Ekim 1919'da Lord Curzon, Amerikalıların arkeolog kimliği ile Türk topraklarında petrol aradıklarını rapor ederken¹² 1920'de ABD Devlet Bakanı Bainbridge Colby İngiltere'ye "Mezopotamya'daki petrolere" Amerikalıların ilgi duydukları" yolunda uyarıyordu.¹³ Ame-

7. Grabill, Age, s. 208.

8. Earle M. Edward, Agm.

9. Tanin, 31 Mart 1326 (13 Nisan 1910) s. 2.

10. S. Clair Price, Age, s. 125.

11. Evans, Age, s. 293.

12. Ulubelen Erol, Age, s. 197 - 198.

13. Ulubelen Erol, Age, s. 287.

rikan kapitalizmini bölgeye çekmek için misyonerlerin çabası her geçen gün artıyordu. Çünkü böylece, manda gerçekleşecek ve misyonerlik çalışmaları serbest bırakılacaktı. Ocak 1920'de Asia dergisine bir makale yazan misyoner Talcott Williams "Türk topraklarının baki kaynaklarından, karadeniz kıyılarındaki kömür, basra körfezi kıyılarındaki petrol ve Anadolu'daki bakır havzalarından, tahıl anbarı Anadolu bozkırlarından, afyon, pamuk ve tütün yetiştirilen verimli ovalardan ve hayvancılığa elverişli yeşil ve sulak yaylalardan" bahsederken, bir kaç sayfa sonrası bir başka makalede ABD'nin Türkiye'deki diplomatlarından Lewis Heck Amerikalı ihracaat ve yatırımcıları, Amerikalı misyonerler ve okullarından da yararlanarak bu potansiyeli değerlendirmeye çağırıyordu.¹⁴ Fakat Amerika'da mandanın reddiyle ve Türkiye'de Türk milliyetçilerinin "milli, laik ve demokrat" bir yönetim kurmalarıyla Amerikalı misyonerlerde taktik değiştirmişler, W.L.Westerma'nın Aralık 1922'de Asia dergisinde yazdığı gibi, Amerikan okulları vasıtasıyla Türkiye'yi batıya çekmeye başlamışlardı. Batıcılık ilk önce Türkler tarafından tepkiyle karşılanmıştı. Westermen'e göre bu tepkilere "halkın mutassıb inançlarına rağmen batıdan daha batıcı ve ilerici aydınların aceleciliği sebep olmuştu."¹⁵ Batıda Türkleri haritadan silme yada asıl yurtları olan Orta Asya'ya kovma planları yapılmış, ancak bunun mümkün olmadığı görülmüştü. O halde çare, Türkleri

14. Ulugay Osman, Age, s. 70 - 73.

15. Ulugay Osman, Age, s. 228 - 229.

batıllaştırmaktı. Bu hususta Asia dergisinde Mart 1923'de "Türkiye'de daha mutlu bir geleceğin elçileri" adlı bir makale yazan misyoner Ernest W. Riggs şunları söylüyordu: "Türkleri kendi kendilerinden kurtarmalıyız. Bunun içinde ruhuna yerleşmiş olan nefret ve ihtiras zehirini ve yıkıcı yönetim gelenegini yok etmeli, Türk insanın karakterini değiştirmeli ve erdemli yeni bir millet meydana getirmeliyiz."¹⁶

Bunu başardılar mı? Prof. Dr. Bayram Kodam'ana göre Türkiye II. Dünya savaşından sonra Amerikan emperyalizminin pençesine Robert vb. Amerikan okulları sayesinde düşmüştü.¹⁷ Amerikalı araştırmacı Grabill'e göre Türkler, Cumhuriyet sonrası Amerikalılara yakın bir ilgi göstermiş, birçok Amerikan okulu mezunu özellikle teknik, sanayi ve eğitim dallarında görev almış ve bunların birçoğu Amerikalı misyonerlerce düzenlenen Fulb right eğitim bursları alarak Amerika'da ihtisas yapmışlardı.¹⁸ Bir başka Amerika'lı araştırmacı Addison'a göre ateşli ve maddeprest bir milliyetçiliği benimseyen Kemalistler, İslâma vurdukları ağır darbelerle karşılık, Hristiyanlığa daha yumuşak davranarak bir Türk misyonerliğine bilmeyerek zemin hazırlamışlar, ancak halk 1928 Bursa olayında olduğu gibi islâmiyetin Türk olarak kalmanında yegane sebebi olduğuna inandığı için buna mücadele etmemişti. Fakat misyonerler laik ve batıcı yönetimden istifadeyle bunu da aşmayı başarmışlardı.¹⁹

16. Ulugay Osman, Age, s. 249 - 257.

17. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s. 67-69.

18. Grabill, 298 - 305.

19. Addison, Age, s. 107 - 110.

BİBLOGRAFYA

I- Ansiklopediler:

1. Anna Britannica	3. Meydan Lorasusse
2. İslâm Ansiklopedisi	4. Türk Ansiklopedisi

II- Süreli Yayınlar:

A) Gazeteler:

1. Akşam	8. İstikbâl	15. Türk dünyası
2. Alemdar	9. Milliyet	16. Vakit
3. Cumhuriyet	10. Ögüd (Konya)	17. Vatan
4. Hâdisat	11. Sabah	18. Yeni Bursa
5. Hâkimiyet-i Milliye	12. Tanin	19. Yenigün
6. İkdâm	13. Tasvir-i Efkar	20. Yeni sabah
7. İleri	14. Toksöz (Adana)	21. Zaman

B- Dergiler

1. Hayat Mecması	3. Milli Mecma	5. Sebilür-Reşâd (SR)
2. İctihad	4. Resimli Ay	6. Sırat-ı Müstekim (SM)

III- Kitaplar:

A) İngilizce Kitaplar:

1. Addison James Thayer, The Christian Approach To the Moslem, New York, 1942, New York Press.
2. Græbill Joseph L. Protestant Diplomacy and the Near East: Missionary Influence on American Policy 1810-1927, Minneapolis, 1971
3. Şimsir Bilâl N. British Documents On ottoman Armenias volu-II (1880-1890), Ankara 1983, TTK yay.

4. _____ İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ankara, 1985, TTK. Yay.
5. _____ Rumeli'de Türk Göçleri, Ankara 1967, TTK. yay.

B) Osmanlıca Kitaplar:

1. Ali Fuad, Edvar-ı İslahat, İstanbul, 1331
2. Averyanoff, P. Ondokuzuncu Asırda Rusya, Türkiye ve İran Muharebeleri (Mütercümeleri Adil ve Mustafa Efendiler) Ankara 1926, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası.
3. Celâl Nuri, Tarih-i İstikbâl, İstanbul, 1331, Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi
4. General Mayevski, Van-Bitlis Vilâyetleri Askeri İstatistiği (Tercüme, Mehmed Sadık), İstanbul, 1330, Matbaası Askeriyye
5. Maarif Selnâmesi, İstanbul, 1316-1321, Matbaası Âmiri
6. Mekatib-i Hüsusiye Talimatnâmesi, İstanbul, 1331, Matbaası Âmiri
7. Pontus Meselesi, Ankara, 1337, Matbaası ve istihbarat umum Müdürlüğü yay.
8. TBMM Zabıt Ceridesi, C.XV, Yıl:1921

C) Türkçe Kitaplar

1. AbdülEhad Davud, İslâmiyetin Zaferi, İstanbul, 1975, Bedir yay. 3.Baskı.
2. Albayrak Sadık, Son devrin İslâm Akademisi, Darül-Hikmet'il İslamiye, İstanbul, 1973 yeni asya yay.
3. _____ Şeriat'tan Laikliğe, İstanbul 1977, Sebil yay.
4. Ali Haydar, Bulgaristan Maarifi, İstanbul, 1931, Devlet Matbaası

5. Akgün Seçil, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, Kurtuluş savaşı Başlangıcında, İstanbul, 1981, Kervan yay.
6. Akyüz Yahya, Türkiyede Öğretmenin Toplumsal Değişmedeki Etkileri (1848-1940), Ankara, 1978
7. Arnold, T.W, İntişar-ı İslâm Tarihi (Türkçesi, Hasan Gündüzer) Ankara, 1982, II. Baskı, Akçağ yay.
8. Atatürk Gazi Mustafa Kemal Nutuk İstanbul 1960 MEB yay.
9. Avcıoğlu Doğan, Milli Kurtuluşu Tarihi 1838'den 1995'e İstanbul 1974, İstanbul Matbaası.
10. Balance Edgar, O 1961-1970 Irak Kürdistanı Kurtuluş mücadelesi Tarihsiz Yöntem yay.
11. Berlas Uğural H. Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları, Karabük 1971, Özer Matbaası
12. Celâlü'l Âlem, Batılı Liderler Diyorki: İslâmı Yıkın, Müslümanları yok edin (Çev, Resül Tosun) İstanbul, 1982, Nizem yay.
13. Cemile, Meryem, Garp Materyalizmi Karşısında İslâm (Çev-Kemâl Kuşçu), İstanbul, 1964, Hilâl yay.
14. Çay M. Abdülhaluk "Kürtçülük" Türk Milli Bütünlüğü içinde Doğu Anadolu, Ankara, 1985 TKAE yay.
15. Çavdar Tefvik, Osmanlıların Yarı Sömürge oluşu, İstanbul, 1970, Ant yay.
16. Çerkeş-Çeyhizade Halil Halid, Hilal ve Haç Kavgası, İstanbul 1975, Bedir yay.
17. Danişmend, İsmail Hâmi Garp ilminin Kuran-ı Kerim Hayranlığı, İstanbul, 1978, Dergâh yay. 3.Baskı.

18. _____ Garp Menbalarına göre Eski Türk Seciye ve Ah-
lâkı, İstanbul 1982, İstanbul Kitapevi, 3. Bas
19. Demiroğlu Faiz, Vanda Ermeni Mezelimi (1895-1920), Ankara, 1985,
TKAE. Yay.
20. Dilipek, Abdurrahman, Cografî Keşiflerin İç yüzü, İstanbul
1984, çekirdek yay.
21. Dimov, Dimitri, Sarı Dünya (Tutün) İstanbul, 1967
22. Dinçer Nâhid "Yabancı Özel Okullar," Millî Eğitim ve Din Ha-
yatı, İstanbul 1981 Bo-
gaziçi yay.
23. El-Cündî, Enver, Tarih Boyunca Emperyalizmin Saldırılarına karşı
İslâm (Çev. İbrahim Sarmış), İstanbul 1985,
Petek yay.
24. Eliot Sir Charles, Avrupadaki Türkiye (Çev: A. Sınar -Ş.S.
Türet) Tercüman 1001 Temel Eser Serisi
No: 87
25. Engelhardt Edward, Tanzimat (çev. Ayda Düz), İstanbul, 1976
Milliyet yay.
26. Ergin Osman, Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, 1977 Eser
Matbaası.
27. Erol Mine, Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Amerikanın Tür-
kiyeye Karşı Tutumu, Ankara, 1976, Bilgi yay.
28. _____ Osmanlı İmparatorluğunun Amerikan Büyükelçisi
A. Rüstem Bey, Ankara, 1973, Bilgi yay.
29. _____ Türkiyede Amerikan Mandası, Meselesi, 1919-1920
Giresun, 1972 İleri Matbaası
30. Essibai, Mustafa Müsteşrikler ve Hedefleri (Tercüme, Kemâl
Çobanbeyli) İstanbul, 1971, Sinan yay.

31. Evans Laurence, Türkiyenin Paylaşılması (1914-1924) Türk-
çesi Tefvik Alenay), İstanbul, 1972, Milli-
yet yay.
32. Garandy Roger, İslâmın Vaadettikleri (Türkçesi Neziha Uzel),
İstanbul, 1983 Pınar Yay.
33. Grew Yoseph, Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatı-
raları) (Çev. Muzafer Aşkın), İstanbul, 1966
Kitapçılık Ticaret.
34. Gürün Kâmuran, Ermeni Dosyası Ankara, 1983, TTK. Yay.
35. Halidi Mustafa, Ferruh Ömer İslâm ülkelerinde misyonerlik
ve Emperyalizm (mütercümü Osman
Şekerci), İstanbul, 1968 Çeşme
Yay.
36. Hasliph Joan, Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamid (Çev.N. Ku-
ruoğlu), İstanbul 1964, Teker Matbaası.
37. Hitti K. Philip, Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi (çev. Salih
Tuğ) İstanbul 1981, Bogaziçi Yay. C.IV.
38. Hocaoglu Mehmet, Arşiv vesikalarıyla Tarihde Ermeni mezali-
mi ve Ermeniler, İstanbul, 1976, Ertu Matbaası.
39. Hüseyin, M. Muhammed Modernizmin İslâm Dünyasına Girişi
(Çev. Sezi Özel), İstanbul, 1986,
insan yay.
40. İnalçık Halil, Tanzimat ve Bulgar Meselesi, Ankara, 1943,
DTCF, yay.
41. İrfan Abdülhamid, Müstezakkırlarve İslâm (Ter.Avni İlhan),
İstanbul, 1971, Sinan Yay.
42. Karabekir Kâzım, İstiklâl Harbimiz, İstanbul, 1969, Türkiye
Yay.

43. Karasapan, Celâl Tefvik Filistin ve Şarkül-Ürdün, İstanbul, 1942, Ahmet İhsan Basımevi, C.I.
44. Khatib Muhubiddin, İslâm Aleminde Misyonerlik Faaliyetleri, (Mü. Yusuf Uralgiray), Ankara, 1967
45. Kırşehirlioğlu, E. Türkiyede Misyonerlik Faaliyetleri, İstanbul, 1963 Bedir Yay.
46. Kodaman Bayram, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, İstanbul 1980, Ötüken yay.
47. _____ Şark Meselesi ışıǵı Altında Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası, İstanbul, 1983 Orkun Y.
48. Kurat Akdes Nimet, Türk-Amerikan Münasebetlerine kısa bir Bakış (1800-1959) Ankara, 1959, Doǵuş Mat.
49. Mahmud Celâleddin Paşa Mirat-ı Hakikat (Hazırlayan, İsmet Tiroǵlu) İstanbul, 1983, Bereket yay. C.I.II.
50. Melek Kemâl, İngiliz Belgeleriyle Musul Sorunu(1890-1926) İstanbul, 1983, Üçdal Neşriyat.
51. Mughul M.Yakup, Osmanlının Hind okyanusu Politikası ve Osmanlı Hind müslümanları Münasebetleri, İstanbul, 1974 Fetih yay.
52. Öke Mim Kemâl, Ermeni Meselesi (1915-1923) İstanbul, 1986, Aydınlar ocağı yay.
53. _____ Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926) İstanbul, 1987 , Tüdev yay.
54. _____ Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1924) İstanbul, 1982, Üçdal yay.
55. _____ Vambery: Belgelerle Bir Devletler arası Casusun Yaşam öyküsü İstanbul, 1982, üçdal yay.

56. Özel Okullar Mevzuatı, İstanbul 1954.
57. Romber, Lui, Gizli Motlar Baskıya Hazırlayan Niyazi Ahmet Ban-
oğlu) Tercümen 1001 Temel Eser no.75, İstanbul,
Tarihsiz, Kervan yay.
58. Said, Edward, Oryentalizm (Türkçesi: MeziH Uzel), İstanbul,
Pınar yay.
59. Sırma, İhsan Süreyya Sömürü Ajansı İngiliz misyonerleri, İs-
tanbul, 1985, Beyan yay, 4. Baskı.
60. Shaw Stanford J. Shaw Ezel Kural, Osmanlı imperatorluğu ve
Modern Türkiye, (çev. meh-
met Hacımancı), İstanbul,
1983 E. Yayınları C.II.
61. Sultan Abdülhamid'in Hatıra Defteri, (Haz.İsmet Bozdağ)
İstanbul, 1985, Pınar yay. 6.Baskı.
62. Sultan Abdülhamid, Siyasi Hatıratın, İstanbul, 1984 Dergah
Yay. 4.Baskı.
63. Sunguroğlu İshak, Harput Yollarında, İstanbul, 1959 Nurgök
Matbaası C.II.
64. Şimşir Bilâl N. Osmanlı Ermenileri (Türkçesi Şinasi Orel),
Ankara 1986, Bilgi Yayınevi.
65. Taçalan Nurdoğan Egede Kurtuluş Savaşı Başlarken, İstanbul,
1971, II.Baskı Milliyet yay.
66. Topçu Nurettin, Kültür ve Medeniyet, İstanbul 1970
67. Tuğ Salih, İslâm ülkelerinde Anayasa Hareketleri, İstanbul,
1969, İrfan yay.
68. Turhan Mümtaz, Kültür Değişimleri, İstanbul, 1983 kültür
Bak. yay.

69. Ulubelen Erol, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, Yayıncılık Yay.
70. Ulugay Osman, Amerikan Basınında Türk kurtuluş savaşı, İstanbul, 1974.
71. Unat Faik Reşit, Türkiyede Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış Ankara, 1964, MEB Yay.
72. Uras Esat, Tarihde Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Ankara 1950, Yeni Matbaa.
73. Uzel Şehir, Gaziantep savaşının içyüzü, Ankara, 1952, Doğuş Matbaası.
74. Ülke Recep, İstanbul Amerikan Kolejinin Tarihçesi, İstanbul, 1956, Yeni Matbaa.
75. Woods sir Henry F. Türkiye Anıları, Osmanlı Bahriyesinde Kırk Yıl (1869-1909) (Çev. Fahri Çoker), İstanbul, 1976 Milliyet yay.
76. Yalman Ahmet Emin Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim I (1888-1918), İstanbul, 1970.
77. Yavuz Ahmet, Yakındoğu Meseleleri ile ilgili Lozan Barış Konferansı Tutanakları, Ankara, 1969, C.I, 1. Kitap, Dışişleri Bakanlığı Yayınları.
78. Yurdaydın Hüseyin Gazi, İslâm Tarihi Dersleri, Ankara 1982, A.Ü.İlâhiyat Fak.Yay.

IV. Makaleler:

A) İngilizce Makaleler:

1. Earle Edward Mead "American Missions in the Near East," Foreign Affairs, C.VII/3, Nisan 1929

B) Osmanlıca Makaleler:

1. Abdullâh Cevdet "Baba-Oğul Bayramı,, İctihad, 10 Nisan 1926
No: 202, s.3935.
2. Ağaoğlu Ahmed "Türk Maarif Cemiyeti,, Hâkimiyet-i Milliye
ve Milliyet 11 Şubat 1928
3. Ali Kemal "Dr. Eşir Projesi,, Peyam, 2 Ağustos 1919
4. Ali Rıza Seyfi "Bir ibret-i Muhibbe,,SR. C.VIII,A.184-2,s.21
5. "America Collegiat Institute'nin Fevkâlede Müsameresi,, İc-
tihad, 10 Haziran 1926, No:206, s.4009-4012
6. "Amerikan misyonerleri,, Hâkimiyet-i Milliye, 24 Haziran 1921
7. "Amerika ve Biz,, Hâkimiyet-i Milliye, 10 T. Sani 1922
8. Bedii Nuri "Irâk Mektupları,, Şehbâl, A.77, s.88-95
9. "Dr. Eşir Projesi ve Bir Mülakat,, Türkçe İstanbul, 6 Tem-
muz 1919
10. Ebuzziye Tefvik "Tenassur etmiş Bir Müslüman,, Mecmuay-ı
Ebuzziye C.XV. Cüz 155, s.64-72, 3 Şaban 1912
11. Fâlih Rıfkı "Bursa Kırarı,, Milliyet, 4 Mayıs 1928
12. Fâlih Rıfkı "Kendi mekteplerimiz,, H. Milliye-Milliyet,
5 Şubat 1928
13. "Gençlik Cereyanı,, Resimli Ay, C.5, Nu:1-49, s.2
14. Halil Nimetullâh "Hars Buhranı,, Milli Mecmus, C.IX, No.104
15 Şubat 1928
15. "Hristiyan Gençler Şirketi,, Öğüd, 25 Şubat 1920
16. "İslâmın ihyâsı,, Hâkimiyet-i Milliye, 31 Ağustos 1922
17. Köprülüzade Fuad "Hars Buhranı Etrafında,, Hayat, C.III,
sayı:65, s.1-2, 23 Şubat 1928
18. Köprülüzade Fuad "Tenassur Hâdisesi ve Hars Buhranı,, Hayat
C.III, Sayı:63, s.1-2, 9 Şubat 1928

19. Mehmed Asım "Bursâdski Tenassur Hâdisesi,, Vakit, 31 K.Sani 1928
20. Mehmed Emin "Tenassur Hâdisesi Bir Hars Buhranı Neticesi midir?,, Hayat, C.III, Sayı:64, s.13, 16 Şubat 1928
21. Mehmed Halid "Bursa Hâdisesi,, Milli Mecmua, C.IX, No:103, 1 Şubat 1928, s.1653-1654
22. "Mekteb Değil Müfsid ocağı,, Cumhuriyet, 26 K.sani 1928
23. Mustafa Şekib "Tenassur Hâdisesi Dolayısıyla: Sormazmıyız?,, Hayat, C.III, sayı:63, s.5-6, 9 Şubat 1928
24. M. Şadi "Toprağımızda Ecnebi Mektepleri,, SR., C.9-2 Adet: 233-57, s.431-432
25. Necmeddin Sâdık "Hristiyan olan Kızlar,, Akşam, 25 K.sani 1928
26. Necmeddin Sâdık "Ne yapmaya Geliyorlar,, Akşam, 3 Şubat 1928
27. Necmeddin Sâdık "Yeni bir Cephe,, Akşam, 7 Şubat 1928
28. Ömer Rıza "Misyonerlik,, SR, C.23, Ad.593,s.333-334
29. Preuser Richard "Ecnebi mekteblerinde Türkçe Tedrisatı,, Muallimler Mecmuası, sayı:46, s.1820-1822, K. Evvel 1926
30. Seyyeh "Tenassur Hâdisesi Etrafında,, Vakit, 31 K. sani 1928
31. Sezai "Osmanlılar Zehirleniyor,, SR, C.9-2, Ad.218-36,s.190-19
32. Siirdli "Maarif ve Mekteb işleri,, Hâkimeyet-i Milliye, 4 Şubat 1928
33. "Şark Meselesinde Amerikanın vaziyeti,, H. Milliye,12 Teşrini Sani 1922
34. "Tenassur Hâdisesi,, Hayat, C.III, sayı:67,s.6-7 8 Mart 1928
35. Vîcdani "İslâm Diyarında Ecnebi mekteblerinin Tesirâtı Müfsidkârânesi,, SR, C.9-2 Ad.224-42,s.288-289
36. "Wilson O da Geçti. İnsan Deyince Yalnız Hristiyan Görü-

yordu,, Hâkimiyet-i Milliye, 4 Mart 1920

37. "Yine Hristiyan Gençler Şirketi,, Ögüd, 14 Mart 1920

38. Ziya Paşa "Müslümanlar da Hristiyan olmaya Başladılar,,
Hürriyet No.65, 15 C.Evvel 1286 (26 Temmuz 1869)

C) Türkçe Makaleler:

1. Akgün Seçil "XVIII. Yüzyıldan itibaren Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Sosyal Yaşantısı üzerindeki Etkisi,, 10.
T.T. Kurultayı, Yayınlanmamış Tebliğ
2. Akyüz Yahya "Abdülhamîd Devrinde Protestan Okullarıyla ilgili iki orjinal belge,, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, C.III. No:I-IV, s.121-130, 1970
3. Buhl L. "Kur'an,, İA.C.VI, s.595 vd.
4. Çetin Atilla "II. Abdülhamide sunulmuş Beyrut vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor,, Türk Kültürü, Yıl:22
sayı:253, s.44-52, Mayıs 1984
5. Çetin Atilla "Mearif Nâzırı Ahmed Zühtü Paşanın Osmanlı İmparatorluğundaki yabancı Okullar hakkında Raporu,, İst-Ed. Fak. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, sayı:10-11
s.189-219
6. Dinçer Nâhid "Bulgar istiklâlinin Hazırlanmasında Dış güçlerin yardımıyla Bulgarlara Uyandıran Kültürel çalışmalar,, zaman, 18 Ocak 1988, s.7
7. Eren Ahmed Cevat "Tanzimat,, İA.C.XI, s.709-764
8. Erol Mine "Robert Kolej Müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyla Gönderdiği bir mektup,, A.Ü. DTCE.
TAETAD, C.II, Sayı:2-3, s.233-236, Ankara,1964
- 9.Ersoylu Halil "Türk Dili üzerine yazılmış İngilizce Gramerler,,

- Türk Dünyası, 10 Şubat 1981, Yıl-2, C.2, sayı:10, s.114-142
10. Hacıeminoğlu Necmeddin "Yabancı özel Okullar,, Türk Kültürü, C.II, sayı:16, s.33-36, Şubat 1964
11. Hartman M. "Matbuat (Arâplâr),, İ.A. C.7, s.362-366
12. İnalcık Halil "Tanzimatın Uygulanması ve Sosyal Tepkiler,, Belleten, C.28, no:112, s.649 vd., Ekim 1964
13. Kural Enver Ziya "Gülhane Hattı Hümayununda Batının Etkisi,, Belleten C.28, No:112, s.581-601
14. Kayaoğlu İsmet, "İslâm ülkelerinin Yakın Tarihi,, A.Ü. İlâhiyat Fak. Dergisi, C.XX, s.208-211, Ankara,1975
15. Kodaman Bayram "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı imparatorluğuna giriş vasıtaları (1838-1914),, Milli kültür, C.II, sayı:1, s.23-33, Haziran 1980
16. Krocavski İ. "Yazıcı,, İA. 145. Fasikül
17. Krocavski İ. "Zeydan,, İA, C.III, s.194-195
18. Mardin Yusuf "Tanımadığınız Redhouse,, Yıllar boyu Tarih, Yıl:5, C.8, sayı:5, s.26-27, Mayıs 1982
19. Merdivenci Ahmet "Robert Kolejin ilk kırk yılında Kolejde yetiştirilmiş olan Bulgarlar I,, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Yıl:2, sayı:15, s.42-49, Mart 1988
20. Merdivenci Ahmet "Robert Koleji Türkiyedeki ilk Elli Yıllık Öğretim faaliyetleri,, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Yıl:1 sayı:11, s.23-26, Kasım 1987
21. Nikitine B. "Nestüriler,, İA., C.9, s.207-212
22. Ortaylı İlber "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları üzerine Bazı Gözlemler,, ODTÜ. Amme idaresi dergisi, C.14, sayı:111, s.87-96, Eylül 1981
23. Süssehim K. "Arnavutluk,, İA. C.I, s.573-592

24. Şimsiz Bilâl N. "Ermeni Propogandasının Amerika boyutu üzerine," Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile ilişkileri Sempozyumu (8-12 Ekim 1984, Erzurum), Kurtuluş ofset, Ankara, 1985
25. Yaver Halil "Bulgaristanı Kimler Kurdu, Robert Kolejin içyüzü," Yeni istiklâl, 2 Mart 1966, sayı:238, s.9